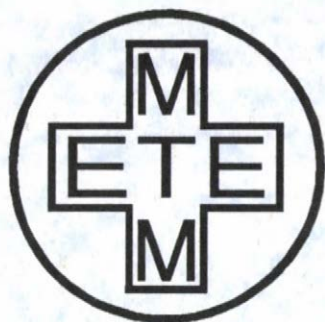

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

3

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE

MAGYAR
EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

Kiadó — Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA OF CHURCH
HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church History in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

FŐSZERKESZTŐ — GENERAL EDITOR
HORVÁTH TIBOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — BOARD OF EDITORS

HUNGARY: Barna Gábor, Érszegi Géza, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Uzsoki András, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor, Kostya Sándor, Vlossák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás; ITALY: Eördögh István, Kiss Ulrich; USA: Gábrriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő — Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó — Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/70-024. Fax 96/70-011.

Előfizetés, Tagság díj: 400 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 400 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18.00 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

3. kötet

1991

volume 3

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPDIA MUNKAKÖZÖSSÉGE
BUDAPEST, 1992.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Dr. Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel. (011)+36+62+23+714. Fax (011)+36+62+23+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and Francois I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Franknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A Katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which/her article appears and 50 separatum.

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director- membership in METEM-Internacional should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898.

METEM 1992.
ISSN 0865-5277

Fényszedés, elektronikus képfeldolgozás:
PROGORG Kft., Szeged

Nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged

TARTALOM — CONTENTS

TANULMÁNYOK

KÁPOLNAI Iván:	Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében <i>Population Changes in the Town Mezőkövesd and in its Surrounding during the XIX-th Century according to Ecclesiastical Sources</i>	7
SIKLÓSI Gyula:	Kara Musztafa basa tornya és a Szent Demeter kápolna Székesfehérváron <i>The Tower of Pasha Kara Musztafa and the Chapel Saint Donatus in Székesfehérvár</i>	53
PROKOPP Mária:	Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe) <i>The Eucharist-altar Created in the Honor of the Council of Siena of 1423 (The Sassetta panel picture the Muzeum of Fine Arts)</i>	65
KOSZTA László:	Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején <i>The Relation of the Archdiocese of Esztergom to that of Kalocsa up to the Beginning of the XIII-th Century</i>	73
MÉSZÁROS István:	Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1990) <i>Religious Education and State-Controlled Schools in 1949–1990</i>	89
SÜMEGI József:	Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon <i>The Adoration of the Holy Sacrament and the Holy Blood in the Mediaeval Hungary</i>	107
ADRIÁNYI Gábor:	A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870) <i>The Intervention of the Hungarian Government on the I-st Vatican Council (1870)</i>	121
MONA Ilona	Slachta Margit és az iskolák államosítása <i>Margit Slachta and the Nationalization of the Schools</i>	127
NAGY Ferenc:	Tanácskozások a Bernardinumban (1891–1933) <i>Consultations in the Bernardinum (1891–1933)</i>	133

A KUNSZENTMÁRTONI EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KÓSA Károly:	Szerzetes rendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920–1950 között <i>Monastic Orders and Their Monasteries on the Territory of the County Jász-Nagykun-Szolnok in the Years 1920–1950</i>	149
JÓZSA László:	A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története <i>The Fifty Years' History of the Carmelite Order of Kunszentmárton</i>	161

SZILÁRDFI Zoltán:	A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája <i>The Iconography of Our Lady of Mount Carmel</i>	197
BARNA Gábor:	A kunszentmártoniak radnai búcsújárása <i>The Pilgrimage of the People of Kunszentmárton to Radna</i>	209

MÓDSZERTAN

HORVÁTH Tibor:	METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok <i>METEM Encyclopedia and METEM Vázlatok. Essays in Hungarian Church History</i>	245
LOTZ Antal:	Történetíró papok Csanád egyházmegyében <i>Historian Priests in the Diocese Csanád (a collection of data)</i>	259

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

KÁPOLNAI IVÁN

MEZŐKÖVESD VÁROS ÉS KÖRNYÉKE NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA A 19. SZÁZADBAN, AZ EGYHÁZI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

1. A TÁJRÓL ÉS NÉPESSÉGÉRŐL ÁLTALÁBAN

Mezőkövesd színpompás egykori népviseletéről, ma is nemzetközi hírű matyó népművészetéről, mintegy fél évszázada pedig gyógyfürdőjéről is ismert 18–19 ezres (a második világháború előtt 20 ezret is meghaladó) lélekszámú délborsodi kisváros a Bükk hegység lábánál és a Nagyalföld északi peremén, a Budapestről Miskolc–Kassa felé vezető fő közlekedési utak (országút és vasútvonal) mentén. Mátyás királytól kapott kiváltságaival négy évszázadon át (1464–1887 között) mezőváros („oppidum”), majd 1973 óta újból városi rangú település.

Korábban járási székhely, az 1980-as években, a sok évszázados járási intézmény megszüntetése után kialakult új közigazgatási rendszerben is igazgatási központ. Mezőkövesd város vonzáskörzetébe környékének 21 települése tartozik. Ezek a Bükk hegység Alföldre néző — Bükkaljaként is emlegetett — dombos-hegyes előterében helyezkednek el, és a Tisza, Sajó folyók, valamint az Eger patak által határolt síkvidéki táj, a Borsodi Mezőség egy részét foglalják el. Számuk századunk derekán 23, korábban pedig még több volt, mert egyes települések közigazgatási önállósága összeépülésük következtében megszűnt, és összevonás utáni új nevükön élnek tovább, mások az évszázadok során pusztává, „külterületi lakotthely”-lyé váltak, vagy már csupán valamely földrajzi név (dűlő, határ, rét, stb.) emlékeztet az egykori településre. A települések közül némelyeket már a 12. században, legtöbbjüket — Mezőkövesdet is — a 13. században említik először az oklevelek, néhányat pedig a 14. század első felében. Valójában persze általában régebbi eredetűek nevük ma ismert első írásos előfordulásának idejénél. A környék területének jelentékeny része — különösen a Bükkalján — honfoglaláskori szállásbirtok volt. A kabar eredetű Ousad vezér, illetve fia, az Ör(ö)sur nemzetség székhelye *Kács* lett, ahol Örsur várat is épített, temetkezési helyül monostort, bencés apátságot (melyet a 16. század derekán felégettek). Örsur *Tibold* unokájának nevét viseli ma is (az eredetileg királyi darócok által lakott) *Daróc*. Ugyancsak Örsur-nemzetségbeli családoktól kapta nevét *Geszt* és *Sály* is. Az alföldi részen *Nagy Mihály* tartozott még az Örsur nemzetség szállásbirtokához. Ósi település lehetett *Bábolna* is, eredeti nevén Koppánytelke, Koppány vezér birtokaként. A másik Tisza-parti falunak, *Valknak* a pogány Vajk-ból eredeztethető neve szintén jelzi a település korát. *Lövő* eredetileg fíjász lövőkről kapta nevét. Ósi település lehetett a régi személynevet (Vatha) viselő *Vatta* is.

Már a 12. század végén az egri püspök birtokaként emlegetett *Cserépfalu* a tatárjárás után felépített vár uradalmának egyik települése, közelében *Cserépváralja*. Az uradalom része volt az eredetileg királyi tárnokok által lakott *Tard* is, Mezőkövesd szomszédságában a másik matyó település, amely az 1930-as években Szabó Zoltán klasszikussá vált szociográfiája nyomán lett országosan ismertté.

A környék több faluja az egri káptalanhoz tartozott, így például *Szentistván*, a harmadik matyó település, melyről ugyancsak jeles szociográfiai munkák születtek a elmúlt évtizedekben.¹ *Bogács* a 16. századtól vált teljesen az egri káptalan birtokává, két település összevonásából született *Szomolya* pedig a 18. század elejétől. A mai Bükkábrány *Alsóábrányként* — egy időben Egyházásábrányként is — ismert részét már a 16. század elejétől teljesen az egri képtalan birtokolta, *Felsőábrány* földesurai pedig különböző köznemesi családok voltak.

A táj északi részén, *Bükkészerc* az egri püspökség, a karthauzi barátok és különböző protestáns családok birtoklása után a 18. század elején újból az egri, majd a belőle kivált szatmári püspökség kezébe került. A 14. században még Barát előtaggal ismert *Mezőnyárad* valószínűleg szerzetesi birtok volt, később különböző családoké, majd koronabirtok, 1694-től pedig a jezsuitáké, a rend 1773. évi feloszlatásáig. Az 1950-ben Mezőkeresztesse egyesült *Keresztispüspöki* eredetileg Mezőpüspöki neve szintén a püspökség sok évszázados birtokjogára látszik utalni.

Mezőkeresztes a jeruzsálemi ispotályos (keresztes) lovagoktól kapta nevét, akiknek IV. Béla adományozta az eredetileg besenyők, majd az 1409-ben idetelepített vlach marhapásztorok leszármazottai által lakott területet. Mezőkövesdhez hasonlóan a diósgyőri koronauradalom tartozéka, és a 15. században — miként Mezőkövesd — mezővárosi kiváltságokat kap, a múlt században elvesztett városi címét azonban nem sikerült visszaszereznie.²

Mezőkövesd és környéke összesen 724 km²-en terül el, az ország területének 0.8%-át foglalja el. Jelenleg a területen lakó 47 ezer körüli népesség alig több, mint az ország lakosságának 0.4%-a; egy évszázaddal ezelőtt azonban még közel 0.8%-kal, két évszázaddal korábban pedig 1%-kal részesedett a táj az ország — mai határok közötti — népességéből.

A 16–17. században az időszakos dézsma- és dikajegyzekek, az urbáriumok és adóösszeírások család- és háztartás-adataiból lehet — olykor ellentmondások — következtetéseket levonni a népesség számának alakulására vonatkozóan. Az egri egyházmegye területén 1746-ban végrehajtott „egyházlátogatás” („canonica visitatio”) jegyzőkönyveiből ismerjük a táj településeiről a legrégebb *lélekszám*-adatokat, vallási megoszlásban. Ezek összesítve 13 ezer körüli népességről adnak számot. Mezőkövesd több, mint 3 és fél ezer római katolikus lakosával kiemelkedően a legnépesebb település, a másik mezőváros, Keresztes túlnyomórészt református lakóinak száma is meghaladja a 2 ezret. 600–700 körüli lakosa volt még Nagymihálynak, Tardnak és Tibolddarócnak, Cserépváraljái és Kácsé azonban nem sokkal haladja meg a 100 főt, Kácsról és Négyesről pedig nincs adat.³ A tájnak a török uralom után nekilendült élénk ütemű benépesülése folytatódott a század második felében is: a Mezőkövesd környéki települések lélekszáma négy évtized alatt, az 1780-as évekre megkétszereződött. A mai határok közötti Mezőkeresztes lakossága — az 1770-es években benépesült Püspökivel együtt — nem sokkal maradt a 4600 fölé nőtt Kövesd mögött, a harmadik legnépesebb település, Szentistván lélekszáma is félezerről több, mint megháromszorozódott ez idő alatt. Ugyanakkor a legkisebb falvak — az akkor még önálló Alsóábrány, továbbá Kács, Négyes, Bábolna — lakossága nem érte el a 400 főt. Végül is a II. József uralkodása alatt 1784–87 között az egész Habsburg-Birodalom területén megszervezett első magyarországi népszámlálás tájunkon 1786-ban összesen több, mint 25 ezer lakost talált.⁴

a) Egyházmegyei névtárak, leíró statisztikai művek, népszámlálási kiadványok

Az 1784–87. évi népszámlálás után hosszú ideig, a 19. század derekáig nem volt Magyarországon minden lakosra kiterjedő állami népességösszeírás. A népességtörténet alapvető forrásai a 19. század jelentős részében főként egyházi jellegűek. Éppen a század elején, 1804-ben — mikor az egri püspökség érseki rangra emelkedett, és ezzel összefüggésben — átfogó helyzetfelmérést hajtottak végre a főegyházmegyében, számba véve a plébániákat és leányegyházaikat, fölszereltségüket, az egyházközségek vagyoni és jövedelmi, dologi és személyi viszonyait és természetesen a népesség lélekszámát vallásfelekezetek szerint. A lakosság összetételére, iskolázási és bizonyos mértékben gazdasági viszonyaira is fényt vető felmérés eredményeit az Érseki Levéltárban őrzött részletes leírás tárja a kutató elé. Ezenkívül a Borsod megyei (állami) levéltár is kínál 1804-től (évente a járáások által készített) településenkénti összesítéseket a népességről — de csak a nem-nemesekről.⁵

Több egyházmegye által már a 18. században rendszeresített, az egri érsekség viszonyairól 1814-től kezdve évente nyomtatásban megjelentetett *Névtárak* („schematizmus”-ok) is tartalmaznak egyházközségenkénti népességi adatokat, 1816-tól vallási részletezésben.⁶ Mint minden történeti forrást, természetesen ezeket is kellő kritikával szabad csak használni: előfordul például, hogy a névtárak egy-egy település lakosságát éveken át (gyanúsán) változatlan lélekszámmal közlik. Általában ezekre a névtárakra (is) támaszkodva készült a múlt században néhány leíró statisztikai jellegű honismereti munka. Jól ismert közülük *Ludovicus Nagy* 1828–29-ben kiadott latin nyelvű — gyakorlatilag egy országos helységnévtár funkcióját betöltő — kétkötetes műve.⁷ Adataira általában mint 1828. évi népességszámra hivatkoznak a helytörténeti és egyéb munkák. A korabeli sematizmusokkal való összevetés azonban azt mutatja, hogy L. Nagy népességszám adatai környékünkön általában az egri érseki főegyházmegye 1826. évre közzétett — tehát az évtized derekának viszonyait tükröző — névtárának adataival egyeznek meg, esetenként minimális eltéréssel. L. Nagy a római és görög katolikusokat összevonva, a protestánsokat is együtt mutatja ki, külön oszlopban a görög keletieket (a római egyházzal nem egyesült orthodoxokat) és végül a zsidó vallású lakosságot. A népes puszták, tanyák („praedia, diverticula”) lakosságát azonban csak összesítve, vallási részletezés nélkül találjuk a kötetben. *Fényes Elek*nek 1836–40 között megjelent hatkötetes, megyénkénti nagy „statisztikai és geographiai” munkája jobban részletezi a vallási megoszlást: közli a lélekszámokat nemcsak a városokban és falvakban, hanem a népes pusztákon is, külön kimutatva a görög szertartású katolikusokat és mind a kálvini, mind a lutheri ágát a protestánsoknak. Borsod megyét (s benne tájunkt) bemutató, 1837-ben kiadott monográfiájának⁸ lélekszám adatait az egyházi sematizmusokkal összevetve kitűnik az is, hogy Fényes Elek nagyobb részt az 1830. évre kiadott sematizmusból merítette környékünkön a népességszámokat. Azok tehát az 1820-as évtized végi, az 1831–32. évi nagy kolerajárvány előtti — tehát a könyv megjelenését csaknem egy évtizeddel megelőző — állapotokat tükrözik.

Az összehasonlítás során kiugrik néhány nyilvánvaló pontatlanság — elírás vagy sajtóhiba — is. Így például Felsőábrány református lakossága Fényesnél 30, az 1830. évi egyházi névtárban pedig 360 (és a környező években is mindig 300 fölötti) lélek. Tibolddarócnál pedig a névtárbeli 418 helyett csak 118 református szerepel Fényesnél. Ezek ellentételekppen viszont a sályi reformátusok Fényes által feltüntetett valószínűtlenül magas — a népesség idősorába nem illeszkedő — adatát (1480) legalább mintegy 500-zal csökkenteni kell. Az ellenkező előjelű helyesbítések végül is

az egész régió össznépségét számottevően ugyan nem módosítják, de az egyes községek vonatkozásában figyelmet érdemelnek Fényes művének pontatlanságai.

Fényes téves adatai szerepelnek abban a népességtörténetileg oly jelentős — jelen dolgozatunknak is egyik legfontosabb forrásául szolgáló — adatgyűjteményben is, amely a KSH kiadásában a felekezeti anyakönyvek egyházközségenkénti részletezettségű népmozgalmi adatait tartalmazza 1828–1900 évekről.⁹ Fényes Eleknek talán leginkább közkezen forgó műve — legalábbis az 1984. évi újrakiadása után — az 1851-ben megjelent „*Geographiai Szótár*”, melyben minden város, falu és puszták körülményesen leíratik”.¹⁰ A puszták népessége azonban — legalábbis tájunkon — kimaradt a „Szótár”-ból. Megszakad a közvetlen kapcsolat a sematizmusokkal is, mint forrásokkal. A települések lakosság számai Fényes korábbi műveiben — miként L. Nagynál is, kisebb-nagyobb eltérésektől eltekintve — elég pontosan azonosíthatók meghatározott évi sematizmusbeli adatokkal. A „Szótár”-beli népességszámok csak ritka kivételképpen egyeznek az egyházi Névtárak valamelyik évfolyamában közltekkel. Leginkább az 1845–46. évi vagy még korábbi sematizmusban közzétett — tehát az 1840-es évek első felének-derekának viszonyait tükröző — adatokhoz állnak közel, de vannak, amelyek későbbi évbeliékhöz. Más vidéken arra is van példa, hogy Fényes a „Szótár”-ban minden változtatás nélkül átvette a 15–20 évvel korábban közzétett népességszámokat.

Több, mint 6 évtized után, 1850-ben újból hajtottak végre *népszámlálást* a szabadságharc után közigazgatásilag Ausztriához csatolt országunkban. A szervezetlensége és egyéb hiányosságai miatt osztrák és magyar részről egyaránt sokat bírált népszámlálás településenként részletezett eredményei nyomtatásban csak 1984 óta hozzáférhetőek a helytörténeti kutatás számára abban a kötetben, amely tartalmazza az 1857-ben végrehajtott újabb ausztriai népszámlálás, valamint az 1870. év elején már az önálló magyar Statisztikai Hivatal által szervezett — az 1869. XII. 31-i állapotokat tükröző — első magyarországi népszámlálás összehasonlító lélekszám-adatait is az egyes települések 1980-as évtizedbeli államigazgatási viszonyai szerint helyesbítve.¹¹

A következőkben a tízévenként rendszeresített — általában a 0-ra végződő évek végén, mint „eszei időpont”-ban végrehajtott — népszámlálások nyomtatásban is mindig közzétett településenkénti adatai tájékoztatnak a népszámlálás időpontjában jelenlévő polgári népesség számának és összetételének alakulásáról, 1900-ban pedig a polgári és katonai népesség együttes számáról is.¹²

A népességszám két időpont közötti változása a népesség mozgásának eredménye. Ez részben a természetes népmozgalom két ágának, a születések és halálozások számának alakulásából származik, részben pedig a vándormozgásból, a be- és el (vagy ki-) vándorlások egyenlegeként áll elő.

b) Egyházi anyakönyvek

A születések és halálozások alakulása az állami anyakönyvezés bevezetése (1895. okt. 1.) előtt a különböző vallásfelekezetek anyakönyveinek bejegyzéseire támaszkodva kísérhető nyomon. Ezek a bejegyzések valójában — keresztény felekezeteknél — az újszülöttek megkeresztelését és a meghalt személyek egyházi szertartás szerinti eltemetését tanúsítják. (Házasságkötésnél pedig az esketés szertartásának az elvégzését, a természetes népmozgalom ezzel az ágával azonban nem foglalkozunk.) Az anyakönyvekből kimaradhattak ugyan néhányan — így pl. a csak néhány órát vagy napot élt újszülöttek, az egyházi temetésben nem részesíthető halottak (öngyilkosok, hitehagyottak, stb.) — de lelkiismeretes vezetés esetén hosszabb távon nagyjából mégis többé-kevésbé hű képet nyújtottak a népmozgalom alakulásáról.

Az anyakönyvek fölfektetését a katolikus egyházban a tridenti zsinat (1563) rendelte el. Bár ismereteseek Magyarországon már a 16. század első feléből is, de hosszú idő telt el, míg az egyházi anyakönyvek vezetése általánossá és rendszeressé vált az országban.

Egyes adatok szerint Mezőkövesden már az 1650-es években volt anyakönyv, ennek azonban nyoma veszett. Az 1676. pünkösdvasárnaptól (május 24-től) kezdve vezetett kövesdi anyakönyvek maradtak csak fenn; ezek a legrégebbiek közé tartoznak nemcsak az egri egyházmegyében, hanem az egész török hódoltság területén is.¹³ Bejegyzései bizony eleinte eléggé hiányosak: még a 18. században is gyakoriak a több hónapos kiesések, nagyobb járványok idején a halálesetek számát egyszerűség kedvéért csupán összesítve tüntetik fel.

Mezőkövesd után a legrégebb római katolikus anyakönyvek Tardról (1705–6-ból) és a harmadik matyó településről, Szentistvánról (1719-ből) maradtak fenn, majd Szomolya és Alsóábrány következik (1726, ill. 1728-ból). A Tiszáninneri Egyházkerülethez tartozó református települések anyakönyvei közül a legrégebbiek az 1730-as évekből származnak: Mezőnagymihály, Cserépfalu 1730/31-ből (egy adatok szerint azonban Cserépfaluban már 1703-tól voltak anyakönyvek!), Egerlövő 1736-ból. A környékbeli települések nagyobb részében a 18. században kezdődött az anyakönyvezés, csak a bükkzsérci református anyakönyvezés indult 1820-ban és a vattai 1859-ben, ezenkívül a mezőnagymihályi római katolikus 1831-ben és az ugyancsak katolikus mezőnyárádi 1853-ban.

Mind a katolikus, mind a református egyházon belül általában közös könyvbe jegyezték a keresztelekés, temetések és esketések adatait, csak néhány nagyobb településen rendszeresítették a későbbiekben külön könyveket az egyes egyházi szertartásokra. Így Mezőkövesden 1820-tól, Szentistvánon, Szomolyán 1836/37-től, Cserépfaluban 1856-tól, Mezőkeresztesen az esketésekre 1840-től, stb.

A fennmaradt anyakönyveket — az amerikai mormon egyház kezdeményezésére — az 1960-as években mikrofilmre vitték, s így azok ma már nemcsak a helyszínen, hanem az Országos Levéltár mikrofilmtárában is tanulmányozhatók.¹⁴

Előfordul, hogy a fennmaradt anyakönyv korábról származik, mint az egyházmegyei névtárban az anyakönyvezés kezdeteként feltüntetett év (pl. Szomolya), de van példa az ellenkezőjére is (Bogács).

Vegyes vallású községekben több anyakönyv is volt (pl. Bükkzsérc, Tibolddaróc, Sály, majd 1831-től Mezőnagymihály), kis lélekszámú települések, mint leányegyházak (pl. Cserépváralja, Négyes, Kács) lakóinak adatait viszont az anyaegyházban vezetik. Ugyanúgy azokét a vallási szórványokét is, amelyek a település uralkodó vallásához képest csak jelentéktelen kisebbséget alkotnak.

Az alábbiakban felsoroljuk azokat a katolikus és református plébániákat (lelkészségeket), melyek anyakönyvei fennmaradtak a feltüntetett évtől kezdve (zárójelben az anyakönyvezés kezdetét jelölő névtárbeli — vagy más forrásból származó — évvel)¹⁵; megnevezzük az anyaegyházhoz tartozó leányegyház(ak)at, szórvány(oka)t is.

Ha ez utóbbi(ak) tájunk határain kívüli település(ek), arra zárójellel hívjuk fel a figyelmet. Van azonban példa arra is, hogy az anyaegyház esik környékünkön kívül, s annak leányegyháza, szórványai kimaradnak vizsgálódásunkból.

Áttekintés a tanulmányunkban számba vett katolikus és református anyakönyvekről.

Katolikus anyakönyvek

Anyagyház		Leányegyház, szórvány
Mezőkövesd	1676 (1650-es évek)	—
Tard	1706 (1705)	Cserépváralja
Szentistván	1719 (1727)	—
Szomolya	1726 (1775)	—
Alsóábrány	1728	Mezőnagymihály (1830-ig), Mezőnyárád (1852-ig)
Tibolddaróc	1746	Kács
Bogács	1753 (1724)	(Noszvaj)
Keresztespüspöki	1769	Mezőkeresztes (Gelej)
Bükkzsérc	1783	Cserépfalu
Sály	1788 (1769)	Borsodgeszt
Borsodivánka	1788	Négyes, Egerlövő, Tiszavalk
Tiszabábolna	1788	(Tiszadorogma)
Mezőnagymihály	1831	—
Mezőnyárád	1853	—
(Harsány)	1732	Vatta

Református anyakönyvek

Anyagyház		Leányegyház, szórvány
Cserépfalu	1731 (1703)	Cserépváralja, Bogács, Tard
Mezőnagymihály	1730	—
Mezőkeresztes	1731	Keresztespüspöki, Mezőkövesd, Szentistván
Egerlövő	1736	Borsodivánka (Egerfarmos)
Tiszavalk	1742	Négyes
Felsőábrány	1762	Alsóábrány, Mezőnyárád („fiókegyházak”)
Borsodgeszt	1764	—
Sály	1769	—
Tibolddaróc	1788	Kács
Bükkzsérc	1820	—
Vatta	1859	—
(Noszvaj)	1727	Szomolya
(Tiszadorogma)	1736	Tiszabábolna

A felsorolt egyházközségekben vezetett anyakönyvek adatai nagyjából felölelik a táj katolikus és református lakosságának népmozgalmát. Meg kell azonban említenünk némileg zavaró körülményeket is. A múlt század nagy részében félezer körüli lélekszámú vattai katolikus közösség egyházigazgatásilag a harsányi főesperesség központjához, a harsányi plébániához tartozott, ahol az ezer lelket meghaladó anyagyházon kívül még a bükkaranyosi és kisgyőri — együttesen további több, mint félezer főnyi — filiákat is anyakönyvezték. Így a vattai katolikusok születési és halálozási adatainak rendkívül körülményes leválasztásáról, még becslésszerű meghatározásáról is le kellett mondanunk.

A félezernyi vattai katolikus hiányzó népmozgalmának ellentételeképpen a mezőkövesdi városkörnyékhez nem tartozó Noszvaj, Gelej és Tiszadorogma együttesen közel hasonló számú katolikusainak adatai megjelennek viszont a

környékbeli Bogács, Keresztespüspöki és Tiszabábolna anyakönyveiben, és így hozzávetőlegesen kiegyenlíthetik a vattai kiesést. Ily módon az összesített katolikus népmozgalmi adatok elfogadhatók a táj katolikus összlakosságának jellemzésére. Még kevésbé zavarhat a környékbeli anyakönyvekben megjelenő néhány — tájunkon kívül eső — református adata: így az Egerlövön anyakönyvezett 10–20 főnyi egerfarmosi református, illetve a régióon kívüli Noszvaj és Tiszadorogma anyaegyházához tartozó, még jelentéktelenebb szomolyai és tiszabábolnai református szórvány.

Sajnálatosabb hiányossága a népmozgalmi adatsoroknak, hogy az alsóábrányi katolikus anyakönyvekből csaknem két évtized (1842–59 évek) keresztelési és temetési bejegyzései, a felsőábrányi református anyakönyvekből pedig az 1881–95 évek halálzási adatai kimaradtak. A környék népmozgalmának teljesebb áttekintése érdekében a hiányokat megkíséreltük közelítő becslés útján pótolni, az adatsorokat kiegészíteni. Ezenkívül 1–2 esetben mutatkozott még szükségesnek adatkiegészítés, illetve helyeshítés. Így például az 1829-ben hiányzó katolikus halálzások számát Keresztespüspökiben interpoláltuk a vele szomszédos (és a későbbiekben összekapcsolt) Mezőkeresztes (református) halálzásaihoz arányosítva.

Az 1828-tól vizsgált római katolikus és református anyakönyvek összesített adatai végül is valószínűleg a valóságot nagyjában-egészében megközelítő, jó eligazítással szolgálnak az egész régió katolikus és protestáns lakosságának népmozgalmi jellegzetességeiről. Feltételezésünk szerint a római katolikus anyakönyvek tartalmazzák a csekély számú görög szertartású katolikus, a református anyakönyvek pedig esetleg a számszerűen ugyancsak jelentéktelen evangélikus népesség adatait is. Így a teljes keresztyén (keresztyén) lakosság népmozgalmának főbb jellemző vonásairól és tendenciáiról kaphatunk összefoglaló képet.

Községi szinten azonban ez a kép csak akkor elfogadható, ha az anyakönyvet vezető parókiához (lelkészséghez) leányegyház nem kapcsolódik (pl. Mezőkövesd, Bogács, Szentistván, Sály, Borsodgözt, Mezőnagymihály esetében). Ha valamely anyakönyvben több település adatai is szerepelnek és/vagy ha valamely (vegyes vallású) községben több anyakönyvet is vezetnek, akkor csak további számításokkal nyerhetünk valamelyes eligazítást a népmozgalom településszintű alakulásáról. Elfogadható pontosságú községenkénti tájékoztatást majd csak az 1895-ben bevezetett állami (polgári) anyakönyvezés adatai nyújtanak.

A polgári anyakönyvezés teljesebbé teszi a képet a népmozgalomról azzal is, hogy kiterjed a zsidóságra is, tájunk lakosságának a múlt században 2–3%-ot alkotó kisebbségére, melynek mozgása a keresztyén lakoságnál lényegesen nagyobb dinamizmust mutat. Az izraelita lakosság anyakönyvezése Észak-Magyarországon — a jelenlegi határok között — legkorábban néhány Zemplén megyei községben kezdődött: Bodrogkeresztur, Tály, Tokaj (1828), Erdőbénye (1840), Tolcsva (1841). Borsod megyében a legrégebb izraelita anyakönyvek Miskolcra maradtak fenn 1836-tól. A század közepétől és második felében a zsidóság nagyobb mérvű elterjedésével indult meg további településeken az anyakönyvezésük: 1850-től az abauji Göncön és a zempléni Sárosatakon, a következő évtől Sátoraljajúhelyen, Borsod megye északi és középső részén, Szendrőn és Ónodon, majd ugyanabban az évben Dél-Borsodban is fölfektették az izraelita anyakönyveket tájunk három településén: Mezőkövesden, Mezőkeresztesen és Felsőábrányban. Illetékességi körük azonban jóval túllépi tájunk határait. A zsidóság születési és halálzási népmozgalma emiatt is nehezen követhető nyomon régióink említett három anyakönyvére támaszkodva, nem is szólva arról, hogy például a mezőkeresztes izraelita anyakönyvekből 1873-tól hiányoznak a halálzási adatok.

Az előzőekben felsorolt fontosabb források kritikus felhasználásával megkíséreljük vázlatosan áttekinteni Mezőkövesd és környéke népességének számszerű alakulását a 19. században.

3. A NÉPESSÉG ALAKULÁSA 1870-ig

a) Népelemszám

Mezőkövesd és környékének népessége a 18. század utolsó és a 19. század első éveiben általában igen mérsékelt növekedett, sőt némely községben (Vatta, Ábrány, Nyárad) jelentősen meg is fogyatkozott. Pedig a századforduló körüli években még új szlovák telepések is érkeztek vidékünkre, és Sály környékén külterületi lakotthelyek jöttek létre (Latorút, Tarizsa, Leányfalu).¹⁶ A forrásul szolgáló 1804. évi egyházi összeírás Cserépfalura vonatkozóan azonban — teljesen megmagyarázhatatlanul, nyilvánvaló elírásból — a reálisnál mintegy másfél ezerrel magasabb lélekszám-adatot közöl (amit helyesbíteniünk kellett).¹⁷ A nagyon szerény népességnövekedés összefüggésben lehet a nagymérvű járványos halálózással az 1790-es években — 1791-ben például Mezőkövesden több, mint kétszer annyian haltak meg, mint ahányan születtek, és 1794–1795-ben is 30–40%-kal több volt a halálesetek száma a születésekénél! — ezenkívül bizonyos mértékű elvándorlásra, részben a tájon belüli népességmozgásra (is) lehet következtetni.¹⁸

Figyelemre méltó, hogy például a 18. század közepétől a görög katolikus ruszinok negyedfélszázat meghaladó (370 főnyi) száma a harmadára csökkent: teljesen eltűntek Tardról és Ábrányból, alig maradt közülük Nyáradon, ahol pedig a legnépesebb kolóniájuk volt, viszont feltűntek mintegy félszázan Nagymihályon. Rítust váltva felszívódtak volna, vagy elköltöztek a vidékről, esetleg csak egyik faluból a másikba?

A jórészt szlovák anyanyelvű lutheránusok 1746-ban 172-re rúgó lélekszáma is megcsappant: eltűntek Nyáradról, csakúgy, mint Ábrányból és Tardról. Ennek eredményeképpen megerősödött az össznépelességen belüli aránya a két uralkodó vallásnak, a római katolikusoknak és reformátusoknak; ezek mellé harmadikként felnyomult a zsidóság: 1746-ban még csak Felsőábrányban, Nyáradon és Vattán — a főútvonal menti három településen — éltek zsidók, II. József korában már a környékbeli községek felében — legnagyobb számban Darócon és Nagymihályon — majd a század elején még több településen, így Mezőkövesden is találkoztunk velük. Az 1780-as évek vége felé áttolódott a súlypont Darócról és Nagymihályról Felsőábrányba, s ez a folyamat csak felerősödött a század elejére.

Ha fel is szívódott a túlnyomóan magyar környezetbe került idegen ajkú telepések jórésze, a 19. század elején — az 1804. évi összeírás szerint — az egymás közti társalgásban és a templomi, vallási életben a magyaron kívül használták a telepések anyanyelvüket is néhány faluban: így Tibolddarócon, Kácson, Bogácson a szlovák, Borsodgeszten, Sályban és Keresztespüspökiben pedig azonkívül még a német nyelvet is.

A 18. századvégi és a századforduló körüli évek mérsékelt népességnövekedése után a 19. század első évtizedeiben, különösen az 1810 körüli években — élenkebbé vált a lélekszám növekedése, még pedig inkább az alföldi településeké. Erre engednek következtetni az 1816. évre kiadott Egyházmegyei Névtár népességi adatai, majd Ludovicus Nagy latin nyelvű — az 1820-as évek közepének népességi viszonyairól tájékoztató — műve. Szinte ugrásszerűen megnőtt például Mezőkeresztes és Nagymihály, a két nagyhatáru — a későbbiekben számos tanyával teleszórt — népes alföldi település lakossága. Több községnél is feltételezhető pozitív előjelű vándorlási egyenleg, mert a születések többsége nem magyarázza a nagyarányú lélekszámnövekedést. Csupán az izraeliták száma az 1804. évi 542-ről az 1820-as

évekre 1000 fölé emelkedett. A természetes szaporulaton túlmenően jelentős mértékű bevándorlással nöhetett különösen Keresztespüspöki, valamint a Tisza-környéki falvak (Bábolna, Valk, Négyes) lélekszáma is.

Viszont Mezőkövesd népességszáma lassabban nőtt az átlagosnál. Az eléggé jelentékeny természetes szaporulat ellenére is a születések bizonyos fokú stagnálása figyelhető meg az 1810-es évektől kezdve. Ez azt jelenti, hogy már ekkor megindult — és a későbbi évtizedekben folytatódott — a népesség elvándorlása Mezőkövesdről, az átlagosnál gyorsabban szaporodó lakosság számára mind szűkebbé váló határok keretei közül.¹⁹

Fényes Eleknek az 1830-as években megjelent — mint már említettük: az 1820-as évtized végének népességi viszonyait tükröző — leíró statisztikai műve Mezőkövesd és környékén 36 ezer körüli lakosságról tájékoztat. Ez azt jelenti, hogy a II. József korabeli népszámlálás után eltelt jó négy évtized alatt a népesség száma összesen 42%-kal — éves átlagban tehát közel 1%-kal — emelkedett. Ezen belül az alföldi részé valamivel gyorsabban (46–47%-kal), mint a Bükkvidéké, Mezőkövesd pedig az átlagnak megfelelő mértékben. Az átlagon belül azonban természetesen jelentősek az eltérések településenként. Az alföldiek többségének lélekszám-növekedése meghaladja, vagy közelíti az 50%-ot, de Szentistváné 30, Mezőnyáradé 20% alatt maradt, ugyanakkor Keresztespüspöki népessége közel 80%-kal növekedett.

A Bükkvidéken Borsodgeszten kívül Bükkzsérc és Cserépváralja, Kács és Felsőábrány lakossága is 50%-nál nagyobb mértékben gyarapodott, viszont az utóbbival csaknem egybeépült Alsóábrányé csupán 5%-kal, Vattáé is csak 15–16%-kal haladja meg a II. József korabeli szintet.

Fényes Elek Geographiai Szótárának adatai szerint — melyek tájunkon leginkább az 1840-es évek közepének lélekszám-adataihoz állnak közel — Mezőkövesd és környékének összlakossága mintegy másfél évtized alatt több, mint 2 ezerrel (5–6%-kal) 34 ezer alá esett vissza. Különösen szembetűnő Mezőnagyimihály és -keresztes lakosságának több, mint 40 illetve 20% körüli fogyása. Jelentős volt Tiszavalké és Mezőnyáradé is. Ha ezt némileg ellensúlyozta is néhány falu ellenkező előjelű változása, végül is csupán az alföldi részek népessége több, mint 2 ezerrel — mintegy 15%-kal — csappant meg. A Bükkvidéken Borsodgeszten csökkent a népesség — a sematizmusbeli adatok szerint is — a legdrasztikusabban, más településeken mérsékeltebben. Néhány falu és Mezőkövesd népessége azonban mindezt ellensúlyozva növekedett, s így adódik végül is az egész táj 2 ezer körüli fogyása.

Az osztrák katonai szervek által 1850-ben végrehajtott népszámlálás még ennél is alacsonyabb népességről ad számot régióinkban. Némely település — így például Tibolddaróc, Vatta és különösen a nagyhatáru Mezőnagyimihály — esetében az 1851. évi sematizmusban kimutatottnál 20–30%-kal is kevesebb személyt vettek számba. Jó néhány községben viszont meglepően közel esnek egymáshoz a népszámlálási és névtárbeli lakosságszámok.

Az 1857 őszi végrehajtott újabb osztrák népszámlálás eredményei több településen ugyancsak közel állnak a korabeli (1858. év) egyházmegyei névtárban közölt népességszámokhoz. Vannak azonban jelentős eltérések is, melyek összefüggésben lehetnek a külterületi lakothelyek nem eléggé megbízható számbavételével. Két-három település — így különösen Egerlövő — kivételével az 1857. évi lélekszámok általában magasabbak az 1850. évinél. A táj összlakossága hét év alatt 13–14%-kal (mintegy négy és fél ezerrel) emelkedett. Ez évente átlagosan közel 2%-os — sőt Mezőkövesden még valamivel gyorsabb — növekedésnek felel meg. Bár ebben az évtizedben nagyobb járványok nem zavarták meg a természetes népszaporodás folyamatosságát, de ez meglehetősen magas növekedési ütem. Ha eltekintünk ezekben az években — a Bach-korszakban — jelentősebb arányú

bevándorlás feltételezésétől, valószínűbb, hogy 1850-ben a tényleges népességnél kevesebb személyt vettek számba. Közvetlenül a szabadságharc bukása utáni súlyos helyzetben — mikor a lakosság lelki állapotában a félelem, elkeseredés és gyűlölet keveredett — jó néhányan igyekeztek kivonni magukat az osztrák uralom hivatalos képviselőinek tekintett számláló biztosok nyilvántartásba vétele alól.

Az 1869. év végi eszmei időpontban végrehajtott népszámlálás eredményei szerint az 1857. év óta eltelt 12 év nem hozott érdemleges változást régiókban az össznépesség számának alakulásában. Az alföldi részen csökkent ugyan némileg a lakosságszám, de ezt nagyjából ellensúlyozta Mezőkövesd lélekszámának további emelkedése, s így a táj 38 ezret közelítő össznépessége csak tizedszázalékokkal kifejezhető mértékben haladja meg az 1857. évit. Az 1871. évi sematizmusbeli adatok azonban ennél 1700–1800 fővel magasabb népességszámot jeleznek. Mezőkövesden ugyanis jó 600-zal, Mezőkeresztesen 800-zal és Mezőnagymihályon is mintegy 400-zal több személyt mutatnak ki. Ezenkívül még Cserépfalun is, ez utóbbit azonban ellensúlyozza a népszámlálásnál alacsonyabb egerlövői lélekszám. Tehát inkább a népesebb, illetve a tanyás települések nehezebben áttekinthető lakosságánál mutatkozik jelentősebb eltérés a népszámlálási és egyházi névtári népességszám között.

Végül is az 1820-as és 1860-as évek vége közötti négy évtized során a népesség száma a különböző források szerint a következőképpen változott:

	Fényes Elek		Népszámlálások		
	1820-as évek vége	1840-es évek	1850	1857 X. 1.	1869 XII. 31.
Mezőkövesd	6563	6904	7279	8788	9196
Bükkvidék	15051	14774	14421	15232	15203
Alföld	14338	12232	11561	13703	13485
Együtt	35952	33910	33261	37723	37884
Ebből: városkörnyék	29389	27006	25982	28935	28688

A II. József-féle népszámlálástól az 1820-as évek végéig eltelt jó négy évtized alatti, évente kb. 1%-os növekedéssel szemben az újabb népszámlálásig terjedő négy évtized már csak Mezőkövesden eredményezett hasonló arányú növekedést, a hegyvidéki települések lakossága stagnálónak mondható, az alföldieké pedig valamelyest visszaesett.

Ez a hanyatlás elsősorban Mezőkeresztes és Nagymihály népességének jelentős — együttvéve mintegy másfél ezerre tehető — csökkenéséből származik. Számottevően megfogyatkozott ezenkívül Tiszavalk lakossága is, viszont Borsodivánkái és Egerlövőé, valamint Szentistváné 20%-ot meghaladó vagy közelítő mértékben, Keresztespüspökié pedig mintegy 10%-kal gyarapodott négy évtized alatt.

A hegyvidéki részen Bogács lakossága növekedett a leggyorsabban (közel 30%-kal), azonkívül Szomolyái és Bükkzsercse 10%-nál nagyobb mértékben; a falvak többségénél a növekmény 10%-on belül maradt — Borsodgésztes és Felsőábrány kivételével, ahol (az előző évtizedek átlagon felüli népességgyarapodásával szemben) kb. 1/4-ével *zuhant* a lélekszám.

Végül is mindennek eredményeképpen, míg a 18. század vége felé a környékbeli települések kétharmadának (16 falunak) ezernél, sőt közülük 6-nak 500-nál is kevesebb lakosa volt, nem sokkal a kiegészés után a települések többségének lélekszáma meghaladja az ezret, és a legkisebbekben is — Alsóábrány kivételével — 500–600 személy lakik. (A népességszám alakulását községenkénti részletezésben az

1–2. sz. tábla mutatja be.) Mezőkövesd környékének összlakossága számottevően nem változott ugyan az 1820-as évek végét követő négy évtizedben, de érzékelhetően módosult a vallási megoszlás képe, minthogy megfogyatkozott a református népesség, a katolikus pedig erőteljesen növekedett — amint az alábbi adatokból kitűnik:

	1820-as évek vége			1869. év vége		
	Kat.	Prot.	Izr.	Kat.	Prot.	Izr.
Bükkvidék	8522	5778	751	9013	5525	665
Alföld	6357	7616	365	7042	5968	475
Környék együtt	14879	13394	1116	16055	11493	1140
Megoszlási %	50.6	45.6	3.8	56.0	40.0	4.0
Mezőkövesd	6500	1	62	8900	30	266
Mezőkövesd és környéke	21379	13395	1178	24955	11523	1406
Megoszlási %	59.5	37.2	3.3	65.9	30.4	3.7

A táj össznépességén belül négy évtized alatt 14%-kal csökkent a reformátusok száma — s még inkább az amúgy is csekély számú evangélikusoké (154-ről 67-re) — így az alföldi részt a 19. század elejéig jellemző református többség katolikusra fordult. S minthogy közben a katolikusok száma nagyobb mértékben (17%-kal) növekedett, megerősödött az egész táj katolikus jellege: számuk (a néhány görög szertartásúval együtt) az összlakosság 2/3-át közelíti, a négy évtizeddel korábbi alig 60%-kal szemben, a reformátusok és evangélikusok aránya pedig 37%-ról 30% közelébe esett, s számuk már nem éri el a mintegy 25 ezer főnyi katolikus népesség felét. Mérsékeltlen ugyan, de emelkedett az izraelita vallásúak számaránya is. (Községenkénti részletezésben lásd a 3–4. sz. táblát).

A lakosság vallási megoszlásában bekövetkezett eltolódást alátámasztják a természetes népmozgalom adatai, amelyek a korabeli egyházi anyakönyvek keresztelési és temetési bejegyzéseire támaszkodva tanulmányozhatók részletesen.

b) Természetes népmozgalom

A népesség hullámzását a múlt század nagy részében — miként a korábbi évszázadokban is — az időszakosan fellépő országos vagy helyi, regionális járványok pusztításai okozták elsősorban. A 18. században Európa több országát végigsöpörő 1711. évi nagy pestisjárvány után — melyre egyes városokban ma is fogadalmi oszlopok emlékeztetnek (többnyire a Szentháromság szobrával) — sokhelyt dúlt a pestis 1762-ben is, az 1750–60-as évtizedben pedig a tífusz („hagymáz”) és a himlő. A 19. század 10-es éveiből ugyancsak több évre elnyúló járványokról vannak adatok.²⁰ A kiemelkedően nagy pusztítást azonban az 1820–30-as évek fordulójáról jelzik az anyakönyvek.

1828-ban a Bükk-vidéki egyházközségek többségében több személyt temettek, mint amennyit kereszteltek. A járvány észak felől dél felé húzódnak, és 1829-ben már az alföldi részen mutatkozott inkább a halálozási többlet. Részben annak következtében is, hogy közben megrikkultak a születések, különösen Lövön és Mezőkeresztesen. (Az 1829. évi halálozások száma a két községben a megcappant születéseinek kétszeresét is elérte, illetve közelítette.)

A járvány góca 1829-ben Mezőkeresztes és Keresztespüspöki, valamint Mezőnagymihály és Egerlövő lehetett, ahol az előző évhez viszonyítva több, mint

kétszeresére emelkedtek a halálozások. A lakosság számához viszonyítva azonban a legnagyobb mérvű pusztítás Mezőkövesden volt, ahol az 1828-ban is átlagon felüli halálozási arányszám 7% fölé emelkedett. (Az egész régió átlagában 1829-ben a lakosság 5%, illetve az előző évben 4%-át temették el.)

Több településen 1830-ban is negatív előjelű a népességi mérleg, de néhol csak ekkor jelentkezett a halálozási többlet, mert 1828–29-ben elkerülte a falut a járvány. Így például Tiszavalkon, melynek egész történetében 1830-ban jegyezték fel a legtöbb halálesetet. Többet, mint a következő esztendőben, mikor pedig szerte az országban és vidékünkön is kiemelkedően a legtöbb áldozatot követelte a kolerajárvány. Az Indiából „világhódító” útjára indult kolera Európába első ízben 1830–31-ben tört be, majd a kontinens legtöbb országán kívül Afrikát és Amerikát is elérve, általános „pandémia”-vá szélesedett. Magyarország területére Galiciából érkezett a kór — részben talán a lengyelországi felkelést leverő háborús eseményekkel (is) összefüggésben. Pusztítása az északi-északkeleti — köztük a Borsoddal is határos Abaúj és Zemplén — megyékben volt a legsúlyosabb. (A történettudomány az 1831. évi zempléni felkeléseket is kapcsolatba hozza a kolerával.)

Borsod megyében a hivatalos adatok szerint június 15-én tört ki a járvány és öt hónap múlva, november 18-án szűnt meg. A megye területén összesen 15677 megbetegedést vettek nyilvántartásba és 6964 személy halt meg közülük.²¹ Ebből kb. 2000 eshetett környékünkre. (Járványmentes években is a halálesetek száma általában meghaladta az ezret, és 1831-ben összesen 3130 temetést jegyeztek be a katolikus és református anyakönyvekbe. (Régiókban a járvány dühöngésének — korabeli szóhasználattal: „dühösködés”-ének — méreteire jellemző, hogy néhány helyen — így különösen ott, ahol már a század első felében feltehetően bizonyos mértékű születéskorlátozással éltek (így pl. a református többségű Geszt, Sály, Zsérc, Felsőábrány, Nagymihály községekben — öt-hatszor (vagy még többször) annyi személyt temettek, mint amennyit kereszteltek; a mezőkeresztési anyakönyvekben is közel négyszer több halálesetet jegyeztek be, mint születést, és elég gyakori volt a két-háromszoros halálozási többlet. Igaz, hogy közben a születések száma is megcsappant, mert hisz a kolera nem kímélte a szülőkorban levő, vagy éppen szülés előtt álló nőket sem; kb. minden ötödik áldozatul esett a járványnak, mert a születéseknek járványmentes években 1400 körül mozgó száma mintegy 20%-kal csökkent környékünkön 1831-ben. A halálozások összes száma viszont kb. háromszorosa volt az átlagosnak. Az eléggé általános és tömeges pusztulás ellenére is voltak azonban falvak, ahol 1831-ben a halálesetek száma nem (pl. Alsóábrányban), vagy alig múlta felül (pl. Egerlövön) a születéseket.)

Végül is a környék katolikus és református anyakönyveiben 1831-ben feljegyzett 1127 születéssel szemben álló 3130 haláleset kiemelkedő csúcs a régió egész népességtörténetében. Az összlakossághoz viszonyítva ez mintegy 9%-os halálozási aránynak felel meg. Ebből — a korabeli 3% körüli átlagos halandóság figyelembe vételével — kb. kétharmad rész tulajdonítható a kolera pusztításának. Ez a járvány által legjobban sújtott megyék kolerahalandóságához áll közel, több, mint kétszeresen meghaladva a 2.8%-ra becsült országos arányt. Az ország egészében a népmozgalmi adatok egyébként 1831-ben nem jeleznek születéscsökkenést, és a halálozások száma alig 16%-kal haladja csak meg a születéseket,²² Mezőkövesd és környékén pedig 2.8-szorosan.

A Felső-Tisza mentén 1831 nyarán észlelt, és augusztustól északkelet felől az ország délnyugati részei felé tartó járvány fő vonulata áthúzódott 1832. év első hónapjaira is, sőt még 1835–36-ban is tudunk koleráról a déli és délnyugati megyék területén.²³ Környékünkön 1832-ben, majd 1834–35-ben jelentkezett néhány faluban negatív népességi mérleg, 1833-ban viszont — mint gyakran a népesség történetében

nagy járványok és háborúk okozta népességvesztés után — a korábbi évekénél magasabb (összesen 1551-re rugó) születésszámmal találkozunk. S minthogy a járványok során többnyire elpusztult a lakosság kevésbé életerős része, a megemelkedett születési gyakorisággal alacsonyabb — alig 1000 főnyi — halandóság került szembe. 1837-ben újból megfogyatkozott vidékünk lakossága, különösen a három matyó településé. Közülük is legnagyobb mértékben Szentistváné. A 2300 körüli lélekszámú községnek több, mint 1/10-e (!) elhalálozott ebben az évben. (Soha ennyit nem temettek a faluban a későbbi évtizedekben sem!) S minthogy a születések száma is alaposan megcsappant, egyik évről a másikra 167 fővel csökkent a lakosságszám. (Annyival, mint Mezőkövesd és Tardé együttvéve.) E három matyó település adja az egész régió népességvesztésének mintegy 90%-át. Ezenkívül csak Mezőkeresztes és Keresztespüspöki, valamint Borsodivánka lakossága fogyatkozott meg számottevő mértékben, s alig észrevehetően további 1–2 falué. Ez a járvány tehát földrajzilag elég jól körülhatárolható szűkebb területen pusztított csak, az országos adatokban hatása nem is érződik. Az 1837. évi népességfogyást kiemelkedően magas népszaporulattal járó év követte vidékünkön. Soha ilyen kevés halálozást (a múlt század végéig) nem rögzítettek az anyakönyvek. Ezt az alacsony halálozási rátát közel kétszeresen múlta felül — a katolikus és református lakosság körében egyaránt — a születések száma, ami szintén nem ismétlődött meg a század későbbi évtizedei folyamán! A járványmentes évek születési többlete azonban az 1830-as évek végéig alig — a református népesség körében teljesen nem is — tudta pótolni a nagymérvű járványok okozta halálozási veszteségeket. A katolikus lakosság könnyebben regenerálódott a nagy járványok után, mert nagyobb volt körükben a gyermekáldás: ezer lakosra mintegy 45 — sőt Mezőkövesden közel 50 — születés, a reformátusoknál pedig átlagosan nem sokkal több, mint 30. A magasabb születési gyakoriságot jelzi az is, hogy az 1828–39 közötti újszülöttek közel 70%-át katolikus templomokban keresztelték, pedig a katolikusok aránya az összlakosságban csak 60% körüli.

Az 1840-es évtizedben szelídebb lefolyásúak ugyan a járványok, de ugyancsak gyakoriak — főleg a síkvidéki településeken — a halálozási többlettel járó évek: így különösen 1841–1842-ben, majd az évtized vége felé, 1847-től újból többet temettek, mint kereszteltek, mert 1846-tól dühöngött a tífusz („hagymáz”) és ismét felütötte fejét a kolera. A történelemkönyvek lapjait 1848–49-ben a politikai és hadi események töltik meg, s alig ismert, hogy ekkor — sőt egyes területeken 1850-ben is — az egész országban újból pusztított a kolera (mely az előző évtizedihez hasonlóan több kontinensre kiterjedő pandémiaként szedte áldozatait ekkor is). Az évtized vége felé fellépő járványok hatásának méreteit jól jelzi a halálozások évenként emelkedő — a szabadságharc áldozataival növelt — száma, mely a születésekkel egybevetve a következőképpen alakult régióinkban:

	1846	1847	1848	1849	1850
Születés	1574	1459	1406	1543	1520
Halálozás	1147	1561	1807	2159	1055
Természetes szaporulat	427	—	—	—	465
Természetes fogyás	—	102	401	616	—

Különösen nagymérvű volt a népességvesztés 1848-ban Mezőnagymihályon és Szentistvánon: ebből a két községből származik az egész vidék lakosságfogyásának túlnyomó része. Egyenletesebb és általánosabb volt a vesztés és annak eloszlása 1849-ben: Tardé és Bükkzserc kivételével mindenütt meghaladta a halálozások száma a születéseket.

Végül is az évtized egészében a katolikus települések összesített népességi mérlege pozitív előjelű, mert a hegyvidéki falvak születési többlete ellensúlyozta az alföldiek népességfogyását, a református lakosság viszonylag alacsony születési gyakorisága azonban az 1840-es években sem tudta pótolni a halálozási kiesést. Említést érdemel még, hogy az évtized alig 900 főnyi természetes szaporulatának több, mint 2/3-át Mezőkövesd adta.

Az 1830–40-es években régióink jobban szenvedett a járványoktól, és a halálozási veszteség nagyobb volt, mint az ország legtöbb más vidékén, 1850-től azonban több, mint egy évtizeden át folyamatos a táj népességének számbeli növekedése, miközben az országos adatok a neo-abszolútizmus és Bach-korszak néven ismert időszakban éppen ellenkezőleg: az előző évtizedekénél mérsékeltbb népszaporodást jeleznek. A kolerajárvány ebben az évtizedben is elérte az országot, és ha enyhébb lefolyású is volt — kb. harmad annyi áldozatot követelt — mint 1831-ben, de országos szinten negatív népességi mérleget eredményezett 1854-ben és 1855-ben. A hivatalos helyi igazgatási szervek által (kormányzati utasításra) az egész országra nézve készített kimutatások szerint környékünkön nagyobb mértékben csak Mezőkeresztesen jelentkezett a járvány, ahol 85 megbetegedésből 47 halállal végződött. A másik három településen (Nagymihály, Lövő, Zsérc) még kisebb volt a megbetegedések száma és még inkább a letalitási arány: 50 kolerás betegből 10 halt meg.²⁴

Az egyházi anyakönyvek halálozási bejegyzései azonban a járványnak ennél szélesebb körű elterjedtségéről és következményeiről látszanak tanúskodni. Egyes községekben a születések számánál több halálesetet anyakönyveztek nemcsak 1854–55-ben, hanem más években is; így különösen 1858-ban, amikor a halálozások összes száma leginkább közelítette meg vidékünkön a születéseket. Ezeket azonban más évek születési többlete ellensúlyozta, és az 1850-es évtized egészében valamennyi település természetes szaporulatot könyvelhet el. Csupán az ábrányi református anyakönyvek mutatnak minimális halálozási többletet, de néhány — főleg síkvidéki — településen (Mezőkövesden kívül Mezőnagymihályon, Egerlövőn, Tiszababólnán) a népesség növekedését egyetlen év sem töri meg! Ebben a nagyobb járványoktól mentes évtizedben végül is a születések száma — mely az előző évtizedinél alig 4–5%-kal volt magasabb — több, mint 4 ezerral múlta felül a halálozásokét. A mintegy 1600 évi átlagos születéssel alig 1200 haláleset állt szemben.

Az 1860-as évek átlagában azonban az utóbbi 1400-ra emelkedik, a születések gyakorisága pedig némileg csökken. Így ebben az évtizedben mérséklődik a népesség növekedése. A régió egészében 1862-ig továbbra is több ugyan a keresztelés, mint a temetés, de már 1861–62-ben növekszik a halálozások száma, 1863-tól pedig (1866-ig bezárólag) az összesített népességi mérleg negatív előjelet kap. Az 1848–49. évi kolera (és hadi események) okozta népességvesztéseget követően 1863-ban jegyezték fel területünkön a legtöbb halálesetet. Jelentős szerepe volt ebben az 1863. évi nagymérvű szárazságnak és az ezzel együttjáró ínségnek. A számbelileg csökkent és szervezetenleg legyengült népesség születéseinek száma 1864-ben a mélypontra (1340) esett: előtte több, mint egy negyedszázadon át, 1837 óta nem volt ilyen alacsony. Különösen szembetűnő ez a (magasabb születési gyakoriságú) katolikus településeken. Az 1863. évi országos arányokkal való összevetésre nincs mód, mert az 1860–63. évek összesített népmozgalmi adatai hiányoznak. Az egész ország népességnövekedésének folyamatosságát azonban — régiókkal ellentétben — nem törte meg az 1864–65. év, még a kolerás 1866. esztendő sem. A porosz-osztrák háború után északnyugat felől betört járvány az ország északnyugati és a Dunántúl északi részein kívül főleg Pest, Bács és Csongrád megyéket sújtotta, de összességében az 1854–55. évinél is kevesebb áldozatot követelt: Borsod megyében — hivatalos adatok szerint — mindössze 3 (!) helységet sújtott, ahol 243 halálesetet okozott.²⁵

Az anyakönyvi adatok szerint vidékünkön az 1863–66 közötti időszakban — Tiszabábolna kivételével — minden településen megszakadt a lakosságnövekedés folyamatossága. Helyenként 4–5 egymás utáni esztendőben is több a halálozás, mint a születés, sőt néhány Bükk-vidéki település (pl. Cserépfalu, Bogács, Tard, Tibolddaróc) egész évtizedbeli összesített népességi mérlege negatív előjelfű. (Bükkzsércen és Sályban is csak a katolikus lakosság erőteljesebb születési gyakorisága egyenlített ki a református halálozási többletet.) Ugyanakkor az alföldi részen csak Mezőkeresztesen mutatkozik az 1860-as évtized egészét tekintve halálozási többlet.

A halálozási anyakönyvek — ha orvosi szempontból nem is a legszakosítottabb — haláloki bejegyzéseiből talán felderíthető lenne, az ínségben kívül miféle hosszan elnyúló járványos(?) kór szedte áldozatait több éven át főleg a hegyvidéki településeken, lenyúlva egészen Mezőkeresztesig. A Bükkvidék népessége az 1860-as években nem is nagyon növekedett, a természetes szaporulat túlnyomó részben a mezőkövesdi és síkvidéki — főleg a katolikus vallású — lakosság körében keletkezett. (Az 1860-as évtized alig másfél ezernyi népszaporulatából mintegy 1400 a katolikus településekre esett.)

Ínség és járványok által nem sújtott években is általában nagymérvű volt azonban a halandóság ebben a korban: a magasabb születési arányszámú települések átlagában megközelítette a 40 ezreléket is. A csecsemő- és gyermekhalálozás mértékére jellemző, hogy az újszülöttek közül minden negyedik–ötödik meghalt első életévének elérése előtt, az összes elhaltaknak pedig mintegy fele 5 éven aluli és kb. 40%-a 3 éven aluli volt. Ezt mutatja a mezőkövesdi halálozásoknak részletes korcsoportonkénti vizsgálata az 1820–69. évekből. Megerősítik ezeket az arányokat az 1860-as évekből származó országos népmozgalmi adatok is.²⁶

Az 1828–69 közötti évtizedek átlagában a katolikus népesség nyers születési arányszáma 45–46 ezrelék körül mozoghatott vidékünkön, sőt a három matyó település népmozgalmának alakulásáról készített részletesebb elemzés szerint az 1820 utáni fél évszázad átlagában Mezőkövesden és Szentistvánon a születési gyakoriság meghaladta az 50 ezreléket. Ugyanakkor a múlt század 50–60-as éveiről rendelkezésre álló töredékes és hiányos országos adatok ezer lakosra 40–42 születésről tájékoztatnak.²⁷ Ilymódon a katolikus lakosság évi átlagos természetes szaporulata 6–7 ezrelék — azon belül Mezőkövesden legalább 9, a falvakban 4–5 ezrelék — a református lakosság pedig átlagosan évi 1–2 ezreléssel szaporodott, sőt Mezőkeresztes és Sály református anyakönyveiben az 1820-as évek végétől 1869-ig bezárólag valamivel több halálesetet jegyeztek be, mint születést. Megállapítható az is, hogy a vizsgált több, mint négy évtized természetes szaporulatából mindössze 11% jut a református, és közel 90% a katolikus lakosságra. Pedig a katolikusok az (zsidók nélküli) össznépességnek az 1820-as évek végén alig több, mint 60%-át, az 1870. évi eleji népszámlálás szerint is csak jó kétharmadát adták.

A katolikus és református anyakönyvek kereszteselési és temetési bejegyzései nyomán a születések és halálozások számának alakulását az 1828–69 között évenkénti részletezésben az 5. sz. tábla mutatja be. Öt évenkénti összevonásban pedig a természetes népmozgalom a következőképpen alakult:

	Születés		Halálozás		Természetes szaporulat		100 halálózásra jutó születés	
	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.
1828–29	1861	858	2188	938	-327	-80	85.1	91.5
1830–34	4766	2208	4938	2856	-172	-648	96.5	77.3
1835–39	5021	2296	3951	1785	1070	511	127.1	128.6
1840–44	5150	2439	4307	2274	843	165	119.6	107.3
1845–49	5366	2363	5295	2561	71	-198	101.3	92.3
1850–54	5390	2370	4118	1839	1272	531	122.0	128.9
1855–59	5950	2282	4085	1879	1865	403	145.6	121.4
1860–64	5428	2039	4879	2057	549	-18	111.2	99.1
1865–69	5860	2144	5009	2061	851	83	117.0	104.0
1828–69	44792	18999	38770	18250	6022	749	115.5	104.1

A népmozgalom ötvenkénti időszora is jól jelzi a nagymérvű halálózást az 1820–30-as évek fordulóján, majd az 1840-as évek második felében, s ennek eredményeképpen a népesség számbeli fogyatkozását ezekben az időszakokban. Szembetűnő az is, hogy a református lakosság születéseinek száma csökkenő irányzatú, a katolikusoké pedig — az 1860-as évek némi visszaesése ellenére is — emelkedő. Ezzel van összefüggésben a református lakosság nagyon mérsékelt természetes szaporodása, amely csak az 1850-es években volt számottevő. A szaporább katolikus lakosság gyarapodása is ekkor volt a legnagyobb mértékű, különösen az évtized második felében, a megnövekedett számú születések következményeképpen. Az 1850-es években 100 halálózásra 125 születés esett a református, és 138 a katolikus lakosság körében. Végül is a politikai bénultság évei a Bach-korszakban eredményezték környékünkön a népesség legnagyobb mérvű számbeli erősödését. A népmozgalom adatainak vizsgálatából kitűnik az is, hogy a katolikus születések száma minden évtizedben meghaladta a halálózásokét, a reformátusok népességi mérlege pedig mind az 1830-as, mind az 1840-es években negatív előjelű volt, és az 1860-as évtizedben is nagyon szerény születési többletet regisztráltak. Ezt jelzik az évtizedenként csoportosított alábbi adatok:

	Születés		Halálozás		Természetes szaporulat		100 halálózásra jutó születés	
	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.
1828–39	11648	5362	11077	5579	571	-217	105.2	96.1
1840–49	10516	4802	9602	4835	914	-33	109.5	99.3
1850–59	11340	4652	8203	5718	3137	934	138.2	125.1
1860–69	1288	4183	9888	4118	1400	65	114.2	101.2
1828–69	44792	18999	38770	18250	6022	749	115.5	104.1

A természetes népmozgalom adatainak és a lakosság számának ismeretében képet kaphatunk a vándormozgás méreteiről, a be- és elköltözések egyenlegéről is.

c) A népesség vándormozgása

A táj népmozgalmát 1828-tól kísértük nyomon az eddigiekben. Mezőkövesdről azonban — korábbi feldolgozások nyomán — ismeretesek a születések és halálózások

1828 előtti adatai is. Ezek szerint a II. József korabeli népszámlálástól 1827-ig bezárólag a születések száma több, mint 2600-zal haladta meg a halálozásokét, de a város katolikus lakosságának növekedése 1900 alatt maradt. Így az eltelt négy évtized alatt legalább 700–800-ra tehető a vándorlási veszteség. Ebből több, mint 300 az 1815 utáni évekre esik, ami a migrációs folyamat élenküléséről látszik tanúskodni. Néprajzi kutatók adatai szerint Hejő- (korábban Tisza-)kürtön 1819 óta telepedtek meg mezőkövesdiek, ezenkívül Tiszapolgár, Gyulaháza és Egyek lakói is részben mezőkövesdi matyó eredetűek. A kitelepülők tehát nagyjából valószínűleg az Alföld belseje felé vették útjukat, ahol még találhattak kevésbé benépesült, termékenyebb földterületeket. Míg az előző században az északibb vidékekről irányult régióink felé a vándorlási folyamat, a 19. századtól a Bükk- (és Mátra)alja is telepéseket kibocsátó vidékké vált. A paraszti lakosság egy részének kitelepülésével természetesen együttjárt az iparosok, kereskedők és egyéb foglalkozásúak beköltözése is.²⁸

Az 1828–69 közötti négy évtizedben a katolikus és református anyakönyvi adatok az egész tájra vonatkozóan mintegy 6800 főnyi természetes szaporulatról tanúskodnak. Ebből több, mint 6 ezer volt a katolikus lakosság születési többlete és alig 800 a reformátusoké. Közben azonban az összes keresztény lakosság száma alig 1700-zal növekedett, sőt a protestáns (református és evangélikus) népesség lélekszáma közel 1900-zal megfogyatkozott. A táj összes természetes szaporulatának csak kb. 1/4-e növelte ténylegesen a lakosság számát, mintegy 5 ezerre tehető tehát a vándorlási veszteség, az el- és bevándorlások különbözete. Ennek több, mint a fele a református lakosságot érintette.

A 2600-nál nagyobb számú protestáns vándorlási veszteségből mintegy 1100 *Mezőkeresztesre* esett. Az 5 ezret közelítő lélekszámú mezővárosnak a négy évtized alatt természetes szaporulata nem volt — sőt a halálozások száma némileg meg is haladta a születéseket — s mintegy 4600 főnyi protestáns népessége 1870-ig 3500 alá esett. Az elvándorlás az 1850-es, majd még inkább az 1860-as években lehetett nagyobb mérvű — amint erre a születések számának ritkulásából következtethetünk: az 1840-es évtizedben átlagosan még évi közel másfélszáz keresztelést jegyeztek be a református anyakönyvekbe, az 1860-as években pedig alig 120-at.

Arányait tekintve talán még nagyobb volt az ugyancsak református többségű *Mezőnagy Mihály* vándorlási vesztesége: az 1820-as években még 1300 főt meghaladó lélekszámú református népesség — melynek természetes szaporulata nagyon csekély volt — az 1860-as évek végére 900 alá süllyedt. A születések száma itt is azt jelzi, hogy főleg az 1860-as években volt erősebb ütemű az elvándorlás. Az egyházmegyei sematizmusokban feltüntetett lélekszám-adatok másutt alig tapasztalt (szinte már irreális) hullámlása is élénk vándormozgásra látszik utalni. (Figyelmet érdemel a népes — Felsőábrány után a környéknek legnagyobb, sőt az 1840-es években Felsőábrányét is meghaladó, több mint 200 főnyi — zsidó közösség összezsugorodása is alig több, mint harmadára!) A zsidóság nagyobb részének elköltözésén túlmenően mintegy félezer volt a katolikus és református közösség vándorlási vesztesége, s ez kb. harmadával csökkentette a község népességét. A harmadik alföldi település az 1820-as évek végén még 700–800 közötti lélekszámú *Tiszavalk* református lakossága is több, mint negyedével lett kevesebb 1870-re, vagyis Valk vándorlási vesztesége — a természetes szaporulatot is figyelembe véve — mintegy harmadfélszázra tehető. A Bükkvidéki *Borsodgesztnék* az 1820-as évek végén ezret meghaladó református népessége 800 közelébe esett, így a negatív előjelű vándorlási egyenleg itt is 300 körül mozdoghatott.

A szabadságharc előtti és utáni két-két évtizedben a fenti négy helység vándormozgása volt a legélénkebb. A környék összes többi településének vándorlási

vesztesége együttvéve sem sokkal haladta meg az említettekét. A négy — túlnyomórészt református vallású — helység jóval több, mint 2 ezerre rugó vándorlási vesztesége annál súlyosabban érinti a népesség fejlődését, mert közben olyan alacsony volt e településeken a születések száma, hogy alig haladta meg a halálozásokét. Ugyanakkor a kiemelkedő szaporaságú és legnagyobb népsűrűségű Mezőkövesden a mintegy 3 ezernyi természetes szaporulatból 500–600-ra tehető a vándorlási veszteség. A környék falvainak nagy többségében is mutatkozik kis mértékű negatív előjelű vándorlási egyenleg. Némi vándorlási nyereség csak Bogácsnál jelentkezik, azonkívül Ábrányban és Nyárádon látszik még eléggé kiegyenlítettnek a lakosság vándorlási mérlege. (A katolikus és református népesség 1828–69 közötti természetes és vándormozgását egyházközségenkénti részletezésben a 7. számú tábla adatai szemléltetik.)

4. A NÉPSSÉG SZÁMA ÉS MOZGÁSA A SZÁZAD UTOLSÓ HÁROM ÉVTIZEDÉBEN

A század utolsó évtizedeiben az 1867-ben létrejött önálló magyar statisztikai szolgálat által tízévenként — fokozatosan tökéletesedő módszerekkel, mind több részletre kiterjedően — végrehajtott *népszámlálások* községenkénti részletezésben nyomtatásban közzétett eredményei alapján tudjuk figyelemmel kísérni a népesség számának alakulását.

Mezőkövesd lélekszáma 1880. év végén — az 1873. évi (utolsó) országos kolerajárvány pusztításai ellenére is — 15%-kal meghaladta az 1869. év végét, az 1820-as évek végéhez képest pedig már több, mint 60%-os a lakosság növekménye. Ezzel szemben a környék évtizedek óta stagnáló népessége az 1870-es években sem növekedett. Az ország lakossága 1877-ben érte el a kolerajárvány előtti, az 1870. év eleji szintet, Mezőkövesd környékének népessége azonban még 1880. év végén is valamelyest alatta maradt annak. Az alföldi községek nagy többsége — Lövvő, Valk és Ivánka kivételével — regenerálódott néhány év alatt a kolerás veszteségek után, de a hegyvidéken csak Kácsnak, Cserépfalunak és Bogácsnak sikerült az 1870. évi lélekszámot 1880-ig elérnie, illetve valamelyest meg is haladnia.

1880–90 között Mezőkövesd lélekszáma közel 20%-kal növekedett, a környéké pedig csak fele olyan ütemben — annak ellenére, hogy néhány falu (Tiszababolna, Négyes és Alsóábrány) népessége 20%-nál is nagyobb mértékben emelkedett. Továbbra is az alföldi rész népessége gyarapodott gyorsabban, mint a hegyvidékié, ahol Cserépváralja és Geszt lélekszáma némileg még csökkent is az 1880-as években.

Az 1890-es években Mezőkövesd 20%-os — az egész régió legnagyobb mértékű — népességnövekedésével szemben a környék lakossága alig 5–6%-kal nőtt. Az előző évtizedhez hasonlóan valamennyi síkvidéki község lélekszáma gyarapodott, a Bükk-vidéki falvak némelyikében azonban — Cserépfalu, Daróc, Geszt, Alsóábrány — a századfordulón kevesebb személyt találtak, mint 10 évvel korábban.

Mezőkövesd népességének évi közel 20 ezrelékes (2%-os) fejlődési üteme a század utolsó két évtizedében országos viszonylatban is kiemelkedően magas volt. A Jászságban és Szabolcs megyében találkozunk még ehhez hasonló mértékű lélekszámgyarapodással. Az országos átlag ugyanis 12–13 ezrelék volt, Borsod–Abaúj–Zemplén megyében pedig 9–10 ezrelék. A környékbeli települések növekedési rátája tehát nem érte el — még a síkvidéké sem — a megyei átlagot.

A népszámlálások időpontjában jelenlévő polgári — 1900-ban polgári és katonai — népesség számának alakulása a települések korabeli határai között:

	Mezőkövesd	Bükkvidék	Alföld	Együtt	Ehből: környék
1870.I.1.	9196	15203	13485	37884	28688
1880.XII.31.	10606	14743	13854	39203	28597
1890.XII.31.	12674	15864	15359	43897	31223
1900.XII.31.	15215	16475	16481	48171	32956
1900.XII.31.	15224	16486	16489	48199	32975
(polgári és katonai)					
Növekedési index					
1880/1870	115.3	97.0	102.7	103.5	99.7
1890/1880	119.5	107.6	110.9	112.0	109.2
1900/1890	120.0	103.9	107.3	109.8	105.6
1900/1870	165.5	108.4	122.2	127.2	114.9

Miközben Mezőkövesd népessége három évtized alatt csaknem 2/3-ával növekedett, a környéké csak 15%-kal, azon belül a Bükkvidéké alig tizedével, az alföldi részé pedig nem sokkal több, mint ötödével. A század elejéhez hasonlóan újból a síkvidéki települések fejlődtek gyorsabban, mint a hegyvidékiek, s ennek eredményeképpen lélekszámuk a századfordulóiig nemcsak elérte, hanem valamelyest meg is haladta a Bükkalja lakosságát. (Igaz, csak igen rövid, átmeneti időre, mert századunk során — különösen annak második felében — az alföldi települések népessége mind rohamosabban fogyatkozik.)

Nagyon eltérő volt a lakosság növekedésének mértéke *vallási* megoszlás szerint, miként már korábban is. Az előző négy évtizedben a római és görög katolikusok együttes száma (ide számítva a néhány görögkeletit is) 17%-kal növekedett, a protestáns vallásúaké ugyanakkor 14%-kal csökkent. Az 1870–1900 közötti három évtizedben a katolikusok számának növekedése közelítette a 40%-ot, a protestánsoké pedig alig érte el az 5%-ot. Az izraeliták száma 1890-ig 14–15%-kal növekedett, majd apadni kezdett, és a századfordulón csak 11–12%-kal volt magasabb 1870-hez képest. A népszámlálási adatok alapján évtizedenként részletezi ezt az alábbi összeállítás:

	Római és görög kat. (és g. keleti)	Református, evangélikus és egyéb	Összes keresztény	Izraelita	Együtt
1870.I.1.	24955	11523	36478	1406	37884
1880.XII.31.	26290	11411	37701	1502	39203
1890.XII.1.	30275	12016	42291	1606	43897
1900.XII.31.(*)	34573	12059	46632	1567	48199
*katonai népességgel együtt					
Növekedési index					
1880/1870	105.3	99.0	103.4	106.8	103.5
1890/1880	115.2	105.8	112.2	107.3	112.0
1900/1890	114.2	100.4	110.3	97.6	109.8
1900/1870	138.5	104.6	127.8	111.5	127.2

Az egyes települések népességszámának régióon belüli eltérő alakulására jellemző, hogy a századfordulóiig némely alföldi községben (Négyes, Tiszabábolna, Mezőnyárad) több, mint 40, vagy (pl. Szentistvánon) közel 40%-os volt a népesség

növekedése három évtized alatt, ugyanakkor a hegyvidéki falvak közül a leggyorsabban gyarapodó Bogácson is csak mintegy 30%-kal számláltak több lakost 1870-hez képest, de vannak stagnáló lélekszámúak (pl. Cserépfalu), sőt Borsodgeszt lakossága tovább fogyott, és a századfordulón alig haladta meg az 1786. évi szintet.

A katolikus és református anyakönyvek bejegyzései nyomán a természetes népmozgalom összesített évenkénti alakulásáról a 6. számú tábla adatai tájékoztatnak. Kitűnik, miként vetette vissza a népesség természetes növekedését az 1872–73. évi utolsó országos kolerajárvány — melynek pusztítása azonban korántsem volt olyan mérvű, mint az 1831. évi. Akkor térségünkben összesen — a nem-kolerás halálozásokkal együtt — 3130 temetést regisztráltak az anyakönyvek, 1127 keresztelessel szemben, 1873-ban pedig a megnövekedett számú lakosságból „csak” 2715 halálesetet mutatnak ki és 1651 születést. Az 1831. évi halálzási ráta az országos átlag fölött, 90 ezrelék körül mozgott vidékünkön, 1873-ban pedig 70 ezrelék körül, közel a 65 ezrelékes országos átlaghoz. (Említésre érdemes, hogy a mai országterületen általában mérsékeltebb volt a kolera pusztítása, mint a történeti Magyarország Trianonban elveszített területei jórészen.) A születések számát 1831-ben a halálozásoké jó néhány (egyház)községben többszörösen is (átlagosan 2.8-szorosan) meghaladta — igaz, hogy a születési gyakoriság is alacsonyabb volt számos településen, mert a megelőző 2–3 évben is a szokásosnál nagyobb mérvű halálozás gyengítette a lakosság biológiai és lelki erejét. 1873-ban a bejegyzett halálozások száma „csak” 1.6-szorosa volt a születésekének, de — miként 1831-ben is — a járvány pusztításának mérve eléggé különböző községenként. A hegyvidéki falvakban a kolera általában valamivel súlyosabb lefolyású volt, mint a déli, különösen a Tisza-menti alföldi részeken. Kiemelkedik a környéken Szomolya magas halálozása, amely elérte a falu lakosságának 12–13%-át, s az összes haláleset legalább kétharmada a kolerának tulajdonítható. Az egész régió átlagában a halálozások legalább fele hozható összefüggésbe a múlt század utolsó nagy járványával. Míg 1831-ben a kolera miatti halálozások száma tájunkon 2 ezer körül mozoghatott, 1873-ban nemigen haladta meg a másfél ezret. Némely településen azonban — így a két Tisza-menti faluban — nem is mutatkozott 1873-ban kiemelkedő számú haláleset. Tiszabábolnán például lényegesen több személyt temettek 1872- és 1874-ben, mint 1873-ban, Tiszavalkon pedig 1874–77 években a halálozások száma nagyobb mértékben haladta meg a születéseket, mint 1873-ban. Mint Keleti Károly írja „1873-ban is hány helység volt az országban, amely a járvány idején csakis a másnappan került hírek folytán ijedezett”.²⁹ Ugyancsak Keleti Károly megállapítása, hogy az 1872–73. évi kolerajárvány „utóbajait” az ország tulajdonképpen csupán 1877-ben kezdte kiheverni.³⁰ (Az 1820–1830-as évtized fordulóján a halálzási többletet okozó járványos évek sorát 1831 általában — legalábbis egyelőre — lezárta, a kolerás 1873. évet azonban további magas halandóságú esztendőök követték környékünkön: 1874-ben — miként az egész országban — a születések száma alig haladja meg a halálozásokét, 1875-ben pedig újra negatív népességi mérleggel találkozunk. A születések száma csak 1877–78-ban éri el újra az 1873 előtti szintet.

Az 1870-es évek végéig a táj lakossága összességében végül is pótolta az évtized első felének népességkiesését. Ez elsősorban Mezőkövesd — a járványok ellenére is — erőteljes (évi 13–14 ezrelékes) természetes szaporulatának köszönhető. 1870–1880 között a terület népessége 3.5%-kal növekedett, a teljes népszaporulat mintegy 80%-a azonban Mezőkövesdről származott. A környék természetes népszaporulata 11 év alatt — miként az egész országé is — alig haladja meg az 1%-ot, sőt a református népesség születéseinek száma nem is tudta kiegyenlíteni a halálzási veszteséget. Végül is az 1880. évi népszámlálás Mezőkövesd környékén a települések többségében kevesebb lakost talált, mint 1870 év elején. A Bükk-vidéki falvak közül csak Cserépfalu, Kács

és Bogács lakossága nem csökkent. Az alföldi települések többségének népessége gyarapodott ugyan, de nem olyan mértékben, hogy pótolja a Bükk-vidéki falvak népességvesztését is.

A múlt század második negyedének elejére és a harmadik negyedszázad végére eső országos méretű és kiemelkedően súlyos pusztításokat okozó kolera, valamint a közbelső évtizedek különböző mérvű és intenzitású járványai után az utolsó negyedszázadban ritkábban találkozunk olyan évekkel, amikor a halálozások száma jelentősen meghaladja a születéseket. Csak 1885-ben mutatkozik több faluban — megint inkább a Bükkvidéken — halálozási többlet, azonkívül az 1880–90-es évek fordulóján. Negatív népességi mérleg azonban — régióink egészét tekintve — nem fordul elő az első világháborúig. Bár 1885-ben a környékbeli települések adatait összesítve több volt a temetés, mint a keresztelezés, de ezt kiegyenlítette a születési többlet Mezőkövesden, ahol a halálozások száma abban az évben egyáltalán nem növekedett. Viszont 1888-ban a táj központjában nagyobb arányú a halálozás, és a falvakban ennek semmi nyoma nincs. 1890–91-ben a környékkel együtt Mezőkövesden is viszonylag nagyszámú halálesetet mutattak ki. Országos szinten 1892-ben mutatkozik nagyobb mérvű halálozás — amikor a kolera is felütötte fejét Budapesten, 1893-ban pedig a Tiszát és Marost szegélyező területeken. De ennek környékünkön nincsen nyoma. A század utolsó negyedében a születéseket meghaladó számú halálozás már csak kisebb helyi járványok vagy éppenséggel születéscsökkenés következtében jelentkezik egy-egy településen. Előfordul viszont, hogy minden egyes községben egymás utáni években — így pl. 1882–84-ben — több a születés, mint a haláleset. Az 1882. évi kitűnő terméseredmények utáni esztendőben országos méretekben is kulminál a születések száma, környékünkön pedig természetes szaporulat korábban nem (és a későbbiekben is alig) tapasztalt — 20, sőt Mezőkövesden 25 ezreléket is meghaladó — szintre szökik. Ezzel kapcsolatban említhetjük meg azt a statisztikai törvényszerűséget agrárvidékek (–országok) népmozgalmában, hogy bő termésű években általában megemelkedik a házasságkötések száma, és ennek hatásaképpen a következő évben növekszik a születési gyakoriság is. Szembetűnő a házasságkötések alakulásában mutatkozó, meglehetősen nagy ingadozás, általában a terméseredményektől függően. Ezt az ingadozást egyéves eltolódással nagy általánosságban követi a születések hullámmozgása — de természetesen szelídebb kilengéssel, mert hisz a korábban kötött házasságokból is születnek gyermekek. A házasságkötések és a születések száma közötti szoros kapcsolat magyarázata, hogy az újonnan kötött házasságok többségében már a házasság fennállásának első évében megszületik a gyerek — amint ezt az a korrelációs számítás (is) igazolja, melyet Mezőkövesd múlt századi adataira támaszkodva végeztünk el.³²

A nagyobb méretű járványok megszűnése, s így a halálozási ráta csökkenése a század utolsó évtizedeiben a népesség erőteljesebb számbeli gyarapodását eredményezte. Mezőkövesd és környékén a járványoktól legkevésbé sújtott 1850-es években a természetes szaporulat mutatója meghaladta az évi 10 ezreléket, majd az 1860–70-es évek 4–5 ezreléke után az 1880-as években 12–13 ezreléssel találkozunk. E mögött az országos átlagnál nagyobb, 48 ezrelék körüli születési és ugyancsak az átlagosnál nagyobb halálozási gyakoriság áll. A születések száma az 1850-es években jó 4 ezerrel haladta meg a halálozásokét, az 1880-as évtizedben pedig közel 5.3 ezerrel. A református anyakönyvek mintegy 850, a katolikusok pedig több, mint 4400 születésről adnak számot, melyből közel 2 ezret Mezőkövesd adott. Itt ugyanis 54–55 ezrelékes születési arányszám mellett ezer lakosra 17–18 fő természetes szaporulat jut. A falusi katolikus lakosság körében is 50 ezrelék körül mozog a születési gyakoriság,

a reformátusoknál azonban csak mintegy 40 ezrelék, és így évi 7–8 ezrelékes természetes szaporulatuk csak kb. fele a katolikus településekének.

A református lakosság az alacsonyabb születési ráta következtében nehezebben tudta pótolni az 1873. évi kolera pusztítása miatti népességkiesést is. Nemcsak az 1870-es évek első felében, de az egész évtizedben kevesebb volt körükben a születés, mint a halálozás. A katolikusok népességi mérlegében 1873 után csak 1875-ben mutatkozott némi halálzási többlet, a reformátusoknál 1874–75-ben és 1879-ben, majd a későbbiekben 1885 és 1891 években is. A katolikus lakosság körében a 100 halálzásra jutó születések száma (a „vitalitási index”) csaknem minden évben magasabb volt, mint a reformátusoknál. A század második felében mindkét vallás keretében 1883-ban találkozunk a „vitalitási index” legmagasabb értékeivel: a halálzások viszonylag alacsony számát a katolikus születéseké ebben az évben több, mint 80%-kal, a reformátusoké pedig mintegy 50%-kal haladta meg. Az egyházi anyakönyvezés utolsó negyedszázadában, 1870–95 évek átlagában a katolikus lakosság születéseinek száma 31–32%-kal volt magasabb a halálzásokénál, a reformátusok születési többlete pedig 10% alatt maradt.

Az 1895. október 1-én bevezetett állami anyakönyvezés adatai természetesen már nem egyházközségenként, hanem a polgári közigazgatás egységei szerint tartalmazzák az egyes városok és községek népmozgalmának eredményeit. Megkíséreljük azonban az adatokat a lakosság vallási megoszlása alapján megosztani. Egyszerűség kedvéért azzal a feltételezéssel, hogy a népmozgalmi jelenségek előfordulási gyakorisága a különböző vallású lakosság körében nagyjából azonos — bár ily módon némi torzítással élünk (a katolikusok rovására és a reformátusok javára, mert az előző évtizedek adatainak tanúsága szerint a katolikusok születési rátája és termékenysége általában magasabb a reformátusokénál).

Az állami anyakönyvekben 1895. október 1-től 1990. év végéig a táj egész lakosságára nézve összesen 10476 élveszületést és 7113 halálesetet jegyeztek be. Ha ebből — lélekszámuk arányában — 333 születést és 257 halálzást számítunk az izraelita lakosságra és a többit megosztjuk a katolikusok és protestánsok között abban az arányban, amelyet az egyes községek népességében képviselnek, akkor kiegészíthetjük a katolikus és református egyházi anyakönyvezés adatait az évszázad végéig. A születések és halálzások alakulását az alábbi összeállítás mutatja be az 1870–1900 közötti 3 évtizedre (pontosabban: 31 évre) vonatkozóan:

Egyházi anyakönyvezés	Születés		Halálozás		Természetes szaporulat		100 halálzásra jutó születés	
	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.	kat.	ref.
1870–1875	7495	2694	7141	2967	354	-273	105.0	90.8
1876–1880	6522	2212	5016	2110	1506	102	130.0	104.8
1881–1885	7222	2419	4904	2000	2318	419	147.3	121.0
1886–1890	7428	2305	5327	1862	2101	443	139.4	123.8
1891–1895	7206	2138	4961	1921	2245	217	145.3	111.3
1870–1895.IX.30.	35873	11768	27349	10860	8524	908	131.2	108.4

Állami anyakönyvezés

1895.X.1.-1900	7895	2248	5221	1665	2674	583	151.2	135.0
összesen:								
1870-1900	43768	14016	32570	12525	11198	1491	134.4	111.9
Ebből:								
1870-1880	14017	4906	12157	5077	1860	-171	115.3	96.6
1881-1890	14650	4724	10231	3862	4419	862	143.2	122.3
1891-1900	15101	4386	10182	3586	4919	800	148.3	122.3

Az 1873. évi utolsó nagy kolera és utóhatásainak az évtized első felében jól érzékelhető veszteségei után a lakosság zavartalan növekedését mutatják a számok az utolsó negyedszázadban. Nagyobb járványok nem ritkították a produktív korú népességet, és a születések száma erőteljesen megemelkedett az előző évtizedekhez képest — legalábbis a katolikus lakosság körében. Az évszázad utolsó három évtizedében a katolikus anyakönyvekbe közel annyi keresztelést jegyeztek be, mint az előző, több, mint négy évtizedben (1828-69 között), miközben a református keresztelések száma több, mint negyedével megfogyatkozott. A katolikus születések száma évtizedről-évtizedre nőtt, és a század vége felé már meghaladta az évi másfélezret — az 1830-as évtizedbeli alig 1000-rel szemben. Ezzel szemben a református keresztelések száma fokozatosan csökkenő irányzatú, és hosszabb távon vizsgálva legalábbis stagnálónak mondható: az 1870 előtti évtizedekben csakúgy, mint a század utolsó évtizedei átlagában évi 450 körül mozog.

A református népesség születési arányszáma tájunkon már az 1880-as évektől 40 ezrelék alá esik — kb. egy évtizeddel megelőzve az országos átlag e szint alá csökkenését. Mint tudjuk, a születések arányszámának visszaesése a fővárosban ugyan már az 1850-es évektől, egyes dunántúli megyékben (Baranya, Tolna, Somogy) pedig 1880-1890 között megindult, az ország északi és északkeleti részein (Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyékben) azonban csak a 20. század első évtizedétől vette kezdetét.³³ A katolikus lakosság születési gyakorisága tájunkon a század vége felé is 50 ezrelék — sőt Mezőkövesden 54-55 ezrelék — körül mozog, jóval az országos átlag fölött,

Mezőkövesd és környéke 1870-1900 közötti természetes népmozgalmának és vándormozgásának eredményeit — az izraelita lakosság nélkül — a 8. számú tábla mutatja be, az összesített adatokat pedig évtizedenkénti bontásban az alábbi összeállítás tekinti át:

	1870-80	1881-90	1891-1900	1870-1900
1. Élveszületés	18923	19374	19487	57784
2. Halálozás	17234	14093	13768	45095
3. Term. szaporulat (1-2)	1689	5281	5719	12689
4. Vitalitási index (1:2)	109.8	137.5	141.5	127.0
5. Tényleges népesség-növekedés	1223	4672	4259	10154
6. Vándorlási egyenleg (5-3)	-466	-609	-1460	-2535

Az évtizedről évtizedre növekedő születések és a folyamatosan csökkenő halálozások számának különbözeteként adódó természetes szaporulat mind nagyobb lett, ugyanúgy hánadosuk, a vitalitási index is: az 1870-es években csak 10%-kal születtek többben, mint ahányan meghaltak, az 1890-es évtizedben pedig már több, mint 40%-kal. A tényleges népességnövekedés azonban mindvégig alatta maradt a

természetes szaporulatnak, vagyis a vándorlások egyenlege negatív előjelű volt. Az 1890-es évtizedben érte el a vándorlási veszteség a legmagasabb értéket. Ebben már szerepe volt a század vége felé megindult kivándorlásnak is. A három évtized alatti 2,5 ezer fős vándorlási veszteség még így is lényegesen kevesebb az előző időszakénál, amikor négy évtized alatt meghaladta valamelyest az 5 ezret. Az akkori vándorlási veszteség azonban nagyjából az alföldi részt érintette, a mostani pedig inkább a Bükk-vidéki községeket. Továbbra is nagyobb volt némileg a református lakosság vándorlási vesztesége, mint a katolikusoké, de korántsem olyan kiemelkedő arányban, mint az előző időszakban. A legnagyobb vitalitású református település, Egerlövő vándorlási vesztesége volt a legnagyobb — a lakosság 20%-át meghaladó — mértékű, kb. a kétszerese Keresztes és Nagymihály, Valk és Geszt veszteségi hányadának.

A vándorlási egyenleget a természetes szaporulathoz viszonyítva megállapítható, hogy a református lakosság a születési többlet mintegy 2/3-át veszítette el, a katolikus népesség pedig alig 1/7-ét (14–15%-át) — bár néhány katolikus többségű községből is (pl. Tard és Cserépváralja, Borsodivánka és Négyes) a természetes szaporulat nagyobb része elköltözött. Voltak persze olyan települések is, ahol a be- és el-, illetve kivándorlás egyenlege inkább némileg növelte a népesség számát (pl. Felsőábrány, Szomolya). Mezőkövesden is egész közel van egymáshoz a vándormozgás két ága, minimális a vándorlási veszteség. Ebben jelentős része van annak (is), hogy az 1880-as években a legelők feltörésével több, mint 50%-kal megnagyobbodott határának szántóterülete. A lakosság ugyan még ennél is nagyobb mértékben növekedett, de a természetes szaporulatnak három évtized alatt alig 3%-a volt a vándorlási veszteség. Valójában azonban ennél többen hagyták el Mezőkövesdet és közben új lakosokkal gyarapodott a városiasodó település — miközben az ország közigazgatási viszonyainak rendezése során 1887-ben elvesztette több, mint négy évszázados mezővárosi rangját. A század utolsó évtizedeiben jelentős számban telepedtek le Mezőkövesden iparos, kereskedő és hivatalnok (értelmiségi) elemek — olyannyira, hogy az előljáróság 1873 óta „telepedési díjat” is szedett tőlük.³⁴

Egyéb tájékoztató adat hiányában némi fényt vet a mezőkövesdi népességmozgásra, hogy 1870-ben a római katolikusokon kívül alig 30 protestáns és 268 izraelita lakott Mezőkövesden, a századfordulón pedig a különböző nem katolikus keresztény felekezetekhez tartozók száma megközelítette a 200-at, az izraelitáké pedig meghaladta az 500-at. Több százra tehető tehát csupán a nem római katolikus vallású beköltözők (illetve leszármazottaik) száma.

Mezőkövesden az izraelita lakosság három évtized alatt csaknem megkétszereződött, sőt az előző négy évtizedben több, mint négyszeresére emelkedett. Mezőkeresztesen is megtöbbszörözött a számuk a század folyamán, ugyanakkor pedig néhány környékbeli településből — ahol korábban a táj zsidóságának nagyobb része koncentrált — szép számban elköltöztek. Lakóhelyváltoztatásuk dinamizmusa — ismert okoknál fogva — messze meghaladja a keresztény lakosságét. Ezért is indokolt, hogy az izraelita vallású népesség mozgásával külön foglalkozzunk. Az előzőekben a katolikus és református anyakönyvek adataira támaszkodva csak a keresztény lakosság népmozgalmát követhetjük nyomon. A következőkben megvizsgáljuk, hogy a jóval később, a század közepén indult izraelita felekezeti anyakönyvezés milyen tájékoztatást nyújt a zsidóság természetes népmozgalmának és lélekszámának alakulásáról.

5. A ZSIDÓ NÉPESSÉG ALAKULÁSA

Az izraelita vallásúak lélekszáma tájunkon 1746-ban még csak 92 volt, az 1786. évi népszámlálás 440, a következő évi kiigazítás pedig már 485 izraelita személyt talált Mezőkövesd és környékén. Többségük a Bükk-alji falvakban telepedett meg — így különösen Darócon, Felsőábrányban és Vattán — az alföldi részen Nagymihály a legnagyobb központjuk. Számuk 1804-ig 542-re emelkedik, közelítve az összlakosság 2%-át. Ekkor már Mezőkövesden is él néhány izraelita.

A zsidóság számbelileg legnagyobb méretű beköltözése a 19. század első évtizedeiben zajlott le: az 1810-es évek derekáról származó egri egyházmegyei névtárak közel 800 zsidó vallású lakost jeleznek környékünkön, az 1820-as évek közepén számuk — a század elejétől újból megkétszereződve — meghaladja az ezret, az évtized végén pedig közelíti az 1200-at, s eléri az össznépesség 3.3%-át. Több mint negyedrészük egyetlen helységben, Felsőábrányban összpontosult. Ez a vegyes vallású, többségében református település volt a megyében az 1820-as évek derekán a negyedik legnagyobb lélekszámú zsidó tömörülés a Miskolc környéki — 1950-ben hozzá is csatolt — Csaba (1273), továbbá Sajószentpéter (676) és Miskolc (367) után. Csabán a lakosság közel fele volt zsidó vallású, Ábrányban minden harmadik lakos. Vattán és Nagymihályon is meghaladja számuk a lakosság 10%-át. Ha ehhez még Darócot is hozzávesszük, végül is ebben a négy községben tömörült az egész táj zsidóságának több, mint 2/3-a, alig 1/3-uk jutott a többi településre. Számos faluban azonban, jobbra püspökségi, káptalani uradalmi helységekből — Bogács, Szomolya, Bükkzsérc, Szentistván és a két Tisza-parti faluban — nincs még egyetlen zsidó sem az 1820-as években.

A század — járványoktól sűrűn és súlyosan érintett — második negyedében a zsidóság száma is alig emelkedett: összességében 1100–1200 között mozgott, módosult azonban területi eloszlásuk: a korábbi tömörülési központok — különösen Felsőábrány — megfogyatkoztak. Az 1830–40-es években eljutnak a zsidók — a mindig kedvezőbb megélhetési lehetőségeket kereső gyakori helyváltoztatások eredményeképpen — a környék minden falujába, és erőteljesen megnövekszik számuk Mezőkövesden.

Az 1850-es évek elejétől folytatódik újból a zsidóság számbeli gyarapodása — minden bizonnyal azokkal a liberális politikai és gazdasági rendelkezésekkel (is) összefüggésben, melyeket a bécsi kormányzat a szabadságharc leverése után a feudális jogi korlátok, a céhes kötöttségek megszüntetésére, az ipari és kereskedelmi szabadság előmozdítására hozott. Rövid két évtized alatt Mezőkövesden az izraeliták száma újból több, mint megkétszereződött, és az egész táj legnépesebb zsidó településévé vált. Utána második helyre gyors növekedéssel a másik mezőváros, Mezőkeresztes lépett elő, megelőzve a visszafejlődő korábbi zsidó központokat. Miközben több környéki településen fokozatosan csökken a számuk, a két mezővárosban 1880-ban együttvéve már kb. 1/3-a összpontosul az egész vidék zsidóságának. Lélekszámuk 1890-ben tetőződik, meghaladja az 1600 főt. Mezőkövesd egymaga 1890-ben közel 1/4-ét, 1900-ban már 1/3-át — Mezőkeresztes is hozzávéve: közel felét — tömöríti az egész táj 1500–1600 között ingadozó zsidó népességének.

Az össznépességhez viszonyítva azonban az izraelita lakosság Mezőkövesden a századfordulón is alig magasabb (3.4%) a környéki átlagnál (3.2%) és elmarad a 4.9%-os országos arányszám mögött. A Borsod megyei átlagot is (6.4%) csak a felsőábrányi zsidóság száma haladja meg — ahol a századfordulón is még minden nyolcadik személy izraelita vallású volt. Ezenkívül Mezőkeresztesen és Nyárádon, Alsóábrányban és Vattán, továbbá Tibolddarócon mozgott arányuk 5–6%, Sályban pedig 4–5% között. 3% alá zsugorodott számuk Mezőnagymihályban, ahol arányuk a

század első felében — miként Vattán is — meghaladta a 13%-ot. A század vége felé csaknem mindenütt csökkent a környékbeli izraeliták száma — a már említett Mezőkeresztesen kívül Alsóábrány és Tiszabábolna kivételével. Az összlakossághoz viszonyítva legkisebb volt az arányuk Szomolyán és Cserépváralján: 1%-ot sem érte el a századfordulón. Végül is annak következtében, hogy az izraeliták száma Mezőkövesden a század folyamán 2–3 évtizedenként megkétszereződött — így a század második felében négyszeresére emelkedett — városunk nemcsak Dél-Borsod legnépesebb zsidó települése lett, de északabbra is, Miskolcon kívül csak Sajószentpéteren számláltak a századfordulón a kövesdinél valamivel több zsidó lakost. Miskolcot figyelmen kívül hagyva, egész Borsod megyében a települések zsidó lakossága a század utolsó három évtizedében alig félezerrel növekedett, s a növekmény több, mint fele Mezőkövesdre (s részben Mezőkeresztesre) jutott. Közben pedig a környék kisebb településeinek zsidósága annyira megfogyatkozott, hogy összes lélekszámuk a századfordulón már kevesebb volt, mint a század első negyedében!

Az izraelita vallású népesség számának alakulását és településenkénti megoszlását a 18. század derekától 1900-ig a 9. számú tábla mutatja be.

A zsidóság természetes népmozgalmának figyelemmel kísérésére a mezőkövesdi, mezőkeresztesi és felsőábrányi izraelita hitközségek 1851-től vezetett anyakönyvei nyújthatnának bizonyos lehetőséget. Ezekből az anyakönyvi bejegyzésekből azonban nehezebb nyomon követni a népmozgalom alakulását, mint a katolikus és református anyakönyvekből: a lakosság számához viszonyítva egyrészt túl magas a születések száma, másrészt nagyon alacsonynak tűnik a halálozásoké.

Mezőkövesd és környékén a század derekán az izraelita vallásúak száma 1100 körül mozgott, a századvégi népszámlálások pedig 1500–1600 közötti izraelita lakost jeleznek. Ugyanakkor a táj három hitközségének anyakönyveiben a század második felének átlagában — az 1850-es években éppúgy, mint a század végé felé — évente összesen 100–110 *születést* jegyeztek be. A jelzett zsidó népességszámhoz viszonyítva ez a korabeli születési gyakoriságot messze meghaladó (70–80 ezrelékes) arányszámot jelentene. A három anyakönyvben szerepelnek azonban olyan települések adatai is, melyek kívül esnek területünkön. (A mezőkövesdi bejegyzések tételes vizsgálatából tudjuk például, hogy ott kezdettől fogva rendszeresen feltüntetik Szihalom, később Noszvaj, Ostoros, Andornak és Kistálya, Egerfarmos és Borsodszemere — a korabeli „egri” (nevet viselő, de ténylegesen mezőkövesdi központú) járáshoz tartozó községek — sőt Mezőtárkány népmozgalmi adatait is. (Nehéz megállapítani a zsidó anyakönyvi központok „illetékességi” körét, s ez talán nem is volt olyan határozottan rögzítve, mint a katolikus és protestáns egyházaknál.) Ehhez a nagyszámú születéshez képest feltűnően kevésnek látszik viszont a bejegyzett *haláleseteké*. Az 1850–60-as években vidékünkön 100 keresztény keresztelésre átlagosan 80–90 temetés jutott, ugyanakkor a zsidó halálozások száma a születéseknek alig 40%-át éri csak el: Mezőkövesden nem sokkal haladja meg a születések harmadát, később (és a másik két hitközségben) sem éri el a születések felét. Sőt a mezőkövesdi zsidó anyakönyvben 1851–69 között bejegyzett 65 nem helybeli születéssel mindössze 8 haláleset állt szemben!

Ugyanakkor a múlt századi egészségügyi viszonyok között Európa-szerte magas csecsemő- és gyermekhalandósági adatokból tudjuk, hogy a csecsemők mintegy negyede meghalt 1 éves kora előtt, és az újszülötteknek alig fele érte csak el a felnőtt kort! A születésekhez viszonyítva rendkívül kevés halálozás azonban nem csupán a Mezőkövesd és környékének izraelita lakosságára jellemző. Hasonló jelenséggel találkozunk a mezőcsáti zsidó anyakönyvekben is és különösen Ónodon, ahol a bejegyzett halálozások száma a születéseknek évtizedeken át olykor a 20%-át sem éri el.

A járványok hatása is alig mutatkozik meg a halálozások számában: az 1873. évi kolera idején például — mikor a halálozások száma országosan 54%-kal, környékünkön több, mint 60%-kal haladta meg a születéseket — a mezőkövesdi zsidó anyakönyvekben kevesebb (Ábrányban is alig valamivel több) halálesetet jegyeztek be, mint születést (Mezőkeresztesen pedig 1873-tól éppenséggel hiányoznak a halálozási adatok). Feltételezhető, hogy a zsidóság körében tájunkon talán valamivel alacsonyabb volt a csecsemő- és gyermekhalandóság — miként a vallásfelekezetenként részletezett korabeli népmozgalmi statisztika is országos méretekben viszonylag alacsony halálozási arányszámokat mutat ki. De ugyanakkor a zsidók születési gyakorisága is általában alatta maradt az országos átlagnak. Feltételezhető, hogy miként a nem-zsidó matrikulumokban is akadnak jócskán pontatlanságok, úgy minden bizonnyal az izraelita anyakönyvekben is. Talán még nagyobb mértékben is, mert hisz „illetékességi” körzetük nemcsak a közvetlen szomszédos, hanem a távoli falvakra is kiterjedt. Esetenként a nagyobb földrajzi távolságok is közrejátszhattak egyes népmozgalmi esetek bejegyzésének elmaradásában. Azonkívül a vallási tanítás sem fűzött olyan követelményt a születéskori és halálozás utáni vallási szertartásokhoz, mint a keresztény egyházakban (pl. a keresztelés elmaradásához). A csekély számú halálozás legvalószínűbb magyarázata azonban az lehetett, hogy nagy számban költöztek el vidékünkéről nagyobb városokba és ott — miként Miskolc példája is mutatja — megemelték a halálozások számát. Mindenesetre a születések és halálozások különbözeteiként tájunkon az izraelita anyakönyvekből a valóságosnál nagyobb természetes szaporulat adódik: 1851-től 1870-ig 1256, a három utolsó évtizedben pedig mintegy 1600–1700 fő. Az izraelita vallású lakosság azonban Mezőkövesd és környékén a század második felében csupán kb. félezerrel növekedett, sőt az utolsó évtizedekben már stagnált. (Ismeretes, hogy a század három utolsó évtizedében országos méretekben is megszűnt a tömeges bevándorlásuk, illetve az országot elhagyó és a beköltöző zsidók száma nagyjából kiegyenlítődt.) Tájunkon a század utolsó évtizedében mindenképpen jelentős vándorlási mozgalmról beszélhetünk a zsidósággal kapcsolatban. Csak éppen a korábbi másfél évszázados beköltözéssel szemben a vándorlási egyenleg negatív előjelűvé vált: a zsidóság nehezen számszerűsíthető természetes szaporulatának túlnyomó része — különösen a század vége felé — elköltözött a tájról, s ugyanakkor erőteljes mozgás volt a régióon belül is. Ennek keretében a zsidóság egyrészt jobban szétszóródott a környék falvaiban, másrészt pedig — mint már említettük — koncentráldott a két népesebb és forgalmasabb egykori mezővárosban.

6. ÖSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉS

Mezőkövesd és környékének népessége az 1780-as évek derekán számba vett negyedszáz ezerről (25345) a 19. század végéig 48 ezer fölé emelkedett, vagyis mintegy 90%-kal gyarapodott, meghaladva Borsod-Abaúj-Zemplén megye 66%-os népességnövekedésének mértékét. Míg azonban Mezőkövesd lakossága több, mint megháromszorozódott, a környéken alig 60%-kal laktak többen 1900-ban, mint a 18. század vége felé. Ezalatt az ország lakossága — a jelenlegi határok között — több, mint két és félszeresére emelkedett, így meglehetősen lassúnak mondható a környékbeli népességszám növekedése.

Mezőkövesd gyors előretörésének szinte ellentétéleképpen a szomszédos Mezőkeresztes, a másik mezőváros fejlődése — amely Kövesdhez hasonlóan ugyancsak a diósgyőri koronabirtok része volt — a múlt században megrekedt; népessége az 1780-as években alig 30%-kal volt kevesebb Kövesdénél, 1900-ban pedig már 30%-át sem éri el Kövesdének, mert több, mint egy évszázad alatt csupán

kb. negyedével — a század utolsó évtizedeit jellemző általános gazdasági-társadalmi és demográfiai élénkülés időszakában is alig 2%-kal! — növekedett. Egy másik szembetűnő kontraszt a népességfejlődésben a Mezőkeresztes közvetlen földrajzi szomszédságában levő Keresztespüspöki példája, mely terjeszkedése során annyira összeépült Keresztesselel, hogy századunk derekán hozzá is csatolták közigazgatásilag. Lakossága Mezőkövesd után az egész környéken a leggyorsabban növekedett: 1869-ig (Kövesdhez hasonlóan) közel megkétszereződött, a századfordulóig pedig 1786 óta 2.4-szeresére emelkedett. A népesség több, mint megkétszereződésével a síkvidéki rész több más településén is találkozunk (Tiszabábolna, Négyes, Egerlövő, Szentistván), a Bükkvidéken csupán Bogács mutat hasonló ütemű fejlődést. A két Ábrányban, Tibolddarócon és Vattán viszont mindössze 20–30%-kal, sőt Borsodgeszten alig 3–4%-kal magasabb a népességszám a II. József korabelinél.

A népességfejlődés ilyen nagy változatosságot mutató üteme természetesen éreztette hatását a régió lakosságának földrajzi megoszlási arányaiban is: Mezőkövesden 1900-ban a táj népességének már több, mint 30%-a tömörült, és az alföldi résznek a Bükkvidékhez viszonyított súlya megerősödött — amint az alábbiakból kitűnik:

	Népesség			Megoszlási százalék	
	1786	1900	Index	1786	1900
Mezőkövesd	4628	15215	328.8	18.3	31.6
Bükkvidék	10945	16475	150.5	43.2	34.2
Alföld	9772	16481	168.6	38.5	34.2
Együtt	25345	48171	190.1	100.0	100.0

A síkvidéki rész gyorsabb fejlődését jelzi az is, hogy míg az 1780-as években 2–2 alföldi és Bükk-vidéki olyan falu volt, melynek lakossága nem érte el a 400-at, 1900-ban — Tiszavalk kivételével — valamennyi alföldi település lélekszáma 800 fölé emelkedett; de a bükki térségben 5 falu is akadt, ahol 800-nál kevesebben laktak (Alsó- és Felsőábrány, Kács, Cserépváralja és Borsodgeszt).

A legnépesebb települések lélekszáma annyiban módosult a Bükkvidéken, hogy a mérsékeltén fejlődő Cserépfalu, Tibolddaróc és Sály 18. századvégi élcsoportjába feltört a szaporább Tard, Bogács és Szomolya. Az alföldi tájon viszont Szentistván lélekszáma erősen megközelítette Mezőkeresztesét, pedig a 18. század végén még nem sokkal haladta meg Mezőkeresztes népességének a felét. A népesség eltérő ütemű, s különösen Mezőkövesd kiemelkedő gyorsaságú növekedése jól mutatkozik meg a népsűrűség — az egységnyi földterületre (1 km²-re) jutó lélekszám — alakulásában. II. József korában Mezőkövesd népsűrűsége (47) még alig 50%-kal több a környékbeli átlagnál; nem emelkedik ki a táj települései közül, hasonló Mezőkereszteséhez, sőt a Bükk-vidéki Sály és Felsőábrány sűrűbben lakott községek. Felsőábrányban még az 1850-es években is több lakos jut 1 km²-re, mint Mezőkövesden, a következő évtizedben haladja csak meg a város népsűrűsége a táj valamennyi települését: az 1869. évi népszámláláskor már több, mint kétszerese a 45–46 fős környékbeli átlagnak. A Bükk-vidéki részen továbbra is Felsőábrány (76) és Sály (65) a legsűrűbben lakott. Az Alföldön pedig Keresztespüspöki és Borsodivánka (61) jár az élen. Ugyanakkor azonban Bükkzsércen csak 23 lakos jut 1 km²-re, azzal összefüggésben, hogy határának több, mint 80%-a erdőség. De nem sokkal magasabb Vatta népsűrűsége sem (35), pedig itt a határ több, mint 85%-a szántó. Az alföldi részen is csupán 26 személy esik 1 km²-re Mezőnagy Mihály nagy kiterjedésű

határában, melynek kb. fele legelő és rét. Nem sokkal kisebb a gyeptermő terület aránya a két Tisza-parti faluban sem, népsűrűségük azonban jóval meghaladja Nagymihályét.

Annak következtében, hogy Mezőkövesd lélekszáma a század utolsó évtizedeiben különösen gyors ütemben (évenként 2%-kal) a környéké pedig nagyon mérsékelten (éves átlagban alig fél %-kal) növekedett, a századfordulón Mezőkövesd népsűrűsége (156) már háromszorosa a környékbeli átlagnak (53). Annyira kiemelkedik a tájból, hogy az utána következő, legsűrűbben lakott településeket (Felsőábrány, Szomolya, Bogács, Keresztespüspöki) is kétszeresen felülmúlja (lásd részletesebben a 2. számú táblán).

Mint hogy a század nagyrésztében inkább a katolikus többségű községek népessége gyarapodott gyorsabban, a reformátusoké mérsékeltebben, esetleg stagnált, vagy éppen fogyott, a vallási megoszlásban tovább erősödött a katolikusok túlsúlya — az előzőekben kimutatott 1869. év végi állapothoz képest is. A környékbeli falvak lakosságának több, mint 60%-a — korábban református többségű alföldi részen is közel 60%-a — századfordulón már katolikus, az egész tájon pedig csaknem 72% az arányuk, a reformátusoké pedig (az evangélikusokkal együtt) csupán 25%. Az izraelitáknak az utolsó két évtizedben 1500–1600 körül stagnáló száma az összlakosság 3.3%-ára rúg (Kövesden valamelyest több, a környék átlagában pedig némileg kevesebb).

A lakosság számának ennyire eltérő ütemű fejlődése és megoszlási arányai mögött a népesség mozgásának községenként ugyancsak változatos alakulása rejtőzik.

A természetes népmozgalomnak a katolikus és református anyakönyvek bejegyzései alapján 1828-tól az állami anyakönyvezés bevezetéséig évenként és egyházközségenkénti részletezésben nyomon követett adatairól összefoglaló táblázatos áttekintést nyújt az az összeállítás, amely az 1828–95 közötti 68 évet 2–3 évtizedes korszakokra felbontva vizsgálja a következőkben:

<i>Születés</i>	1828–49	1850–75	1876–95	1828–95
Katolikus	22164	30123	28378	80665
Ebből:				
Mezőkövesd	7556	10965	11851	30372
környék	14608	19158	16527	50293
Református	10164	11529	9074	30767
Összesen	32328	41652	37452	111432
Ebből: környék	24772	30687	25601	81060
<i>Halálozás</i>				
Katolikus	20679	25232	20208	66119
Ebből:				
Mezőkövesd	6705	8284	7993	22982
környék	13974	16948	12215	43137
Református	10414	10803	7893	29110
Összesen	31093	36035	28101	95229
Ebből: környék	24388	27751	20108	72247

Természetes szaporulat

Katolikus	1485	4891	8170	14546
Ebből:				
Mezőkövesd környék	851	2681	3858	7390
Református	-250	726	1181	1657
Összesen	1235	5617	9351	16203
Ebből: környék	384	2936	5493	8813

Becsült népesség

az időszak közepén (ezer)

Katolikus	22	24	28
Ebből:			
Mezőkövesd környék	6.6	8.5	11.5
Református	13	11.5	12
Összesen	35	35.5	40
Ebből: környék	28.4	27.0	28.5

Míg a század — gyakran visszatérő járványokkal sújtott — második negyedében alig szaporodott a népesség, sőt a református lakosság körében halálozási többlet mutatkozott, a harmadik negyedszázadban — melynek nagyobb részét az osztrák önkényuralom töltötte ki — javultak a népességi viszonyok: az 1873. évi kolerától eltekintve nem volt nagyobb mérvű járványos halálozás, és a némileg emelkedett születési gyakoriság már számottevő népszaporulattal járt. A század csaknem teljesen járványmentes utolsó negyedében a halálozási arányszám további jelentős csökkenése az élveszületések gyakoriságának némi emelkedésével karöltve, a népesség kiemelkedően magas természetes szaporulatát eredményezte. A következőkben a születések, halálozások és a természetes szaporulat évi átlagos számait mindhárom periódusban a (az egyes időszakok közepére számított) népességhez viszonyítottuk, s az eredményeket — a fontosabb népmozgalmi arányszámokat — a két történelmi vallás és tájegységek szerinti tagolásban az alábbi összeállítás tekinti át:

<i>Születés</i>	1828-49		1850-75		1876-95	
	Fő	Ezrelék	Fő	Ezrelék	Fő	Ezrelék
Katolikus	1007	46	1158	48	1419	51
Ebből:						
Mezőkövesd	343	52	422	52	593	52
Környék	664	43	736	47	826	50
Református	462	36	444	38	454	38
Összesen	1469	42	1602	45	1873	47
Ebből: környék	1126	40	1180	44	1280	45

Halálozás

Katolikus	940	43	970	40	1010	36
Ebből:						
Mezőkövesd	305	46	318	38	400	35
Környék	635	41	652	43	610	37
Református	473	37	416	36	395	33
Összesen	1413	40	1386	39	1405	35
Ebből: környék	1108	39	1067	40	1005	35
<i>Természetes szaporulat</i>						
Katolikus	67	3	188	8	409	15
Ebből:						
Mezőkövesd	38	6	104	14	193	17
Környék	29	2	84	4	216	13
Református	-1	-1	28	2	59	5
Összesen	56	2	216	6	468	12
Ebből: környék	18	1	113	4	275	10

Szembevetendő a születések gyakoriságának kiemelkedően és tartósan magas mezőkövesdi és általában a katolikus lakosságénak a reformátusokét meghaladó aránya, amely nagyobb és növekvő mértékű természetes szaporulatot is eredményezett. Vannak azonban természetesen katolikus többségű települések is alacsonyabb születési arányszámmal (pl. Tard) és a katolikus születési átlaggal vetekedő református falvak is (pl. Egerlővő). Ezek okainak feltárása a települések társadalmi-gazdasági viszonyainak mélyebb vizsgálatát igényelné. A különbségeket elmosó átlagos adatokból megállapítható még az is, hogy csökkenő irányzatú a halálozások szám(arány)a. Ez azonban még csak a járványok ritkulásával és enyhébb lefolyásával van összefüggésben, a csecsemő- és gyermekhalálozások mértékének fokozatos javulása csak századunkban indul meg.

A népmozgalom 1828–95 közötti közel 7 évtizedének évenkénti idősorából megállapítható az is, hogy viszonylag rövidek a népességnövekedés nagyobb zökkenőktől mentes szakaszai. A 68 éves időszaknak mintegy harmadában — a református lakosságot tekintve közel felében — a temetések száma meghaladta vagy megközelítette a keresztelezéseket. Az 1850-es, és főleg az 1880-as években találkozunk leginkább a népesség tartósabb, folyamatos növekedésével.

1828-tól a század derekáig terjedő időszakban oly gyakoriak és nagyméretűek a járványok, hogy a 22 évből csaknem minden másodikban — különösen az időszak első és utolsó 3–4 évében, de a közbeeső években is — a lelkészek több személyt temettek, mint amennyit kereszteltek. Így a 35 ezer körüli népesség évente alig 1–2 ezrelékkal szaporodott, pontosabban: a 21–22 ezer főnyi katolikus népesség évi természetes szaporulata 3 ezrelék volt, a református lakosságé pedig évente majdnem 1 ezrelékkal fogyott.

Az 1850–75 közötti negyedszázad már élénkebb népességfejlődést eredményezett annak ellenére, hogy a nagyobb járványoktól mentes 1850-es évtized után az ínséges és járványos 1863–66 évek, majd az 1872–1873. évi utolsó nagy európai kolera és annak éveken át tartó utóhatásai ugyancsak visszavetették a népesség számbeli gyarapodását. Ilymódon a katolikus lakosság átlagosan évi 8 — ezen belül Mezőkövesd 14 — ezrelékkal szaporodott, a református népesség természetes szaporulata pedig alig valamivel haladja meg az évi 2 ezreléket.

Az utolsó két évtized minden korábbit felülmúló mértékű lökést adott a népesség fejlődésének, minthogy országos járványok nem törték meg, csak helyi jelentőségűek mérsékeltek időnként (1880, 1885, 1891-ben) növekedését. A halálozási ráta ilymódon számottevően csökkent, az élveszületéseké pedig — főleg a katolikus településeken — némileg még emelkedett is. Ennek eredményeképpen a természetes szaporulat évi átlagos mutatója meghaladta a 10 ezreléket — sőt Mezőkövesden olykor közelítette a 20 ezreléket — és a református lakosság körében is 5 ezrelék körül mozgott. Ilymódon 1876–95 között a természetes szaporulat jóval meghaladta a 9 ezret, az előző közel félévszázadban pedig alig 7 ezerre rugott. A vizsgált közel 7 évtizedes időszakban csupán a katolikus és protestáns születések száma több, mint 16 ezerrel volt magasabb a halálozásokénál, ugyanakkor a lakosság az 1820-as évtized végi mintegy 35 ezerről ténylegesen csak 10 ezerrel gyarapodott. A természetes szaporulat jelentős része tehát elvándorolt a vidékről. A század első évtizedeinek természetes népmozgalmáról csak töredékes adatokat ismerünk, így az 1828 előtti időszak *vándormozgását* nem tudjuk számszerűen megbecsülni. A II. József korabeli népszámlálástól az 1820-as évek végéig terjedő jó négy évtized alatt a táj keresztény (keresztyén) népessége — a zsidóság erősödő bevándorlását figyelmen kívül hagyva — Mezőkövesden csakúgy, mint a környéken összességében mintegy 40%-kal növekedett. Vagyis a lakosság évente kb. 1%-kal szaporodott — ami megfelel a korabeli átlagos növekedési rátának. Néhány településen — főleg az Alföldön, de egyes Bükk-vidéki falvakban is (pl. Geszt, Zsérc) — ennél nagyobb mérvű volt a lélekszám növekedése, így itt még bizonyos mértékű beköltözésről is beszélhetünk — a 18. századi szervezett benépesítés (vagy spontán letelepedés) utolsó hullámaként. Ugyanakkor néhány helyen — éppen a tájat átszelő főútvonal mentén (Nyárad, Ábrány, Vatta) — alig emelkedett a népességszám. Itt viszont elvándorlást kell feltételeznünk, minthogy a születések (és a természetes szaporulat) tudatos korlátozása ekkor még általában ritka jelenség volt.

Ha az 1828-tól vizsgált katolikus és református anyakönyvezés adatait kiegészítjük az 1895 őszén bevezetett állami anyakönyvezés eredményeivel, akkor a század végéig a születések száma több, mint 19 ezerral haladta meg a halálozásokét, s ugyanezen idő alatt a lakosság ténylegesen csak 12 ezerrel növekedett. A vándormozgás negatív előjelű egyenlege tehát a táj egészében 7–8 ezer között mozog, ami jóval több, mint a természetes szaporulat harmada. Voltak olyan települések is, ahol a megindult születéskorlátozás és nagymérvű járványos halálozás következtében a hét évtized alatt alig volt természetes szaporulat (Geszt, Valk, Keresztes), sőt Felsőábrányban a születések számánál több halálozást jegyeztek be. Ezeknél nem a lakosság természetes növekményének egy része vándorolt el, hanem maga a törzslakosság csappant meg az évszázad végére jelentős mértékben. Csupán Mezőkeresztes vándorlási vesztesége 1828-tól számítva meghaladta az ezret, Borsodgeszté a félezret és lélekszámuk a századfordulóig 20–40%-kal az 1828. évi szint alá került — Valkkal együtt. Nagymihály lakossága sem tudott emelkedni 600–700 fős negatív vándorlási egyenlege miatt. Csupán e négy település vándorlási vesztesége több volt, mint az egész táj református lakosságának hét évtized alatti természetes szaporulata. A keresztény (keresztyén) lakosság születéseinek és halálozásainak, természetes és tényleges szaporulatának, valamint vándorlási egyenlegének egyházközségenként összesített alakulását 1828-tól 1900-ig — a hét évtizedes időszakot 1869/70 évvel kettéosztva — a 10. sz. tábla mutatja be.

A nagymérvű elvándorlás háttérében nem a túl gyors népszaporulat, a gyermekbőség állt, nem is a szűk határ: Keresztes és Nagymihály határa a legnagyobb a környéken, így Nagymihályon jut 1 km²-re a legkevesebb lakos, és Keresztes népsűrűsége is alig fele Kövesdének. Geszt viszonylag jómódú, szőlő- és

gyümölcsstermelő község, nagybirtok nem állta egyik településen sem a terjeszkedés útját. Tiszavalk határában volt ugyan nagybirtok ugyanúgy, mint a hasonlóan gyenge minőségű földekkel rendelkező szomszédos Tiszabábolnán, melynek katolikus lakossága azonban kiemelkedő gyorsasággal szaporodott. Itt a nagy népszaporulat kétharmada a községet elhagyni kényszerült /kb. annyian, mint ahány személy Bábolnát az 1820-as években lakta!). Voltak viszont olyan települések is, ahol a természetes szaporulat nagy többsége megmaradt a község határai között, pl. a túlnyomórészt katolikus többségű Szomolya, Nyárad, Bogács községekben. A lakosság számához és a természetes szaporulathoz viszonyítva egyaránt csekélynek mondható az évszázad folyamán Mezőkövesd vándorlási egyenlege is. Általában a katolikus lakosság vándorlási vesztesége tájunkon a természetes szaporulat negyedét sem érte el.

Minthogy a református lakosság rendkívül csekély népszaporulatához erőteljes negatív előjelű vándorlási egyenleg kapcsolódott, a század végére Mezőkövesd és környékén a reformátusok lélekszáma 10%-kal csökkent a hét évtizeddel korábbihoz képest, s ugyanezen idő alatt a lényegesen gyorsabban szaporodó katolikus népesség mintegy 60%-kal növekedett, annak következtében is, hogy lakóhelyváltoztatása szűkebb keretek között mozgott. A vázolt népességi folyamatok eredményeképpen Mezőkövesd és környékén a katolikusok szám(aránya) — amely a 18. század első felében még alig haladta meg a lakosság felét — a 19. évszázad eleji 60%-ról a század végére 70% fölé emelkedett, a református lakosságnak a 18. században még 40%-ot meghaladó aránya pedig a 19. század eleji 36–37%-ról az évszázad végéig 25%-ra csökkent. Különösen szembetűnő a katolikusok előretörése egyes vegyes vallású községekben, mint például Bükkzsérc és Sály, Felsőábrány és Mezőnagy Mihály. Ezekben a század elején a katolikusok a lakosságnak alig több, mint (vagy közel) negyedét adták, a század végén pedig Nagymihály lakóinak több, mint fele, Sályban is 44%-a (majd az 1910-es években szintén nagyobb része), Zsércen és Felsőábrányban pedig több, mint harmada már katolikus volt. A táj legnagyobb református településének, Mezőkeresztesnek a század elején még mindössze 3%-os katolikus kisebbsége 15%-ra növekedett, a korábban csaknem tiszta református Tiszavalkon a századfordulón 9%-ra emelkedett az arányuk, Egerlővön pedig 8–9%-ról 13% fölé. A vegyes vallású községek közül nagyjából változatlanok maradtak a megoszlási arányok Vattán és Tibolddarócon: Vattán a század elején és végén egyaránt 52–53% katolikus és 40–42% protestáns élt, és elég jelentős (hullámzó) számú izraelita, Darócon pedig a század nagyobb részében 2/3-os katolikus többség mellett a lakosság 1/4-e volt református és a többi izraelita. A század első évtizedeiben azonban a katolikusok aránya nagyobb és a reformátusoké kisebb volt.

Mérséklődött némileg a katolikus többség néhány olyan településen is, ahol a század elején más vallásúak még egyáltalán nem voltak (pl. Szomolya, Alsóábrány, Keresztspüspöki, Szentistván, Borsodivánka, Tiszabábolna), vagy csak tizedszázalékokkal mérhető számban (Mezőkövesd, Bogács, Tard). A népesség vándormozgása, beköltözések következtében ezeknek a településeknek vallási összetétele változatosabbá vált a század végére (lásd 3–4. számú tábla adatait).

Századunk első felében a katolikus lakosság aránya a táj egészében tovább emelkedett 77–78%-ra, a reformátusoké pedig 21%-ra esett vissza. Ennek részletesebb figyelemmel kísérése további vizsgálódás tárgya lehet. Századunk második felére vonatkozólag azonban ilyen jellegű kutatásra vallási részletezettségű adatok hiányában már alig van lehetőség.

Az előzőekben egy földrajzi kistérségi népességének 19. századi alakulását, időbeli (természetes és vándor-)mozgását kíséreltük meg bemutatni túlnyomórészt nyomtatásban is hozzáférhető — többségében egyházi eredetű — forrásokra

támaszkodva. Eléggé hiányos azonban a kép, mert alig esett szó a gazdasági-társadalmi viszonyokról — a népesség túlnyomó többségét foglalkoztató mezőgazdaság (növénytermesztés és állattartás) főbb általános és helyi jellemzőiről, a korabeli társadalom rendi, vagyoni, foglalkozási stb. tagolódásáról — melyek a vázolt népességi folyamatok keretétől szolgáltak. Ezek feltárása további elmélyült kutatásokat igényel.

JEGYZETEK

1. Kiss Gyula: Szentistván, 1965 Kortárs, 1965. 12. 1973–1986; 1966. 1. 107–119; 2. 305–316; 3. 472–482; 4. 641–653. és Juhász József: Nyújtott lépésben. Miskolc, 1986. 129.
2. Az egyes települések múltjáról közölt adatok forrásai:
– Soós Imre: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Szent István Társulat, Budapest, 1985.
– Csikvári Antal (szerk.): Vármegyei Szociográfiák V.k. 1939. Borsod Vármegye, IV. rész
Klein Gáspár–Péchy Horváth Rezső: Községi adattár
– Gyórfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Budapest, 1963. I. kötet
3. Canonica Visitatio 1746. Egri Főegyházmegyei Levéltár, rakt.sz. 3412
4. Danyi Dezső–Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Budapest, 1960.
5. Conscriptio proventuum parochiarum ludimagistorum et campanatorum 1783–1804. Egri Főegyházmegyei Levéltár, rakt.sz. 3210. és Summarium popularis Conscriptio Ignobilium Comitatus Borsodiensis; Processus Agriensis de anno 1787 — Borsod–Abauj–Zemplén megyei Levéltár. Conscriptio Populares IV. A–501/i
6. Schematismus venerabilis Cleri Agriensis ad annum 1814 –
7. Ludovicus Nagy: Notitiae Politico-geographico-Statisticae. Budae, 1828–1829
8. Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1837.
9. A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. VI. kötet. Budapest, 1979.
10. Fényes Elek: Geographiai Szótár, melyben minden város, falu és puszták körülményesen leíratik. Pest, 1851.
11. Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850, 1857, 1870. években (az 1980. évi államjogi beosztás szerint). Budapest, 1984.
„Borsod vármegye 1870. évi népszámlálásának eredménye”-it — néhány más megyével együtt — már 1871-ben nyomtatásban közzétették „nem, vallás, műveltségi állapot szerint” a „házak, házi állatok és terület kimutatásával együtt.”
12. Az 881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. 2. kötet, Budapest, 1882.
Az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 1. rész
Általános népleírás. Budapest, 1893. Magyar Statisztikai Közlemények U.F. 1. kötet.
Az 1900. évi népszámlálás. 1. rész. A népesség általános leírása községenként, Budapest, 1902. Magyar Statisztikai Közlemények Új sor. 1. kötet
13. Sárközi Zoltán: Mezőkövesd története 1275–1918., in Sárközi Zoltán–Sándor István: Mezőkövesd város monográfiája. 1973., 73.
Kápolnai Iván: Adalékok a XIX. század népmozgalmához (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Szentistván, Tard 1820–1869)
Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–1962., 90.
14. Valami oknál fogva hiányoznak azonban az Országos Levéltár mikrofilm-tárából egyebek közt az alsóábrányi római katolikus plébánia 1728-tól vezetett anyakönyvei és a mezőkövesdi római katolikus anyakönyvek 1797 előtti adatai.
15. A református egyházközségek anyakönyvezésének kezdő évére vonatkozóan I.: A magyarországi református egyház egyetemes névtára az 1911. évre. Nagybecskerek, 1911.
16. Soós Imre: i.m. 99.
17. Ezért 2918-ról 1418-ra csökkentettük a lélekszámot. (Évtizedek múlva is csak 2000 körül stagnált a falu lélekszáma.) Módosítottuk az ugyancsak tartósan stagnáló népességű Tiszavalk lakosságát is 510-re az összehírásban feltüntetett 710-ről.
18. Kápolnai Iván: Mezőkövesd. Történeti Statisztikai Közlemények, 1958. 2. 29.
19. Ugyanott

20. Weszelovszky Károly: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Budapest, 1875.
21. Máday Lajos: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873), Bpest, 1983. és
B. Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Orvostörténeti Közlemények, 1966. (40.) 71–137.
22. Kovacsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai, Budapest, 1957. 401.
23. B. Lukács Ágnes: i.m.
24. J. Frater Zsuzsa: Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon. Budapest, 1980.
25. Keleti Károly: Magyarország népesedési mozgalma 1864–73-ban és a cholera. Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Budapest, 1875.
26. Ugyanott és Kápolnai I.: 1961–1962.
27. Rédei Jenő: A születések és halálozások alakulása a XIX. és XX. században Európában és Magyarországon. Budapest, 1960. 163.
28. Káplnai Iván: 1958 és Sárközi–Sándor: 1973. 363.
29. Keleti K.: I.m. 56.
30. Idézi Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869–1949 között. in: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája, 1963. 235.
31. Máday L.: i.m. 9.
32. Kápolnai I.: 1958. 99.
33. Klínger András: A megyék termékenységi arányai az utolsó 150 évben; Statisztikai Szemle, 1980. 1. 74–85.
34. Sándor–Sárközi: 1973. 129.

1–10. számú tábla

	Canonica visitatio		Egyházmegyei névtár		Ludov. Egyh.m Nagy névtár		Fényes	Elek	Egyházmegyei névtár			
	1746	1804	1816	1826	1828	1830	1837	1851	1851	1858	1871	
Mezőkövesd	3527	4952	5616	6168	6173	6563	6563	6904	7378	8319	9825	<i>Helyesbítések</i> eredeti adat 1 2918 (-1500) 2 710 (-200) 3 1443 (+300) 4 2160 (-500) 5 543 (+330) 6 2173 (-300) <i>Megjegyzések</i> 7 Latorut* nélkül 8 Mocsolyás* nélkül 9 Fejéregyháza* nélkül 10 Montaj* nélkül 11 Fejéregyházával* és Montajjal* együtt
Környék	9107	21584	25730	28474	28617	29114	29389	27006	27857	29961	30183	
Ebből:												
Bükkzsérc	333	742	976	926	930	1009	1057	1082	1103	1208	1126	
Szomolya	355	956	1049	1149	1149	1219	1219	1249	1315	1422	1412	
Bogács	408	914	1012	1051	1051	1034	1034	1200	1269	1402	1339	
Cserépfalu	507	11418	1430	1865	1865	1910	1910	2056	2084	2241	2245	
Cserépváralja	122	527	580	653	654	693	692	673	665	734	676	
Tard	711	1344	1452	1714	1715	1741	1764	1750	1844	2051	1829	
Tibolddaróc	600	1378	1686	1759	1763	1744	31743	61873	1889	1708	1735	
Kács	127	412	466	616	617	598	598	594	547	514	542	
Sály	..	1505	1939	1773	1792	1483	41660	71618	1498	1588	1543	
Borsodgeszt	286	804	1117	1195	1215	1218	1206	8750	889	845	842	
Vatta	414	560	702	774	822	932	932	868	951	967	867	
Alsóábrány	474	299	356	385	388	355	363	305	307	330	384	
Felsőábrány	..	507	664	831	834	875	5873	756	710	750	679	
Bükkvidék	4337	11366	13429	14691	14795	14811	15051	14774	15071	15760	15219	
Mezőnyárad	390	432	470	569	582	589	589	485	593	577	583	* Külterületi lakothelyek
Mezőkeresztes	2073	3338	4519	4716	4726	4888	4888	3889	3641	4374	4693	
Keresztespüspöki	21	565	779	894	895	920	920	1016	859	960	1032	
Mezőnagymihály	625	1271	1864	2021	2056	2123	2212	91247	2150	2416	2036	
Szentistván	500	2112	1966	2225	2232	2235	2237	2295	2080	2259	2656	
Egerlövő	350	676	677	882	887	933	971	1014	1065	1046	843	
Borsodivánka	275	482	496	603	604	616	616	658	642	658	761	
Négyes	..	368	448	550	562	598	596	506	505	592	560	
Tiszavalk	260	2510	585	704	706	740	740	520	534	584	823	
Tiszabábolna	276	464	497	619	572	661	569	10602	11717	735	977	
Alföld	4770	10218	12301	13783	13822	14303	14338	12232	12786	14201	14964	
Mezőkövesd és környéke	12634	26536	31346	34642	34790	35677	35952	33910	35235	38280	40008	

	Tényleges népesség		Osztrák nép- számlálás		Jelenlévő polgári népesség az év végén (XII. 31.)			Index			Terület (1869. népszámlálás)		Népsűrűség (lakos/km ²)		
	1786	1850	1857	1869	1869/1880	1900/1890	1900/1900	1786	1869	1786	kat.hold	ha	1786	1869	1900
Mezőköves	4628	7279	8788	9196	10606	12674	15215	198,7	165,5	328,8	17010	9787	47	94	156
Környék	20717	25982	28935	28688	28597	31223	32956	138,5	114,9	159,1	108773	62585	33	46	53
Ebből:															
Bükkzsérc	631	1076	1241	1172	1090	1156	1238	185,7	105,6	196,2	8684	4996	13	23	25
Szomolya	908	1321	1402	1411	1352	1531	1698	155,4	120,3	187,0	3937	2265	40	62	75
Bogács	815	1240	1368	1335	1403	1562	1725	163,8	129,3	211,7	4035	2322	35	57	74
Cserépfalu	1389	2157	1901	1995	1996	2029	2003	143,6	100,4	144,2	7143	4110	34	48	49
Cserépváralja	426	722	665	694	642	618	739	162,9	106,5	173,5	2504	1441	30	48	51
Tard	1220	1711	1993	1884	1855	1959	2014	154,4	106,9	165,1	7528	4331	28	44	46
Tibolddaróc	1425	1508	1730	1735	1698	1884	1800	121,8	103,7	126,3	7640	4396	32	39	41
Kács	380	578	568	538	539	542	596	141,6	110,8	156,8	2522	1451	26	37	41
Sály	1332	1685	1514	1661	1504	1691	1755	124,7	105,6	131,8	4432	2550	52	65	69
Borsodgeszt	705	785	813	881	812	807	732	125,0	83,1	103,8	2782	1601	44	55	46
Vatta	806	752	904	867	858	958	1048	107,6	120,9	130,0	4250	2445	33	35	43
Alsóabrány	345	257	350	392	370	465	428	113,6	109,2	124,1	1560	898	38	44	48
Felsőabrány	563	629	783	638	624	662	699	113,3	109,6	124,2	1450	834	67	76	84
Bükkvidék	10945	14421	15232	15203	14743	15864	16475	138,9	108,4	150,5	58467	33640	32	45	49
Mezőnyárad	508	433	584	614	745	796	869	120,9	141,5	171,1	2444	1406	36	44	62
Mezőkeresztes	3303	3526	4362	3893	4124	4378	4196	117,9	107,8	127,0	12240	7042	47	55	60
Keresztspüspöki	518	855	942	1020	1035	1106	1233	196,9	120,9	238,0	2882	1658	31	61	74
Mezőnagyimihály	1430	1421	2071	1634	1644	1861	2063	114,3	126,2	144,3	10714	6165	23	26	34
Szentistván	1746	2194	2414	2641	2724	3140	3613	151,3	136,8	206,9	9415	5417	32	49	74
Egerlövő	658	944	693	1176	1100	1221	1376	178,7	117,0	209,1	3434	1976	33	60	70
Borsodivánka	430	655	691	761	721	740	808	177,0	106,2	187,9	2159	1242	35	61	65
Négyes	373	531	594	568	602	745	836	152,3	147,2	224,1	2475	1424	26	40	59
Tiszavalk	440	500	638	583	537	596	621	132,5	106,5	141,1	2012	1158	38	50	54
Tiszabólna	366	502	714	595	622	776	866	162,6	145,5	236,6	2531	1456	25	41	60
Alföld	9772	11561	13703	13485	13854	15359	16481	138,0	122,2	168,7	50306	28945	34	46	57
Mezőkövesd és környéke	25345	33261	37723	37884	39203	43897	48171	149,5	127,2	190,1	125783	72372	35	52	67

3. számú tábla

A népesség vallási megoszlása településenként I.

	1804 (Canonica visitatio)								Fényes Elek 1837							
	Római kat.	G.kat. és keleti	Református	Evangélikus	Izraelita	Összes	Ebből: % Kat.	Prot.	Római kat.	G.kat. és keleti	Református	Evangélikus	Izraelita	Összes	Ebből: % Kat.	Prot.
Mezőkövesd	4928	6	2	2	14	4952	99,6	0,1	6500	-	1	-	62	6563	99,0	0,0
Környék	11131	129	9678	118	528	21584	52,2	45,4	14803	76	13240	154	1116	29389	50,6	45,6
Ebből:																
Bükkzsérc	192	-	550	-	-	742	25,9	74,1	281	-	758	18	-	1057	26,6	73,4
Szomolya	956	-	-	-	-	956	100,0	-	1213	-	-	6	-	1219	99,5	0,5
Bogács	905	-	-	9	-	914	99,0	1,0	1031	-	3	-	-	1034	99,7	0,3
Cserépfalu	51	3	1364	-	-	1418	3,8	96,2	80	-	1802	10	18	1910	4,2	94,9
Cserépváralja	526	1	-	-	-	527	100,0	-	684	-	-	-	8	692	98,8	-
Tard	1339	-	5	-	-	1344	99,6	0,4	1740	-	-	1	23	1764	98,6	0,1
Tibolddaróc	991	10	261	22	94	1378	72,6	20,5	1171	-	418	22	132	1743	67,2	25,2
Kács	366	-	5	20	21	412	88,8	6,1	553	-	9	16	20	598	92,5	4,2
Sály	394	19	973	45	74	1505	27,5	67,6	602	22	983	6	47	1660	37,6	59,6
Borsodgeszt	2	-	780	16	6	804	0,2	99,0	144	-	1003	-	59	1206	11,9	83,2
Vatta	259	35	220	6	40	560	52,5	40,4	460	20	320	7	125	932	51,5	35,1
Alsóábrány	299	-	-	-	-	299	100,0	-	321	-	27	7	8	363	88,4	9,4
Felsőábrány	117	-	240	-	150	507	23,1	47,3	200	-	360	2	311	873	22,9	41,5
Bükkvidék	6397	68	4398	118	385	11366	56,9	39,7	8480	42	5683	95	751	15051	56,6	38,4
Mezőnyárad	372	4	51	-	5	432	87,0	11,8	525	-	45	9	10	589	89,1	9,2
Mezőkeresztes	100	-	3200	-	38	3338	3,0	96,2	217	7	4572	24	68	4888	4,6	94,0
Keresztespüspöki	565	-	-	-	-	565	100,0	-	915	-	-	-	5	920	99,5	-
Mezőnagymihály	282	50	871	-	68	1271	26,1	68,5	605	27	1322	26	232	2212	28,6	58,1
Szentistván	2112	-	-	-	-	2112	100,0	-	2237	-	-	-	-	2237	100,0	-
Egerlővő	58	-	-604	-	14	676	8,6	89,3	129	-	814	-	28	971	13,3	83,8
Borsodivánka	482	-	-	-	-	482	100,0	-	613	-	-	-	3	616	99,5	-
Négyes	298	7	45	-	18	368	82,9	12,2	503	-	74	-	19	596	84,4	12,4
Tiszavalk	1	-	509	-	-	510	0,2	99,8	10	-	730	-	-	740	1,4	98,6
Tiszababolna	464	-	-	-	-	464	100,0	-	569	-	-	-	-	569	100,0	-
Alföld	4734	61	5280	-	143	10218	46,9	51,7	6323	34	7557	59	365	14338	44,3	53,1
Mezőkövesd és környéke	16059	135	9680	120	542	26536	61,0	36,9	21303	76	13241	154	1178	35952	59,5	37,2

	1869. XII. 31. (polgári népesség)								1900. XII. 31. (polgári és katonai népesség)							
	Római	G.kat.	Refor-	Evan-	Izrae-	Összes	Ebből: %		Római	G.kat.	Refor-	Evan-	Izrae-	Összes	Ebből: %	
	kat.	és keleti	mátus	gélikus	lita		Kat.	Prot.	kat.	és keleti	mátus	gélikus	lita		Kat.	Prot.
Mezőkövesd	8900	-	23	7	266	9196	96,8	0,3	14519	9	166	12	518	15224	95,4	1,2
Környék	16029	26	11430	63	1140	28688	56,0	40,1	19980	65	11816	65	1049	32975	60,8	36,0
Ebből:																
Bükkzsérc	408	2	748	2	12	1172	35,0	64,0	442	1	778	2	15	1238	35,8	63,0
Szomolya	1380	6	-	-	25	1411	98,2	-	1677	1	7	1	12	1698	98,8	0,5
Bogács	1297	-	6	-	32	1335	97,2	0,4	1675	2	29	1	22	1729	97,0	1,7
Cserépfalu	80	-	1877	1	37	1995	4,0	94,1	90	-	1881	4	28	2003	4,5	94,1
Cserépvárnya	683	-	2	3	6	694	98,4	0,7	733	-	1	-	5	739	99,2	0,1
Tard	1821	-	13	6	44	1884	96,7	1,0	1950	4	17	1	44	2016	96,9	0,9
Tibóldaróc	1148	2	463	2	120	1735	66,3	26,8	1208	6	491	2	98	1805	67,2	27,3
Kács	498	-	13	2	25	538	92,6	2,8	534	-	13	27	22	596	89,6	6,7
Sály	620	2	892	11	136	1661	37,4	54,4	763	10	900	2	80	1755	44,0	51,4
Borsodgeszt	38	3	806	1	33	881	4,7	91,6	20	-	686	1	25	732	2,7	93,7
Vatta	477	-	320	5	65	867	55,0	37,5	547	4	437	-	60	1048	52,5	41,8
Alsóabrány	357	4	24	2	5	392	92,1	6,6	384	-	19	-	25	428	89,7	4,4
Felsőabrány	187	-	322	4	125	638	29,3	51,1	243	2	365	1	88	699	35,0	52,4
Bükkvidék	8994	19	5486	39	665	15203	59,3	36,6	10266	30	5624	42	524	16486	62,4	34,4
Mezőnyárad	549	-	25	4	36	614	89,4	4,7	780	4	24	12	49	869	90,2	4,1
Mezőkeresztes	228	-	3492	4	169	3893	5,9	89,8	603	20	3336	8	234	4201	14,8	79,6
Keresztspüspöki	983	-	7	1	29	1020	96,4	0,8	1147	-	57	-	29	1233	93,0	4,6
Mezőnagymihály	678	3	867	-	86	1634	41,7	53,1	1039	9	959	-	59	2066	50,7	46,4
Szentistván	2581	4	-	2	58	2641	97,7	0,1	3506	1	58	-	48	3613	97,1	1,6
Egerlövő	108	-	1017	2	45	1176	9,5	86,7	184	1	1160	1	30	1376	13,4	84,4
Borsodivánka	744	-	1	5	11	761	97,8	0,8	783	-	8	2	15	808	96,9	1,2
Négyes	538	-	8	-	22	568	94,7	1,4	779	-	28	-	29	836	93,2	3,3
Tiszavalk	49	-	527	-	7	583	90,4	8,4	55	-	555	-	11	621	8,9	89,4
Tiszabábolna	577	-	-	6	12	595	97,0	1,0	838	-	7	-	21	866	96,8	0,8
Alföld	7035	7	5944	24	475	13485	52,2	44,3	9714	35	6192	23	525	16489	59,1	37,7
Mezőkövesd és környéke	24929	26	11453	70	1406	37884	65,9	30,4	34499	74	11982	77	1567	48199	71,7	25,0

5. számú tábla

Katolikus és református anyakönyvek népmozgalmi adatai
évenkénti összesítésben

	Születés (keresztelés)		Halálozás (temetés)		Természetes szaporulat		100 halálózásra jutó születés	
	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.
1828	916	441	1011	395	-95	46	90,6	111,6
1829	945	417	1177	543	-232	-126	80,3	76,8
1830	1005	450	858	463	147	-13	117,1	97,2
1831	786	341	1855	1275	-1069	-934	42,4	26,7
1832	983	428	740	307	243	121	132,8	139,4
1833	1053	498	664	335	389	163	158,6	148,7
1834	939	491	821	476	118	15	114,4	103,2
1835	984	468	707	375	277	93	139,2	124,8
1836	998	467	707	316	381	151	141,2	147,8
1837	821	377	1171	401	-350	-24	70,1	94,0
1838	1154	501	618	267	536	234	186,7	187,6
1839	1064	483	748	426	316	57	142,2	113,4
1840	1024	492	693	378	331	114	147,8	130,2
1841	1106	493	1293	560	-187	-67	85,5	88,0
1842	916	469	1044	644	-128	-175	87,7	72,8
1843	988	437	630	361	358	76	156,8	121,1
1844	1116	548	647	331	469	217	172,5	165,6
1845	1114	529	689	384	425	145	161,7	137,8
1846	1101	499	808	362	293	137	136,3	137,8
1847	1041	444	1122	465	-81	-21	92,8	95,5
1848	1012	420	1310	527	-298	-107	77,3	79,7
1849	1098	471	1366	823	-268	-352	80,4	57,2
1850	1067	481	735	343	332	138	145,2	140,2
1851	998	454	718	379	280	75	139,0	119,8
1852	1154	503	810	369	344	134	142,5	136,3
1853	1217	515	897	348	320	167	135,7	148,0
1854	1094	417	958	400	136	17	114,2	104,2
1855	1166	461	840	348	326	113	138,8	132,5
1856	1146	416	716	360	430	56	160,1	115,6
1857	1257	500	785	333	472	167	160,1	150,2
1858	1126	472	1044	505	82	-33	107,8	93,5
1859	1115	433	700	333	415	100	159,3	130,0
1860	1064	354	687	315	377	39	154,9	112,4
1861	1089	476	913	379	176	97	119,3	125,6
1862	1126	419	980	393	146	26	114,9	106,6
1863	1181	418	1153	564	28	-146	102,4	74,1
1864	968	372	1146	406	-178	-34	84,5	91,6
1865	1031	380	1047	480	-16	-100	98,5	79,2
1866	1126	439	1230	440	-104	-1	91,5	99,8
1867	1186	401	796	311	390	90	149,0	128,9
1868	1221	445	953	361	268	84	128,1	123,3
1869	1296	479	983	469	313	10	131,8	102,1

6. számú tábla

Egyházi és állami anyakönyvek népmozgalmi adatai
évenkénti összesítésben

	Születés (keresztelés)		Halálozás (temetés)		Természetes szaporulat		100 halálzásra jutó születés	
	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.
Egyházi anyakönyvek¹								
1870	1292	468	859	376	433	92	150,4	124,5
1871	1270	438	874	438	396	-	145,3	100,0
1872	1302	505	1117	431	185	74	116,6	117,2
1873	1217	434	1929	786	-712	-352	63,1	55,2
1874	1263	404	1180	428	83	-24	107,0	94,4
1875	1151	445	1182	508	-31	-63	97,4	87,6
1876	1220	401	801	377	419	24	152,3	106,4
1877	1265	460	928	421	337	39	136,3	109,3
1878	1315	445	1066	368	249	77	123,4	120,9
1879	1455	428	1133	472	322	-44	128,4	90,7
1880	1267	478	1188	472	179	6	116,5	101,3
1881	1446	452	876	434	570	18	165,1	104,1
1882	1418	501	986	343	432	158	143,8	146,1
1883	1424	507	781	336	643	171	182,3	150,9
1884	1497	483	977	387	520	96	153,2	124,8
1885	1437	476	1284	500	153	-24	111,9	95,2
1886	1538	491	1022	388	516	103	150,5	126,5
1887	1409	510	969	380	440	130	145,4	134,2
1888	1502	451	1185	383	317	68	126,8	117,8
1889	1518	441	882	371	636	70	172,1	118,9
1890	1461	412	1269	340	192	72	115,1	121,2
1891	1456	435	1311	520	145	-85	111,1	83,7
1892	1476	430	921	405	555	25	160,3	106,2
1893	1502	453	965	391	537	62	155,6	115,9
1894	1584	449	1000	320	584	129	158,4	140,3
1895 IX. 30-ig	1188	371	764	285	424	86	155,5	130,2
Állami anyakönyvek²								
1895 X-XII.		424		328		96		129,3
1896		2012		1201		811		167,5
1897		2054		1309		745		156,9
1898		1958		1486		472		131,8
1899		1941		1468		373		132,2
1900		2087		1321		766		158,0

¹Katolikus és református anyakönyvek²Összslakosságra vonatkozó adatok

7. számú tábla Népmozgalom egyházközségenként katolikus — református megoszlásban 1828 — 1869

	Születés (keresztelés)		Halálozás (temetés)		Természetes szaporulat				Vándorlási egyenleg	
	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.
Mezőkövesd	15650	-	12673	-	2977	-	2400	29	-577	+29
Környék	29142	18999	26097	18250	3045	749	1175	-1900	-1870	-2649
Ebből:										
Bükkzsérc	1984	1027	1781	957	1203	70	129	-26	-74	-96
Szomolya	2463	-	2224	-	239	-	173	-6	-66	-6
Bogács	2453	-	2275	-	178	-	266	3	+88	+3
Cserépfalu	-	53054	-	52856	-	-	5198	-	66	-132
Tard és Cs.váralja	3465	-	3201	-	264	-	80	23	-184	+23
T.daróc és Kács	3226	857	3055	847	171	10	-76	15	-247	+5
Sály	21419	1661	21416	1680	23	-19	-2	-86	-5	-67
Borsodgeszt	-	1174	-	1086	-	88	-103	-196	-103	-284
Vatta	-	631	-	584	-	47	-3	-2	-3	-49
Alsóábrány	1402	-	1407	-	-5	-	40	-8	+45	-8
Felsőábrány	-	717	-	777	-	-60	-13	-36	-13	+24
Bükkvidék	15412	9121	14359	8787	1053	334	491	-253	-562	-587
Mezőnyárad	455	-	401	-	54	-	24	-25	-30	-25
Mezőkeresztes	-	65677	-	65680	-	6-3	4	-1100	+4	-1097
Keresztospüspöki	32650	-	32154	-	3496	-	68	8	-428	+8
Mezőnagymihály	1327	1692	1254	1676	73	16	48	-480	-25	-496
Szentistván	5352	-	4664	-	688	-	344	2	-344	+2
Egerlővő	-	71687	-	71339	-	7348	-17	205	-17	-143
B. ivánka és Négyes	42517	-	42148	-	4369	-	166	-60	-203	-60
Tiszavalk	-	8822	-	8768	-	854	39	-203	+39	-257
Tiszabábolna	1429	-	1117	-	312	-	8	6	-304	+6
Alföld	13730	9878	11738	9463	1992	415	684	-1647	-1308	-2062
Mezőkövesd és környéke	44792	18999	38770	18250	6022	749	3575	-1871	-2447	-2620

Megjegyzések:

- 1 Cserépfaluval együtt
- 2 Borsodgeszttel együtt
- 3 Mezőkeresztesrel együtt
- 4 Négyes, Egerlővő, Tiszavalkkal együtt
- 5 Bogács, Tard és Cserépfalvával együtt
- 6 Mezőkövesd, Keresztospüspöki és Szentistvánnal együtt
- 7 Borsodivánkával együtt
- 8 Négyes és Tiszabábolnával együtt

8. számú tábla Népmozgalom egyházközségenként katolikus — református megoszlásban 1870 — 1900

	Születés (keresztelés)		Halálozás (temetés)		Természetes Tényleges szaporulat				Vándorlási egyenleg	
	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.	Kat.	Ref.
Mezőkövesd	18335	45	12538	28	5797	17	5628	148	-169	+131
Környék	25433	13971	20032	12497	5401	1474	3991	387	-1410	-1087
Ebből:										
Bükkzsérc	1873	918	1745	841	1128	77	33	30	-95	-47
Szomolya	2256	2	1977	1	279	1	292	8	+13	+7
Bogács	2160	7	1638	5	522	2	380	24	-142	+22
Cserépfalu	19	52326	15	52161	4	5165	10	7	+6	-158
Tard és Cs. váralja	2721	5	2276	4	445	1	183	-5	-262	-6
T. daróc és Kács	2430	689	2011	596	419	93	100	53	-319	-40
Sály	21087	1016	2876	995	2211	21	151	-1	-60	-22
Borsodgeszt	4	798	3	802	1	-4	-20	-121	-21	-117
Vatta	131	565	78	392	53	173	74	112	+21	-61
Alsóábrány	887	89	682	59	205	30	23	-7	-182	-37
Felsőábrány	-	473	-	437	-	36	58	40	+58	+4
Bükkvidék	12568	6888	10301	6293	2267	595	1284	140	-983	-455
Mezőnyárad	1119	10	856	6	263	4	235	7	-28	+3
Mezőkeresztes	230	63845	190	63651	40	6194	395	-152	+355	-346
Keresztospüspöki	31904	-	31582	-	3322	-	164	49	-158	+49
Mezőnagymihály	1327	1227	957	1022	370	205	367	92	-3	-113
Szentistván	4497	14	3467	10	1030	4	926	56	-104	+52
Egerlővő	33	71403	22	71025	11	7378	73	142	+62	-236
B. ivánka és Négyes	42275	8	41691	5	4584	3	280	24	-304	+21
Tiszavalk	9	8574	8	8484	1	890	6	28	+5	-62
Tiszabábolna	1471	2	958	1	513	1	261	1	-252	0
Alföld	12865	7083	9731	6204	3134	879	2707	247	-427	-632
Mezőkövesd és környéke	43768	14016	32570	12525	11198	1491	9619	535	-1579	-956

Megjegyzések:

- 1 Cserépfaluval együtt
- 2 Borsodgeszttel együtt
- 3 Mezőkeresztessele együtt
- 4 Négyes, Egerlővő, Tiszavalkkal együtt
- 5 Bogács, Tard és Cserépváraljával együtt
- 6 Mezőkövesd, Keresztospüspöki és Szentistvánnal együtt
- 7 Borsodivánkával együtt
- 8 Négyes és Tiszabábolnával együtt

9. számú tábla

Izraelita lakosság településenként

	Canonica visitatio		Népszám- lálás	Fényes Elek	Egyh.m névtár	Népszámlások jelenlévő népesség				Izraeliták az összlakosság százalékában			
	1746	1804				1786	1837	1851	Can. vis 1869	Fényes 1880	Népszáml. 1890	1900	1804
Mezőkövesd	-	14	-	62	130	266	275	383	518	0,3	1,1	2,9	3,4
Környék	92	528	440	1116	988	1140	1227	1223	1049	2,4	3,8	3,9	3,2
Ebből:													
Bükkzsérc	-	-	-	-	3	12	24	14	15	-	-	1,0	1,2
Szomolya	-	-	-	-	8	25	19	15	12	-	-	1,8	0,7
Bogács	-	-	-	-	8	32	26	40	22	-	-	2,4	1,3
Cserépfalu	-	-	-	18	12	37	52	53	28	-	0,9	1,9	1,4
Cserépváralja	-	-	-	8	-	6	23	2	5	-	1,2	0,9	0,7
Tard	-	-	-	23	26	44	42	53	44	-	1,3	2,3	2,2
Tibolddaróc	-	94	100	132	98	120	122	104	98	6,9	7,6	6,9	5,5
Kács	-	21	4	20	18	25	29	24	22	5,1	3,3	4,6	3,7
Sály	-	74	35	47	86	136	110	132	80	4,9	2,8	8,2	4,6
Borsodgeszt	-	6	6	59	39	33	32	30	25	0,8	4,9	3,7	3,6
Vatta	40	40	74	125	71	65	64	62	60	7,1	13,4	7,5	5,7
Alsóabrány	-	-	-	8	2	5	17	10	25	-	2,2	1,3	5,9
Felsőabrány	40	150	86	311	200	125	113	108	88	29,6	35,6	19,6	12,6
Bükkvidék	80	385	305	751	571	665	673	647	524	3,4	5,0	4,4	3,2
Mezőnyárad	12	5	5	10	15	36	47	37	49	1,2	1,7	5,9	5,7
Mezőkeresztes	-	38	26	68	74	169	215	204	234	0,8	1,4	4,3	5,6
Keresztespüspöki	-	-	-	5	7	29	58	53	29	-	0,5	2,8	2,4
Mezőnagymihály	-	68	88	232	219	86	66	66	59	5,4	13,3	5,2	2,9
Szentistván	-	-	-	-	5	58	73	81	48	-	-	2,2	1,3
Egerlövő	-	14	5	28	47	45	27	42	30	2,1	2,9	3,8	2,2
Borsodivánka	-	-	-	3	6	11	11	11	15	-	0,5	1,4	1,9
Négyes	-	18	11	19	21	22	33	46	29	4,9	3,2	3,9	3,5
Tiszavalk	-	-	-	-	9	7	13	15	11	-	-	1,2	1,7
Tiszababolna	-	-	-	-	14	12	11	21	21	-	-	2,0	2,4
Alföld	12	143	135	365	417	475	554	576	525	1,4	2,6	3,5	3,2
Mezőkövesd és környéke	92	542	440	1178	1118	1406	1502	1606	1567	2,1	3,3	3,7	3,3

10. számú táblázat

Népmozgalom egyházközségenként
(Összesítés, izraelita lakosság nélkül)
1828 — 1900

	1828 — 1869					1870 — 1900					1828 — 1900				
	Születés	Halálozás	Term. szaporulat	Tényl. egyenl.	Vánd. egyenl.	Születés	Halálozás	Term. szaporulat	Tényl. egyenl.	Vánd. egyenl.	Születés	Halálozás	Term. szaporulat	Tényl. egyenl.	Vánd. egyenl.
Mezőkövesd	15650	12673	2977	2429	-548	18380	12566	5814	5776	-38	34030	25239	8791	8205	-586
Környék	48141	44347	3794	-725	-4519	39404	32529	6875	4378	-2497	87545	76876	10669	3653	-7016
Ebből:															
Bükkzsérc	2011	1738	273	103	-170	1791	1586	205	63	-142	3802	3324	478	166	-312
Szomolya	2463	2224	239	167	-72	2258	1978	280	300	+20	4721	4202	519	467	-52
Bogács	2453	2275	178	269	+91	2167	1643	524	404	-120	4620	3918	702	673	-29
Cserépfalu	3054	2856	198	66	-132	2345	2176	169	17	-152	5399	5032	367	83	-284
Tard és Cser. váralja	3465	3201	264	103	-161	2726	2280	446	178	-268	6191	5481	710	281	-429
Tobolddarc és Kács	4083	3902	181	-61	-242	3119	2607	512	153	-359	7202	6509	693	92	-601
Sály	3080	3096	-16	-88	-72	2103	1871	232	150	-82	5183	4967	216	62	-154
Borsodgeszt	1174	1086	88	-299	-387	802	805	-3	-141	-138	1976	1891	85	-440	-525
Vatta	631	584	47	-5	-52	696	470	226	186	-40	1327	1054	273	181	-92
Alsóábrány	1402	1407	-5	32	+37	976	741	235	16	-219	2378	2148	230	48	-182
Felsőábrány	717	777	-60	-49	+11	473	437	36	98	+62	1190	1214	-24	49	+73
Bükkvidék	24533	23146	1387	238	-1149	19456	16594	2862	1424	-1438	43989	39740	4249	1662	-2587
Mezőnyárad	455	401	54	-1	-55	1129	862	267	242	-25	1584	1263	321	241	-80
Mezőkeresztes	5677	5680	-3	-1096	-1093	4075	3841	234	243	+9	9752	9521	231	-853	-1084
Keresztospüspöki	2650	2154	496	76	-420	1904	1582	322	213	-109	4554	3736	818	289	-529
Mezőnagymihály	3019	2930	89	-432	-521	2554	1979	575	459	-116	5573	4909	664	27	-637
Szentistván	5352	4664	688	346	-342	4511	3477	1034	982	-52	9863	8141	1722	1328	-394
Egerlővő	1687	1339	348	188	-160	1436	1047	389	215	-174	3123	2386	737	403	-334
B. ivánka és Négyes	2517	2148	369	106	-263	2283	1696	587	304	-283	4800	3844	956	410	-546
Tiszavalk	822	768	54	-164	-218	583	492	91	34	-57	1405	1260	145	-130	-275
Tiszabábolna	1429	1117	312	14	-298	1473	959	514	262	-252	2902	2076	826	276	-550
Alföld	23608	21201	2407	-963	-3370	19948	15935	4013	2954	-1059	43556	37136	6420	1991	-4429
Mezőkövesd és környéke	63791	57020	6771	1704	-5067	57784	45095	12689	10154	-2535	121575	102115	19460	11858	-7602

IVÁN KÁPOLNAI
POPULATION CHANGES IN THE TOWN MEZŐKÖVESD AND IN ITS SURROUNDING DURING
THE XIX-th CENTURY ACCORDING TO ECCLESIASTICAL SOURCES

Mezőkövesd is a town with a population of about 20.000 along the southern boundary of the north-eastern Hungarian county Borsod, at the meeting-place of the Bükk-mountains with the Great Hungarian Plain, along very important traffic routes (highways and railways). The town is famous for its popular art. 21 villages (in the past century 23 villages) and in their neighbourhoods „remote settlements” (detached farms and farmsteads) belong to the administrative district of the town. This territory has an area of 724 km², that is 0.8% of the entire area of our country. At the same time its population amounts to 46-47 thousand, that is hardly more than 0.4% of the country's population. At the end of the XVIII-th century that rate was still 1 per cent, but even one century before amounted that rate still to 0.8%.

This dissertation describing the population changes and trends has been based, besides the official national census carried out in the 1780-ies and that of the second half of the past century, mostly on ecclesiastical sources. Such sources were the yearly published printed registers of the dioceses (the so called „Schematismi” which have used to give information — among others — concerning the population of each settlement since 1816 already divided according to the religions, as well as, the registers of births, marriages and deaths kept in the parishes usually since the XVIII-th, but in Mezőkövesd already since the XVII-th century. These registers have contained the church services in connection with the most important demographical events (baptizing, burying, marriages). The demographical changes of the past century can be traced according to the data registers in the matriculae (and since 1828 already in printed form accessible) of 14 Roman Catholic parishes, of 11 Calvinist presbiteria and — since 1851 — of 3 Jewish religious communities. Those matriculae contain informations concerning the demographical changes of the appropriate affiliated churches and sporadic communities, too.

The population of Mezőkövesd and its surroundings grew from the 25.000 counted by the census of the years 1784-87 up to 38.000 of the census of 1870. In 1900 the number of the registered population amounted to 48.000, that is to almost the double of the population of 1784-87. While the population of the town grew more than trebly that of its surroundings was growing only by hardly 60%, in some villages only by 20-30%, moreover in some settlements the growing was equal to zero.

The frequent epidemics — especially the cholera epidemics devastating in 1831 and in 1872/73 in several continents — prevented the reproduction of the population for several decades. Moreover, in the second quarter of the XIX-th century more members of the Calvinist population were buried than registered like baptized. (The limitation of the child-births, however, has already appeared, and contributed to the decline of the population, too.) In the second half of the century the circumstances became better, and in the last quarter the epidemics almost completely disappeared. At the same time the number of the children born alive slightly grew. Therefore, the population of that time was strikingly high; the natural reproduction was higher than 1% (in the town Mezőkövesd nearly 2%). Within these data, however, the reproduction rate of the Calvinist population was only about one third of that of the Catholics.

From the year 1828 up to the end of the century the birth-number grew 19.000 higher than the death-number. But more than one third of that growth have left that region. The migration rate among the Calvinist population was higher than that of the Catholics. In 1900 the number of the Calvinist population was only about 10%, but that of the Catholics 60%, higher than seven decades earlier. In the middle of the XVIII-th century hardly more than the half of the population were Catholics, but at the beginning of the XIX-th century that rate was already 60%, and at the end of the XIX century already more than 70%. The growth of the catholic population's rate has been especially striking in the settlements of mixed religions.

A strong increase was to be experienced — especially as consequence of emmigration — among the Israelitish population: their number had been in the 1780-ies hardly half-a-thousand, and at the end of the XIX-th century their population achieved already one a half thousand. It means the 3-4% of the population which is lower than the same rate in national scale.

The description illustrating the natural demographical changes and the migration of the population has been completed with detailed statistical tables concerning the numbers of the population and their distribution according to their religion. These data, however, are to be still completed by the detailed analysis of the social and economical relations, especially by the analysis of the relations of the real-estate properties, as well as, by the examination of the local characteristics of the economy and mentality because these are the factors that severe as backgrounds to the population changes.

SIKLÓSI GYULA

KARA MURTEZA PASA TORNYA ÉS A SZENT DONÁT KÁPOLNA
SZÉKESFEHÉRVÁRON

Székesfehérvár történelmi belvárosának központjától légvonalban pontosan 4.56 km távolságra esik az Öreghegy legmagasabb pontja, ahol a Szt. Donát kápolna épült (1. ábra).

Az Öreghegy, a mai Székesfehérvár egyik legnagyobb települési egysége a Buda felé vezető 70-es úttól északra kerül el. Ezeken a magaslatokon történelmi hagyományai vannak a szőlőművelésnek. Valószínűleg a középkor folyamán meghonosított szőlőművelés virágzott tovább a török hódoltság idején. A Budai kaputól északra fekvő szőlőhegy fontosságáról, lüktető életéről Evlia Cselebi is megemlékezett:¹ „E Besli külváros keleti részén, egy ágyúlövés távolságra levő helyeknek összes dombjain és hegyein mintegy kétezer szőlőkert van. Ezeknek mindegyikében van egy-egy nyárilakás, konyha és külön kút. Székesfehérvár népe három hónapig ezekben mulatozik”. Evlia leírásából azt is tudjuk, hogy a szőlőművesekre és családjaikra többször is fegyveresek törtek és foglyokat vittek magukkal. Ezért Kara Murteza pasa, majd Hadzsi Musztafa pasa az itt dolgozók védelmére tornyot emeltetett: „Kara Murteza pasa, budai vezír e szőlőknek éppen a közepén egy magas dombra az isztambuli vártoronyhoz hasonló kerek, magas erődítményt építtetett. Ágyúkkal, százötven főnyi katonával, Buda felé nyíló kapuval ellátott erődítmény ez, melyben ötven vitéz éjjel-nappal őrködik. Utóbb, mikor a fehérvári szőlők annyira sokasodtak, hogy az erődítmény nem volt elég, akkor a jelenlegi váli, Hádzi Musztafa pasa e szőlőknek alkalmas helyén egy másik tornyot építtetett, mely Murteza pasa tornyánál erősebb. Kapuja négy ember termetének megfelelő magasságú s felvonó kötelekkel húzzák fel. Ebben is ötven vitéz, ágyúk, puskák és más fegyverek állnak készen. Ha a szőlőkben időző emberekre ellenség tör, az ellenséget öt órányi távolból is meglátják s ágyút sütnék el és ezzel a szórakozó embereket mind az erődítmény alá hívják. Ha mégis előfordulna, hogy az ellenség foglyot vinne el, azt üldözőbe veszik és elbocsátatják vele”.

Hadzsi Musztafa, aki Evlia ittjártakor, 1664-ben volt fehérvári szandzsákbej,² az egykori jezsuita szőlőben álló présház helyén építtette fel az említett őrtornyot.³

A présházat éppen e torony köveiből építtették Michael Grabner tervei alapján 1774-ben.

A korábbi tornyot Kara Murteza pasa építtette, aki először 1626-30 között volt budai pasa.⁴ Kara Murteza később, 1646-47 között budai beglerbej volt.⁵ A torony

tehát valamikor 1626-1647 között épülhetett. A pasa a tornyot földvárral és árokkal vetette körül. A földvár, melynek kapuja Evlia szerint Buda felé nyílt, a mai Pozsonyi út és a 70-es út közötti magaslaton épült. Mindkettő utat használták ezidőtájt, sőt az 1783-ban készített első katonai felmérés minden valószínűség szerint ábrázolja is a még álló földvár maradványait a két út között. A földvártól keletre és nyugatra egyaránt 1.75 km távolságra egy-egy középkori falu helyét rögzítettük terepbejárásaink során. Az egyik az Aszalvölgyi árok mentén, a Túrósági u. - Pozsonyi u. közötti területen terült el, a másik Kisfalud-Újtelep nyugati határa mellett húzódott.

A földvárat a környező területeken létesített kőbánya, az Öreghegy fokozatos beépítése, majd a kőbánya területének és környékének feltöltési munkálatai csaknem teljesen elpusztították. Szerencsére több helyütt megőrizték a mai terepviszonyok egykori vonalait, sőt egy hosszabb szakaszon csaknem eredeti formájában megmaradt (2. ábra).

A földvár ovális alaprajzú volt, árkai által határolt területe kb. 46x87 méter lehetett. Egykori belső járósíntjének tengerszint feletti magassága kb. 187 m volt. Ez durván egyezik a mai járósínttel. A földvár árkának mélysége a viszonylag épebben fennmaradt nyugati oldalon kb. 183 m körül mozgott. Az árok nyugati partján a szintviszonyok újra emelkedtek a 184-185 méter közötti tengerszint feletti magassáig. A földvár közepén helyezkedett el az isztambuli vártoronyhoz hasonlított torony, mely Evlia leírásával ellentétben nem volt kerek. Alaprajza inkább elfektetett hordóra emlékeztet. Belmérete 7.8x8.2 m volt, falainak vastagsága 120 cm. Alapozását szabálytalan kövekből fehér színű habarcsba rakták. A torony területén végzett leletmentések során több törökkori zöldmázás talpas tál töredékére bukkantunk.⁶ Az erődítmény valóban uralta a környező területeket, melyekre megfelelő kilátás nyílt. Az utak és a környező települések, területek ellenőrzésével a földvárral oltalmazott torony egyúttal Isztolni Belgrád egyik fontos elővára volt.

A torony a Rákóczi szabadságharc idején még állott, hiszen Lauschmann Gyula a felsővárosi plébánia már megsemmisült história domusára hivatkozva leírja, hogy „1706. okt. 27-én reggel kilenc órakor Szekeres István kuruc kapitány a szőlőhegyen levő toronyig jutott Pákozról...”⁷

A város gazdagodása, fejlődése, polgárosodása következtében egyre jobban benépesült az Öreghegy. Sokan vásároltak, kaptak szőlőt a várostól ÉK-re eső dombokon és ez megpecsételte a törökök által emelt tornyok sorsát. Kara Murteza pasa tornyát 1733-ban bontották el, hogy helyére köveiből felépítsék a Szt. Donát Kápolnát.

A Szt. Donát kápolna építési periódusait, történetét Németh László⁸ és Varga Jenő⁹ munkáiból ismerjük.

A szőlőhegyen álló török torony köveiből, annak helyén a város 1733-ban kelt kezdeményezésére és költségére 1733-34 között épült fel a Szt. Donát kápolna. A szőlők védőszentjének tiszteletére emelt kápolnát 1734. aug. 8-án szentelték fel a jezsuita diarium adatai szerint. A kápolna felszentelése Samber fehérvári jezsuita házfőnök feladata volt. Az újonnan elkészült épület alaprajza megegyezett a török torony alaprajzával. Valószínűleg felmenő falainak egy részét is megtartották. Varga Jenő szerint a kápolna ugyanis eredetileg 11 m hosszú volt, a török torony hosszmérete pedig csaknem hajszál pontosan ugyanennyi: 10.7 m. Az új kápolna (egykori torony) belmérete nem változott, falainak külső oldalvonalai 10x10.7 méteresek. A kápolna ablakai eredetileg csúcsívesek voltak, három oltárral és homlokzati toronnyal rendelkezett. 1836-ban egy vihar olyan súlyosan megrongálta, hogy tatarozásra szorult. Negyvenegy évvel később, 1877-ben homlokzatát megerősítették egy, a toronyfal elé húzott szabálytalan kövekből emelt 120 cm széles

homlokfalal. Ennek építését az tette szükségessé, hogy a homlokzati fatornyot kőtoronnyal cserélték fel. Az átépítés egyben új, díszes homlokzatot eredményezett és a kápolna köríves ablakait is magasabbra helyezték. Az építkezést közadakozásból végezték, az adakozók közül Simor János esztergomi érsek 500 forintot adott. Egy 1921-es adat szerint újabb javítására 300.000 koronát gyűjtöttek össze a hívektől.

Nagyobb munkálatokat végeztek a kápolnán 1923-25 között. Ekkor Fröschel Ferenc szervei alapján kihővítették. Az ásatások tanúsága szerint az oromfallal megtámasztott toronyhoz, mely templomhajóként szolgált, négyzetes záródású szentélyt építettek. A kápolna hossza így a források szerint 18 m-re nőtt. (Ásatási adataink szerint: 17.6 m.) Az átépítéssel egyidőben (1927-ben) Guiczka Mihály freskókkal díszítette a szentély és a hajó mennyezetét. Ezek a kápolna környezetének tájképét ábrázolták. Az 53 millió koronát felemészítő korszerűsítés során a kápolna új szőnyeget, szobrokat és egy új, 95 kg-os harangot kapott.

1933. aug. 27-én a kápolna 200 éves fennállásának ünnepe alkalmával a homlokzati toronyra új keresztet helyeztek fel. A kápolna építéséről több adattal nem rendelkezünk, pedig az ásatások tanúsága szerint szentélyét még egyszer bővítették. Ekkor a szentély szélessége megegyezett az egykori török toronyéval, a kápolna teljes hossza pedig 19.2 m volt. A kápolna mellett remetelak állott, melyet 1810-ben említenek. Később lelkészlak létéről van tudomásunk. Ezek egyikét sem találtuk meg az ásatások során. Három harangja (21 kg-os, 30 kg-os és 95 kg-os) közül a 30 kg-ost Korher Ferenc városi tanácsos adományozta a kápolnának.¹⁰ A barokk stílusban épült kápolna külső déli sarkához sekrestyét építettek. Ennek nyomai a Donát utca létesítésekor enyészhettek el. Az értékes, gazdagon díszített kápolna¹¹ 1945 tavaszán felrobbant, köveit széthordták.

A Szt. Donát kápolna gondozását egy 1742-es adat szerint remeték végezték. A kápolna első remetéje Tőke György, a ferences harmadrend tagja volt.¹² Ekkor a remete a városi magisztrátushoz írt levelében remetelak építési engedélyét kérvényezi, cserébe a kápolna rendszeres gondozását, felhők elleni harangozást ígér. 1779 szeptember 23-án a püspöki konzisztórium elrendelte az újabb remete, a részeges, kötekedő P. Vendelinus eltávolítását. A remetének az egyházmegye területét is el kellett hagynia.

A Szt. Donát kápolna DK-i sarkában egy remete egyszerű sírját tártuk fel. A dereka táján talált két pénzdarab egyikének 1760-as évszáma valószínűsíti, hogy a kápolna első remetéjének, Tőke Györgynek a csontjai porladtak itt a föld alatt.

A sírt a falak mentén ásták, hossz tengelye hosszávétőlegesen É-D-i irányú volt, párhuzamosan helyezték el a kápolna falával. A csontváz körül megtaláltuk a fakoporsó maradványait. A koporsóban egy 40 év körüli férfi feküdt. A koporsó alaprajzának méretei: 179x52x45 cm voltak. A váz sírban mért hossza 160 cm. A csontváz apróbb csontjai, bordái és tarkócsontjának egy darabja hiányoztak. Bal karja mellett és alatt posztódarab feküdt. Medencecsontja alatt egy ovális alakú bronz medalion és két bronz pénzérme hevert. Az érmék rossz megtartásúak, az egyik részletei teljesen kivehetetlenek. Formája és mérete alapján feltételezzük, hogy az olvashatóbbik érméhez hasonló lehetett. Ez egy 1760-ban készült egykrajcáros (EIN KREUTZER) volt.¹³ A két pénzérme a jobb combcsont környékéről, míg a medalion¹⁴ a bal combcsont felső ízületéhez közel került elő. Ez utóbbi előlapján egy arccal a Nap felé forduló, magas homlokú, birétummal és könyvvel ábrázolt felsőtest látható. A könyvön látható betűk olvasata bizonytalan, a

DI. . .
QUERE
. . . I. . .

betűket véltük felismerni.

Az ábrázolás alapján talán Loyolai Szt. Ignácot ismerhetjük fel a medalion előlapján. A hátlapon Mária a gyermek Jézussal látható. Előttük egy térdelő és egy álló szent alakja tűnik fel. A sírban az említetek mellett egy bronz keresztet, rózsafüzér maradványait és egy csontkoponyát találtunk.¹⁵ A kereszt három nagyobb méretű spirális láncszemen lógott. Az összekötő láncszemnél látható részletek azt látszanak bizonyítani, hogy a keresztet kettős lánc tartotta. A nagyobb spirális láncszemek mellett több kisebbet is találtunk. A nagyobb spirális láncszemek hossza átlagosan 21 mm, szélessége 0.6 mm, a kisebbeké 18 illetve 3 mm.

A láncok sajnos szétestek, egy részük megsemmisült. Mindössze egy három, kilenc két és 27 egy tagból álló részletet menthettünk meg. A kereszt hosszanti szára lefelé vékonyodik, alsó végződése letörött. Másik három szára három karéjban végződik. A felső karéjt kifűrták, itt csatlakoztatták a lánchoz. A furat alatt vésett „INRI” felirat olvasható. Krisztus testét három bronz szegeccsel erősítették fel a keresztre. Az öntvény szépen elkészített ötvösmunka. Csaknem teljesen ép.

A kereszt és a láncok a csontváz bal könyökénél feküdtek. A jobb kézfejen több bronz láncszemre fűzött apróbb és nagyobb, valamint két, ennél is nagyobb méretű fagyöngy került elő.

A kisebb gyöngyök átmérője 5 mm. A gyöngyöket a kb. 2 cm-es láncszemeken párosan, egymástól kb. 14 mm távolságra helyezték el. Két párosan elhelyezett, és nyolc egyedül álló gyöngyöcskét találtunk. A közepes méretű gyöngyök átmérője átlagosan 1 cm volt. Hét egyedül álló gyöngyöt találtunk. Egy gyöngy az összekötő lánc fölött helyezkedett el, hármat láncszemeken találtunk meg. Egy közepes méretű fagyöngyhöz ragadva egy nagyobb méretű gyöngy került elő. Ennek átmérője 1.2 cm volt. Oldalát két bekarcolt vonaldísz tette változatosabbá. Egy másik, erősen károsodott, hasonló méretű gyöngy oldalán három bekarcolt vonal volt.

Több láncszem is előkerült. A kb. 2.3-2.4 cm hosszú láncszemek két végét kör alakban visszahajlították. Az így kialakított láncszem közepén helyezkedtek el a gyöngyök. Huszonnégy egyedi, három kettős, két négyes és egy hat tagból álló láncot találtunk.

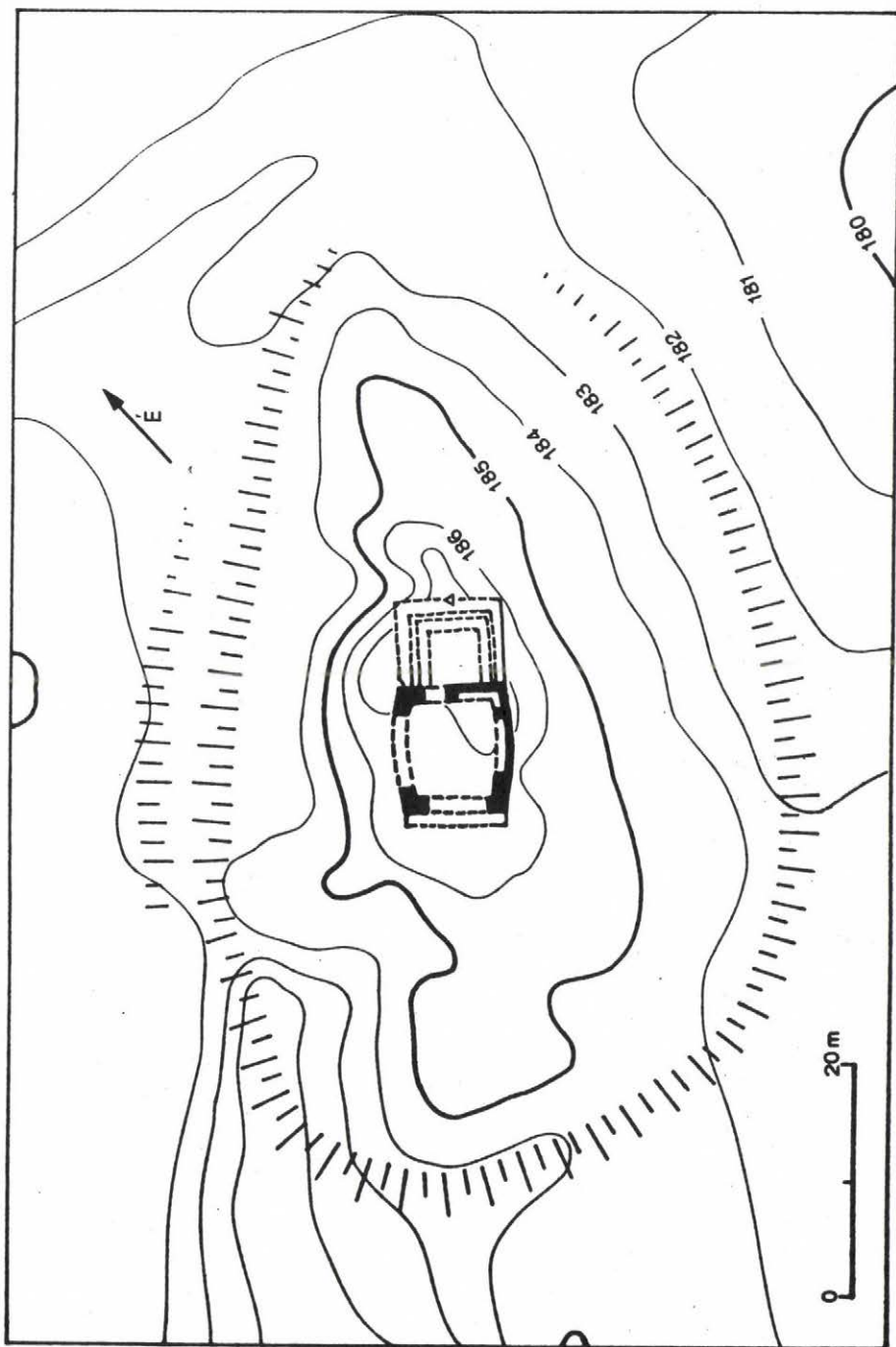
A lánc végén, a medencecsont vonalában kis csontból faragott koponyát találtunk. Két szemét, két arccsontját és tíz fogát faragták ki egyértelműen. Két orrlyukát két apró vésett vonalka jelöli. Felfüggesztését egy 3 mm széles furaton keresztül átbújtatott vasdrót segítségével biztosították. A koponya méretei: 1.7x1.4 cm. A koponya régi ferences jelkép, az aszkézis, a meditáció, az elmúlás, a vezeklés szimbóluma. Mivel a földi dolgok hiábavalóságának, múlandóságának tükörképe, ezért együtt a remeték attribútuma.¹⁶

A leletek tehát arra vallanak, hogy Tőke György remete, a ferences harmadrend tagjának tulajdonából származhattak.

JEGYZETEK

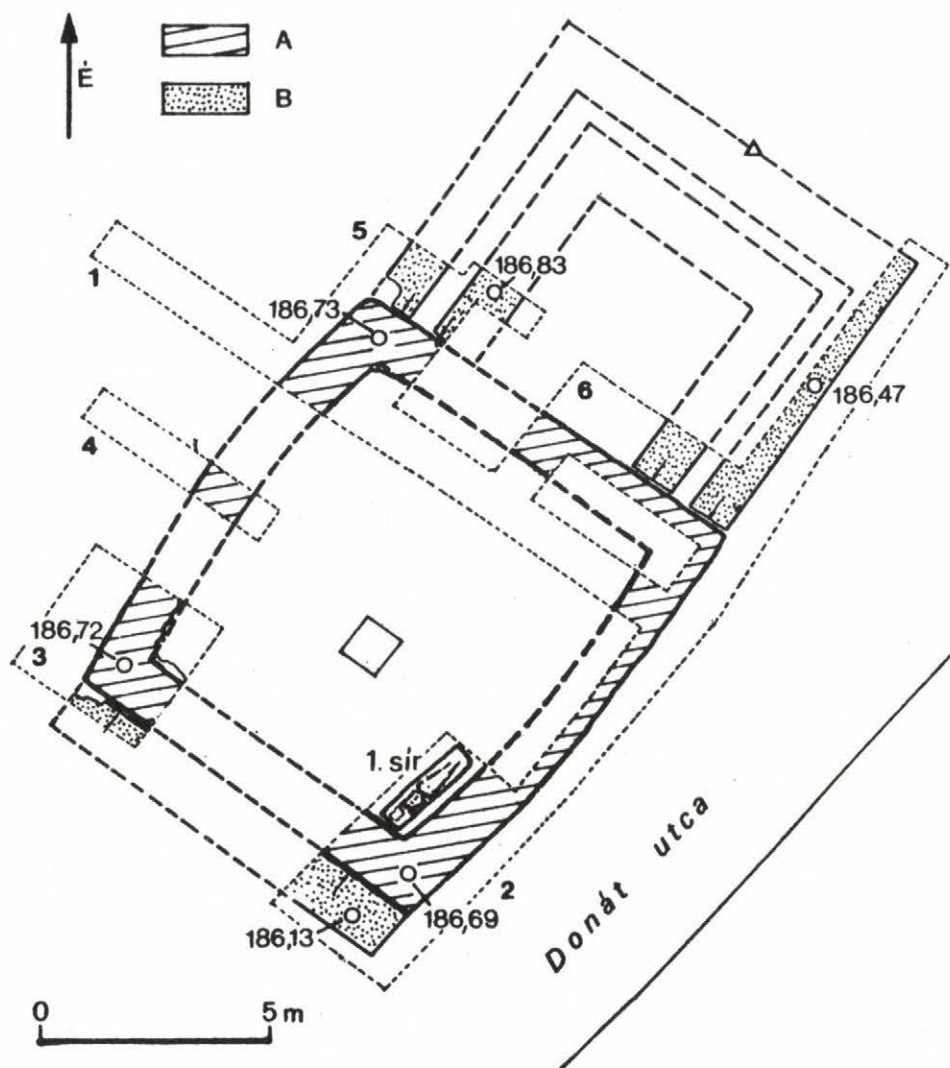
1. Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1664-1666. Ford.: Karácson I. Budapest, 1908. II. 48-49.
2. Fitz J.-Császár L.-Papp I.: Székesfehérvár. Budapest, 1966. 158. 32.
3. Uo. 41.: az Acta Jesuit Misc. Fasc. 13. alapján.
4. Gerő Gy.: Istolni Belgrád építészeti emlékei. Székesfehérvár Évszázadai 3. Székesfehérvár, 1977. 105-126. 122.
5. Uo.
6. Itsz.: 89. 339-340, 351-354, 356-359.

7. Varga S.: A Székesfehérvári Öreghegy és a Donát-búcsú. Adatok az Öreghegy múltjáról a XX. századig, a Szent Donát-kápolnáról és a Donát-búcsúról. Közművelődés Fejér megyében. 1988/1-2. 29-38. 31.
8. Németh L.: A székesfehérvári egyházmegye kialakulása (1688-1777) és első püspöke, Sélyei Nagy Ignác (1777-1789). Székesfehérvár Évszázadai 4. 1979. 51-91.
9. Varga J.: i.m.
10. Uo. 35.
11. Kováts Gy.: A középkor alapja. Fejér Megyei Hírlap, 1982. febr. 6.
12. Varga I.: i.m. 32.
13. ltsz.: 89.360-361.
14. ltsz.: 89.362.
15. ltsz.: 89.363-364.
16. A keresztény művészet lexikona. Szerk.: Jutta Seibert. Budapest, 1986. 329. 178.

1. ábra

Kara Murteza pasa erődítménye az Öreghegyen. Rajz: Egyed Endre

2. ábra

A török őrtorony és a Szt. Donát kápolna alaprajza (Felvétel, rajz: Egyed Endre)

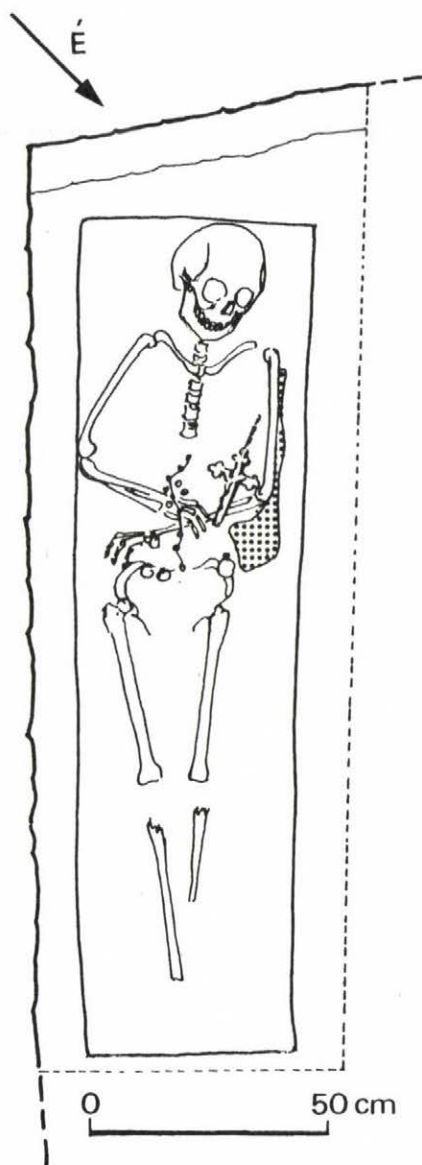
A = török őrtorony

B = barokk kápolna

3. ábra

a, b, A Szt. Donát kápolna felrobbantása előtt. (Repró: Pálfay Krisztina)

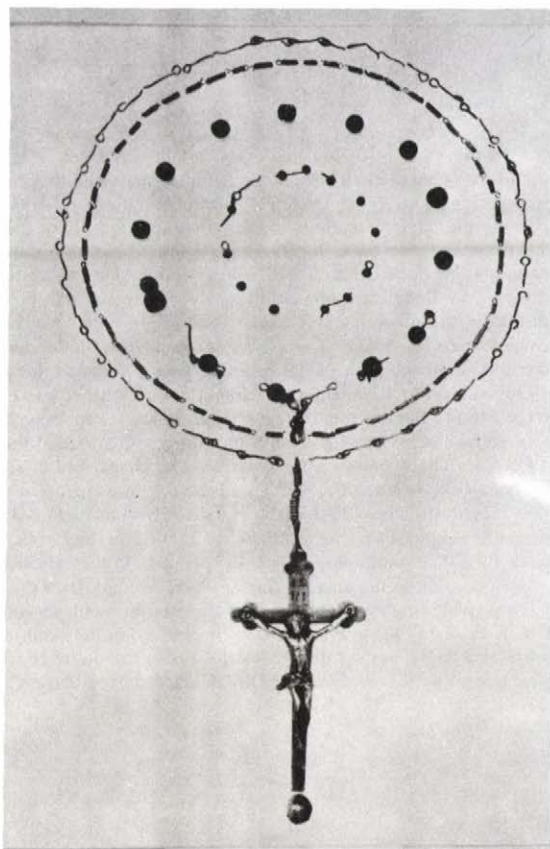

4. ábra
A remete sír (Rajz: Boldizsár péter)

5. ábra

a, b, A két egykrajcáros és az ovális medalion. (Fotó: Pálfay Krisztina)

6-7. ábra

A kereszt és a rózsafüzér, illetve a csont koponya maradványa.
(Fotó: Pálfay Krisztina)

GYULA SIKLÓSI
THE TOWER OF PASHA KARA MURTEZA AND THE CHAPEL SAINT DONATUS IN
SZÉKESFEHÉRVÁR

In the vicinity of the town Székesfehérvár there is a hill called Öreghegy where the wine-growing culture was adopted already in the Middle Ages, and that culture was flourishing in the time of the Turkish occupation, too. Evlia Cselebi's commemorations describe that the inhabitants of Székesfehérvár were passing the summer months in their flats on the hill but they were often harassed there by armed people. To prevent those harassments Pasha Kara Musztafa ordered to construct a round tower equipped with cannons and fortified with 150 soldiers sometime during the period 1626-47. The gate of the tower was directed to Buda, and one could see very far away from there. Later, in 1664, Pasha Hádzi Musztafa protected the inhabitants of Székesfehérvár in their vineyards by a tower that was still stronger than the earlier one. The earlier tower was surrounded by an earthwork and a moat to dominate the surrounding territories. In the time of the reigning prince Rákóczi the tower was still standing. It was demolished in 1733, and on its foundation the chapel Saint Donatus was built up and the demolished stones of the tower were used to the erecting of that chapel. It was 11 m long, and dedicated in the year 1734. The chapel had to endure much vicissitudes, and therefore, often needed thorough maintenance works (in 1836, 1877 and 1923-25). The windows were lanceted. The chapel had three altars and a frontal tower. The last renovation works were carried out in 1927, and the expenses incurred amounted to about 4200 Hungarian Pengő. On the occasion of the 200th anniversary of its construction a new cross was erected on the tower. At that time the length of the chapel was already 19.2 m, and it was equipped with three bells. A sacristy has also been furnished within the chapel. In spring 1945 the valuable chapel was exploded.

According to the data originating from the middle of the XVIII-th century the service of the chapel had been provided by hermits. The first Franciscan monk serving there was György Tőke belonging to the lay order. Probably his grave has been discovered in the south-eastern corner of the chapel. Two bronze coins were also found among the modest results of the discovery. A tiny skull cut of bone has also been found. The hermit wore it as symbol of the death and expiation on his belt.

PROKOPP MÁRIA

AZ 1423. ÉVI SIENAI ZSINAT TISZTELETÉRE KÉSZÜLT
EUCHARISZTIA-OLTÁR*(A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM SASSETTA TÁBLAKÉPE)*

1423. július 21-én nyitotta meg ülészakát a Sienai zsinat, ahol a zsinati atyák a páviai tanácskozásukat folytatták.¹ Az 1414-18. évi konstanzi zsinat befejezésére került itt sor. Itt hozták meg határozataikat, elsősorban az egyik központi kérdéstről, az Eucharisziáról, szemben Husz János (1369-1415) és Wyclif, J. (1320-84) tanításával. Megerősítették az 1215. évi IV. lateráni zsinaton kihirdetett dogmát az átlényegülésről és a tartós jelenlétről. A zsinat 1424. márciusáig ülésezett Sienában.

Az 1423. július 1-én, tehát már a zsinat előtt három héttel kelt oklevél szerint a sienai Posztó céh elhatározta, hogy „a Corpus Christi ünnep fényének emelésére, a saját oltáruk számára, méltó képet készített. Eddig minden évben kölcsön kellett kérniök képet az Úrnapi oltár felállításához, ami szégyen a céhre nézve.”² Megbízta tehát a város kiváló festőjét, Sassetát (1392-1450), a céh rangjához méltó oltárkép elkészítésével. Sassetta művészi pályáját az 1410-es években kezdte a sienai dóm műhelyében.³ Az Eucharisztia-oltárt 1424. június 22-i Úrnapijára fejezte be. A sokrészű oltárt 1777-ben szétszedték, majd szétszóródott. A XVIII. században még nagy csodálattal írtak az oltárról, megjelölték a képek ábrázolásait, és az oltár alsó szegélyén lévő feliratot is megörökítették.⁴ A disztichonban írt felirat így szól:

„Hic opus omne patres Stefanus construxit ad aras
Senensis Johannes agens citra lapsus adultos”

E felirat értelmezése körül igen sok vita folyt, míg Piero Scapecchi 1979. évi tanulmánya⁵ nyomán kétségtelenné vált, hogy a helyes fordítás így hangzik: Ezt az oltárt a sienai János fia István, másnéven Sassetta készítette a zsinati atyák tiszteletére, innen (az Eucharisziától inspirálva) a régiek (az eretnekek) hibái ellen. Ez az oltár programja, az Eucharisztia krisztusi tanításának hirdetése, és a tévtanok legyőzése. 1423-ban, amikor a sienai zsinat megerősítette az Egyház ősi hitét az Eucharisztia misztériumában, akkor ünnepelték Aquinói Szent Tamás szentté avatásának századik évfordulóját. Sassetta oltára és benne a budapesti kép a „doctor angelicus” portréját, életművének összefoglalását adja (1. kép).

Az oltár felépítése a XVIII. századi leírások és az újabb művészettörténeti kutatás⁶ szerint a következő: A közepén nagyobb tábla (kb. 170x150 cm) állt, amely bár elveszett, de az esztergomi Keresztény Múzeum Mária mennybevitelének kép (ltsz. 55.185) segítségével megeleveníthetjük a régi leírásokat, melyek szerint: „Arany háttér előtt arany ruhában zenélő angyalok tartják a gótikus arany Úrmutatót” —

„Kétoldalt, két külön táblán Szent Antal apát és Aquinói Szt. Tamás nagyméretű alakja jelenik meg az oltáron. Középen fent Jézus megkoronázza Máriát, és kétoldalt az Angyali üdvözlés két külön képben látható. Két kis táblán két félalakos szent, továbbá az oltár szélén két-két kisméretű szent áll. A predellán a középen az Utolsó vacsora, és kétoldalt Szent Antal apát és Aquinói Szt. Tamás életéből vett jelenetek kapnak helyet. Az utóbbiak az Eucharisziára vonatkoznak.”⁷ Ezek egyike a budapesti kép, amely Szent Tamás imáját ábrázolja a Mária-oltár előtt (2. kép). Szent Tamás a domonkosok fekete köpenyében térdel a gótikus templom-belső csendjében a kép középpontjában. Baloldalt, a fehér terítővel letakart oltármensa felett ötrészes gótikus retabló áll: a középen a trónoló Madonna, a Sedes Sapientiae, és kétoldalt két-két álló szent, akik közül Szent Péter, Szent Pál és Szent Domonkos ismerhető fel. Az oltár felett arany alapon Krisztus fénylő arany alakja szembefordulva ül, — látomászerűen elmosódva látszik — és szívéből arany sugarakkal a Szentlélek fehér galambja száll Tamáshoz. Az angyalokkal övezett Krisztust a két-két nyugati egyházatya kíséri. Szent Tamás térdelő alakja mögött, a templomból a kolostor udvarra látunk a gótikus kapunyíláson át. Az udvar közepén a fehér márványkút az Élő vizek forrására utal, míg mögötte a szőlős-veteményes kert a bor és a kenyér alapanyagára, amelyből az oltáron, a szent misében Krisztus teste és vére lesz.

A kép függőleges tengelyét Szt. Tamás alakja képezi, ő osztja két részre a képet: a baloldali részben zárt egységet alkot Tamás és az oltár a felette levő jelenéssel. A kép jobboldala ugyancsak két részből áll, a kolostor udvarból és a könyvtár terméből (3. kép). Az előbbi a szerzetesek imájának fontos színhelye a templom mellett, míg a könyvtár, amely ugyancsak a templomból nyílik, a tudomány műhelye. Ezt a termet a hosszanti tengelyből látjuk. Nagyságát és mélységét, az öt szakaszos boltozott térben, az öt sorban egymás mögött elhelyezett könyvállványok jelzik, amelyeken színes kötésű, nyitott és csukott kódexek sorakoznak. A könyvtárterem megvilágítását a kápolnából érkező erős fény mellett a hátsó fal színes üveglakainak szűrt fénye biztosítja.

A kép Szent Tamás (1226-74) egyéniségének és tanításának kitűnő jellemzése. Tamás az oltár előtt imádkozik, jelezve, hogy minden kérdésben Istenből indul ki és Istenhez tér vissza. Legmélyebb ismereteit a hitből meríti. „A hit fénye a kegyelem formájában árad belénk” — írja, s a képen látjuk is, amint eltölti a Szentlélek. Ekkor születik meg lelkében az Adoro Te (devote), latens Deitas himnusz:

Imádlak áhitattal, Isten: rejtelem,
Aki e jelekben titkon vagy jelen.
Neked egész szívem átadja magát...

...

Jézus ... mikor lesz, hogy szomjas vágyam jól lakik,
hogy majd fátyol nélkül nézve arcodat
leljem szent fényedben boldogságomat?

(Babits Mihály fordítása)

Az oltár felett megnyílik Tamás számára az ég, a lumen gloriae, és a hit szemével látja a Szentháromságot. A festő itt utal Szent Tamás kommentárjaira, amelyeket Boethiusnak a Szentháromságról szóló művéhez írt.

Az istenismerethez, a hit mellett, az értelem, a tudás vezet el, az Universum, a teremtett világ értelmi megismerése által. Képünkön a kolostor-kert és a könyvtár utal erre.

Szent Tamás kegyelemtana is világosan leolvasható a képről. A megszentelő kegyelem részesedés Isten benső természetében. A segítő kegyelem pedig isteni indítás, amely az ember értelmét és akaratát szabad működésre serkenti. Az értelem és az akarat önállóságát, szabadságát fejezi ki a festő Tamás alakjának *külön* térrészben való ábrázolásával. Semmi sem zavarja őt itt és így, szabadakaratból, az Isten felé fordítja értelmét. Alakját áthatja az Isten iránti vágyakozó szeretet, a remény, ahogy a fenti himnuszban olvastuk. A remény jellemzi Tamás egész környezetét, erre utal az architektúra zöld színe is. A hitet az arany jelzi, míg a szeretetet, amely Tamás életének szilárd alapja, a piros márvány padló jelképezi. Ez köti össze a kép három színterét, a kápolnát, a kolostorudvart és a könyvtárt. Így fejezi ki a hit és a tudomány, a természetfeletti és a természeti, a tekintély és a szabadság szoros egységét Szent Tamás tanításában. A kép tagolása ugyanakkor világosan jelzi a hit és a tudomány *önállóságát*. A könyvtár külön egység, a kolostorkert is az. A természeti világ önálló törvényeket követ. — Tamás vallja a világ megismerésében az érzéki tapasztalat elsődleges szerepét, amely az észet táplálja. Ezt hangsúlyozza a kép reális színtere, az embert övező való világ a kápolnában, a kolostorkertben és a könyvtárban egyaránt. A könyvtár kiemelésével a festő alá húzza az értelem fontosságát, amely irányítja az akaratot, vagyis az emberi tevékenységet. — Tamás számára a test és a lélek substancális egységet alkot. A természetfelettihez csak a természet világán keresztül juthatunk. Ezt fejezi ki Szent Tamás alakjának festői megjelenítése. A bő fekete köpeny valóságos emberi testet érzékeltet. A lábfej is kirajzolódik a köpeny alatt. Tamás plasztikus teste ugyanakkor lebegni látszik, vagyis a festő az embert a maga valóságában emeli fel a transcendenciába.

Szent Tamás *Mária*-oltár előtt térdel s így *jeleníti meg a festő* a hittudósnak az Istenanyáról szóló tanítását. Máriától született Krisztus, a kegyelem alkotója, ezért általa kapjuk a kegyelmeket. Szent Tamás életrajzírója, Guglielmo da Tocco⁸ kétféleképpen is említi, hogy Tamás imában kérte Isten segítségét írásaihoz, különösen a nápolyi tartózkodása alatt, amikor a Summa Theologica Eucharisztia-ról szóló részén dolgozott. Az 1423. évi sienai oltár predellájának középpontjában az *Utolsó vacsora* ábrázolása áll. (Siena, Pinacoteca Nazionale). A szimmetrikusan felépített kép középpontjában Jézus ül a fehér asztal mögött fenségesen, a consecratio szavait mondva. Ekkor adta szeretetének legnagyobb jelét: önmagát. Jobbjával rámutat a baljában tartott kenyérre: „ez az én testem, mely értetek adatik” (Lukács 22,19.). Az asztalnál ülő apostolok különbözőképpen fogadják a titkot, a nagy ajándékot. A jelenet természetfölöttiségét jelzi az arany háttér is. E kép mellett jobbra kapott helyet a budapesti kép, ahol a térdeplő Szent Tamás a Mária-oltáron keresztül fordul az Utolsó vacsora és a felette látható megdicsőült Eucharisztia felé.

Az Utolsó vacsorától balra a *szentségtörően áldozó szerzetes* ábrázolása volt látható (Bowes, Museum), ahol a templomszentély és a mise résztvevői is középpont, az Eucharisztia szerzése és a felettük megjelenő mennyei ünneplés felé fordulnak. A predella bal szélén az Eucharisztiaiban nem hívó *eretnek elégetése* állt (Melbourne, Museum). Az alkony sötétsége, a sátán hatalma fokozatosan megtörik a kengyely fényében és a kép jobb szélén már teljes fényben mutatja fel a miséző pap a kenyér színében jelenlevő Istenembert. E kép felett állt Aquinói Szt. Tamás nagyméretű alakja, akit éppen az eretnek mozgalmak készítettek a keresztény tanítás korszerű, szabatos megfogalmazására, és aki Párisban résztvett a Brabanti Siger által vezetett averroista eretnekek elleni harcban.

A predella jobb szélén *Remete Szt. Antal megkísértését* látjuk ugyancsak tájképi környezetben. A bal szélső kép sötétségével szemben itt a hajnal tiszta fénye ragyog. Szent Antal apátot nem tudják megtántorítani az ördögök kíntásai. - A predella képek

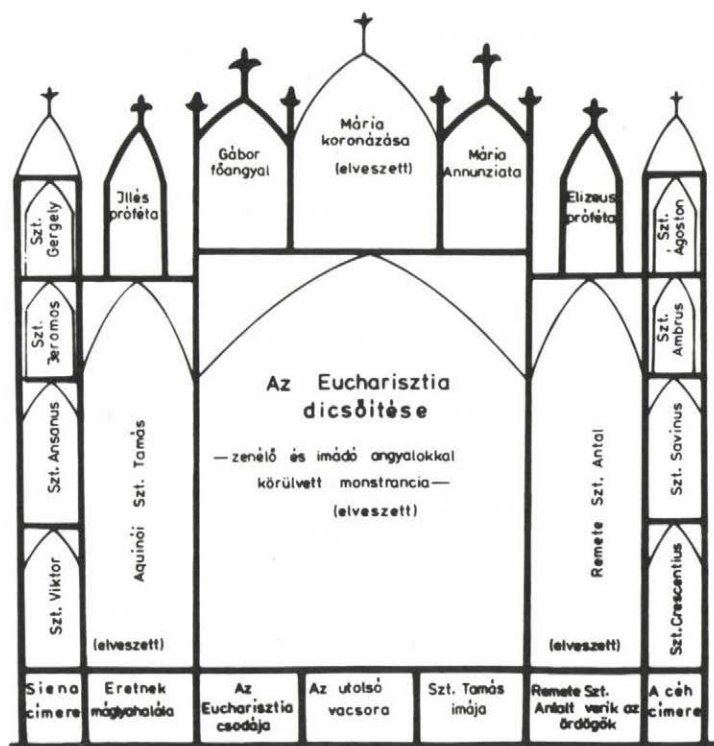
tehát balról jobbra haladva mutatják be az emberi élet küzdelmeit a jó és a rossz között. Isten segítségével győz a jó.

Az oltárt kétoldalt pillérek fogták közre négy-négy szent egymás felett álló kisméretű alakjával: A négy nyugati egyházatya és Siena város négy védőszentje kapott itt helyet (Siena, Pinacoteca Nazionale). Az egyházatyák, akiknek tanítására Szent Tamás, a Biblia mellett, leginkább támaszkodott munkáiban. A négy védőszent — Viktor, Ansanus, Savinus és Crescentius — életük feláldozásával tett bizonyosságot a krisztusi hit igazságáról. Ők a sienaiak legközvetlenebb példaképei. Az oromképekből *Illés* és *Elizeus* próféták karmelita ruhás mellképeit és az Angyali üdvözlés két kis képét ismerjük. *Illés*: Jézus és az Újszövetség papjainak előképe, aki az egyetlen igaz Istennek mutatta be áldozatát a Karmel hegyén. Illés volt az, aki a szareftai özvegyasszony lisztjét és olaját megsaporította, aki feltámasztotta ennek az asszonynak halott fiát, és Illést táplálta az angyal sült lepénnyel és vízzel, amelynek erejével 40 nap és 40 éjjel méne egészen az Isten hegyéig, Hóreb-ig. Itt jelent meg neki az Úr „az enyhe szellő susogásában” (Kir. III. 18-19). Illés csodatevő ereje köpenyével együtt tanítványára Elizeusra szállt. E két próféta tanítványai a hagyomány szerint Kr.e. VI. századtól a Karmel hegyén remete életet éltek. Illést és Elizeust a karmelita rend alapítójukként nagy tiszteletben részesíti. Ünnepi officiumokban, amelyet 1399-től vezettek be, „Dux et pater carmelitani”-nak nevezik őket.⁹ Oltárunkon a két próféta karmelitaruhás ábrázolása jelzi az oltár és állíttatójuk, a Posztó céh szoros kapcsolatát a karmelita renddel. A források szerint a XIV. századtól a sienai Úrnap-i ünnepségek központja a Karmelita templom volt, és a költségeket a Posztó céh viselte. 1370-től fényes körmenetben vitték körül a városban az Eucharisztia-t, és az ünnepi szentmisét a karmelita templomban celebrálták.¹⁰ Ide készült Sassetta oltára is a karmeliták programja szerint 1423-ban. Csak 1448-ban tették át az ünneplés színhelyét a dómra. Sassetta oltárát ekkor vihették át a dómhoz közelebb eső San Pellegrino templomba. A XVI-XVIII. századi forrásaink már itt említik. A művészettörténeti kutatás számára ezért volt a legutóbbi időkig érthetetlen a karmelitákra való utalás az oltárképeken.

A XV. század második negyedében, a konstanzi-paviai-sienai zsinat után egész Európában megjelennek az Eucharisztia imádását ábrázoló festmények. Ez a tárgya Jan van Eyck genti oltárának is 1432-ben, majd Raffaello Disputájának a vatikáni Stanzákban 1508-ban. E jólismert freskó programja lényegében azonos Sassetta oltárával.

JEGYZETEK

1. W. Brandmüller: Das Konzil von Pavia-Siena. I-II. Münster, 1969, 1974
 2. Archivio di Stato Sen, Statuti dell'Arte della Lana III. c. 22. v.23. cap. 87. Közli: De Nicola, The Burlington Magazine, 1913. 214. not. 19.
 3. J. Pope-Hennessy: Sassetta, London, 1939
 4. E. Carli: Sassetta e il Maestro dell'Osservanza, Siena, 1957
 5. K. Christiansen: Painting in Renaissance: Siena 1420-1500, New York, 1988
 6. A. M. Carapelli, O.P.: Notizie delle chiese e cose requaredevoli di Siena. Bibl. Com. Siena, MSB. VII. 10. c. 30 v.
 7. G. Carli: Notizie di belle arti. Bibl. Com. Siena, MSC. VII. 20. cc. 81-82.
 8. P. Scapecchi: La Pala dell'arte della Lana del Sassetta, Siena, 1979
 9. G. De Nicola: Sassetta between 1423 and 1433. The Burlington Magazine XXIII, 1913. 207, 215.
 10. F. Zeri: Towards a Reconstruction of Sassetta's Arte della Lana Triptich. The Burlington Magazine XCVIII. Nr. 635. (1956 Febr), 37-41.
- F. Zeri: Ricerche sul Sassetta. La Pala dell'Arte della Lana. Quaderni di Emblema II (1973) 28-34.
7. G. Carli, im 82.
 8. Acta Sanctorum, ed. Bollandists. Paris, 1863-1931, Marti, I, 669. No. 35.
 9. J. Smet O.C.: The Carmelites, a history of the brothers of our Lady of mount Carmel. 1975. 41.
 10. Carapelli, 1718, im, f. 30 v.

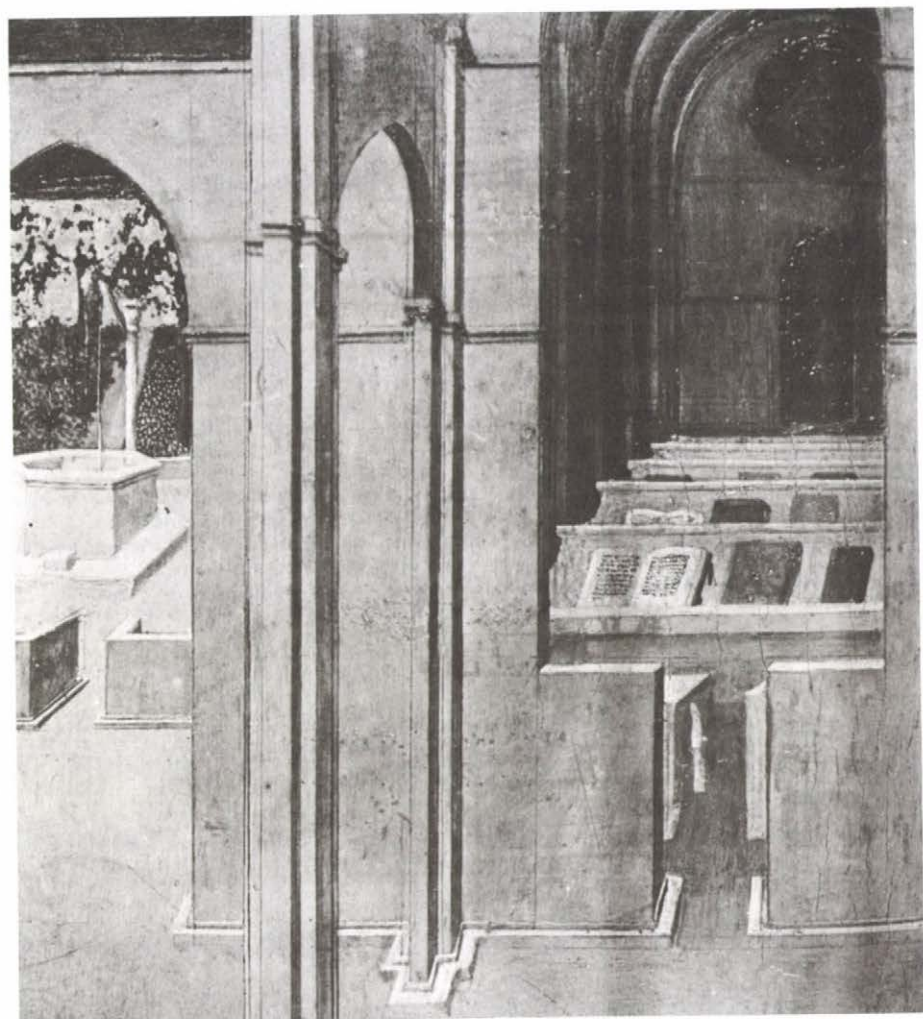

1. ábra

Sassetta: A Posztócéh-oltár, 1423. Siena — rekonstrukció (Prokopp Mária)

2. ábra
Sassetta: Szt. Tamás imája, Budapest, Szépművészeti Múzeum

3. kép
Részlet a 2. képből.

MARIA PROKOPP
THE EUCHARIST-ALTAR CREATED IN THE HONOR
OF THE COUNCIL OF SIENA OF 1423
(THE SASSETTA PANEL PICTURE THE MUSEUM OF FINE ARTS)

On the Council of Siena, declared on July 21st, 1423 open the fathers of Siena confirmed again the Church's teachings on the Holy Eucharist. Completion of the Eucharistic-altar of the cloth guild of Siena can be brought into connection with this declaration.

The guild commissioned already earlier on July 1st, 1423. Sassetta (1392-1450), the town's painter, to compose a worthy altar-picture for the guild's altar on Corpus Christi Thursday. It was accomplished by June 22nd, 1424, Corpus Christi Thursday advertising the program Christi of the Eucharist.

The middle painting of the altar-picture portrayed an angels supported monstrance. The further paintings illustrate abbot Saint Anthony, Saint Thomas of Aquino and scenes of their legends as well as the crowning of Mary, the Annuciation, the Last Supper, prophets, saints and wonderful scenes of legends related to the Holy Eucharist. The inscription, written in elegiac couplets on the lower edge of the frame, provides valuable information:

„Hic opus omne patres Stefanus construxit ad aras Senensis Johannis agens citra lapsus adultos”

One of the pictures is to be found in the Museum of Fine Art at Budapest. It portrays Saint Thomas' prayer in front of a Mary-altar. On the altar the Madonna can be seen sitting on the throne as Sedes Sapientiae. There are several saints by her, of whom the figure of Saint Peter, Saint Paul and Saint Dominic can be identified. In front of this the „doctor angelicus” kneels deeply introverted.

Paintings portraying the adoration of the Holy Eucharist spread in Europe during the second quarter of the 15th century. Their messages were basically identical to that of the altar of Sassetta.

KOSZTA LÁSZLÓ

ADALÉKOK AZ ESZTERGOMI ÉS A KALOCSAI ÉRSEKSÉG VISZONYÁHOZ
A XIII. SZÁZAD ELEJÉIG

A középkori magyar egyháztörténet feldolgozása érdekében fontos lenne a két érsekség, Esztergom és Kalocsa egymáshoz való viszonyának vizsgálata, a két főpap szerepének tisztázása a középkori magyar egyház irányításában, illetve a királyi hatalomra gyakorolt befolyásuk összehasonlítása. Ehhez szeretnénk hozzájárulni a két érsekség történetének vázlatos bemutatásával és a 12. század második felének egyházigazgatási vitáinak áttekintésével.¹

A probléma gyökere a két érsekség megalapításáig nyúlik vissza. A hazai egyháztörténetírásban vita nélkül az esztergomi létrejöttét a szentistváni egyházszerzés legelső szakaszához szokás kötni. Elsőségének kérdésében már megoszlanak a vélemények. Számos kutató a veszprémi püspökséget tekinti az elsőnek megszervezett egyházmegyének.² Érvként Veszprém koraisága mellett területi kiterjedését hozzák fel. A Dunántúl nagy részét, Visegrád, Veszprém, Fejér és Zala, akkori nevén Kolon megyéket magában foglaló püspökség szinte kiszorította Esztergomot a Dunántúlról. Maga az érsekség egyházmegyéje — székvárosától eltekintve — a Felvidék nyugati és középső részére terjedt ki. Esztergom alapítását Szent István királlyá koronázásával, illetve Astriks-Anasztáz római követségének sikerével kapcsolatba.³ A király követe a korona mellett az esztergomi érsekség megalapítására, a német birodalmi egyháztól független egyházszerzés létrehozására is meghozta Szent Istvánnak a pápai felhatalmazást. István nem a már működő veszprémi püspökséget emelte érsekséggé, hanem saját székvárosában, Esztergomban hozta létre azt. Veszprém a királyné központja volt, emellett a Géza fejedelem idején működő térítőpüspök Győrffy György által feltételezett tartózkodási helye.⁴ István inkább saját székvárosát, Esztergomot részesítette előnyben. Döntését az is motiválta, hogy a térítőpüspökség, ha lazán is, de valamilyen függő viszonyban lehetett a passauai püspökségtől, esetleg a salzburgi, vagy a mainzi érsekségtől. Szent István király uralkodói éleslátását, egyházpolitikai felkészültségét dicséri, hogy még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy a magyar egyházszerzés kialakításában a birodalmi egyház két közeli, a magyar végekkel határos egyházmegyéjének közvetlen köze lenne.⁵ Talán ez az oka annak is, hogy nem az esztergomi Várhegy legrégebbi, bizonyosan Passauból alapított templomát, saját magának és apjának, Géza fejedelemnek a kereszttségben nevet adó, így a korabeli felfogás szerint védőszentjének is tekintett Szent István protomártír templomát bővítette érseki egyházzá, hanem Szent Adalbert tiszteletére építette fel az érseki bazilikát. A patrocínium kiválasztásában a

szentről személyes emlékeket őrző uralkodó mellett Adalbert Magyarországra került tanítványainak, köztük Astrikt–Anasztáznak és a kultusz európai elterjesztésén fáradozó III. Ottó császárnak és II. Szilveszter pápának lehetett döntő szerepe.⁶

Kalocsa alapításáról, egyházi székhellyé választásának okáról sajnos az esztergominál is kevesebbet tudunk. Kalocsa az Árpádok egyik központja lehetett, annak ellenére, hogy a régészeti terepbejárások alkalmával csak egy hajdani őskori földvár nyomát vélik azonosítani. Kalocsa és a korai Árpádok kapcsolatának az igazolására a nomád törzsek települési szokásait lehet felhozni, a törzsszövetség vezető törzse szállja meg a szállásterület középső vidékét, míg a többiek ezt védelmezően veszik körbe.⁷ Kérdéses, mennyiben valósult ez meg az egyre lazuló törzsszövetségi rendszerben a Kárpát-medencébe érkező magyarságnál. Kalocsa földrajzi fekvése nagyjából a honfoglaláskor megszállt terület középső vidékére esik.

A kalocsai egyházmegye megszervezése Szent István 1009 körül lezáródó első püspökség alapítási hullámában bizonyosan megtörtént. A pécsi püspökség 1009-ben leírt keleti határai már sejtetik a kalocsai egyházmegye létezését.⁸ A pécsi oklevél fogalmazói csak azokon a területeken tartották szükségesnek a határok meghúzását, ahol a pécsi püspökség már létező egyházmegyékkel érintkezett. A pécsi és a kalocsai egyházmegye alapításának egyidejűségét, vagy legalább azt, hogy a kettő időben nagyon közel esett egymáshoz a két székesegyház patrocíniuma — Pécs Szent Péter, Kalocsa Szent Pál — is mutatja.⁹

Kalocsa koraiságát senki sem vonta kétségbe, eredeti jogállásáról azonban már megoszlanak a vélemények. Számos kutató szerint Szent István csak püspökséget hozott létre Kalocsán és ez emelkedett valamilyen okból legkésőbb a 11. század közepéig érseki rangra. Napjaink medievistái közül Györffy György van ezen a véleményen, aki szerint a csanádi és a váci egyházmegye 1030-as, illetve István uralkodásának végén történő létrehozása, a területeik Csanád esetében teljesen, Vácnál talán csak részlegesen a kalocsai egyházmegyéből történő kiszakítását akarták az érseki címmel kompenzálni, ellensúlyozni.¹⁰

Városv Gyula, az 1905–1910 közötti kalocsai érsek, múlt század végén megjelent alapvető tanulmánya¹¹ óta elterjedtebb az a felfogás, hogy Szent István eredendően érsekséggként hozta létre a kalocsai egyházmegyét, okként a kelet-magyarországi térítés irányításában betöltött szerepét szokták felhozni.¹² Magam részéről elfogadom azt, hogy Kalocsán már kezdetben érseki egyházat szerveztek, a kelet-magyarországi térítést viszont már problematikusnak érzem. Itt kétszáz évvel visszavetítették a kalocsai egyházmegye 13. század elejétől igazolható erős missziós tevékenységét.¹³ Kalocsa megalapításakor már működött az erdélyi püspökség, melyet Istvánnak az erdélyi Gyula felett 1003-ra tehető győzelme után szerveztek meg.¹⁴ Másrészt, a Maros völgyében fekvő, nagyjából a középkori Zaránd megyével azonos pankotai fősperességnek az egri püspökséghez tartozása bizonyítja, hogy Eger alapításkori területe egészen a Kőrösökig, helyenként a Maros folyóig terjedt.¹⁵ Így Kalocsa nem gyakorolhatott missziós tevékenységet Erdélyben és a tiszántúli területeken. Bizton állíthatjuk, hogy a Marostól délre, Ajtony uralma alatt álló területen sem téríthett. Istvánnak a Bizánc felé orientálódó ellenfelén aratott győzelme után röviddel, 1030-ban megszervezték a csanádi püspökséget, ahol az új egyházmegye első vezetője, Szent Gellért irányította a missziót.¹⁶ Így nem az egész Kelet-Magyarországot átfogó missziós tevékenység miatt szervezték meg tehát a második érsekséget Kalocsán.

Néhány évvel ezelőtt Kristó Gyula vetette föl, hogy a pécsi püspökséghez hasonlóan¹⁷ Szent Istvánnak a fekete magyarok felett 1008 körül aratott győzelme teremtettem meg Kalocsa alapításának lehetőségét is, így a másik magyar etnikus külön érsekség egyházi irányítása alá került volna.¹⁸ Az érdekes felvetés problémája: kik lehettek a 11. század elején néhány forrásban felbukkanó, de utána nyomtalanul eltűnő

fekete magyarok. Külön etnikumnak tekinthetjük-e egyáltalán őket, vagy pedig informátoraink így különböztették meg a pogányokat a már kereszténnyé lett magyaroktól, tehát a fekete jelző nem több, mint a pogány szó szinonímája. Kristó Gyula felvetésében a második problémát az jelenti, ha Pécsét és Kalocsát a fekete magyarok egyházmegyéinek tekinthetjük, akkor miért a Duna vonalán hasadt szét Tolnától délre a magyar egyház, miért Esztergom, és nem Kalocsa suffraganea lett a pécsi püspök.¹⁹

Lényegében máig sem tarthatjuk megoldottnak, hogy miért szerveztek két érsekséget a magyar egyházszerkezet kiépítésének első korszakában. Annál inkább érdekes ez a kérdés, mivel egy ország krisztianizációjának első szakaszában a hagyományos fejlődés szerint csak egy érsekséget szoktak létrehozni, miként ez a magyarországgal egyidőben kialakuló lengyel egyház története is bizonyítja, pedig ott a krakkói püspökség a hagyományos kis-lengyelországi és nagy-lengyelországi szembenállás miatt az 1000-ban létrehozott gnieźnói érsekség mellett jelentős egyházi központnak számított.²⁰ A cseh egyházszerkezet viszont nem is kapott külön érsekséget. A prágai püspökség a mainzi érsekség fennhatósága alatt maradt. Érsekséggé emelését csak IV. Károly császár érte el 1344-ben.²¹ A hatalmas német nyelvterületen már a méretek miatt is több egyházi provincia jött létre. A 10. század közepén már öt érsekség van Germániában, a mainzi, a kölni, a trieri, a salzburgi és a hamburg-brémai érsekség, s 968-ban Nagy Ottó császár megszervezi az északkeleti területek metropolitáját, a megdeburgi érsekséget.²² Gallában is több egyháztartomány működött már a koraközépkorban, de egyházi igazgatása a magyar viszonyokkal nem összehasonlítható, mivel ezen a vidéken még a késő-császárkorban épültek ki az egyház területi szervezetének alapjai.²³ Az összehasonlító vizsgálatok szempontjából tanulságosabb lesz a későbbiekben a latin kereszténység másik határának, Anglia egyháztörténelmének, canterburyi és a yorki érsekség kapcsolatának vizsgálata.

A továbbiakban a két magyar érsekség 11. századi kapcsolatát szeretném felvázolni. Először is meglepő, hogy a korai törvényekben nincsenek külön említve az érsekek. Szent István két törvénykönyvének egyházra vonatkozó fejezeteiben kizárólag püspökökről van szó, mind az egyházfenyítéssel kapcsolatos rendelkezéseknél, mind a templomfelszerelés szabályozásánál, vagy akár a tized ügyeknél.²⁴ A Szent László király nevéhez kötött, de bizonytalán még László uralkodása előtt keletkezett és két törvénykezés határozatait magába foglaló, a hagyomány folytán László III. törvénykönyvének nevezett dekrétumban, vagy az 1077 körülre datált II. törvénykönyvben szintén csak a püspökökről történik említés.²⁵

Az érsekek hatalmának, befolyásának vizsgálata szempontjából sokkal fontosabb László I. dekrétuma, amely az 1092-es szabolcsi zsinat határozatait foglalta írásba. Már a bevezetés fontos információt nyújt: „Incipit decretum sancti regis Ladislai. Regnante creatore et salvatore domino nostro Jesu Christo anno incarnationis eius millesimo XCII^o XIII. kalendas Junii in civitate Zabolch sancta sinodus habita est, presidente christianissimo Hungarorum rege Ladislao cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, necnon cunctis optimatibus, cum testimonio totius cleri et populi...”²⁶ A bevezetés nem emeli ki az érsekeket, a zsinat elnökének pedig a királyt mondja. A zsinat színhelye sem a magyar egyház valamely központja, Esztergom, Kalocsa vagy más püspöki székhely, hanem csak egy főesperesi egyházzal rendelkező ispánsági vár. A zsinati határozatok negyedik cikkelye, a meg nem engedett házasságban élő papokkal kapcsolatban egyetlen alkalommal tesz említést az érsekségről, elrendelve, hogy ha valamely püspök vagy érsek az ilyen klerikust nem kötelezi a házasságtól való megváltásra, sőt még egyházat is ad neki, akkor a király és püspöktársai belátásuk szerint kötelesek elítélni azt.²⁷ Az ötödik cikkely szerint az

egyháznak ígért, de nem teljesített adományok ügyében elsőfokon a püspöki törvényszék, másodfokon pedig már a királyi bíraskodás az illetékes.²⁸ Külön érseki fellebbviteli ítélezkedésről nem történik említés. A cikkelyek a továbbiakban is csak a püspöki jogokkal és köteleességekkel foglalkoznak. A 37-es pont szerint még a liturgikus szabályozásnál is a király befolyása volt a döntő. Szent László király megerősíti nagybátyjának, I. András királynak a szabolcsi zsinathoz hasonló vegyeszinaton a püspökökkel egyetértésben hozott döntését Szent Péter ünnepét megelőző háromnapos kötelező böjtről.²⁹

Kálmán király korában módosulások történtek a Szent István alatt kialakított egyházkormányzati rendszeren. A királyi törvénykönyve és az ún. esztergomi zsinat határozatai a királyi hatalom rovására egyre nagyobb befolyást biztosítanak az egyházmegyei zsinatoknak, s azok évenkénti kétszeri megtartását írják elő.³⁰ Nem hallunk ugyan még külön érseki bíraskodásról, de már fellebbviteli fórumként az esztergomi zsinat 24. pontjában a püspökök zsinata szerepel a király elnöklétének említése nélkül.³¹ A vegyes zsinatokat így a 11–12. század fordulóján felváltják az érsekek vezette főpapi gyűlések.

A korai dekretális emlékéhez hasonlóan a magyar krónikakompozíció 11. századra vonatkozó részei sem szólnak az érsekek kiemelkedő szerepéről. A Krónika 72. fejezete szerint az ország főemberei a püspökök tanácsára gyűltek össze Péter király ellen.³² I. András király, majd I. Béla koronázását a püspökök végezték,³³ az I. Béla alatt Fehérvárra összehívott gyűlésen szintén az érsekek kiemelése nélkül csak a püspököket említik.³⁴ Salamon és Géza kibékítésén Esztergom mellett tárgyaló nyolc előkelő között sem utalnak az érsekek részvételére.³⁵ Hasonlóan az előbbiekhöz, csak a püspökök szerepelnek Salamon és Szent László közötti béke megteremtésénél.³⁶ A nándorfehérvári osztozkodásnál a tanácsadók között Frank püspök képviseli az egyházat.³⁷ A Krónika a 11. századi események leírásánál egyetlen érseket emel csupán ki, Dezső kalocsai főpapot.³⁸

A 11. századi királyi oklevelekben, azok tanúnévsoraiban az egyszerre két esztergomi érseket, Domonkost és Sebestyént említő pannonhalmi alapítólevelén³⁹ kívül az 1055-ös tihanyi alapítólevelében szerepel a három felsorolt püspök és Lázár apát mellett Benedek érsek,⁴⁰ illetve Dávid dux tihanyi adománylevelében Fábián érsek Kozma püspök mellett.⁴¹

Összegezzé elmondhatjuk, hogy a magyar egyház 11. századi igazgatása felső szinten sokkal inkább korporatív jellegű, mint hierarchikus. A püspökök közül nem kiemelkedik a források szerint sem az esztergomi, sem a kalocsai érsek. Inkább egy-egy tekintélyesebb főpap irányító szerepére, nagyobb befolyására utalnak a híradások. Gondolok itt Szent István uralkodása alatt Astri-Asztrázra, majd István halála után Szent Gellértra, I. András alatt Leodvin váradi püspökre, és a tihanyi alapítólevelet fogalmazó Miklós püspökre, Salamon és a hercegek viszálya idején pedig Mór pécsi, és Dezső kalocsai főpapokra. A két egyháztartomány elkülönülése sem éles. Nem tudjuk mikor történt az egyes püspökségek Esztergom, illetve Kalocsa alá rendelése. III. Béla uralkodása alatt keletkezett jövedelemösszeírás a legkorábbi forrás, amely felsorolja a két érsekség suffraganeusait.⁴² Természetesen a felosztás jóval korábban megtörténhetett, lehet, hogy már a kezdetekben, de a 11. század második felében még a kalocsai érsek misézhetett az esztergomi provinciában lévő szekszárdi bencés apátságban.⁴³ Az 1090-es években alapított⁴⁴ és Kalocsa joghatósága alá rendelt zágrábi püspökséget részben az esztergomi provinciához tartozó veszprémi püspökség drávántúli területéből alakították ki. Felszerelésében is részt vállalt a másik érsekség, mint az a Győrből odakerült Agenda pontifikális szertartáskönyv, vagy az esztergomi származású Benedectionále bizonyítja.⁴⁵

A magyar egyház 11. századi tényleges vezetője a király, aki elnököl a zsinaton, és számos egyházi rendelkezés kiadásának kezdeményezője. A VII. Gergely-i reformok hatásának magyarországi megjelenése előtt a király egyházi vezető szerepét a kor politikai gondolkodása természetesnek tartotta. A püspökök kinevezésében, áthelyezésében az uralkodónak volt meghatározó szerepe. Bizonyosan ebben kereshetjük annak az okát is, hogy a 11. század végéig nincs tudomásunk a két érsekség rivalizálásáról, az elsőségért való küzdelméről. A királyi hatalom és az egyházi irányítás kapcsolatában bekövetkező első kicsiny módosulást követően megkezdődik a két érsekség megszakításokkal egy évszázadig tartó viszálya.

A rivalizálás első jelei a Szent István-legendákban tükröződnek. A kislegenda nem szól sem az esztergomi, sem a kalocsai érsekségről.⁴⁶ A kanonizáció utáni nagyobb legenda híradása szerint István tíz püspökséget alapított, s az esztergomi egyházat Róma helybenhagyásával és egyetértésével a többiek fejévé és felügyelőjévé tette.⁴⁷ A legenda szerzője szándékosan hallgat Kalocsáról, így elvitatja tőle azt, hogy érseki címe Szent István korából eredne. Az István-legendák sorában a legutolsó, a Hartvik-féle legenda már Kálmán uralkodása alatt keletkezett, felfogásán érződik az investitúra kérdés kieleződése. A nagyobb legendát kibővítő Hartvik Kalocsa kérdésében továbbfejlesztette elődje felfogását, de már nem tagadhatja el Kalocsától az érseki rangot. Az ok nyilvánvaló. 1105-ben II. Paschalis pápa palliumot⁴⁸ küldött Pálnak, Kalocsa új főpapjának és hűségesküt kért tőle. Az eset mind egyházi, mind világi körökben nagy feltűnést keltett, mivel ez volt a pápaság első nyílt beavatkozása Magyarországon a főpapi székek betöltésénél.⁴⁹ Viszont ezután nem lehetett a legendában elhallgatni Kalocsa érseki rangját. Hartvik győri püspök Esztergom vezető szerepének alátámasztásául a száz évvel korábban történeteket eltorzítva volt kénytelen előadni. Míg Esztergornál kihangsúlyozta, hogy István pápai megerősítéssel tette meg az egyházat a püspökségek vezetőjéül, addig Kalocsa eredetileg csak püspökségként jött létre Atrik vezetése alatt. Kalocsa érseki címét annak köszönhetette, hogy az átmenetileg megvakult Sebestyén esztergomi érsek helyett Atrik vette át Esztergom irányítását, aki három esztendő múlva érseki címét megtartva került volna vissza Kalocsára.⁵⁰ Így Kalocsa érseki rangja Esztergomból ered, tehát csak másodlagos, s Róma megerősítését sem kapta meg Hartvik szerint. A tendenciózus beállítás célja Esztergom elsőbbségének biztosítása, a kalocsai érsek jogainak korlátozása.⁵¹ Elképzelhetetlen, hogy a 11. század elején még pápai jóváhagyás nélkül lehessen érsekséget létrehozni. Kalocsa ezt valószínűleg az 1009-ben Magyarországon tartózkodó Azo pápai legátustól, ostiai püspöktől kapta meg.

A 12. század első felében a királyi oklevelek tanúsága szerint egyre inkább előtérbe kerül az esztergomi érsek az ország és az egyház irányításában. 1111-ben Kálmán király megerősíti a zabori apát oklevelét, monostora és bizonyos világi személyek között a nyitrai vámok miatt Lőrinc esztergomi érsek előtt lefolyt perben született döntésről. Az ügyben az esztergomi érsek ítélkezik, míg az oklevél Pál kalocsai érseket püspöknek titulálva csak a tanúk között említi.⁵² 1142-ben II. Géza Macarius esztergomi érsekkel együtt megerősíti Spalato kiváltságait, addig a diploma szerint a bácsi érseknek csak passzív aláírói szerep jutott.⁵³ A királyi oklevelek tanúnévsoraiban az egyes főpapok előfordulásának gyakorisága, a sorrendisége a politikai mezőben elfoglalt helyzetüket tükrözi. Ezek szerint a kalocsai egyházfő mind gyakrabban szerepel az országban utazó király mellett, a méltóságnévsorokban minden esetben megelőzi a püspököket, de Esztergom mellett szerepe csak másodlagos.

Hasonló helyzet figyelhető meg a szorosan vett egyházi ügyek rendezésében is. 1103-ban Mátyás veszprémi püspök és Péter pannonhalmi apát közti vitában Seraphin esztergomi érsek hoz ítéletet, de mellette a püspökök között találhatjuk Ugolinus bácsi érseket.⁵⁴ 1134-ben Váradon egy viszonylag jelentéktelen ügyben másodfokon

ítélkező Felicián érsek mellett szerepel Francika kalocsai főpap is, de most már érsekként említve.⁵⁵ A 12. században a magyar egyház irányítását az esztergomi érsek vezetésével összegyűlő főpapi zsinat végezte, mely fellebbviteli fórumként is működött, s így fokozatosan kikapcsolta az egyház ügyeiben a törvényekben említett döntőbírói szerepét a királyi ítélkezésnek. Ezeket a gyűléseket közösen tartották mindkét provincia főpapjai egy-egy püspöki székhelyen, 1134-ben történetesen Váradon.

Választ kell majd adni arra a kérdésre, hogy az egyes oklevelekben a kalocsai, vagy ebben az időben jobbra Bácsra székelő érsekeket néha miért csak püspököknek titulálják.⁵⁶ Egyenként meg kellene vizsgálni ezeket a diplomákat, vajon az esztergomi érsek felügyelete alatt álló királyi kápolna fogalmazta őket, a tudatos leminősítésről beszélhetünk, vagy pedig vidéken szerkesztett királypecsétes oklevélről van szó, s csupán pontatlanságot szabad látni a kalocsai főpap püspökök nevezésében.

A két érsek korábban csak látens rivalizálása a 12. század második felében már teljes nyilvánvalóságot jelentkezett, s a 13. század második évtizedének végéig a magyar politikai élet egyik fontos tényezőjévé vált. A vita a királykoronázások körüli ellentét miatt robbant ki. A királykoronázás fejezte ki leginkább és mindenki számára nyilvánvalóvá tette az egyházi hierarchiát, azt, hogy ki a magyar egyház első embere.⁵⁷

1162-ben II. Géza halála után Lukács esztergomi érsek az elhunyt király fiát, III. Istvánt királlyá koronázta. Az előkelők egy más csoportja azonban Géza testvérének, II. Lászlónak hatalmi igényeit támogatta. Lukács érsek a trónkövetelőt nem volt hajlandó megkoronázni. A szertartást végül Mikó kalocsai érsek végezte el. Ez volt az első eset, hogy a kalocsai főpap koronázta meg a királyt, jobban mondva a trónkövetelőt. Az eset precedenst teremtett, s a rövidesen elhunyt II. László helyére lépő IV. Istvánt újra a kalocsai főpap koronázta meg.⁵⁸ Amikor Lukács érsek egy jelentéktelen ügyet kifogásul hozva 1172-ben III. Béla koronázását is megtagadta, már III. Sándor pápa is beavatkozott. A pápa felmérve, hogy III. Béla koronázásának halogatása az országon belüli viszálykodás lezárását nehezíti, engedélyezte a kalocsai érseknek a koronázást, de előtte elismertette mind Kalocsával, mind III. Bélával az esztergomi egyház koronázási jogát.⁵⁹ A koronázási jogra vonatkozó oklevél a későbbiekben hivatkozási alapul szolgált, s nem lehetett többé elvitatni Esztergomtól ezt a jogot, amely egyik pillére volt a magyar egyház fölötti hatalmának.⁶⁰

A trónküzdelmekben a két érseket minden alkalommal az egymással szembenálló táborokban találjuk. Lukács esztergomi érsek III. Istvánt, majd halála után Géza herceget támogatta, addig a kalocsai érsek a bizánci segítséget élvező II. László, majd IV. István, végül III. Béla hatalmi igényeit pártfogolták. Kalocsa állásfoglalását döntően az befolyásolhatta, hogy provinciája a bizánci birodalommal volt határos.⁶¹ A trónkövetelők pedig nem egy esetben görög katonai támogatást is élveztek. A kalocsai egyházfők sem idegenkedhettek a görög kultúrától, nem tekintettek ekkor még ellenségesen a bizánci kereszténységre, legalábbis nem úgy, mint Esztergomban.⁶² mert még Bácsra is éltek görögül tudó papok,⁶³ a Szerémségről nem is beszélve.

III. Béla uralkodásának első éveiben András kalocsai érsekkel szemben Lukács teljes mellőzöttségben élt. A két érsek viszálya ezert tovább mélyült. Lukács érsek hitzegés és az esztergomi papokkal való erőszakoskodás miatt kiközösítette a kalocsai főpapot, az egyházi átkot még (III. Sándor) pápa utasítására sem vonta vissza, prédikációiban pedig az ördög cimborájának nevezte ellenfelét.⁶⁴ A III. lateráni zsinaton 1179-ben a kalocsai érsek képviselte a magyar egyházat, de erre az időre már ő is szembekerült III. Bélával, aki megfosztotta érseki jövedelmeitől a kalocsai főpapot.⁶⁵ A Pozsonyi évkönyv szerint a következő kalocsai érseket, Istvánt is letette

a király,⁶⁶ aki ekkor újra az esztergomiakat, Lukácsot, Miklóst, majd Jóbot támogatta.

III. Béla válaszul a két érsek rivalizálására és gyakori szembekerülésekre a királyi hatalommal, az uralkodó világi és egyházi ügyekben elsőbbségét szimbólizáló bizánci hatalmi jelvényt, a kettőskeresztet vette fel címerébe.⁶⁷ A királyi oklevéladást is ellátó, de közvetlenül az esztergomi érsek felügyelete alatt álló királyi kápolnától pedig függetlenítette az udvari írásbeliséget a királyi kancellária megszervezésével.⁶⁸

A két érsek nyílt konfrontációjáról az 1180-as évek második felétől 1203-ig nem hallunk, de az ellentétek bizonyosan nem csillapodtak. Az esztergomi érsek kiváltságait fontosnak tartotta újra és újra a pápákkal megerősíteni. III. Sándor (1159–1181), III. Kelemen (1187–1191) és III. Cölesztin (1191–1198) is elismeri, hogy a magyar király és kísérete fölött egyházi ügyekben kizárólag Esztergom illetékes, a szembeni prépostság alapítása kapcsán pedig a királyi prépostságok Esztergom alá tartozását.⁶⁹ Nyilvánvaló Kalocsa jogigényének kivédése az esztergomi érsekek célja a privilégiumaik állandó megerősítésével.

A két rivalizáló egyházmegye gazdasági erejét a III. Béla uralkodásának második felében keletkezett jövedelemösszeírás mutatja. Az összeírásban szereplő számok hitelességét számosan megkérdőjelezik, így inkább csak az egyes tételek arányait vehetjük alapul. A főpapi jövedelmek viszonylag alacsony volta pedig jelzi, hogy itt a tényleges jövedelmek alábecsléséről lehet szó.⁷⁰ Az összeírás szerint az esztergomi érsek egyedül a királyi pénzverés után 6 ezer márka ezüsttel rendelkezik, míg a Bácsott székelő kalocsai érsek összjövedelme ennek a felét sem elérve 2500 márka. Esztergom a 12. század végén már minden királyi jövedelemből tizedet élvez, így egyedül a királyi kincstárból további 9500 márka bevétele származhatott. Esztergom jövedelmei saját birtokainak terményei nélkül is hatszorta nagyobbak voltak Kalocsánál. A különbséget túlzónak tarthatjuk a későbbi communa servitium fizetések tükrében,⁷¹ de jelzik, hogy Esztergom hatalmának érvényesítése érdekében sokkal nagyobb anyagi erőforrásokkal rendelkezett.

1202 körül felbomlott az addigi jóviszony Imre király és Jób esztergomi érsek között. Az uralkodó a pápához írt levelében nyilvános ellenségének mondja az esztergomi egyházfőt, és az érsek felügyelete alatt álló királyi prépostságokat közvetlenül III. Ince pápának ajánlotta fel.⁷² Jób szorult helyzetét úgy tűnik, János kalocsai érsek is ki akarta használni. Törekvésének célja a kalocsai provincia területén fekvő, Esztergom alá tartozó királyi alapítású egyházak feletti hatalom megszerzése, kiszorítani az ország keleti feléből a másik érseket. Tudunk arról, hogy egy ilyen templomban, amikor a mise után az esztergomi érsek áldást akart osztani, János kalocsai érsek kíséretével bevonult, s maga áldotta meg a népet. Az Esztergomhoz tartozó egyházak felszentelésére saját maga adott ki megbízásokat két püspökének. Vádként hangzott el továbbá, hogy az ilyen templomokban János palliumban misézik és érseki keresztet vitet maga előtt.⁷³ III. Ince pápa kiállt Jób mellett az 1203-ban kiadott bulláiban, és megerősítette Esztergom kiváltságait, a koronázójogot, és azt, hogy az esztergomi főpap szolgálhatja ki a szentségeket az uralkodónak és családjának, ő gyakorol egyházi joghatóságot a királyi tisztségviselők fölött, alá tartoznak a királyi prépostságok, továbbá, hogy tized illeti a királyi kincstárból. A pápa viszont Imre király kérésére elutasítja Jób érsek azon törekvését, hogy kapjon legátusi megbízást az egész ország, így a kalocsai egyháztartomány területére is.⁷⁴ Az ilyen legátusi cím megszerzése egyet jelentett volna az esztergomi primácia de facto elismerésével.

A joghatósági vitában állandóan visszatérő pont a királyi prépostságok helyzete. Ezek az egyházak az ország leggazdagabb alapítványai közé tartoztak, papjaik a királyi familia tagjai, prépostjaik a püspökök és az ispánok mellett a 12. században úgy tűnik,

hogy már a királyi tanács tagjai is voltak.⁷⁵ Az országban utazó király gyakran felkereste templomaikat,⁷⁶ s a királyi reprezentáción túl a kormányzásban is jelentékeny szerepük lehetett. Gyanítható, hogy nem csak a legelőkelőbb királyi prépostságban, Székesfehérváron állt királyi trónszék.⁷⁷ Az ilyen egyházak fölötti hatalom megszerzése tehát a jelentős anyagi hasznon túl a királyi politika befolyásolásának is hatékony eszközeként tűnt.

A másik kardinális jog a vitában, amelyre Esztergom nagyon ügyel, a királyi jövedelmekből származó tized. Nagyságát az előbb említett jövedelemösszeírás jól mutatja. Az esztergomi érsekség kiváltságainak kialakulását monografikusan még nem dolgozták föl, egyháztörténeti szakirodalmunk ezek nagyrésztét, így a királyi jövedelemből származó tizedeket is Szent Istvánra vezeti vissza.⁷⁸ A dolgozat elején érintettem, hogy a 11. században az esztergomi érseknek nincs domináns szerepe a magyar prelátsushan, helyzete inkább első az egyenlők között. Kérdésesnek tartom, hogy ilyen gazdasági erőforrás birtokában megelégedett volna ezzel a szereppel. Kálmán király első törvénykönyvének 25. pontja megerősíti kételyünket.⁷⁹ A királyi vámok és az adók tizede még nem az érseket illeti, hanem azt a megyéspüspököt, akinek diocesisében a vám van. Az esztergomi érsek joga a királyi jövedelmek tizedére fokozatosan alakulhatott ki. A királyi pénzverés — az időszakosan működő hercegi pénzverést leszámítva — a 13. század elejéig kizárólag Esztergomban történt,⁸⁰ Kálmán ide rendeli a szabadok dénárjának nevezett adó beszállítását is.⁸¹ Esztergomnak a gazdasági és kormányzati életben játszott szerepét alátámasztja az 1147-ben Magyarországon járt Odo de Deogilo francia krónikás híradása, és Idrisi leírása.⁸² Ezek alapján Székesfehérvár a szakrális „főváros” mellett Esztergom a gazdasági irányítás központjának számított a 12. század végéig, így az érsek az idehozott királyi jövedelmekből megszerezte a tizedet, ebbéli jogát 1198-ban maga Imre király ismeri el.⁸³

A két érsekség konfliktusa 1203 után rövid időre nyugvópontra jutott, mert Jób, majd az alig egy évig Esztergom élén álló Ugrin halála után az esztergomi káptalan János kalocsai érseket választotta főpapjává. Az Esztergom alá tartozó püspökök ellenezték János áthelyezését, mivel „a nevezett érsek mind ez ideig azt hangoztatta: a kalocsai egyház az esztergomi érsekséggel egyenrangú, s az utóbbinak mind szóval, mind cselekedettel sok türehtetlen sérelmet okozott.” III. Ince pápa végül a püspökök jelöltjével, Kalán pécsi püspökkel szemben mégis Jánost erősítette meg.⁸⁴ A kalocsai érsek megválasztása — szokatlan lépés volt a korban, hogy egy érsek átkerül egy másik érsekségbe — egyes lépésnek bizonyult, mert János Esztergomba való átköltözésével az esztergomi székeskáptalan közvetve elismertette egyházuk elsőbbségét. János az Esztergom alá tartozó püspökök fenntartását megcáfolva korábbi álláspontját megváltoztatta és Esztergom jogainak következetes védelmezője lett. 1209-ben már ő folyamodik a pápához a koronázási jog megerősítése érdekében.⁸⁵

Az új kalocsai érsek — János Esztergomba távozása után — II. András feleségének, Meráni Gertrúdnak öccse, Berthold lett. A vitában eddig résztvevő érseknek mind Kalocsa, mind Esztergom oldalán a kor legműveltebb főpapjai közé tartoztak. Lukács érsek Girardus de Puella párizsi iskolájában tanult, Párizsban szerezte képzettségét Jób is.⁸⁶ Az új kalocsai érsek, Berthold velük nem állítható egyszerbe. III. Ince pápa először még a király kérésére sem volt hajlandó megerősíteni, mert a jelölt teljesen járatlan volt a kánonjogban, az egyházi beszédek tartásában, sőt a szükséges életkort, 30 évet sem érte el. A salzburgi érsek 25 évesnek becsülte életkorát.⁸⁷ A pápa végül engedett II. Andrásnak és 1207-ben megadta a jóváhagyást.⁸⁸ Az új érsek azonban tanulmányai ürügyén elhagyta az egyházat és Vicenzába ment, ahonnan csak a pápa felháborodására tért vissza Kalocsára. Visszatérte után a király támogatását kihasználva folytatta elődei Esztergommal

szembeni törekvéseit. Úgy tűnt, részleges sikereket is elért az országon belül. Az újból kirobbant viszály kompromisszumos rendezésére dolgozott ki javaslatot a két érsekség alá tartozó püspökökből összeállított bizottság, amelyet Róbert veszprémi főpap terjesztett be a pápánál.⁸⁹ Az egyezség szerint a király első koronázása az esztergomi érseket illeti meg, széküresedés esetén viszont a kalocsai is koronázhat. A második koronázás⁹⁰ pedig egyenlően tartozik mindkettőjükhez. A pénzverés tizede viszont kizárólagosan az esztergomi érseket illeti meg. A jövőben Esztergom semmilyen joghatóságot sem gyakorolhat a másik provinciában, tehát az ott lévő királyi egyházak ügyei a kalocsai érsekhez tartoznak. A királyi család és az udvar felett mindig az a püspök illetékes, ahol éppen az utazó királyi udvar tartózkodik.⁹¹

A rendezésben II. András saját uralmának erősítését is látta, mert a királyi hatalomra nagyobb befolyást gyakorló Esztergom szerepét csökkentette. Fontos, hogy az utazó királyi udvar kizárólagos egyházi kiszolgálása kikerült az érsekek alól, kénytelenek osztozni ebben püspökeikkel. Általánosan megfigyelhető a 12–13. század fordulóján a püspöki befolyás újbóli erősödése az érsekek rovására, amint ezt az érsekválasztáson való részvétel követelése,⁹² vagy Esztergom és Veszprém vitája is mutat.⁹³ Az 1211-es rendezés nagy vesztese az esztergomi egyház lett volna.

A pápa az esztergomi káptalan tiltakozására az egyezségtervezetet végül nem erősítette meg, különösen a koronázási jog rendezése kapcsán fenyegető veszélyekre hívta fel a figyelmet, sőt az ezzel együtt benyújtott királyi kérvényt is elutasította, hogy a szebeni királyi prépostságból Kalocsa alá tartozó püspökséget hozzon létre.⁹⁴ Berthold törekvései meghiúsultak. Nővérének, Gertrúd királynének meggyilkolása után rövid időre külföldre menekült főpap ugyan visszatért Magyarországra, de már befolyását veszítve nem volt jelentős szerepe a politikai életben. Az esztergomi érsekkel való viszálya azonban tovább folytatódott. III. Ince 1215-ben megbízta a győri és a csanádi püspököket, hogy a két érsek közötti perben tanúkihallgatást tartsanak.⁹⁵ Berthold azonban 1218-ban végleg elhagyta az országot, mivel aquileiai pátriárchává nevezte ki a pápa.

Esztergom kiszorítására utójára Csák nembeli Ugrin⁹⁶ tett kísérletet. Valószínűleg érseki megerősítésének elnyerésével egyidőben panaszt tett Rómában. A sérelem tárgya újra az esztergomi érsek joghatósága a kalocsai provinciában. III. Honorius pápa ugyan a két érsekséget egyenlőnek nyilvánította, megtiltotta az esztergomi érseknek, hogy bármilyen hatalmat gyakoroljon a másik tartományban, ott palliumban misézzen. Ugrin kalocsai érseknek viszont engedélyezi a királyi egyházak ellenőrzését, jövedelmeikből a tized beszedését.⁹⁷ A pápa által biztosított jogoknak azonban a kalocsai érsek nem tudott érvényt szerezni. Az aradi királyi prépostság betöltése körüli vita jelzi, hogy az esztergomi érsek a király támogatásával sikeresen szorította vissza még a pápai befolyást is a királyi egyházak fölött. 1246-ban az aradi prépost saját és káptalanja nevében Esztergomban az érsek előtt hűségesküt kénytelen tenni.⁹⁸ Esztergom visszaállította közel százéves vita után Székesfehérvártól eltekintve a királyi prépostságok feletti kizárólagos ellenőrzést. Viszont a kisebb egyházak, a volt királyi kápolnák feletti joghatóságát az esztergomi érsek már nem tudta biztosítani a kalocsai provincián belül. A 12–13. század fordulóján felszámolták az országban szétszórta fekvő királyi kápolnák rendszerét, és ezek az egyházak teljes jogú plébániákká alakultak át. A 13. század második felétől jelentkeztek a királyi kápolnák visszaszerzésére irányuló törekvések, s a 14. század közepéig eredményre vezetve újból az esztergomi érsek felügyelete alá kerülve kialakult a királyi és városi exemptus plébániák intézménye. Ezek az egyházak azonban kivétel nélkül az esztergomi provincia területén találhatók, s jól mutatja, hogy Kalocsa már meg tudta akadályozni területén az ilyen plébániái exemptiók kialakulását.⁹⁹

A két érsekség között bizonyos funkció, illetve hatalom megosztást mutat, illetve a királyi hatalom tudatos politikáját Esztergom befolyásának túlzott megerősödése ellen, hogy a királyi oklevéladás feletti ellenőrzést, a kancellári méltóságot a 13. század közepétől az Árpád-korban gyakrabban töltötte be a kalocsai érsek, mint az esztergomi.¹⁰⁰

Az 1220-as évektől nem hallunk már a két érsekség nyílt rivalizálásáról. A magyar egyház — különösen a 13. század második felétől — fokozatosan védekezésre szorult a megerősödő világi nagybirtok oligarchikus törekvései miatt.¹⁰¹ A szézhúzást felváltotta az összefogás, a királyi hatalom erősítése, a tartományúri rendszer kiépülésének megakadályozása érdekében. Ugrin kalocsai érsek a továbbiakban egyházának befolyását nem az esztergomi rovására akarta növelni, hanem misszióval, a latin kereszténység határainak kitolásával Boszniában és a Balkán északi részén.¹⁰²

Az esztergomi érsek megerősítette vezető szerepét a magyar egyház élén. A 12–13. század fordulóján lezajló egyházkormányzati vita (Esztergom Kalocsa, illetve Esztergom Veszprém rivalizálása) tétje az volt, hogy a magyar egyház irányítása a továbbiakban oligarchikus vagy hierarchikus, centralizált lesz-e. Esztergom felülkerekedésével az utóbbi felfogás érvényesült. Az Aranybulla 1231-es megújítása az ellenállás jogát csak az esztergomi érseknek adja meg.¹⁰³ 1239-ben IV. Béla király oklevelében említi, hogy „a szent esztergomi egyház... Magyarország minden székesegyháza felett primásként áll ékesen...”.¹⁰⁴ A primácia tényleges elismerése azonban csak a 14. század végén történik meg. IX. Bonifác pápa 1393-ban Kanizsai János érseket primási jogokkal ruházta fel. A pápai engedély először csak Kanizsai érsek személyének szólt, de 1452-ben V. Miklós pápa Széchy Dénesnek újra megadja a más érsek feletti joghatóságot.¹⁰⁵

A 12–13. század fordulóján a két érsekség rivalizálása nemcsak joghatósági kérdésekben jelentkezik, hanem egyházaik tekintélyének alátámasztására az érseki reprezentációt is felhasználták. Jelzi ezt az a 12. század végére datált nívós ötvöstargyakból — pásztorbot feje, kehely, paténa, mellkereszt, palliumtűk és gyűrűk — álló kalocsai érseki sírlelet, amelyet a kutatás Győr nembeli Saul érsek (1192–1202) tárgyait tart.¹⁰⁶

Az 1180-as évektől induló esztergomi építkezésekre válaszul valószínűleg Berthold kalocsai érsek vagy még elődje a külsejében már szegényesnek tűnő Szent István idején épült egyhajós székesegyházat francia mesterekkel a francia katedrálisok mintájára szentélykoszorús gótikus bazilikává építtette át.¹⁰⁷ Hans Sedlmayr véleménye szerint az a gótikus katedrális típus, amelyet Kalocsa II. alaprajza alapján rekonstruálni lehet, a királyi hatalommal van összefüggésben. Ezek az 1140-es évek óta Ile-de-France-ban létrejött katedrálisok a Capeting felemelkedéssel kapcsolatosak és az új francia királyeszmény, a királyi hatalom szimbólizálói voltak. Európában 1200-tól mindenki, aki a francia királyhoz hasonló jogokat igényelt, ehhez a példához nyúlt vissza. Így az építtető kalocsai érsek székesegyházát „a királyi egyháza”-nak, a többi templom felett állónak, egyetlen akarta bemutatni.¹⁰⁸

A liturgiai kutatások pedig bebizonyították, hogy az elkülönülésre irányuló törekvések még a szertartásrendben is kimutathatók. Esztergomban és az alája tartozó püspökségekben a 12. század végén tudatos változásokat vezettek be. A megújult liturgiát azonban Kalocsa és egyik püspöksége, Zágráb nem vette át, ragaszkodva a régi gyakorlathoz.¹⁰⁹ Sőt, amikor a magyar egyház a nagyszombati zsinaton Pázmány Péter kezdeményezésére áttért a római missále használatára, a két egyházmegye kitartott régi gyakorlata mellett, talán már nem is emlékezve a különállás hajdani okára.

JEGYZETEK

1. A tanulmány az 1990. augusztus 17-én a kalocsai Szent István-napok keretében rendezett egyháztörténeti konferencián megtartott előadás jegyzetekkel ellátott változata.
2. Németh Péter: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. in: Székesfehérvár évszázadai I. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967. 117-123.; Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979². 49-56.
3. Így pl. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádkori királyok alatt. I. Bp. 1899² (reprint 1984) 33. (a továbbiakban Pauler); Győrffy György: István király és műve. Bp. 1977. 150-151. és 178. (a továbbiakban Győrffy Gy.: István király).
4. uo. 177-178.
5. Az esetleges függőség okozta problémát mutatja, hogy az első lengyel püspökséget, a poznanit suffraganeusának tekintette a magdeburgi érsek is. Odilo Engel: Mission und Friede an der Reichsgrenze im Hochmittelalter. in: Aus Kirche und Reich. Festschrift für Friedrich Kempf. hrsg. von H. Mordek, Sigmaringen 1983. 211.
6. Ezt mutatja pl. III. Ottó Aachenben Adalbert tiszteletére társaskáptalant alapított. Gerhard Streich: Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters I. Sigmaringen 1984. 185-186., illetve III. Ottó zárandoklata Adalbert sírjához. Johannes Fried: Otto III. und Boleslaw Chrobry. Stuttgart 1989. 81-117.
7. Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 443-445.
8. Josephus Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis I. Pozsony 1782. 62.; Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 446. (a továbbiakban Kristó: Vármegyék).
9. Szokás, hogy egy templomot egyszerre ajánlják Szent Péternek és Szent Pálnak, vagy egyidejűleg létrehozott alapítványok egyikét Szent Péternek, a másikat pedig Szent Pálnak szentelik fel. Például Ágoston az első canterburyi érsek a két apostolfejedelem tiszteletére hozott létre kolostort székvárosában. A másik esetre: a 8. században Northumbriában Biscop Szent Benedek két kolostort alapított szinte egyidőben, egymás közelében. Wermountnak Szent Péter, Jarrownak pedig Szent Pál lett a patronusa. Török József: Az egyház története a korai középkorban (590-1073). Bp. 1984. 90-92., Kalocsán és Pécsen a titulusok kiválasztásában és a felszenteléshez nélkülözhetetlen ereklyék biztosításában Azo pápai legátusnak lehetett nagy szerepe, de az elképzelést támogathatta az alapító Szent István is, aki Péter és Pál kultuszának előmozdításával kifejezhette ragaszkodását Rómához.
10. Győrffy Gy.: István király 327.
11. Városy Gyula: Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. in: Kalocsai egyházmegye schematismusa 1885. VII-XXXVII.
12. Hóman Bálint: Szent István. Bp. 1938. 167-168., Gyetvai Péter: Egyházi szervezés. München 1987. 41. (a továbbiakban Gyetvai).
13. Gyetvai 50-54.
14. Kristó Vármegyék 482.
15. uo. 470-471.
16. Koszta László: A kereszténység kezdetei és az egyházi szervezés Magyarországon. in: Az államalapító. Szerk.: Kristó Gyula. Bp. 1988. 180-186.
17. Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. in: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tom. LXXXII. Szeged 1985. 11-16.
18. Kristó Vármegyék 444-446.
19. A kutatás még nem foglalkozott a két egyháztartomány területi elkülönülésének alakulásával, azzal, hogy mikor különültek el Esztergom és Kalocsa suffraganeusai egymástól.
20. Gniezno és Krakkó központi szerepének alakulására a középkori lengyel történelemben lásd Horst Jablonowski: Polens Hauptstadt. in: Das Hauptstadtprobleme in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes. Tübingen 1952. 293-297. A lengyel egyháztörténelmi szakirodalomban is van olyan vélemény, hogy az ezredfordulón két érsekség működött Lengyelországban. lásd Gerard Labuda: Zagadka drugiej metropolii w Polsce za czasów Boleslawa Chrobrego. in: Nasza Przeszłość 62 (1984) 7-24., Tadeusz Wasilewski: Czescy sufragani Boleslawa Chrobrego a zagadnienia jego drugiej metropolii koscielnej. in: Spoleczenstwo Polski sredniowiecznej V. szerk. Stefan Kuczynski. Warszawa 1992. 35-44
21. Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder I. hrsg. v. Karl Bosl. Stuttgart 1966-1967. 249. és 437-441.
22. Albert Werminghoff: Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter. Leipzig-Berlin 1913² 20. (a továbbiakban Werminghoff).
23. uo. 17-19; Atlas zur Kirchengeschichte hrsg. v. Hubert Jedin, Jochen Martin. Freiburg-Wien 1987. 22.

24. Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 141–156. (a továbbiakban Závodszy).
25. Závodszy 166–180.
26. Závodszy 157.
27. Závodszy 159.
28. Závodszy 159.
29. Závodszy 163–164.
30. Závodszy 184.
31. Závodszy 200.
32. *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. 324. (a továbbiakban SRH)
33. SRH. I. 343. és 358.
34. SRH. I. 359.
35. SRH. I. 378.
36. SRH. I. 407.
37. SRH. I. 375.
38. SRH. I. 362. és 402.
39. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp. 1923. 2. regeszta (a továbbiakban RA.)
40. RA. 12.
41. RA. 23.
42. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. Bp. 1900. 139–140. (a továbbiakban Forster).
43. A zágrábi püspökség alapításának ideje vitatott. Az egyházmegye létrehozásáról egy 1134-es oklevél tájékoztat. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II. Ed. T. Smiciklas. Zagrabiae 1904. 42–43. Hóman Bálint: A zágrábi püspökség alapítási éve. in: *Turul* 28 (1910) 113. 1087 és 1090 közé teszi. Hasonló véleményen van Györffy György: A „Iovagszent” uralkodása. in: *Történelmi Szemle* 1977. 548–549. A püspökség alapítását azonban általában általában a horvát hadjárat (1091) utánra, 1094-re szokták tenni. Pl. Pauler I. 171.
44. SRH. I. 402–403. I. Géza király a szekszárdi bencés apátságban ünnepelte a karácsonyt és az ünnepi istentiszteletet Dezső kalocsai érsek celebrálta. Bizonyosra vehető, hogy az uralkodó jelenlétében a szertartást a főpap érseki ornátusban vezette, holott az érseki hatalmuk jelvényeit csak saját provinciájukon belül viselhetik az érsek.
45. Kniewald Károly: A „Hahóti-kódex” (Zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. in: *Magyar Könyvszemle* 57 (1938) 110–111; Kniewald Károly: Hartwick győri püspök agenda pontificalisa. in: *Magyar Könyvszemle* 65 (1941) 4–5; Kniewald Károly: Esztergomi benedictionale. in: *Magyar Könyvszemle* 65 (1941) 215.; Az, hogy az új püspökség felszerelésében az esztergomi érsekség is szerepet vállalt, azt is sejtetheti, hogy a két magyar egyházi provincia elkülönülése még nem történt meg, de inkább úgy értelmezhető, hogy a szétválás még nem jelentett kizárólagosságot. A zágrábi püspökség fekvése mutatja — nem közvetlenül kapcsolódik a kalocsai érseki tartományhoz —, hogy már létrejött a területi szétválás. Vélhetően a két érsekség hatalmának bizonyos kiegyensúlyozása végett kapta meg a távoli és provinciája területével nem érintkező új püspökség feletti ellenőrzést a kalocsai érsek.
46. SRH. II. 393–400.
47. SRH. II. 383.
48. A pallium (válszalag) eredetileg a bizánci udvar ceremóniájából származó méltóságjelvény volt, amely Nyugaton kezdetben csak a pápát illette meg. A pápa idővel — elsősorban Nagy Szent Gergely pápától kezdve — különös kegyének jeleként egy-egy alkalommal távoli főpapoknak is adományozott palliumot. A pallium a 8. század végén a 9. század elején vált az érsek jelvényévé. A pápaság ezután kialakította a palliumadás új aktusát, amely az érsek megerősítésével volt összekötve, s úgy állították be az érseki hatalmat, hogy az a pápai auctoritáshoz ered. A 10. századi palliumadományozó privilégiumokból kiténik, hogy a pápa a pallium átvételétől és az eskü letételétől tetté függővé a suffraganeusok ordinálásának a jogát. Azonban ezt a gyakorlatot csak a 11. század közepe után lehetett rendszeresen alkalmazni, de kötelezőérvényűvé csak a 12. század végén tudták tenni a pápák és a leendő érsek római utazásával (*visitatio liminum apostolorum*) kötötték össze. További érseki jelvények az érseki kereszt és az ú.n. *naccus*, az a hiborszínű lepel, amellyel az érsek lovaikat letakarhatták. Az érseki insigniák viselése korlátozott volt, csak saját érseki tartományán belül, és az engedélyezett napokon — általában a nagyobb egyházi ünnepek és az egyházmegye patrónusának ünnepein — hordhatták. Pápa vagy legatus *de latere* előtt az érsek szintén nem használhatták jelvényeiket. A 11. századtól néhány püspök, illetve püspökség is kapott

- palliumviselési jogot. Handbuch der Kirchengeschichte III/1. hrsg. v. Hubert Jedin. Freiburg–Wien 1973. 329–330., Werninghoff 133.
49. Marian Plezia: II. Paschalis pápa bullája a lengyel, vagy a magyar érsekhez? in: *Opuscula classica mediaevalique in honorem J. Horváth (Klasszika–Filológiai Tanulmányok III.)* Bp. 1978. 359–365.
 50. SRH. II. 416–417.
 51. Az előadás elhangzása után röviddel megjelent tanulmányában Kristó Gyula a Nagyobb Szent István–legenda és a Hartvik–féle legenda szövegkapcsolatának elemzésénél foglalkozik a problémával, kitérve a Hartvik–legenda utóéletére is. Kiemeli, hogy III. Ince pápa nem véletlenül 1201-ben a magyar érsek vitája idején a kalocsai érsekhez és suffraganeusaihoz írt levelében a Kalocsa jogait csorbító legendát szertartásbeli olvasmányként hagyta jóvá. Kristó Gyula: A Nagyobbik és a Hartvik–féle István legenda szövegkapcsolatához. in: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XC.* Szeged 1990. 59–60.
 52. RA. 43.
 53. RA. 69.
 54. Lothar Waldmüller: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden.* Paderborn 1987. 167.
 55. uo. 167–168.
 56. „De aliis episcopis, qui confirmatores fuerunt: dominus Paulus Colocensis, dominus Symon V. Ecclesiarum, dominus Symon Ultrasilvanus...” Fejérpataky László: Kálmán király oklevelei. Bp. 1892. 44., „intererant Ugolinus Colocensis, Sixtus Varadinensis et Arduinus Geuriensis episcopis” Wenzel Gusztáv: Árpád–kori új okmánytár I. Pest 1860. 45.
 57. Németországban a királyság két vezető főpapja, a mainzi és a kölni érsek küzdelme a koronázásért már 1028-ra eldőlt. Az aacheni palotakápolna lett a koronázóegyház, ahol a kölni érseké volt a felszentelés és a koronázás joga. Franciaországban a 9. században Hinkmar érseksége alatt indult meg Reims szerepének növekedése, küzdelme a primácia elismeréséért. Sens érsekével került ellentétbe Reims. Sens a 10. századi koronázások alkalmával mindig az ellenkirályokat támogatta, s így a Karolingok győzelme a vetélytárs Reims pozícióját erősítette. II. Szilveszter pápa ismerte el először azt, hogy a francia királyok felkenése a reimsi érseket illeti meg, még Sens területén is. 1089-ben II. Orbán pápa újra megerősíti a koronázási jogot. 1108-ban azonban betöltetlen volt a reimsi érsekség és a város is interdiktum alatt állt. Így VI. Lajos nem lehetett az 1089-es rendezésnek megfelelően megkoronázni, a szertartást Orléansban végezték. Az eljárásról Chartresi Ivo mondott véleményt, s elutasította Reims privilégiumát. Szerinte a király maga választhatja meg a koronázás helyét, s a felkenést mindig az illetékes érsek vezetheti, tehát a királyság bármely érseke koronázhat. 1108 után megszűnt Reims és az udvar közötti konfliktus és a 12. század elejétől szabály lett, hogy a legitím francia királyt Reimsben a helyi érsek koronázza meg. Percy Ernst Schramm: *Der König von Frankreich I.* Weimar 1960. 112–119. (a továbbiakban Schramm Frankreich).
- Angliában Canterbury és York vitája szintén a koronázás körül robbant ki. Hódító Vilmos koronázásakor Stigand canterburyi érsek nem jöhetett számításba, mivel érsekségét a Kúria nem ismerte el. Ezért Aldred yorki érseket bízták meg, sőt 1068-ban a királyné koronázását is ő végezte. 1070-ben Lanfrank került Canterbury élére, aki mind az uralkodónál, mind Rómában nagy befolyással rendelkezve azonnal hozzáfogott egyháza régi kiváltságainak megerősítéséhez. Lanfrank hivatkozott arra, hogy milyen veszélyeket rejt magában az, ha két főpap rendelkezik a koronázás jogával. A probléma aktuális volt, mert a régi dinasztia utolsó sarja kísérletet tett a hatalom megszerzésére. A koronázás jogáért folyó küzdelem a 12. század végéig tartott, amikor III. Sándor pápa koronázásról szóló diplomájában ezt Canterbury régi jogának ismerte el. Percy Ernst Schramm: *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung.* Weimar 1937. 40–45. (a továbbiakban Schramm Anglia).
58. Makk Ferenc: *Magyarország a 12. században.* Bp. 1986. 160–161. (a továbbiakban Makk 12. század).
 59. Ferdinandus Knauz: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii 1874. 122–123 és 187–189.* (a továbbiakban MES)
 60. A koronázás megtagadása kapcsán fel kell vetni, hogy Lukács érsek és III. Béla király koronázás körüli konfliktusában a koronázás szertartásának lefolyásában is két álláspont ütközhetett egymással. Sajnos, mivel a koronázásokról igen hiányos ismereteink vannak, a feltevés nem bizonyítható. III. Béla bizánci tapasztalatainak megfelelően várható volt, hogy a bizánci császárhoz hasonló jogokat követel magának a magyar egyház életében is (lásd pl. Makk 12. század 187.). Ezzel szemben, mint az 1169-es konkordátum is mutatja, Lukács érsek energikusan küzdött a királyi hatalom egyház feletti befolyásának korlátozásáért. A koronázások korábban kifejezték azt, hogy a király lényegében a főpapkéval hasonló állással rendelkezik az egyházban, és így a koronázás a szentségekkel hasonló jelleget bírt. A szertartáson a keneten volt a hangsúly, amikor II. Orbán pápa 1089-ben megerősítette

Reims koronázási jogát az első, a fő koronázásra az ungere és az ordinare igéket, míg a coronare igét az ünnepi koronázásokra használta. A 12. század végén például Angliában Becket Tamás, akinek életpályája Lukácséval számos ponton párhuzamba hozható, nem hajlandó már chrismával felkenni az uralkodót, hanem csak a katekumenek számára használatos olajjal, a királyt a papokkal ellentétben nem a fején, hanem a kezén és a vállain kenték fel ezután. Így a király egyházon belüli állása szimbólikusan csökkent. III. Bélánál azonban meg kell jegyezni, hogy a felkenés fontosságának ismeretét nem Bizáncból hozhatta, mivel ott ez a gyakorlat csak 1208-ban európai hatás nyomán alakult ki. Schramm Anglia 115–139., Carlrichard Brühl: Kronen- und Krönungsbrauch im frühen und hohen Mittelalter. in: Historische Zeitschrift 234 (1982) 3–5., Ernst H. Kantorowicz: Die zwei Körper des Königs. München 1990. 321–325.

61. Az egyházi előkelők úgy tűnik gyakran váltottak pártot a trónkövetelők között. Így Mikó kalocsai érsek IV. István király bukása után (1163. június) III. István hívei közé lépett, és valószínűleg 1165-ben III. István Mikót küldte Manuel bizánci császárhoz követségbe. Élvezte III. István támogatását a kalocsai érsek Pronadus zágrábi püspök áthelyezésénél is. Makk Ferenc: A XII. század főúri csoportharcai értékeléséhez. in: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 71. Szeged 1981. 31–32. (15. jegyzet).
62. Az esztergomi érsek ellenállása miatt III. Béla nem tudta meghonosítani Rilai Szent Iván kultuszát, így az ereklyét 1187-ben visszaküldte Szófiába. Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 248., lásd továbbá pl. Bödey József: Rilai Szent Iván legendájának magyar vonatkozásai. in: Egyetemes Philológiai Közlöny 64 (1940) 219–220, Makk III. Béla 55. old. 152. jegyzet; Szófia és Nyugat-Bulgária lakosainak megnyerése céljából II. Isaaktios is kérte apósát, III. Bélát, hogy juttassa vissza Szófiába az ereklyét. Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. I. (nagydoktori értekezés) Szeged 1990. 282–283. (kézirat)
63. uo. 220–221.
64. Walther Holtzmann: XII. századi pápai oklevelek kánonjogi gyűjteményekből. in: Századok 93 (1959) 412.
65. uo. 414–415.
66. SRH. I. 127., van olyan vélemény, hogy az Évkönyv itt eltéveszti a nevet s 10 esztendővel későbbre datálva az eseményeket András érsek helyett Istvánt említi. Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc. Klny. a Századok 1982/I. számából 44. old. 76. jegyzet. (a továbbiakban Makk III. Béla).
67. Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbólikája. in: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János és Székely György. Bp. 1974. 370.
68. Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 29–36. (a továbbiakban Fejérpataky Királyi kancellária). H.W. Klewitz kutatásai nyomán általánosan elfogadott, hogy a középkori Európában a 12. század második feléig nem voltak önálló kancelláriák, hanem az udvari kápolnák klerikusai gondoskodtak a kancelláriai feladatok ellátásáról. Nikolaus Grass: Propst und Kanzler. Ein Beitrag zur Geschichte der Capella regia und des geistlichen Kanzleramtes. in: Speculum iuris et ecclesiarum. Festschrift für W. Plöchl zum 60. Geburtstag hrsg. von H. Lentze und I. Gampl. Wien 1967. 131. Így a magyar fejlődés ezen a téren az általános nyugat-európaival közel együtemű volt.
69. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. hrsg. v. Franz Zimmermann und Carl Werner. Hermannstadt 1892. 1–2. (a továbbiakban Urkundenbuch).
70. Forster 139–140. Értékelésére legújabban lásd III. Béla emlékezete. Szerk. és ford. Kristó Gyula és Makk Ferenc. Bp. 1981. 21–29. (a továbbiakban III. Béla eml.).
71. A bács-kalocsai érsekek servitium címén 1302-től 1450-ig — 16 fizetés — alkalmanként 2000 florenost fizettek, míg az esztergomiak 1304 és 1387 között szintén 2000-t, kivéve 1306-ot, amikor 700 vagy 750 florenost, 1423-tól pedig 4000-t fizettek. Hermannus Hoberg: Taxae pro communibus servitiis. (Studi e Testi 144.) Citta del Vaticano 1949. 39 és 115. Néhány érsekség servitiuma: Salzburg 1312 10000 fl.; Reims 1299 4000 fl.; Prága 1344 2800 fl.; Mainz 1306 5000 fl.; Magdeburg 1296 2500 fl.; Köln 1297 10000 fl.; Gniezno 1317 200 fl.; 1436 5000 fl., uo. passzim.
72. MES I. 167.
73. Gregorius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II. Budae 1829. 419–420. (a továbbiakban F.)
74. MES I. 166–167.
75. Ezt mutatja, hogy amikor 1156-ban II. Géza király megerősíti Martirius esztergomi érseknek székeskőptalanja számára tett adományát a tanúk között a püspökök után, de a világi előkelőket megelőzve említik Rafael budai, Macharius dömösi, Primogenitus aradi és Péter titeli prépostot. RA.

- 84.; Hasonlóan a királyi prépostságok vezetőinek jelenlétét mutatja az 1169-es konkordátum megerősítése is. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Ed. Richard Marsina, Bratislavac 1971. 88.
76. Buda meglátogatásáról tudunk a legtöbbet. Lübecki Arnold szerint III. Béla a keresztések vezéréként átvonuló Barbarossa Frigyes császárt négy napig itt is vendégül látta. III. Béla eml. 76–78.; Buda jelentőségének növekedésére: Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. in: *Tanulmányok Budapest Múltjáról XXVII.* Bp. 1971. 18–23. (a továbbiakban Kumorovitz).
77. Heinrich Koller: A székesfehérvári királyi trónus kérdése. in: *Székesfehérvár évszázadai* 2. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 15–16.
78. Kollányi Ferenc: Az esztergomi érsekség pizetum-joga. in: *Katolikus Szemle* 3 (1889) 524.
79. Závodszy 186.
80. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325.* Bp. 1916. 457–458., a hercegi pénzverésre Gedai István: Numizmatikai adatok a dukátus kérdéséhez. in: *Folia Archeologica* 20 (1969) 101–103.
81. Závodszy 193.
82. Albinus F. Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae.* III. Bp. 1938. 1720., Elter István: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). in: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.* Acta Historica LXXXII. Szeged 1985. 56.
83. MES I. 156.
84. MES I. 180–181.
85. MES I. 187–189.
86. Györfly György: Becket Tamás és Magyarország. in: *Filológiai Közöny* 16 (1970) 155. és 156. 21. jegyzet.
87. F. III/1. 49–52.
88. F. III/1. 53., Berthold életrajzt összeállította: Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln. 1991. 104–116. (a továbbiakban Udvardy).
89. F. III/1. 129–134., Kumorovitz 30–31.
90. Valószínűleg az ú.n. ünnepi koronázásokra történő utalás.
91. Angliában a canterburyi érsek 1121-ben az uralkodó Widsorban rendezett esküvéje alkalmából a területileg illetékes salisburyi püspök igényével szemben érvényre juttatta azt az elvet, hogy az érseksége parochiája egész Angliára kiterjed, s a királyi pár bárhol is tartózkodik egyházi vonatkozásban mindig Canterbury alá tartozik. Az érsek akadályoztatása — például betegség — esetén pedig a winchesteri püspök, mint első suffraganeus helyettesítheti. Schramm Anglia 43., Esztergom hasonló jogát első alkalommal III. Sándor pápa erősítette meg. *Urkundenbuch* 1–2.
92. Ugrin esztergomi érsek halála után (1204) az érsekség suffraganeus püspökei részt követeltek maguknak az új érsek megválasztásában, s a káptalan által megválasztott érseket, János kalocsai főpapot nem fogadták el, s a kanonokok egy részét maguk mellé állítva, Kalán püspököt választották meg érseküknek. James Ross Sweeney: Innocent III. and the Esztergom election dispute. in: *Mediaeval Studies* 1975. 113–137.; Huguccio, a 12–13. század fordulójának legnagyobb hatású kánonjogásza szerint az érsekek megválasztásában nincs választási joguk a suffraganeusoknak, csak tanácsadóként vehetnek azon részt. Bár megjegyzi, hogy néhány egyházban a szokásjogból kifolyólag a püspökök is részt vesznek a kánoni választásban. Klaus Ganzer: Zur Beschränkung der Bischofswahl auf die Domkapitel in Theorie und Praxis des 12. und 13. Jahrhunderts I. in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 57 (1971) 53.
93. A vita a királyné koronázásának, a veszprémi egyházmegyében fekvő királyi prépostságok és apátságok felügyelete, a budai gyerekek megkeresztelése stb. joga körül keletkezett. F. III/1. 181–183. (1216).
94. A szebeni és a Dél-Erdélyben élő szászok mint kiváltságot népek közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak.
95. MES I. 209.
96. Életrajza: Udvardy 117–130.
97. Aug. Theiner: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* I. Romae 1859. 21–22.; F. III/1. 281–282.
98. Az 1220-as évek közepétől tartó vita lezárása MES I. 362–363.
99. Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. in: *Budapest Régiségei* 19 (1959) 74. és 80.
100. Fejérfataky Királyi kancellária 97–143. Hasonló fejlődés figyelhető meg Németországban is. A 11. század elején a kölni érsek magának biztosítja a német királyok koronázási jogát, ezzel párhuzamosan viszont a rivális mainzi érsek megszerzi a német főkancellári méltóságot. Harry Bresslau: *Handbuch der Urkundenlehre* I. Berlin 1969⁴. 443–445.; Franciaországban a 11. század

- elején, noha Reims fokozatosan elismerteti jogát a király koronázására, nem tudta megtartani főcancellári tisztét. Schramm Frankreich I. 116.
101. Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 175–179.; Angliában York és Canterbury rivalizálása a 14. század közepéig tartott a primácia kérdésében. Végül York is elégtételt kapva megszerezte a primási címet (Angliae Primas) Canterbury mellett, aki „totius Angliae Primas”-ként intulálta magát. Schramm Anglia 45.
 102. Ezt mutatja a szerémi püspökség megszervezése. Gyetvai 57–58.; és Pozsegavár megszerzése. T. Smiciklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III. Zágráb 1905. 264.
 103. Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Ed.: Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli 1849. 433.
 104. MES I. 329.
 105. Mezey László: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése. in: Vigilia 41 (1976) 371–373. munkájában nyomon követi a primácia alakulását a középkor végéig, és rámutat, hogy az esztergomi érsekség ellentétben a nyugati kereszténység legtöbb primásával, amelyek jogai a gyakorlatban nem valósultak meg, tényleges jogokkal rendelkezett a másik magyar érsekség területén.
 106. Kovács Éva: Árpád-kori ötvösség. Bp. 1974. 23.
 107. A művészet története Magyarországon. Szerk.: Aradi Nóra. Bp. 1983. 36. (A vonatkozó rész Marosi Ernő munkája)
 108. Hans Sedlmayr: Die gotische Kathedrale Frankreichs als europäische Königskirche. in: Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 1949. Jahrgang. 390–409. Megjegyzendő, hogy a szerző a 14. század közepére teszi Kalocsa II. felépítését. Kalocsa új templomához felhasználtak aquincumi római kőfaragványokat is, így bizonyos, hogy az óbudai királyi kőfaragóműhely munkáját is igénybe vehette Berthold. Marosi Ernő: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. in: Studia comitatensia 17. Szentendre 1985. 553. Ez alapján is bizonyosnak vehetjük, hogy az uralkodó tevékenyen támogatta a kalocsai építkezéseket.
 109. Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai. Bp. 1977. 184–185.; Dobszay László: A középkori magyar liturgia István kori elemei. in: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc és Kardos József. Bp. 1988. 152–153.

LÁSZLÓ KOSZTA

THE RELATION OF THE ARCHDIOCESE OF ESZTERGOM TO THAT OF KALOCSA UP TO THE BEGINNING OF THE XIII-th CENTURY

The author of this dissertation describes how these two Hungarian Archdioceses had been established, emphasizing that the heads of them had no predominant role among the chief dignitaries of the Hungarian Church during the whole XI-th century. They were regarded at that time rather like „*primi inter pares*”. The actual head of the Hungarian church was the king. At the end of the XI-th and on the beginning of the XII-th centuries the leading roles in the Hungarian church were changing: the king's role in church affairs was decreased and the episcopal meetings headed by the archbishops were gradually taking over the role of the so-called mixed synods headed by the king. Those episcopal meetings were arranged by the chief dignitaries of the two Hungarian archdioceses. Parallely to those changes the rivalry of the archdioceses of Esztergom and Kalocsa was begun. It is the major legend of Saint Steven, as well as, that compiled by bishop Hartvik, that for the first time mentioned the rivalry between the two archdioceses. That rivalry became more acute in the second half of the XII-th century, and was the chief influencing factor of the Hungarian political life up to the 1220-ies. The chief elements of the discussions were as follows: the right of coronation, the church's supremacy concerning the royal churches and the royal court, the tithe coming from the incomes of the king and the possibility of any jurisdiction of the archbishop of Esztergom within the archdiocese of Kalocsa. The archbishop of Esztergom had achieved that at the beginning of the XIII-th century his leading role within the Hungarian catholic church was re-inforced by papal bulls, too, but he could not obtain the „*de jure*” recognition of his primateship. Meanwhile, however, the leading of the hungarian catholic church has become centralized and hierarchic once for ever inspite of the earlier oligarchical tendencies.

MÉSZÁROS ISTVÁN

VALLÁSOS NEVELÉS, ÁLLAMI ISKOLÁK, 1949–1990

A második világháború után megalakult Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) 1948. decemberében tartott közgyűlésén elfogadta *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát*. Az ezt aláíró kormányok többek között azt is garantálták, hogy országukban minden tekintetben *tiszteletben tartják a lelkiismereti alapvető emberi szabadságjogokat, köztük a vallásszabadságra vonatkozó szabadságjogokat*. Ennek az igen jelentős nemzetközi egyezménynek fontos iskolai, nevelési, közoktatáspolitikai vonatkozásai lettek.

Magyarország kormányának képviselői is aláírták ezt a nyilatkozatot, kötelezően magukra vállalva annak maradéktalan hazai érvényesítését. Témánk szempontjából ez azt jelentette, hogy az állami tanügyi kormányzat *ezután nem rendelhette el* egyrészt azt, hogy a nem-felekezeti iskolákban kötelező — kivétel nélkül minden tanulóra nézve — a vallásos szellemű nevelés, a vallásos alapozású erkölcsi nevelés (mint ahogyan ez a két világháború között nálunk történt); másrészt azt sem, hogy a nem-felekezeti iskolákban kötelező — kivétel nélkül minden tanulóra nézve — a materialista-ateista szellemű nevelés, a materialista-ateista alapozású erkölcsi nevelés.

És természetesen ezután már nem jogszerű a minden tanulóra nézve egyformán kötelező hittan (így volt ez nálunk 1949. júniusáig); vagy a „világnézetünk alapjai” típusú materialista-ateista meggyőződést kialakítani kívánó tantárgy.

(Csak zárójelben: egyes nyugati országokban ezekben az évtizedekben — ma is — létező kötelező „hittan” anyaga *laicizált erkölcsstan, vallástörténetel, egyházismerettel*. Ez tehát tulajdonképpen egy ismeretterjesztő tantárgy, nem pedig a nálunk 1949-ig létező *hagyományos hittan*. A *hagyományos hittan* funkciója ugyanis itt Közép-Európában: egy-egy vallási-egyházi közösséghez tartozó gyerekek és fiatalok bensőséges vallásos hitének elmélyítése és kibontakoztatása, beleötvözve a templomi-közösségi élet, valamint a családi élet hitre ösztönző közegébe, ezekkel szoros kapcsolatban, hogy felnőtt korukban felnőtt módon elkötelezett hívő tagjai legyenek vallási-egyházi közösségüknek. Lényege tehát *a meggyőződéses hitre nevelés.*)

Az új korszak egyik legszembeötlőbb tanügyi torzulása: a kétes nevezetességű „fordulat évé”-től, 1948-tól — egészen 1989-ig — a hazai tanügyi *legfőbb irányítója* nem a kultuszminisztérium, hanem *a kommunista párt központi bizottságának „agitációs és propagandaosztálya”* lett. Ennek illetékes apparátusa fogalmazta meg — a kommunista ideológia szellemében, a Szovjetunió példáját másolva — a hazai iskolák nevelési-oktatási céljait, programját, az iskolák belső életét meghatározó elveket és gyakorlati tennivalókat.

A hazai neveléstörténeti „ötvenes évek” időszaka 1949–1958 között zajlott.

Nyitánya a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelete. Eszerint 1949. szeptemberétől az állami iskolák mindegyik típusában megszűnik a hittan mint kötelező tantárgy, ugyanakkor két iskolatípusban — az általános iskolában és az általános gimnáziumban — a tanulók számára fakultatívvá, vagyis szabadon választhatóvá válik az iskolai hittan tanulás. A törvényerejű rendelet az új Alkotmány 54. paragrafusára hivatkozott: „A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabadon gyakorlását”.

1950. szeptember 15-én jelent meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete „a vallásoktatással kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról”. Eszerint hittanórát csakis az iskola épületében lehet tartani, az utolsó tanítási óra után. „A hitoktató a tanulókat az iskolán kívül semmiféle más foglalkozásra nem vonhatja össze.” A hittanra jelentkezett tanulókat az átlagos osztálylétszámnak megfelelő létszámú csoportokba kell osztani (tehát különböző osztályokba járó, különböző életkorú tanulók kerülnek így össze). Hittanból nem lehet osztályzatot adni, „a vallásoktatással kapcsolatban elkövetett mulasztásokért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehet”.

Ahol a hittanórák száma eléri más tantárgyak átlagóraszámát, ott önálló hitoktató alkalmazható, számukra a minisztérium tiszteletdíjat fizet. Ahol kevesebb az óraszám, ott óradíjas hitoktató tanít. Ő a pedagógusok óradíját kapja; ha lelkész, akkor csak heti 8 óra után kaphat óradíjat.

A hitoktatót a megyei, illetve a fővárosi tanács bízza meg, egyházi javaslatra. A megbízás megtagadható és visszavonható attól, „aki a népi demokráciával, vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el. Az a személy, akitől a hitoktatói megbízást megvonják, hitoktatással más iskolánál sem bízható meg”. „A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkára (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben, stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében csak a vallásoktatás ideje alatt tartózkodhatik”.

Mindegyik egyház központi hittan-tantervét és hittan tankönyveit a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyja jóvá. S a felügyelet: „A hitoktató oktató munkáját, tanmeneteit és óravázlatait a tanügyi hatóságok a többi nevelőre megállapított szabályok szerint ellenőrzik. Az ellenőrzésért az igazgató felelős, aki az ellenőrzés munkájába bevonhatja az általános tanulmányi felügyelőt, az osztályfőnököt, a Szülői Munkaközösség elnökét és a Pedagógus Szakszervezet illetékes bizalmiját”.

A hittanórák egyházi felügyelőinek megbízását a megyei tanácsnak előzőleg jóvá kell hagynia.

A hittanoktatásra való beiratkozás napját a minisztérium határozza meg; minden tanévben újra be kell iratkozniuk a jelentkezőknek. Csak abban az iskolában jelentkezhetnek hittanra, amelyikben egyébként is tanulnak. A részvételtől a szülők döntenek, mind általános iskolás, mind gimnazista tanulók esetében. A beiratkozáskor az egyik szülőnek jelen kell lennie, hogy kívánságát szóban fejezze ki, vagy pedig maga helyett írásbeli nyilatkozatot kell küldenie, azt minden tanév elején megújítva.

A hittanra beiratkozott tanulók számát az igazgatónak jelentenie kell a megyei tanácsnak a beiratkozást követő napon, a hittanra járók névsorát pedig az illetékes egyházi tanügyi hivatalhoz kell elküldenie.

* * *

A fakultatív hitoktatásra vonatkozó rendelkezésekben deklarált — a szabadságjogok tiszteletben tartását hangoztató — paragrafusokkal ellentétben *a valóságban egészen más történt.*

A kommunista párt városi, községi, valamint iskolai szervezetei, illetőleg a helyi tanácsi művelődési osztályok arra utasították a hitoktatásra jelentkezőket beíró pedagógus-bizottságokat, hogy *beszéljék le* a szülőket gyermekeik hittanra járatásáról. A tudományokra, felvilágosodásra, modernsége, a társadalmi haladásra való hivatkozás mellett arra is kitértek, hogy esetleg hátrányos lesz gyermekeik további pályafutására az iskolai hittan tanulás.

Ezekben az években a *tantestületi értekezletek* gyakran visszatérő témája volt a hittanra járó tanulók száma, illetőleg az arról való lemaradók aránya. Sűrű tanácsi és pártvezetőségi leiratok kérték számon az iskolák igazgatóitól és párttitkáraitól a hittanra járó tanulók — előirányzott tervszámok szerinti — „lemorzsolását”.

S a tantestületek kommunista pedagógusai különös figyelmet fordítottak hittanos tanulóikra: egyrészt ellenagitációval, egyéni beszélgetésekkel igyekeztek őket átcsábítani; másrészt keményebb osztályozással, valamint a többi tanuló előtti gúnyolásukkal, csúfolásukkal, megszegyenítésükkel diszkriminálták őket. Az általános iskolai nyolcadik osztályos tanulók számára a középiskolába való továbbjutás szempontjából súlyos hátrányt jelentett a hittanra járás; az egyetemre való felvétel a hittanra járt érettségizett fiatal számára szinte lehetetlen volt.

De a gyermeküket hittanra járató *szülők* munkahelyi káderlapjára is rákerült a megbélyegző bejegyzés. A műszaki vagy egészségügyi pályán mutatóba még csak eltűrték a gyermeküket vallásosan nevelő mérnököt vagy orvost, de a pedagógusok számára ez igen nagy nehézségeket jelentett. Középvezetői vagy annál magasabb szintre emelkedni teljesen kizárt volt a gyermeküket hittanra járató szülők számára. Az alacsonyabb szinteken s a fizikai munkakörökben is minden munkahelyen tervszerűen folyt a szülők „megdolgozása”, az állásban való megmaradás bizonytalanságát is lathatva, ha gyermekük továbbra is hittanra jár.

A helyi pártszervek nyomására az iskolaigazgatók *sok másféle akadályt* is gördítettek a fakultatív hitoktatás rendben való lebonyolítása elé. A művelődési osztályok sok hitoktatónak, hittanárnak nem adták meg — különféle okokra hivatkozva — a tanítási engedélyt; bonyodalmakat teremtettek az iskolai tantermek hittanórára beosztása körül; sokféle más iskolai kötelező rendezvényt tettek szántsándékkal éppen a hittanórák idejére. Az alkalmas — és államilag is engedélyt nyert — hittankönyvek hiánya is súlyos akadályokat jelentett.

A megfélémlített szülők többsége nem mert szembeszállni az erőszakkal: *a hittanra járó tanulók száma az első tanévek után rohamosan lecsökkent.* A gimnáziumokban már az 1950-es évek elején — a jelentkezők elmaradása miatt — legtöbbször helyen abbamaradt a hitoktatás; s gyorsan nőtt azoknak az általános iskoláknak a száma is, ahol megszűnt az 1949-ben még megindult hitoktatás.

Az 1949/50-es tanévben a hazai általános iskolákba beiratkozott tanulók *80 százaléka* járt iskolai hittanra; arányuk alakulása a következő évtizedekben: 1955-ben 40%, 1960-ban 25%, 1965-ben 10%, 1975-ben 6.9%, 1980-ban 4.36%, 1987-ben 3.18%.

* * *

1949-ben, 1950-ben megtörtént *a hazai iskolarendszer átalakítása* szerkezetileg is, tartalmilag is. A nyolcosztályos általános iskola kiépülése után új szervezetben, új elnevezésekkel folytatták életüket a középszintű iskolák, a pedagógusképző intézetek, az óvodák és főiskolák, egyetemek. Mindegyik intézményben — legalábbis a

rendelkezések ezt írták elő — a kommunista párt ideológiája alapján folyt az oktatás-nevelés. A hivatalos dokumentumok önérzetesen hangoztatták, hogy — „szakítva a káros múlttal” — most már mindegyik oktató-nevelőintézmény „a legmodernebb szocialista társadalom építésének színtere”, mindegyik pedagógus „a szocializmus építésének munkása”. Az iskola — először a magyar neveléstörténetben — negyven esztendőre *egy politikai párt hatalmi céljainak eszköze* lett.

Ennek megfelelően mindegyik iskola számára a kötelezően elrendelt *nevelési* feladat: a kommunista ember formálása, a dialektikus-materialista világnézet alapján; lényegében tehát a proletárdiktatúra megbízható embereinek képzése. Ugyanez mondható el az *oktatásról*: az iskoláktól megkövetelték a kommunista ideológiától áthatott tananyagon keresztül a kommunista nevelés szolgálatában álló oktatást.

Az általános iskolában és a gimnáziumban az 1949/50-es tanévben már átalakított tanterv szerint folyt az oktatás, majd 1950-ben megjelent az *első „szocialista” általános iskolai, illetve gimnáziumi tanterv*.

Eszerint az általános iskola és a gimnázium *célja*, hogy a tanulókat „Népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiaivá, a szocializmus építőjévé nevelje, a közösség, a nép, a haza önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbecsülésének, a nemzeti függetlenség, a dolgozók nemzetközi harca érdekében való önfeláldozásának és bátorságának szellemében”.

Az általános iskola speciális *feladata* az, hogy „megadja az általános műveltség alapjait, küzdjön a babonák, a reakciós előítéletek és minden maradiság ellen; a társadalom és természet fejlődésének törvényeit a gyakorlati étellel szoros kapcsolatban tanítsa, és alkotó munkára neveljen; tudományos, technikai és kulturális alapismeretek nyújtásával a tanulókat minden irányú továbbtanulásra képessé tege”.

A gimnázium sajátos *feladata*, hogy „az általános iskolában megszerzett ismereteket elmélyítse és továbbfejlessze; a tananyagban, az oktató és nevelő munkájában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós idealista szemlélet ellen; megismertesse a társadalom szerkezetének és fejlődésének törvényeit; különös gondot fordítson a természettudományos ismeretek tanítására és gyakorlati alkalmazására, az oktatást szervesen összekapcsolva a munkára való neveléssel, a gyakorlati étellel; ismertesse a magyar és az egyetemes emberi kultúra és történelem haladó és demokratikus hagyományait; küzdjön a polgári nacionalizmus és a kozmopolitizmus ellen; a tanulókat a középiskolai ismeretek alapján betölthető munkakörök ellátására alkalmassá tege, és egyetemi, főiskolai tanulmányokra előkészítse”.

Jól látható: a tantervek élén most már — s ezután is — a korábbiaknál jóval részletesebb cél- és feladat kifejtés található. Ezekben ott olvashatók az *iskolatörténet korábbi évszázadaiból jól ismert tiszteletreméltó fogalmak* is: például „a közösség, a nép, a haza önzetlen szolgálata”, „a munkaszeretet”, „a haza függetlensége”, „emberi kultúra”, „demokratikus hagyomány” stb. De a tantervek további szakaszaiból, a hozzájuk fűzött utasításokból, valamint az ezek alapján készült tankönyvek tartalmából világossá válik e fogalmak *a korábbiaktól való gyökeres különbözősége*: itt mindig „szocialista” hazafiságról, „szocialista” demokráciáról, „szocialista” kultúráról, „szocialista” függetlenségről s hasonlókról van szó, amelyek *lényegükben* mások, mint az eredeti alapfogalmak.

S a gimnázium feladatait taglaló bekezdésben található első ízben a magyar neveléstörténetben ez a pedagógiai feladat: az iskola, a pedagógus „oktató és nevelő munkájában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós idealista szemlélet ellen”. Először jelenik meg tehát hazánkban mint hivatalos iskolai oktatási-nevelési program *a materialista ateizmus, a vallás- és egyházellenesség*.

Bár ez szavakkal kifejezve ugyan csupán a gimnázium tantervében szerepelt, de ez volt a követelmény a többi középszintű iskolában éppen úgy, mint az általános iskolákban. Lényegében az óvodától kezdve, az alsó- és középszintű iskolákon keresztül, a főiskoláig, az egyetemekig, illetve a katonai kiképzés befejeztéig minden gyermek és fiatal számára *kötelező* volt ennek elsajátítása.

Ennek megfelelően mindegyik tantárgyat „*át kellett ideologizálni*”: bemutatni rajtuk keresztül a szocializmus, a kommunizmus „nagyszerű távlatait”, a népi dmeokrácia vívmányait, a Szovjetunió hatalmas erejét, eredményeit. A tananyag jelentős része konkrét ideológiai tartalmat kapott, még a nyelvtani, a fizikai, kémiai, matematikai példák is.

S természetesen mindegyik tantárgy keretében ki kellett térni a materializmusra, ateizmusra, mint „tudományos világnézet”-re, s küzdeni kellett a vallás, az egyházak ellen, nevetségesnek, komolytalannak, reakciónak bemutatva a vallásos, a hívő embert. A vallásos alapú erkölcsi tanítás helyébe a *kommunista erkölcs* került.

Ezt szolgálták az új nemzeti ünnepek, iskolai ünnepélyek, felvonulások, tömegdalok; ezt a Szovjetunióból átvett ifjúsági mozgalom, az úttörő szervezet, amelyet felsőbb utasításra 1949. szeptemberétől mindegyik általános iskolában meg kellett szervezni. A fiatalok egységes ifjúsági szervezete a DISZ — *Dolgozó Ifjúság Szövetsége* — lett, ezt 1950. szeptemberétől alakították meg mindegyik iskolában, szakmunkásképző intézetben a 14–18 éves fiatalok számára. Mindkét ifjúsági szervezet célja „az ifjúság egységes, kommunista erkölcsi-politikai nevelése” volt; a kommunista párt „hajtószíjai”-ként annak szorosan alávetve, a kommunista ideológia alapján igyekeztek — gyermekszerű-életszerű oldottabb keretek között — kommunista szellemű nevelést nyújtani tagjaiknak. Az 1950-es évek elejétől mindegyik iskola szinte teljes tanulóifjúsága tagja volt az életkora szerinti kommunista ifjúsági szervezetnek: ajánlatos volt a belépés, a kívülmaradás hátrányokkal járt.

Ezek a szervezetek *ifjúsági lapok* sokaságát adták ki, tartalmuk ugyancsak a kommunistává nevelést célozta. Magyar, szovjet és egyéb szocialista országokbeli szerzők *ifjúsági regényei*, ismeretterjesztő könyveik sokasága, „szocreal” ifjúsági filmek, színdarabok, rádióműsorok garmadája is ennek szolgálatában állt.

Lényegében tehát szinte minden oldalról a vallásos hittel szembenálló, vallás- és egyházzellenes hatások kereszttüzeiben élt az ötvenes évekbeli hazai iskolás gyermek és fiatal.

* * *

1956 őszének forradalmas napjai nyomán 1956/57 fordulójának hónapjaiban az iskolákban háttérbe szorult a kommunista ideológia, a korábbi direkt materialista-ateista szellemű oktatás-nevelés. Megnövekedett a hittanórákra járó tanuló száma, újra éledni látszottak a vallásos ifjúsági egyesületek.

A szovjet segítséggel erősít ésmét összeszedő magyar kommunisták pártja ezéért gyorsan, már 1957. februárjában megalakította a *Kommunista Ifjúsági Szövetséget*, a KISZ-t, újjászervezte az *Úttörő Szövetséget*, bár az első hónapokban mindkét szervezetbe alig jelentkeztek tagok az egyes iskolákban. De azután nagy erővel megindult a szervezkedés. Az 1960-as évek elejétől már újra szinte mindegyik általános és középiskolás tanuló tagja lett a kommunista gyermek- vagy ifjúsági szervezetnek: nem volt ajánlatos kimaradni.

Ugyancsak korán, 1957. március 24-én megjelent az *iskolai vallásoktatásról szóló új kormányrendelet* s annak végrehajtási utasítása. Lényeges változás nincs az 1950-i hasonló témájú rendelethez képest. Mint alapelv olvasható itt: „A vallásoktatást az állampolgárok *kizárólagos magánügyének* kell tekinteni. Az állampolgárok számára

biztosítani kell, hogy az általános iskolákban és általános gimnáziumokban tanuló kiskorú gyermekük a vallásoktatásban részt vehessen vagy részt ne vehessen”.

A kormányrendelet szerint „*a törvény szigorával* kell fellépni mindazokkal szemben, akik a/ vallásoktatást a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendje ellen politikai célokra használják fel; b/ erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekednek; c/ erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályozzák a vallásoktatást, illetve az abban való részvételt”.

Egyetlen újdonság: „A vallásórákat az igazgató rendelkezésének megfelelően az órarend szerinti első tanítási óra előtt vagy az utolsó tanítási óra után — váltakozó tanítás esetén esetleg váltás között is — *heti két órában* kell megtartani. A hitoktatók kérésére a heti két óra együtt is megtartható, ha ez az iskola rendjét, munkáját nem zavarja”.

Lényegében ennek alapján, illetőleg az 50-es évekbeli szabálypontok alapján folyt ezután a sok általános és középiskolában újjáélelt fakultatív hitoktatás (egészen 1990 nyaráig).

ÚJABB OFFENZÍVA

1949–1957 között az óvodákban, iskolákban, főiskolákon, egyetemeken folyó egyházellenes, vallásellenes nevelés tartalmát és formáit *a szovjet példa alapján* alakították ki a kommunista nevelés- és tanügy hazai intézői. Lefordított szovjet ateista propaganda-anyagok, agitációs kézikönyvek és hasonló tartalmú, magyar szerzőktől való brosurák alkalmazása alapján, valamint elszánt — pedagógus és más — pártkáderek munkája nyomán elég egyszerűnek gondolták a magyar iskolás ifjúság „átnevelését”: egy-két ötéves terv, és nem lesz Magyarországon vallásos ember, megszűnnek az egyházak. A fakultatív iskolai hitoktatás aránylag gyors elsorvadását is ennek jeleként vélték.

Az 1956-os forradalom azonban arra is figyelmeztetett: majdnem egy évtized heves egyház- és vallásellenes propagandája még nem hozta meg a várt sikert. Hosszabb időre kell berendezkedni e téren is.

De más megfontolások is ezt sugallták. Az 1950-es években — minden fenyegetettség és üldözés ellenére — a vallásosság még elevenen élt az emberekben: még telve voltak vasárnaponként a templomok, a 20–25 éven felüliekben még erősen tartotta magát gyermek- és ifjúkoruk vallásos családi és templomi-közösségi nevelése, a vallásos egyesületek s a hittanórák hatása. Az 1950-es évek végén, az 1960-as években azonban már olyan fiatalok értek felnőttkorba, a családalapítás időszakába, akik már az *ötvenes évek egyház- és vallásellenességének légkörében nőttek fel*, komoly vallásos hitük sohasem volt, ezt nem is tartották szükségesnek. Ezekben az években e fiatal szülők gyermekei már óvodába, majd az általános iskola alsó osztályaiba kerültek, hogy a további évtizedekben azután már zömmel ilyen szülők gyerekei töltsék meg az óvodákat, iskolákat. Tehát teljesen más közegben érvényesült a tanügyi hatóságok — illetőleg a mögöttük valójában irányító pártszervek — kommunista iskolai nevelése.

De azt is számbavették ennek legfőbb illetékesei, hogy *a szovjet példát követő ateista-materialista propaganda elavult*, az a múlt századvégi radikális polgári antiklerikalizmus hatástalan karikatúrája. Modern egyház- és valláskritika szükséges, amelyben elsősorban a nyugati 20. századi polgári vallás- és egyházellenes gondolkodást kell érvényesíteni, az ezt tükröző műveket kell magyarra fordítani, illetőleg modern gondolkodású magyar materialista filozófusok útmutatásait kell az iskolai ateista nevelés során alkalmazni, felhasználni.

Az újjáalakult magyar kommunista párt Politikai Bizottsága 1958. június 10-én tartott ülésén tárgyalt „*az állam és az egyház viszonyáról és az egyház politikai helyzetéről*”. A téma előadója Sándor József volt, meghívott szakértők: Benke Valéria, Szirmai István, Kőteles István, Péter János (a volt debreceni református püspök!), Aczél György.

Itt Kádár János kifejtette: az egyházakkal való látszólagos együttműködés és az egyházak elleni rejtett harc párhuzamos követelmény a kommunisták számára. Megkülönböztette a „klerikalizmus”, vagyis a kommunistákkal szemben álló egyházi személyek elleni harcot a vallásos világnézet elleni ahrcától. Mindkettő ellen *harcolni* kell megszüntetésük érdekében, de eltérők a módszerek. „A klerikalizmus elleni harc egységes rendszert képez — mondta —, amire megvannak a megfelelő eszközeink, egészen a Belügyminisztériumig. A vallásos világnézet felszámolása, a tudományos világnézet terjesztése rendszeres harcot kíván meg, ami sokoldalú feladat, de ott már a *döntő szerep a kulturális szerveké*. Lehet, hogy a klerikalizmus ellen harcolni kell még öt évig és a vallási világnézet ellen két generáción át”.

Az ülésről kiadott „Szigorúan titkos!” jelzésű határozat egyik pontja: „A vallás mint ideológia elleni harc során számolnunk kell azzal, hogy a hívő tömegek vallásos meggyőződését nem lehet adminisztratív intézkedésekkel vagy sértő módon, vallásos érzelmeiket kigúnyolva, máról holnapra megszüntetni. Ezen a téren a legeredményesebb tevékenység a *türelmes, körültekintő nevelő munka*. Abból kell kiindulni, hogy amilyen mértékben terjed a dialektikus materialista világnézet, ugyanolyan mértékben szorulnak háttérbe a különböző más világnézetek, közöttük a vallásos világnézet is. Tehát mindenekelőtt a dialektikus materialista világnézet terjesztésével, természettudományos ismeretterjesztő előadásokkal, továbbá *iskolákon*, kiállításokon, rádión, filmekben, színházon stb. *keresztül propagáljuk a mi ideológiánkat*. Meg kell magyaráznunk a vallásos tömegeknek, hogy a mi ideológiánk az egyedüli tudományos és haladó világnézet, hogy ez a világnézet a jobb életért, a szocializmusért folytatott harc fegyvere”.

S a „Feladatok” 7. pontja: „Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak”. S vastagbetűs szedéssel emeli ki a határozat: „*Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen*”.

Az 1958. július 22-i politikai bizottsági ülés témája: „*Javaslat a vallás elleni eszmei harc és világnézeti tömegnevelő munka feladatairól*”. Itt beszámoltak arról, hogy „az általános iskolákban hittanra beiratottak száma csökkent, ugyanakkor van olyan általános tapasztalat, hogy az egyházak egyéb irányú tevékenysége, különösen az ifjúság felé, az elmúlt időszakban erősödött. Milyen területeken? Elsősorban igyekeznek a sport, kulturális téren, különböző rendezvényeken, kirándulásokon keresztül aktivizálódni. Különösen igyekeznek a nyári szünidőt kihasználni, kórusokat, színjátszó társaságokat stb. szerveznek”.

Az országos ügynökhálózat tehát erről informálta a kommunista párt legfőbb testületét. Mindezek a tevékenységek, amelyeket itt felsoroltak, *törvényellenes* cselekedetek voltak, hiszen a hivatalos rendeletek szerint a papok csakis az iskolában tartott hittanórákon, illetőleg a templomi szertartások keretében találkozhattak a gyerekekkel és fiatalokkal, máskor és máshol nem. (Az 50-es években számos fiatal papot ítélték el ilyen iskolán–templomon kívüli összejövetelek miatt, természetesen az államellenes szervezkedés vádjával.)

A dolog fonákságát maga Kádár is látta, mert ezt mondta ezen az ülésen: „Nagyon nehéz itt megverekedni, mert a törvények nem tiltják, hogy valaki labdát fogjon, s a

gyerekeket játszani hívja.” Az egyik legfontosabb következtetés: „Az eszmei és politikai harcban a fő tüzet a katolikus egyházzal szembe kell fordítani.”

Aczél György is felszólalt ezen az ülésen. Azt javasolta, hogy „az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégis csak a pedagógusoknál dől el.” Mindez — tette hozzá — vonatkozik azokra a főiskolákra és egyetemekre is, ahol a tanárképzés folyik.

* * *

Az Elnöki Tanács 1959. évi 26. számú törvényerejű rendelete megszüntette az összes, addig működő középszintű tanító- és tanítónőképző intézetet, és helyette *tíz felsőfokú tanítóképzőt és három óvónőképzőt* hozott létre. Ezekben — néhány régi elismert pártonkívüli tanítóképzős szaktekinthelyt leszámítva — csakis meggyőződéses kommunista párttagokat alkalmaztak tanároknak.

A felsőfokú tanítóképzés célja — az említett törvényerejű rendelet szerint — „az általános iskola 1–4. osztálya számára művelt, hivatásukat értő és szerető, kommunista világnézetű és erkölcsű tanítók képzése”. Szembeszökő neveléstörténeti nívum: a hazai pedagógusoktól először követelik meg azt, hogy egy politikai párt meggyőződéses elkötelezettjei — „kommunista világnézetűek, „kommunista erkölcsűek” — legyenek.

S ezekben az Aczél György koncepciója szerint szervezett felsőfokú tanítóképző- és óvónőképző intézetekben egyrészt hatalmas óraszámban szerepeltek a *marxizmus-leninizmus különféle tantárgy-csoportjai*, másrészt a növendékek a többi tantárgyakon keresztül is, de az intézmény egészében (és a velük kapcsolatos kollégiumokban) is erőteljes materialista-ateista nevelésben részesültek.

1959-ben a budai Felsőfokú Tanítóképző Intézet igazgatója hat pontban foglalta össze a vezetése alatt álló intézmény legfőbb feladatait. Ezek közül három pont a hallgatók intenzív kommunista nevelésére vonatkozott:

„Az intézet kialakítja a hallgatók dialektikus materialista világnézetét, megismerteti velük a marxizmus-leninizmust és annak gyakorlati alkalmazását, mind pedagógiai, mind társadalmi munkájukban; eléri azt, hogy a hallgatók meggyőződésbeli hivatásuknak érzik a szocializmus építésében való részvételüket, és tudatosan él bennük az, hogy minden iskolának a szocialista kultúra és a dialektikus materialista világnézet őrhelyévé kell válnia;

kialakítja hallgatóiban a szocialista erkölcsi tulajdonságokat (hazafiság, proletár internacionalizmus, szocialista humanizmus, munkához való öntudatos viszony, kezdeményező- és küzdőkészség). Különös gondot fordít a hallgatók nevelésében a nacionalizmus és a vallásos világnézet elleni harcra”.

* * *

Az 1961. évi 3. törvény „a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről” rendelkezett. Első mondatában ezt állapította meg: „Népünk legalapvetőbb érdeke, alkotó munkájának értelme, célja: a szocializmus felépítése hamarosan történelmi tény lesz”.

A törvény 7. paragrafusa szerint az általános iskola „biztosítja az általános alpműveltséget; megalapozza a tudományos világnézetű, erkölcsi, esztétikai és testi nevelést; elméletben és gyakorlatban bevezeti a tanulókat a tanulómunkába, illetőleg előkészíti őket a társadalmilag hasznos munka végzésére.”

A 11. paragrafus szerint a gimnázium „elmélyíti és bővíti az általános iskolában szerzett ismereteket, továbbfejleszti a tanulók műveltségét, szocialista világnézetű, erkölcsi, esztétikai és testi nevelését; és valamely szakmában előképzést nyújt.”

Itt jelenik meg hazai tanügyi törvényszövegben először a „tudományos világnézet” kifejezés, amely ekkor mindenki számára egyértelműen a *materialista-ateista alapozású világnézetet* jelentette. Ugyanez volt a tartalma a „szocialista világnézet” szókapcsolatnak is.

Az ekkor kiadott *általános iskolai* új tanterv élén ez olvasható: „Az általános iskola *célja*, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását. Ennek érdekében nyújtson minden tanulóknak egységes, korszerű alpműveltséget; egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat; neveljen úgy, hogy a tanulók szeressék szocialista hazánkat és más országok népeit, becsüljék a munkát és a dolgozó embert, vegyenek részt társadalmunk célkitűzéseinek megvalósításában. Tegye képessé őket arra, hogy hazánknak és a jövő társadalmának mindenoldalúan fejlett, öntudatos dolgozóivá és védelmezőivé válhassanak”.

A *gimnázium* új tantervében ekkor megfogalmazott *cél*: „A gimnázium alakítsa a kommunista ember személyiségét, fejlessze és tudatosítsa a tanulók szocialista világnézetét, erkölcsét, ízlését és magatartását...”

De ugyanez olvasható a *többi középiskola céljaként* is az ekkor, az 1960-as években megjelent új tantervekben. A tanterv-szövegezők ekkor már nem szemérmesek: kimondják nyíltan, hogy mindegyik iskolás gyermekből és fiatalból *kommunista embert* kívánnak nevelni, legalábbis ez volt a legfőbb tanügyi párt- és állami irányítók szándéka. *Alaposan beszűkített nevelési cél* ez, hiszen egy politikai párt utánpótlását kiképző intézménnyé degradálta az iskolát, egy egész ország teljes oktatási-nevelési intézményhálózatát.

* * *

De mindez *egy nagyobb terv keretei közé* tartozott. 1956 tanulságait saját maguk részére levonva ugyanis a kommunista párt hazai tanügyi irányítóinak döntése alapján az állami, tanácsi közoktatási szervek *hatalmas kommunista nevelési offenzívát, materialista-ateista világnézetű nevelési hadjáratot indítottak az 1960-as években*. Az óvodáktól kezdve az egyetemekig ennek szolgálatába kellett állítani az oktató-nevelő intézmények egész belső életét, ennek kellett átjárnia minden tantárgy oktatását. Ezt a nagyszabású világnézetű kampányt jól tükrözik a pedagógiai szakfolyóiratok tanulmányai, a Tankönyvkiadó ekkor kiadott igen nagy számban megjelent ilyen tartalmú kötetei, az iskolarádió előadásai, a tantestületi nevelési értekezletek témái, a pedagógus-továbbképzés anyagai. Főképp ennek szolgálatában állt az 1967-ben megalakult Magyar Pedagógiai Társaság is.

Ennek az évtizednek a terméke — a világnézetű offenzíva jegyében — egy eddig ismeretlen tanügyi dokumentum-típus: *a központi nevelési terv*. 1963-ban jelent meg az „Általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja”, 1965-ben pedig a „Középiskolai tanulók tervszerű nevelésének programja”. Mindkét — kötet lényegét tekintve — a kommunista-szocialista ember nevelésének kézikönyve a pedagógusok gyakorlati munkájában való hasznosításra szánva.

E nagyszabású világnézetű harc keretében *két új tantárgyat* is kreáltak a legfőbb tanügyi illetékesek.

Az 1965-i új gimnáziumi tanterv bevezette a „*világnézetünk alapjai*” című tantárgyat.

Tanításának „fő feladata, hogy az általános és középiskolákban folyó nevelőmunka eredményeire támaszkodva és azokat továbbfejlesztve képessé tegye a tanulókat a tájékozódásra korunk fő világnézetű, politikai és gazdasági kérdéseiben; tegye világossá számukra, mi az értelme a tudatos társadalmi tevékenységnek; segítse elő annak megértését, hogy a szocializmus, majd a kommunizmus győzelme az

egész világon törvényszerűen végbemenő folyamat: világítsa meg hazánk helyét és szerepét ebben a folyamatban: meggyőzően tárja eléjük, hogy a kommunizmus lesz az első olyan társadalmi alakulat, amelyben minden külső akadály elhárul az egyén mindenoldalú kibontakoztatása és az emberhez méltó célok elérése útjából; hogy a szocialista társadalom, bár sok tekintetben még magán viseli a tőkés társadalomtól kapott örökséget, minden tekintetben magasabbrendű, humánusabb és demokratikusabb annál; hogy a szocializmus, majd a kommunizmus építésében és védelmében való részvállalás egyaránt erkölcsi kötelesség és jól felfogott személyes érdek. A tárgy e feladatok teljesítése során fejezze be a tudatos dialektikus materialista gondolkodásmód alakításának középiskolai szakaszát.”

Ez a „Világnézetünk alapjai” tantárgy a gimnáziumok és más középiskolák mindegyik negyedik osztályos tanulója számára *kötelező*, heti három órás, a bizonyítványban osztályozott tantárgy.

A másik új tantárgy 1968. szeptemberétől kapott helyet a középiskolákban, ez a „*honvédelmi ismeretek*”. Itt is hosszabban érdemes idézni:

„A Honvédelmi ismeretek feladata, hogy sajátos eszközeivel közvetlenül járuljon hozzá a tanulóifjúságnak a szocialista haza védelmére, a katonai szolgálat teljesítésére való felkészítéséhez. A középiskolák mindennapi oktató-nevelő munkájába ágyazva segítse elő a honvédelemhez elengedhetetlen erkölcsi, akarati tulajdonságok és személyiségjegyek kialakítását, a szocialista haza és a hadsereg iránti szeretetét.”

További feladat: „Bizonyító erővel mutassa be és leplezze le a potenciális ellenséget, mindenekelőtt az amerikai imperializmust és az európai népek békéjének ellenségét: a nyugat-német imperializmust. Mutassa meg, hogy mindaddig, amíg jelentős agresszív erők állnak készen a szocialista országok megdöntésére — a honvédelem és a szocialista építés elválaszthatatlan feladat: hogy a honvédelem a társadalmi, gazdasági és kulturális élet minden területét átfogja a diplomáciai tárgyalásoktól a honvédő háborúig.”

Mindezek érdekében „mutassa meg, hogy a szocialista társadalmunk építése, erősítése nemcsak becsületes munkát követel minden magyar állampolgártól, hanem szükség esetén a szocialista haza önfeláldozó, fegyveres védelmét is. Tudatosítsa, hogy a népek közötti barátság és együttműködés, a szocializmust építő népeknek a nemzetközi imperializmussal szembeni összefogása történelmi szükségszerűség, hogy a népek alapvető érdekei azonosak, hogy a szocializmus, hazánk és a béke biztosítása érdekében vívott következetes harcunkban bármilyen körülmények között számíthatunk fegyverbarátainkra, mindenekelőtt a Szovjetunióra.”

Az új tananyag elosztása mindegyik osztályban: „A haza védelme 6 óra, polgári védelem 9 óra, tereptan 14 óra, haditechnikai ismeretek 4 óra, honvédelmi testnevelés 16 óra, lövészet 29 óra.”

* * *

Az 1960-es évek látványos — főképpen az ateista-világnézeti hadjárat által motivált — tanügyi intézkedésekkel párhuzamosan folytatták korábbi, 1957–1963 között igencsak meggyarapodott munkájukat a *rendőrségi szervek és a bíróságok*. Ma már tudjuk, hogy milyen erőteljes retorziók indultak — a pedagógusok, a szülők és a fiatalok megfélemlítése céljából — a nem marxista-kommunista szellemben nevelni akaró egyházi és világi pedagógusok és a köréjük csoportosuló fiatalokkal szemben.

1961-ben kezdődtek ezek a *nagyszabású ifjúsági perek*, természetesen az államellenes összeesküvés hamis és hazug vádjával. A törvényszéki bírák nem méltányolták Kádár János dilemmáját: hogy ha valaki együtt játszik, kirándul a fiatalokkal, s közben a keresztény nevelés kérdéseiről beszélget velük, az vajon a törvényszék előtt jogszerűen felelősségre vonható-e? Félretéve minden efféle morfondírozást, súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki a vádlottakra.

A kép teljességéhez tartozik: ezidőtájt — 1966. december 16-án — az Egyesült Nemzetek közgyűlése három új alapvető dokumentumot fogadott el: „a gazdasági, a szociális és a kulturális, valamint a polgári és politikai jogok” egységokmányait, amelyek új szempontok szerint fejtették ki — többek között — a *lelkiismereti szabadságjogokat is*. A magyar kommunista kormány képviselői természetesen aláírták ezt a dokumentumot, vállalva, hogy ezeket a szabadságjogokat Magyarország mindegyik lakosa számára akadály nélkül biztosítja.

Az 1972-ben kiadott — akkoriban jelentős reformdokumentumként beharangozott — *párthatározat* elmarasztalta a minisztériumot az 1961. évi oktatási törvény miatt, jöllehet annak idején a reform összes részletét, a törvény összes paragrafusát a kommunista pártközpont ellenőrizte és jóváhagyta. De ez a központi kommunista párthatározat *semmit sem változtatott* az iskoláknak az 1960-as évek ideológiai offenzívájában, materialista-ateista propagandahadjárataiban kialakított oktatási-nevelési céljain, feladatain, programján. Ezekből minden érvényes maradt továbbra is.

Az utolsó koncepciók ifjúsági per 1971-ben zajlott le, annak utolsó elítélteje 1974-ben került ki a börtönből. Több ilyen perre azután már nem került sor. Lényeges változás nem következett be témánk szempontjából, de azért valami halvány változás jelei megmutatkoztak.

MÉG MINDÍG DIKTATÚRA

A folyamatos kudarcokat elszenvedő magyar oktatásügy számára ekkoriban már nem csupán a Szovjetúnióban és a szocialista országokban kerestek megoldási módszereket az illetékesek. Megnyitották *a nyugati országok polgári pedagógiájában és tanügyében való tájékozódás* egyelőre szűk, majd egyre táguló lehetőségeit a kommunista pedagógiának elkötelezett hazai kutatók előtt. Ugyan a kommunista ember nevelésének céljait illetően semmi engedmény nem történt, de ekkor már szükségessnek látták, hogy bizonyos nyugati polgári pedagógiai vívmányokat is beilleszenek a kommunista nevelés eszköztárába, annak határfokát növelendő.

Ugyanakkor a nyugati pedagógiai szakemberek számára nyitottabbá vált már a hazai iskolaügy.

Ennek volt köszönhető *a hitoktatás új hazai formájának a megjelenése*. Az 1950-es évektől — mint említettük — csakis az iskolaépületben volt engedélyezett a fakultatív hitoktatás. Itt ugyanis tökéletesen kézben tartható és minden tekintetben ellenőrizhető, esetenként akadályozható volt az állami és a párthatóságok részéről.

Az 1960-as évek nagy világnézeti offenzívájának „eredményeképpen” az 1956 után felélénkült iskolai fakultatív hitoktatás már az 1960-as évek közepére ismét csupán szűk körre terjedt.

Új lehetőségek után kutatva, egyházi kezdeményezésre hosszadalmas tárgyalássorozat után *1974-ben* az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyezte, hogy ezután *legálisan is lehetett templomi hitoktatást tartani*. Nyilván úgy vélték a kommunista egyházügyi vezetők, hogy — látva az iskolai hitoktatás elsorvadását — a templomi hitoktatás nem lesz életképes. Ugyanakkor a templomi hitoktatás is alapos helyi és központi állami, tanács- és pártellenőrzés alatt fog állni, tehát az is teljes mértékben kézben tartható lesz. (A templomi hitoktatás mellett az iskolai fakultatív hitoktatás lehetősége változatlanul megmaradt.)

Az Állami Egyházügyi Hivatal által megszabott *szabályzat* szerint „a templomi hitoktatás csak templomban és más istentiszteleti célt szolgáló helyiségben vagy szükség szerint (téli) a sekrestyében tartható heti két alkalommal egy-egy órában”. Ezek közül az egyiket vasárnap kell tartani, ez azonos volt a diákoknak szóló prédikációval, tehát tulajdonképpen heti egy templomi hittanóra lesz lehetséges. „A templomi hitoktatáson való részvétel önkéntes. A hat és tíz év közöttieknek és a tíz éven felülieknek a templomi hitoktatás külön tartható. Amennyiben egy templomban a résztvevők száma korcsoportonként a 35-40 főt meghaladja, úgy még egy csoport létrehozása megengedett.” Tehát *maximálisan négy csoport hozható létre*, több nem.

A résztvevőknek érdemjegyet adni, és a távolmaradókat felelősségre vonni nem lehet. A templomi hitoktatás helyét és idejét minden tanév elején írásban kell jelenteni a helyi tanácsnak.

Az iskolában éppen hogy megtúrt hitoktatók nagy aktivitással fogtak hozzá — a saját illetékességükön belüli otthonos területen — a templomi hitoktatás megszervezéséhez. Sorra alakították ki templomaikban a hittan-termetek, hogy elhelyezhessék növendékeiket. Bár külön propagandát most sem volt szabad kifejteni a jelentkezésre, de *emelkedni kezdett a résztvevők száma*. Itt nem volt semmiféle — az iskolai hitoktatással kapcsolatban változatlanul létező — beiratkozási procedúra, s a résztvevők mentesültek mindenféle iskolai osztályon belüli, tanároktól, osztálytársaktól kapott kellemetlen diszkriminációtól.

1976-ban a katolikus egyház megalakította budapesti Konzultációs Irodáját, ahol a hitoktatók számára tanácsokat, információkat, oktatási segédanyag-, könyvtári, folyóirattári szolgáltatást nyújtottak a hitoktatóknak, tanfolyamokat, továbbképzéseket szerveztek.

A Konzultációs Iroda megindította a *világi hitoktatók kiképzését*. 1976-tól évenként folyamatosan jelentős számú, felkészült férfit és nőt bocsátott ki a templomi hitoktatás rendelkezésére. Erre nagy szükség volt, mert egyre gyérült a pap hitoktatók száma. A világi hitoktatók tevékenysége elé — ha egyházi megbízással rendelkeztek — az Állami Egyháziügyi Hivatal nem gördített akadályt.

1979-ben hittankönyv-pályázatot írtak ki, ennek eredményeképpen az 1980-as évek első felében modern tartalmú, korszerű kiállítású új hittankönyvek jelentek meg az egyes korcsoportok számára.

* * *

1975-ben a magyar kormány is aláírta a *Helsinki dokumentumot*, amely a legszélesebb körben fejtette ki a minden állampolgárt megillető egyetemes emberi jogokat, köztük a lelkiismereti jogokat, a vallászabadságra vonatkozó jogokat. A hazai sajtóban nagy hírverést kapott ez az össz-európai egyezmény, amelyben teljes jogú félként kapott helyet a kommunista magyar államvezetés.

A hazai iskolaügyben azonban semmi változást nem hozott a Helsinki zárókönyvhez való csatlakozásunk. A kommunista ember kötelező neveléséről szóló, az 1960-as években keletkezett törvények, törvényerejű rendeletek, tantervek és más hivatalos rendelkezések *továbbra is változatlanul érvényes és a pedagógusoktól hivatalból megkövetelt feladatok* voltak (az más kérdés, hogy mennyire valósították meg).

Továbbra is a materialista-ateista hatásoknak kellett átjárnia az iskolai élet egészét, az egyes tantárgyak oktatását; az iskolai hittanra jelentkezés továbbra is bonyodalmas volt, ezután is igyekeztek a szülőket szelíd megfélemlítéssel lebeszélni hittanbeiratási szándékukról; terjesztették a materialista-ateista elveket az úttörő- és KISZ-szervezetek, az ifjúsági lapok, a rádió ifjúsági műsorai, az 1960-as évektől már a televízió hasonló profilú műsorai is; kötelezően oktatták az iskolákban a „világnézetünk alapjai” tantárgyat mint „materialista hittant”, folytak a gyakorlatozások a honvédelmi ismeretek keretében... Vallásos ifjúsági egyesület, vallásos ifjúsági lap lehetősége még gondolatban sem merült fel.

Az 1972-es párthatározat újabb nagyszabású, az egész hazai iskolarendszert érintő *átfogó reformot* irányzott elő, egy korszerűsített kommunista oktatást-nevelést nyújtó iskolát szervezve meg. *Vajon az új tantervekben érvényesült-e Helsinki szelleme?*

1978. szeptemberében lépett életbe „Az általános iskolai nevelés és oktatás terve”. Eszerint az általános iskola célja, hogy „megalapozza a szocialista ember

személyiségének az ismeret-világnézet-magatartás egységében történő kialakítását, a társadalmi műveltség alapvető javainak az életkor lehetőségeit figyelembe vevő feldolgozása útján, építve a fiatalok munkájára, közösségi tevékenységére, tapasztalataira.”

Ezért szükséges, hogy az általános iskola „nyújtson minden tanulóknak egységes, korszerű, továbbépíthető alpműveltséget; céltudatosan alakítsa ki a tanulóknak a dialektikus és történelmi materialista világnézet alapjait; fejlessze a szocialista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat, a szocialista hazafiságot és internacionalizmust, a munka és a dolgozó ember megbecsülését, a közösségi magatartást; alapozza meg a tanulók politechnikai műveltségét; tegye képessé őket a szép befogadására, megővésére és megteremtésére; testileg, szellemileg egészséges, edzett nemzedéket neveljen.”

Ennek eredményeként „tegye képessé a fiatalokat arra, hogy cselekvően vegyenek részt a fejlett szocialista társadalom építésében: hazánknak aktív állampolgáiraivá, öntudatos dolgozóivá, védelmezőivé válhassanak”.

1978-ban jelent meg a *gimnáziumok* nevelési és oktatási terve. A hosszadalmas célmegfogalmazás egyik tagja: a gimnázium célja, hogy „az általános iskolai nevelés és oktatás eredményeire építve folytassa, kiegészítse és elmélyítse a szocialista ember személyiségének az ismeretek, képességek, világnézet, magatartás és ízlés egységében történő alakítását”.

A feladatok egyike: „bontakoztassa ki és tegye tudatossá tanulóiban a dialektikus és történelmi materialista világnézet alapjait olyan módon, hogy a tanultak, valamint a társadalmi tapasztalatok vezessenek — szintézisként — tudományos világnézethez; fejlessze a tanulóknak tudatosan vállalttá a szocialista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat, különösen a szocialista hazafiságot és internacionalizmust, a becsületet munkavégzés és a dolgozó ember tiszteletét, a közösségi magatartást és a humanizmust...”

Jól látható: témánk szempontjából 1950 óta lényegében *semmi sem változott*. A harmadik évtized végén s a negyedik évtizedben is az alapvető cél a szocialista (azaz kommunista) ember nevelése, a tanulóknak a „tudományos világnézet”, vagyis a materialista-ateista lényegű világnézet kialakítása, elmélyítése. S természetesen változatlanul ott volt a tantervben a „világnézetünk alapjai”, a „honvédelmi alapismeretek”, változatlan funkcióban. *Súlyos emberjogi ellentmondások ezek, élesen szembenálltak a Helsinki egyezmény betűjével és szellemével.*

* * *

Tíz évvel Helsinki után újra legfelső szintű tanügyi szabályozásra került sor hazánkban: az országgyűlés megalkotta az *1985. évi oktatási törvényt*. A diktatúra utolsó tanügyi alkotása volt ez a törvény, a nyugati polgári pedagógia és a kommunista-szocialista pedagógia összeötvözésének utópikus és kilátástalan kísérlete, a pártállam gyengülésének, de még szilárd meglétének közegében. Lényegét tekintve tulajdonképpen ugyanazt rögzíti, leporolt frazeológiával, mint az 1949–1950 utáni összes hazai iskolareform. A kommunista nevelés, a fiatalság materialistává-ateistává nevelése 6 éves kortól 18 éves korig változatlanul az alapvető cél; s a tanügy a pártközpont irányítása alatt állt e törvény megszavazása idején is, senkinek semmi szándéka nem volt ezen változtatni.

Hogy a hazai iskolarendszer elé tűzött alapvető pedagógiai cél lényegében *állandó volt* 1950 óta, jól jelzik a törvénynek témánkat illető részletei. Mindjárt a bevezető megállapítás:

„A Magyar Népköztársaságban az oktatás az általános műveltség és a szakmai ismeretek megszerzését és bővítését, az ifjúságnak, valamint a tanuló felnőtteknek szocialista, humanista szellemű, az igaz hazafiság és a nemzetköziség eszméit érvényesítő nevelését szolgálja.”

Az oktatás feladatai közül az egyik: „Felkészíti a fiatalokat arra, hogy természeti és társadalmi környezetüket a haladó nemzeti hagyományokra és az egyetemes kultúra értékein nevelődve megismerjék, védjék és a közérdeknek megfelelően formálják, tudományos világnézetben alapuló szocialista értékrendjük és erkölcsi magatartásuk kialakuljon...”

Az *általános iskola* célja többek között, hogy „megalapozza az általános műveltséget és a tudományos világnézetet”, a *középfokú iskoláké*: „a szocialista társadalom iránt elkötelezett felnőttekké nevelje” az ifjúságot, a *felsőoktatás* „alapvető célja a társadalom, a gazdaság, a tudomány és a művészetek fejlesztésében alkotó szerepet betöltő, magas szintű ismeretekkel rendelkező, tudományos világnézetű, szocialista értelmiségi szakemberek nevelése, képzése és továbbképzése”.

A szocialista–kommunista pedagógia időszaka ekkor már a *vége felé közeledett* hazánkban. Ezt jelzi például, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság 1986. november 24-i közgyűlésén megfogalmazott elnöki beszámoló szerint „*fokozni kell az erőfeszítéseket a szocialista pedagógia megvalósításáért*” az új oktatási törvény szellemében, mert „bizonyos fáradtság, sőt fásultság mutatkozott a szocialista neveléssel kapcsolatban”. Ezért a jövőben az illetékes szakembereknek intenzívebben kell foglalkozni a szocialista nevelés céljainak elemzésével, *e célok korszerű iskolai érvényesítésével*”, valamint egy ehhez kapcsolódó, ugyancsak fontos témával: „a szocialista nevelés alapértékei” kérdéskörrel.

Hogy a „szocialista nevelés”, vagyis a kommunista nevelés ekkor is változatlanul magában foglalta a materializmusra, ateizmusra nevelést — ez mindenki előtt nyilvánvaló volt.

* * *

Az 1970-es évek második felében megindult *templomi hitoktatás* — nem zavarva iskolai kötelezettségektől, ottani akadályozó mozzanatokról — az *1980-as években fellendült*, szervezete széleskörűen kiépült. Új, fiatal, modern gondolkodású pap hitoktatók léptek munkába, akikben már nem élt a korábbi évtizedek nyíltabb egyházellenes támadásaitól sokat szenvedett idősebb papi generációk félelemérzése. Folytatódott a világi hitoktatók nagyobb létszámú kiképzése, emelkedett a képzés színvonala, megkezdődött a nyugati országok korszerű hitoktatásának tanulmányozása (bár külföldről behozott oktatási segédanyag, például szemléltető diaképek, filmek, könyvek stb. használata az 1980-as évek közepéig még mindig szigorúan tilos volt).

De még az 1980-as években is gondos ellenőrzést gyakoroltak az Állami Egyházügyi Hivatal tisztviselői, illetve a különféle helyi tanácsai és pártszervek a templomi hitoktatás, illetőleg a hitoktatók felett. Még ekkor is gyakran előfordult, hogy a hitoktatásban különösen eredményesen tevékenykedő fiatal káplánokat, lekipásztorokat gyorsan elhelyeztek távolosó állomáshelyekre. És még ekkor sem lehetett „propagandát” kifejteni a templomba járó felnőttek körében a gyermekek hittanra járatása érdekében: csakis a beiratkozás napját lehetett kihírdetni a templomi szószékről és kifüggeszteni a templomkapura.

A templomi hitoktatás — mint a vallásos hitre nevelés korszerű kerete — jól bevált, *a templomi hittanra járó gyerekek és fiatalok száma fokozatosan emelkedett* mindegyik egyházban az 1980-as években, különösen annak második felében.

Ennek egyik fő oka, hogy ez a szervezési forma célszerűbb is, alkalmasabb is volt, ugyanakkor a hitre nevelés lényegének sokkal jobban megfelelt, mint az — akkori körülmények közötti — iskolai fakultatív hittanóra. Másik fő oka, hogy az 1970-es, 1980-as években felnövekedett egy olyan fiatal vallásos felnőttreteg, amelynek tagjai gyermek- és ifjúkorukban erős vallásos nevelést kaptak otthon, a családjukban, valamint az egyházi-templomi közösségekben, s megedződtek az egyházellenes-hitellenes társadalmi közegben, s felnőtté érve szilárd hitbeli-vallásos meggyőződéssel rendelkeztek, s ezt akarták átörökíteni gyermekeiknek is. Ezt most már akadálytalanul megtehették a templomi hitoktatás keretében. Ezeknek a kipróbált hitű fiatal házaspároknak, családoknak a száma az 1980-as években egyre emelkedett. Most már nem a hívő nagyszülők vitték el unokáikat a hitoktatásra, mint az ötvenes, hatvanas években, hanem *maguk a szülők, tudatos megfontolás alapján*.

A hazai hitoktatás, hitre nevelés jelentős belső és külső átalakuláson ment keresztül az 1980-as évtizedben, mindegyik egyházban, felekezetben.

A hazai szocialista nevelés hivatalos intézőinek utolsó nagyszabású rendezvénye 1988 tavaszán zajlott le. A Makarenko — megemlékezés volt ez, a szocialista nevelés hazai felfrissítésének és megszilárdításának szándékával. Ez a szándék azonban már nem vált valósággá: elsöpörte a történelem.

1990 - EGY ESZTENDŐ

A pártállam országgyűlése 1990. januárjában külön törvényt alkotott *a lelkiismereti és vallásszabadságról és az egyházak jogállásáról*. Ennek alapján újra lehetővé vált egyházi iskolák alapítása, fenntartása, működtetése.

E törvény nyomán 1990. márciusában sor került az 1985. évi oktatási törvény módosítására, még ugyancsak a korábbi összetételű parlamentben. Ez eléggé formálisra sikeredett: lényegében a törvény szövegében lévő összes „szocialista” szót kigyomlálták vagy más kifejezéssel helyettesítették. Például a legelső — általunk imént idézett — megállapítás új változata:

„A Magyar Köztársaságban az oktatás az általános műveltség és a szakmai ismeretek megszerzését és bővítését, az ifjúságnak, valamint a tanuló felnőtteknek demokratikus, humanista szellemű nevelését szolgálja”.

Az iskolai oktatás feladata többek között az, hogy „felkészíti a fiatalokat arra, hogy természeti és társadalmi környezetüket a haladó nemzeti hagyományokra és az egyetemes kultúra értékein nevelődve megismerjék, védjék és a közérdeknek megfelelően formálják, tudományos világnézetben alapuló értékrendjük és erkölcsi magatartásuk kialakuljon...”

Ki alkalmazható pedagógusnak? „Aki alkalmas arra, hogy a gyermekeket, tanulókat, hallgatókat demokratikus, humanista szellemben nevelje”.

Első és harmadik idézetünkben a „szocialista” kifejezés helyébe a „demokratikus” szó került, a középső idézetből egyszerűen kihúzták a „szocialista” szót.

De a negyven éven át súlykolt szocialista-kommunista tartalmú pedagógiai kifejezések — „humanista szellem”, „haladó nemzeti hagyomány”, „az egyetemes kultúra értékei” és a többi hasonlók — vajon milyen jelentést nyernek ezután? A „tudományos világnézet”, amely eddig egyértelműen a materialista-ateista alapú világnézet szinonimája volt, vajon ezután tulajdonképpen mit jelent? S „a tudományos világnézetben alapuló erkölcsi magatartás” kifejezésnek mi a valós tartalma? A régi? Vagy valami új? Vagy ki-ki azt ért rajta, amit akar?

Fontos tény, hogy a módosított 1985. évi oktatási törvény *ma is érvényben van*, s kötelező jogszabály lesz egészen az új oktatási törvény életbelépéséig.

* * *

1990. májusában — negyven év után — újra a demokratikusan választott országgyűlésnek felelős kormány illetékes minisztere lett a hazai tanügy legfőbb irányítója; megszűnt a pártközpont közoktatáspolitikai csúcshatósága, megszűnt maga a kommunista párt is, az Állami Egyházügyi Hivatal is, véget ért a pártállam időszaka. A demokratikus jogállam iskolaügyének megszervezése *új neveléstörténeti korszak* kezdetét jelzi.

1990 nyarán a művelődési és közoktatási miniszter és az egyházak közösen megállapodtak az iskolai hitoktatás új rendjében. Megszűnt mindenfajta megfélemlítés, akadályoztatás: minden gyerek, illetve szülője, ha hittanra akarja járatni gyermekét, ezt különleges beiratkozás procedúra nélkül megteheti ezután.

Arra azonban jelenleg *még nincs egyértelmű válasz*, hogy milyen legyen a nem-felekezeti iskolák és a történelmi egyházak, kisebb-nagyobb régi és új felekezetek, szekták közötti viszony; milyen legyen a társadalmunkban meglévő élő és ható vallásos alapú világnézetek és a materialista-ateista lényegű világnézetek, illetőleg a nem-felekezeti iskolákban folyó nevelés-oktatás viszonya?

E rövid történeti áttekintés fontos tanulsága: *a lelkiismereti szabadságot érvényesítendő*, a nem-felekezeti iskolák tantervei, tananyagai, tankönyvei, tanítói-tanári magyarázatai nem lehetnek vallásnak-felekezetnek, pártideológiának, világnézetnek elkötelezettek; ugyanakkor minden tanulónak — iskolába járása befejezéséig — joga van megismerni a világról-emberről ma élő legfőbb felfogásokat; ugyanakkor az az ideális pedagógus ma is, akinek szilárd meggyőződésen alapuló, saját életvitelével tanúsított világnézete van.

(Egyébként az ilyen iskola, ahol mindez megvalósul, nevezhető „világnézetiileg semleges iskolá”-nak. De nem a név a lényeg, nevezhető másként is.)

Magyarország demokratikus jogállammá kíván átalakulni. A demokratikus jogállam nem-felekezeti iskolája *a maga — egyetemes emberi értékeken alapuló — pedagógiájával, humánus irányú oktatásával-nevelésével* nem akadályozza a vallásos nevelést, azt nem károsítja, nincs vele ellentétben, sőt azzal, hogy alapos tájékozottságot nyújt a világról és sokirányú műveltséget ad, a hitoktatás eredményességét is elősegíti.

S a gyermeküket nem-felekezeti iskolába járató, de vallásos nevelésben részesíteni kívánó szülők ma már tudják, hogy *tudatos közreműködésükkel harmóniába kell hozni* a nem-felekezeti iskolát és a vallásos nevelés két speciális területét. Az egyik *a családi nevelés*: maguknak a szülőknek kell a hiteles vallásos élet példáját nyújtaniuk gyermekük számára, velük a vallásos élet, a hit kérdéseiről életkoruknak megfelelően beszélgetniük, s vallásossággal más vonatkozásokban is foglalkozniuk. A vallásos nevelés másik specifikus színtere *az egyházi közösség hitre nevelése*: ebbe a liturgikus cselekményekben való részvétel éppúgy beletartozik, mint a vallásos ifjúsági egyesületben való tevékenykedés, a vallásos ifjúsági lapok, könyvek tanulmányozása, valamint az iskolai vagy a templomi hitoktatás és mások.

* * *

Tanulmányunkban a hivatalos dokumentumokat tekintettük át témánk — „vallásos nevelés, állami iskolák” — szempontjából. Azt mutattuk be, mit írtak elő ezügyben az illetékes főhatóságok az iskolák, a pedagógusok számára megvalósítandó feladatként.

Az már más kérdés, egy másik kutatási téma: vajon az elmúlt negyven év alatt *mi történt valójában* az iskolákban, az osztályterekben, a tanítási órákon, a tanulók és a pedagógusok közötti közös és magánbeszélgetésekben? Vajon az-e, amit a hivatalos szervek előírtak? Többé-kevésbé az? Éppen hogy az? Vagy valami egészen más?

Mert — ugyan nem teljesen függetlenül a törvényektől, rendeletektől, párttitkároktól, tanfelügyelőktől — az iskolai nevelés és oktatás szuverén ura a pedagógus.

Ez is az elmúlt negyven év, az elmúlt tízegynehány évtized tanulsága.

JEGYZETEK

Az egyes iskolatípusok tanterveinek bibliográfiáját összeállította Horánszky Nándor: Közoktatási tantervek. Bp. 1974.

Az 1950-es évek iskolai hitoktatásának helyzetét megvilágító gyűjtemény: „Ha engem üldöztek...” Válogatott dokumentumok a győri egyházmegye életéből. 1945–1966. Összeállította Binds Ferenc, Németh László. Bp. 1991. 165–223.; az 1960-as évek „regnumista” pereiről, bírósági jegyzőkönyvek közlésével ld. Dobszay János: Így vagy sehogy. Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Bp. 1991. 97–208.; az 1958. júniusi MSZMP Politikai Bizottsági ülések jegyzőkönyveiből részleteket idéz Dobszay i.m. 97–98.; a „Szigorúan bizalmas!” jelzésű dokumentum szövege megtalálható: Mindszenty és a hatalom. Szerk. Urbán Károly. Bp. 1991. 53–58.; a budai Felsőfokú Tanítóképző Intézet 1959-i pedagógiai programját közölte Panyik Ilona: A Budapesti Tanítóképző Főiskola. Bp. 1991. 97.; a Magyar Pedagógiai Társaság 1986-i közgyűléséről beszámoló: Pedagógiai Szemle 1986. 12. sz.; az 1974-i templomi hitoktatási szabályzatot a Katolikus Püspöki Kar 1974. évi decemberi körlevele tette közzé. — Az idézett szövegekben található *kurzíválások* saját kiemelésünk.

Érdemes lenne pontosan feltárni, hogy 1950–1990 között hol, melyik iskolában, milyen létszámmal folyt megszakítás nélkül iskolai fakultatív hittanoktatás.

A „tudományos világnézet”-ről Mészáros István: Egy nevelési kulcsfogalom változásai. Köznevelés 1990. márc. 15.; uő: Néhány tanulság hazai nevelésügyünk közelmúltjából. 1950–1990. Szolgálat (Bécs) 1990. 88. sz. 117–124. Az elmúlt negyven év áttekintése újabban: Köpeczi Béla: A magyar oktatás negyven éve. Pedagógiai Szemle 1985. 293–306., Kelemen Elemér: A pedagógus-továbbképzés négy évtizede. Pedagógiai Szemle 1985. 307–317., Mihály Ottó: Nevelésfilozófia, nevelésemélet. 1948–1990., Mészáros István: Neveléstörténet-oktatás és -kutatás. 1948–1990., Báthory Zoltán: Didaktika, oktatáskutatás. 1948–1990. Új Pedagógiai Szemle 1991. 25–56.; Majsai Tamás: Egyházi iskolák csökkentése „túltermelés miatt”. Adalékok a református egyházi iskolák állami felszámolásához 1948–1952. között. Unió 1989. december, 90–103.; 1949-től a 80-as évekig hoz adatokat a hitoktatásban résztvevők számának alakulásáról Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991. Bp. 1991. 31–35., az általános iskolai hittanra járók százalékarányának statisztikája innen való.

Tanulmányunk első része — „Vallásos nevelés, állami iskolák: 1850–1949” címmel — megjelent a Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei 1992. évi kötetében.

ISTVÁN MÉSZÁROS

RELIGIOUS EDUCATION AND STATE-CONTROLLED SCHOOLS IN 1949–1990

The author analyses and describes in a larger dissertation which were the possibilities to realize the principles of the religious education in the Hungarian state-controlled, i.e. state-, city- and village-, but not denominational, schools during the period of 1850–1990. He examines the „religious education” mentioned in the title in three relations: firstly, if any religious idea or religious philosophy was to be detectable and realized in the whole of the teaching and educational system adopted in those state-controlled schools; secondly, what was the significance of the religion as a subject of instruction;

thirdly, if the different religious associations, movements, the religious juvenile press, religious literature had any role and influence in the state-, city- and village-schools?

This chapter examines the period 1949–1990. That era was different from the earlier ones in every respect. The chief controller of the domestic education was during that period the designated department of the communist party's central committees, but not the Ministry of Culture. That department was laying down the teaching and educational purposes and programs, as well as, the principles and practical activities determining the inner life of the domestic schools in the spirit of the communist ideology, following the examples of the Soviet Union. The official purpose of the education prescribed for the schools and pedagogues was the bringing up of the communist human being (the guiders of the educational politics would have wished, at least, to achieve that purpose). In June 1948 — excepting a few — all the denominational schools were nationalized, that is taken under state control.

From September 1949 the instruction in religion as compulsory subject has been cancelled in all types of the state-controlled schools. At the same time the optional instruction in religion has been permitted for the students in two school types: in the public primary and secondary schools. But despite the decrees concerning that optional instruction in religion, and the paragraphs declaring the respect of the fundamental freedoms and human rights, the local school directors, as well as, the local officials of the administrative councils and the communist party's functionaries have attempted to frighten the parents and divert them from having their children matriculated for the instruction in religion. They have prevented the optimal instruction in religion in many ways. If the children participated in religious instruction their parents were filed in a special register by their employers, and had to suffer many diverse disadvantageous discriminations. Those students who had participated in instruction in religion were prevented in continuing their studies in the higher schools in many ways. For them it was almost impossible to gain admittance in the universities or other forms of the higher education. Consequently, the number of the students having participated in the instruction in religion in the public schools have extremely decreased.

It was the period when in the wording of the official curricula of studies the materialist atheism, the anticlerical and antireligious propaganda as official teaching and educational programs appeared.

This official program was furthered by the festivities, demonstrations and processions arranged by the schools, by the rallying songs, by the pioneer movement taken over from the Soviet Union. That movement had to be organized from September 1949 on in all the public schools, as it had been ordered by the higher authorities. The Association of the Working Youth became the unified organization of the young people. That organization was established in 1950 for young people of the age 14–18 years. After March 1957 the official denomination of that organization became Communist Youth's Organization.

A lot of juvenile newspapers and periodicals were published by those organizations. Their contents aimed, first of all, at the forming of the so-called communist human being. The same aim was to be furthered by a lot of juvenile novels and informative books written by Hungarian, Soviet and other authors of the so-called socialist countries, as well as, by so-called „socialist realist” juvenile films, plays, radio programs and — later — TV-programs. Therefore, the Hungarian school-children and young people of the fifties and sixties were brought up under the effect of the anticlerical and antireligious propaganda persecuting the religious belief from almost all sides. No element of the religious philosophy and conviction was permitted in the inner life of the schools.

Although the essence of the dictatorship did not change at all but the ideological and political pressure was slightly decreased in the middle of the seventies. As a consequence, the religious instruction in the churches and the publishing of new books for teaching religion were permitted. In the eighties the instruction of lays for teaching religion made rapid strides, too.

Forty years later, in Mai 1990, the component minister of a government responsible to a democratically elected parliament became the highest guider of the domestic education again. The chief function in educational politics of the communist party centre has been terminated, moreover, the communist party itself has ceased to be, as well as, the organization of the pioneer movement and that of the Communist Youth's Association. In summer of 1990 the minister of public education and the churches mutually concluded an agreement concerning the new order of instruction in religion in the schools. All kids of frightening and preventing in this respect have been removed. All children can participate in the instruction in religion if their parents want to have them matriculated for this, without any hindrance. Similarly, the materialist ideology, the atheism, as well as, the official obligation to exert the antireligious and anticlerical propaganda in the state-, city-and village-schools have been ceased.

SÜMEGI JÓZSEF

AZ OLTÁRISZENTSÉG ÉS A SZENT VÉR TISZTELETE A KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁGON

Egy csehországi pap kételkedni kezdett az Oltáriszentségben jelenlévő Krisztus teste és vére valóságában. De mert hívő ember volt, s meg akart szabadulni kételyeitől, ezért a hit forrásához Rómába akart zarándokolni, hogy megszabaduljon kísértéseitől. Amikor 1263-ban már visszatérőben volt egy umbriai kis faluban, Bolsenában Szent Krisztina sírja felett misét mutatott be, s epedve kérte az Istent, hogy mutassa meg magát neki. Midőn a misében az áldozás előtt a Szentostyát a kehely felett, az előírt módon megtörte, legnagyobb meglepetésére, sőt rémületére kellett tapasztalnia, hogy élénkvrös vércseppek hullanak abból a kehelybe, s a korporáléra. Erre félbeszakította a misét, s a kelyhet a korporáléval együtt a sekrestyésbe vitte. Az útközben aláhulló vércseppek a templom kövezetének öt márványlapját is megfestették. A pap Rómába sietett, hogy jelentse ezt IV. Orbán pápának, a korporálét pedig Orvietóba vitték és föléje építették azt a csodálatos orvietói dómot. Ekkor a pápának eszébe jutott, hogy még lüttichi főesperes korában egy szentéletű apáca, Julianna elmondta neki, hogy látomásában a teliholdat látta, melyből egy darab hiányzott. A látomás azt jelentette, hogy az Oltáriszentség ünnepe hiányzik az ünnepek sorából. A bolsenai ostya juttatta a pápa eszébe újra Julianna látomását, s ezért rendelte el 1264-ben az Úrnap ünnepét.¹

* * *

Joggal vetődik fel mindannyiunkban, miért ez a fokozott érdeklődés az Eukarisztia iránt, miért az igény egy külön ünnepnapra, s miért most, a 13. század derekán.

Előadásunknak nem célja, hogy e kérdésekre végleges választ keressen, mégis mondanivalónk szempontjából fontos, hogy néhány vonatkozásra kitérjünk. A múlt század végétől a német történetírásra építő történészeink a kérdés megválaszolásánál — s itt a Szent Vér kérdéskörét is értjük — felvetődött magyarázatként az Oltáriszentség körül lezajlott vita, az eretnekmozgalmak támadó és kihívó hatása (itt gondolok Tours-i Berengár által a valóságos jelenlétet támadó tanítására, mely szükségessé tette a szóbanforgó dogmának precízebb megfogalmazását), a Szentföld-élmény, passiómisztika, pestisjárványok hatása és sorolhatnám tovább a felhozott okokat;² a valódi ok azonban, és most ezt szeretném nyomatékosan kiemelni, az Eukarisztia megítélésében történt változás. Ugyanis az első évszázadokban — értem alatta még a 6–7. századot is — az Eukarisztia közösségi megünneplése volt az általános gyakorlat.

A közösségi eukarisztikus kultuszt nagyban elősegítette az a tény, hogy a püspök celebrálta a szentmisét, akit papjai körülvettek az oltárnál és együtt miséztek vele. Itt tehát tényleg megvalósult a Krisztus közösség valósága: egy oltár egy Eukarisztia, egy papság, egy hívő közösség.³ Csak az 5. századtól engedték meg, hogy a püspök miséje után is lehessen misét bemutatni azok számára, akik nem tudtak azon jelen lenni. A 6–7. századtól az Eukarisztia ünneplésének közösségi jellege elhalványult, s a mise megánjellegét öltötte. Ehhez hozzájárult az arianizmus is, mely tagadta Krisztus Istenségét, s válaszul az egyház ezt az isteni mivoltot hangsúlyozta azután jobban; a latin nyelvhez való ragaszkodás, melyet a népvándorlás megtért népei már nem értettek, s végezték a maguk ájtatosságait; a magánmisék, fogadalmi misék, illetve miseszándékok gyakorlatának kialakulása; végezetül az új templomépítési mód, mely elválasztotta a híveket a papságtól, s a különállást hangsúlyozandó, az oltár a szentély végébe került, a pap háttal misézett, s ez mind állandósította az Eukarisztia magánkultuszát. A mise így kizárólag papi funkcióvá vált.⁴ Érthető tehát, hogy az Eukarisztia egyike lett a sok ájtatosságnak, s kimerült a nagy népszerűségnek örvendő szentségimádásban, körmenetekben, s szentségi áldásokban. Ekkor jönnek szokásba a díszes szentségházak, pompás monstranciák, s az Úrnapi eukarisztikus ünnepe.⁵ A krisztusi jelenlét iránti tisztelet növekedését mutatja, hogy kezdik szájba adni a Szentséget, elmarad a két szín alatti áldozás, s a szentáldozás egyre ritkábbá válik. (Az elvirai zsinat évi három, a IV. lateráni zsinat pedig csak évi egyszeri gyónást és áldozást követel meg.) Tehát egy kettősség figyelhető meg: az Eukarisztia külső kultuszának növekedésével csökken a szentáldozások aránya.⁶

Ekkor alakul ki a kenyér és a bor felmutatásának gyakorlata, hogy a hívek is láthassák, szemlélhessék az Urat. Ez sajátos szokáshoz vezetett: egyesek templomból templomba szaladtak, hogy minél több úrfelmutatáson lehessenek jelen. Az Eukarisztiába vetett mély hit oly következtetésekre adott alkalmat, hogy például az az ember, aki misét hallgat, azon a napon nem vakulhat meg, nem kaphat gutaütést, s hogy mise közben nem öregszik.⁷ Ferrer Szent Vince annyi könnyet ontott, valahányszor az ostyát megszentelte, hogy az egész nép vele sírt, s olyan sírás-rívás hallatszott, akár egy halottas házban.⁸ Suso Henrik, a nagy misztikus az Úr öt sebére emlékezve öt kortyot iszik a kehelyből, de mert Krisztus oldalából vér és víz folyt, az utolsó kortyot kétszer veszi magához.⁹ Szent Vencel cseh király legendájából tudjuk, hogy az Oltáriszentség gabonáját apródjaival maga aratta le, csépelte ki és őrlötte meg; hasonlóan a misebort is maga szüretelte és préselte. Szent Domonkos pedig olykor gondoktól nehéz fejét a kinyitott tabernákulumba dugta.¹⁰

Ezek a sajátosságok Magyarországon is megfigyelhetők. Egy Székely László nevű pálosról például tudjuk, hogy a 16. század elején a szentmiséket igen nagy áhitattal végezte, közben gyakran hangos sírásra fakadt.¹¹

A magyarországi Eukarisztia iránti tisztelet megrajzolásánál legfontosabb a Krisztus teste patrícíniumok elterjedésének vizsgálata. Ezeket Bálint Sándor összegyűjtötte és publikálta — gondolok itt a Karácsony, húsvét, pünkösd című kötetére —, ezért ezekről nem beszélek.¹² A középkorban az Oltáriszentség tiszteletét leginkább terjesztő vallási közösségek a Krisztus Teste társulatok — confraternitások — voltak. Magyarországon a vallásos társulatok között a legelterjedtebbek. Ilyen volt többek között Budán, Pesten, Magyaróváron, Sopronban, Bazinban, Pozsonyban, Pozsonyszentgyörgyön, Körmöcbányán, Besztercebányán, Selmecebányán, Eperjesen, Bártfán, Kisszebenben, Lőcsén, Kassán, Egerben, Kolozsváron, Szászbesztercén, Nagyszébenben és Brassóban, sőt Bálint Sándor szerint Szegeden is. Esztergomban Demeter érsek alapította 1384-ben. Budán és Sopronban kettő is volt, Budán az egyiknek, melynek oltára a Mária Magdolna templomban volt a magyarok, a másiknak a Nagyboldogasszony templomban a németek; Sopronban az egyiknek a

papok, a másíknak a világiak voltak a tagjai. Az első társulat a pozsonyi volt, 1349-ben alapították, a többi zömében a 15. században alakult.¹³

Alapszabályaik szerint társulatuk célja „Isten dicsérete és a mi drága Üdvözítőknek szentséges testének imádása”. Ennek érdekében a tagok az Oltáriszentség tiszteletére minden csütörtökön énekes misén vesznek részt, ha valaki meghal közülük, együtt virrasztják, hogy kérjék az Úr irgalmát az elhunyt számára.

Megjelennek a halottért mondott gyászmisén, s azt elvégeztetik az idegenben elhunyt tagokért is; a tisztító tűzben szenvedő lelkekért minden hétfőn két gyertyát égetnek; a kántorböjtöket követő vasárnapokon esti vecsernyén, hétfőn pedig szentmisén vesznek részt, s egy szál gyertyát, s tíz denárt ajánlanak fel; a pozsonyi társulat három káplánt tart a szertartások elvégzésére, s végezetül nagy súlyt fektetnek az egyetértésre, ezért hékéttlen, izgága embert nem vesznek fel, a haragosokat pedig kibékülésre kötelezik.¹⁴

Nagyszébenben 1372-ben alapítják meg a polgárok „Krisztus teste és vére felséges és titokzatos szentségének testvérületét”. Az alapítás után 12 évvel már úgy említik, mint a város lelki életének irányítóját. Oltára a Boldogságos Szűz plébániatemplomában állt. Csütörtöki miséjük 1460-tól kezdve még ünnepélyesebb lett. Ekkor Krisztus szentséges teste tiszteletére, a hívek alázatának növelésére és az ott élő hitetlenek megtérítése érdekében a plébános beleegyezésével elhatározták, hogy minden csütörtökön ünnepélyes körmenetben viszik az Oltáriszentséget a társulati oltárra. A körmenetben a hívek égő gyertyákkal vesznek részt, harangzúgás és orgonaszó közben az Oltáriszentséget dicsőítő énekeket énekelnek. A körmenetben végig résztvevők számára búcsút kérnek a pápától. „Azért keresünk menedéket az Oltáriszentségnél — mondják —, hogy az ő jóságos könyörületességével megvédjen bennünket a töröktől és Krisztus keresztjének az ellenségeitől”.¹⁵ Fennmaradt a társulat feljegyzése arról, hogy milyen körmenetben részesülnek a tagok. A csütörtöki nagymisén való részvétel, a szombat esti Salve regina éneklése, az Ave Maria különböző alkalmakkori háromszori elimádkozása, különböző alkalmakkori térdhajítás — például a misében Jézus és Mária nevének említésekor — Krisztus kínzóeszközeinek ájtatos nézése és a Miatyánk elimádkozása mind 20 nap és 5 év közti időre terjedő búcsúval járt.¹⁶

Az Oltáriszentség tiszteletének leglátványosabb megnyilvánulásai a körmenetek. Elterjedt szokás, hogy a nagycsütörtöki misealapítványokat a hívek Krisztus Teste tiszteletére mondatják, melyhez körmenetek is kapcsolódtak. Besztercén minden hó első csütörtökén tartottak a plébániatemplom körül ünnepélyes körmenetet az Oltáriszentséggel, s hogy a hívek minél nagyobb buzgalommal vegyenek részt a körmenetben, 1496-ban a város tanácsa 10 napos búcsút kér a pápától. A pozsonyi ferences templomban 1502-ben Szent Sebestyén társulat alakult. E társulaté volt az Oltáriszentségről való ájtatosság is, melyet a szerzetesek minden csütörtökön a folyosók körül az Oltáriszentséggel végeztek.¹⁷

Az Úrnap körmenet nyújtotta a legszámosabb és leglátványosabb szokásokat. Kassán a mennyezet feldíszítéséről és viteléről a kereskedők céhe gondoskodott. Ők hintették be fűvel is az útvonalat, amelyen a menet haladt. A nagyszébeni ötvöscéh legényei gyertyával a kezükben haladtak a mesterek előtt. A szászkezdí vargalegények is kezükben égő gyertyával vettek részt a körmeneten, a fejüket a körmenet alatt zöld koszorú díszítette. Eperjesen pedig a céhtagok maguk készítették a körmenethez szükséges gyertyákat.¹⁸ Bálint Sándor szerint egyes helyeken Úrnapján misztériumjátékokat is bemutattak, amelyek tárgyát a Szentírásból merítették.¹⁹

A legfényesebbek és leglátványosabbak a budavári körmenetek voltak.²⁰ Ezekről a velencei követ jelentései alapján tudunk. 1501-ben a királlyal együtt óriási néptömeg jelent meg rajta. Érdekes látványosságot mutattak be, mely azzal a jóslattal függött

össze, hogy a mohamedán hitnek akkor lesz vége, amikor sikerül szétrombolni Mohamed koporsóját. Előadásmódja a népi gondolkodásra jellemző.

Felállították Mohamed mecsetjét, benne függött koporsója, amelyet a szultán és számos basa bábualakja vett körül. Amikor a körmenet a mecset elé ért, óriási tűzsugár csap le a koporsóra, s azt a körülötte álló törökökkel együtt lángba borítja. Ami nem hamvadt el a tűztől, azt a mecsetre rohanó tömeg törte ízzé-porrá botok és kövek segítségével. A vallásos ünnep népünnepléy lett. A palota-tér közepén egy szökőkút állott, amelyből egész nap bor folyt, s amelyből igyekezett mindenki meríteni azzal, amivel tudott; bőgrével, fazékkal, sőt kalappal is. De volt, aki csak száját tartotta oda a borsugárhoz. A tömeg közé kappanokat, ludakat és galambokat is dobáltak.

1525-ben is nagy fénnel ülték meg az Úrnapi ünnepét. Az ünnep előestéjén a várkapornában vecsernyét tartottak, melyen Lajos király is megjelent. Úrnapiján a királyi kápolnában volt a mise a király jelenlétében. A mise alatt az apródok égő gyertyákat tartottak a kezükben. A körmenetet a király udvarmestere, Korlátkövi Péter rendezte. A menetben a keresztek, az aranyozott ezüstképeket, amelyek bíborbársonnyal voltak hordozó eszközeikhez erősítve, és a virágokkal feldíszített ereklyéket az udvari személyzet tagjai vitték. Az Oltáriszentség mellett 12–14 királyi apród haladt, kezében égő gyertyával. Az Oltáriszentség elé mindenütt, amerre haladt a menet, rózsákat és virágokat hintettek. A király és a királyné a számukra felállított sátorból nézték végig a körmenet lefolyását.

* * *

Gyöngyösi Gergely jegyezte fel, hogy Domonkos testvér rendfőnöksége idején egy ifjú pálos így vallott:

„Onnan fogom kezdeni tisztelendő atya, hogy a szentmiseáldozatban, amikor fölemeltetted az áldozat, nem mást láttam, mint Jézus Krisztust, tetőtől talpig vérral borítva; látása olyan réteggésszel töltött el, hogy félelemmel gondolok arra, ami az ő tiszteletét csökkentené.”²¹

Ezzel a példával visszatértünk előadásunk kiindulópontjához. . A bolsenai mise, s az Eukarisztia iránti fokozott fogékonyság megindítja a Szent Vér legendaképződés folyamatát. Ehhez szeretnénk megjegyezni, hogy a Szent Vér különleges tisztelete sajátosan a gótika áhitatának gyümölcse. Ez a kultusz — amint már említettük — a középkori lelkiségnek az Eukarisztia, s Jézus kínszenvedése iránti tiszteletéből fakadt, de motiválta a Grál legenda is, s a VIII. Bonifác pápa által meghírdetett első szentév (1300), mely Krisztus megváltói vérének végtelen értékét az egyház kegyelmi kincstára alapjának tekintette.²²

Visszatérve a Szent Vér legendákra, Bauerreiss német bencés egyháztörténész a 30-as években 117-et tett közzé ezekből²³; a magyarországi Szent Vér kultuszra vonatkozó ismereteket pedig a közelmúltban Tüskés Gábor és Knapp Éva foglalta össze a Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról című kötetben.²⁴ Ezekre alapozva, mi most előadásunk második részében inkább a Szent Vér kultuszra vonatkozó újabb adatokat tesszük közzé, s megpróbáljuk rekonstruálni a magyarországi Szent Vér kegyhelyek hálózatát, röviden jellemezve mindegyiket.

BÁTA (bencés apátsági templom)

Az ország leghíresebb Szent Vér búcsújáróhelye.²⁵ A kultusz első említésének a Thuróczi krónika információját tartották, mely szerint Garai János 1415-ben kiszabadulva spalatói fogságából „roppant nehéz bilincseit Bátára vitte fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és Megváltónk drága vérének dicsőségére”.²⁶ Az elmúlt

esztendőben azonban kezembe került egy 1411. decemberében kelt oklevél, melyben Rozgon-i Simon országhíró a Batha-i egyház határai között megfordulóknak vámmentességet engedélyez.²⁷ Ez már a kultusz bitonyítéka. Ezen kívül Bonfini (Rerum Hungaricarum II. Decas) szintén foglalkozik Garai fogadalmával, s részletesebben meséli el azt, mint a Thuróczi krónika. Eszerint Garai lábán súlyos vasgolyókkal ugrott ki a spalatói várból, s szerencsésen megszabadult. Ezért ezeket a lábbilincseket a bátai egyházba vitte, s ott az ajtófélfára akasztotta azokat, ahol még Bonfini idejében is láthatók voltak.²⁸ Ugyancsak újabb eredmény, hogy Bátán két templom volt a középkorban. A Szent Mihály tiszteletére szentelt bencés apátsági templom, a Szent Vér őrzési helye, egy egyhajós gótikus templom volt, nagyobb tömeg befogadására alkalmatlan. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy a Bata mezővárosában — a kikötő közelében — lévő, Szent Margit szűz tiszteletére szentelt hatalmas egyház lehetett a kultusz másik központja, ahová — közel lévén a kettő egymáshoz — körmenetben vitték át az ereklyét. Mellette lehetett a zárandokok temetője is.²⁹ Egyébként az ereklyét Ransanus püspök leírásából is ismerjük, aki így ír róla: Bata kis falu ugyan, de előkelő az ott levő bencés monostor miatt, mely nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, hogy a Szentostyában Krisztus vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint igen sokan állítják, akik látták.³⁰ Sőt, ábrázolások emléke is fennmaradt Vince apát 1500. évi pecsétlenyomatán.³¹ Másfél évszázadon keresztül a magyarság kedves szenthelye.³²

DIÓSGYŐR? (pálos kolostor)

Szent Vér ereklyéjének emléke nem maradt ugyan fenn, de patricinium említései alapján bizonyosnak látszik, hogy létezett. Például Krisztus szentséges testéről nevezett kolostor;³³ Miskolc mezőváros Krisztus szentséges teste iránti tiszteletből ad birtokokat neki;³⁴ Mátyás király minden oklevele Krisztus szentséges teste egyházának nevezi;³⁵ végezetül előfordul a bátaival teljesen megegyező titulus Krisztus teste és vére egyháza néven.³⁶

ESZTERGOM (főszékesegyház)

Szent Vér ereklyéjét, sőt külön ünnepnapját (Adventus Sanguinis Christi) is ismerjük az esztergomi szertartáskönyvből.³⁷ Az 1397. évi esztergomi Canonica visitatio pedig úgy rendelkezik, hogy „Szent Kereszt ünnepén az alórkanonok köteles kivinni az Úr keresztjét a sekrestyéből és ünnepélyesen az oltárra helyezni, és hasonlóképpen Szent Cirjákusz ünnepén Krisztus véréit.”³⁸ Az ereklye oltárának tett adományokról is tudunk.³⁹

GARAMSZENTBENEDEK (bencés apátsági templom)

Szent Vér ereklyéjét 1483-ban a templom felszentelésekor ajándékozta Mátyás király, s később külön Szent Vér kápolnát építettek számára. Búcsúünnepé Pünkösöd volt, s ábrázolási emléke is fennmaradt egy szárnyasoltárképen, mely ma a Keresztény Múzeumban van. Az ereklye jelenleg is létezik többször átalakított ereklyetartójában: egy Krisztus vérére mutató lepel darabkája.⁴⁰ A közelmúltban Bodorné Szent-Gály Erzsébet mutatott rá a garamszentbenedeki úrkoporsó és a Szent Vér ereklye liturgikus kapcsolatára. Kimutatta, hogy az úrkoporsó előoldalán lévő aranyozott konzol nagypénteken a Szent Vér ereklye helye lehetett.⁴¹

GYŐR (székesegyház)

Szent Vér ereklyéjét meglátogatóknak 1434-ben IV. Jenő pápa a bátaival azonos búcsúkiváltságokat engedélyez, s úgy említi, hogy ott is látható az Oltáriszentségben Krisztus csodálatos vére.⁴² Mohácsi Dénes pécsi kanonok egyik prédikációjában hússá változott ostyaként emlegeti.⁴³

GYŐRI EGYHÁZMEGYE (plébániatemplom)

1470-ben egy győrmezei pap misézés közben, a néppel együtt Krisztus vérének cseppjeit látta a konszekrált ostyában. A mise végeztével a pap a korporáléba takart ostyát a tabernákulumba helyezte. Elderbach Berthold, Monyorókerék földesura azonban elrabolta. A győri püspök tett panaszt a pápánál az eljárás miatt.⁴⁴ Megjegyezzük, hogy egyes kutatók azonosnak vélik a vasvári ereklyével.⁴⁵

KASSA (plébániatemplom)

A Szent Erzsébet templom ereklyéje, mely eredetileg ispotálytemplom volt. IX. Bonifác pápa 1402-ben kelt bullája olyan templomnak nevezi, amelyben a Mi Urunk Jézus Krisztus dicsőséges vére rég letűnt időktől fogva feltaláltatott.⁴⁶ Ábrázolási emléke is ismeretes az 1518 körül készült kassai graduáléban.⁴⁷

LUDBERG Horvátország (plébániatemplom)

Eberhard püspök idejében, a 15. század elején egy papnak, a ludbergi templomban misézése közben kételyei támadtak az átlényegülésről, mire a már megszentelt bor az igazi és természetes vér színét öltötte magára. A pap félelmében a Szent Vért a templom falának egy rejtékebe helyezte, s csak halálos ágyán fedte fel. A Szent Vért azóta nagy tisztelettel övezik. II. Gyula pápa búcsút is engedélyezett az oda zarándoklókank, s ma egy barokk monstancia alakú tartóban létezik.⁴⁸

MONYORÓKERÉK (pálos kolostor)

Az erőszakos kultuszteremtés példája. A győr megyei véres ostyát 1470-ben Elderbach Bertold Monyorókerék földesura elrabolta.⁴⁹ Az eset érdekességét csak fokozza, hogy Bertold épp ebben az időben építteti a monyorókeréki pálos kolostort.⁵⁰

Minden valószínűség szerint kegyhellyé szerette volna tenni a vérző ostya által.

PATACS (pálos kolostor)

Gyöngyösi Gergely a Szent Jakabról nevezett pálos kolostort Krisztus drágalátos vérével ékeskedő szentegyháznak nevezi.⁵¹

PÉCS (domonkos kolostor)

A pécsi domonkos kolostorban is őriztek, a templom sekrestyéjében Szent Vér ereklyét. Hamarosan csodás események keltek szárnyra, s 1492-ben a rendfőnök megengedte ideiglenesen a kolostor perjelének, hogy asszonyokat is beengedjen a sekrestyébe az ereklye elé, amíg a lehető leggyorsabban kápolnát nem építenek számára, hogy a kolostor életét a zarándokok ne zavarják.⁵²

SIKLÓS (várkapolna)

Ismét, az erőszakos kultuszteremtés példája. Perényi Péter 1519-ben elrabolja a bátai Szent Vér ereklyét,⁵³ s 1521-ig siklói várában őrzi. Perényi a rabolt ereklyének méltó helyet akart készíttetni, ezért építteti meg azt a magas loggiát, melynek keretdíszei Krisztus kínszenvedésének eszközeit ábrázolják, s az volt a szándéka, hogy erről a magas loggiáról mutassák fel a népnek az ereklyét, mint ahogyan ez nagy búcsújáróhelyeken, például Aachenben és Róma templomaiban szokásos.⁵⁴

SZEGED (plébániatemplom)

Bálint Sándor szerint a Szent Erzsébet templom ereklyéje volt az a vérző ostya, amelynek emlékét Laskai Osvát és a szegedi népnyelvi hagyomány őrizte meg. A Lányi kódex alapján az is biztosan elmondható, hogy Szegeden Úrnapját Szentvérmapként emlegették.⁵⁵

TARKÓ vár melletti Mindenszentek egyháza

Miklós egri püspök vizsgálólevelét ismerjük 1346-ból arról az ostyáról, mely a Mindenszentek egyházában egy üveg, vagy kristályedénybe zárva látható. Más említés nem maradt fenn.⁵⁶

VASVÁR (domonkos kolostor)

A domonkosok vasvári kolostorában is volt Szent Vér ereklye, 1500-ban engedélyez a pápa búcsút a szokásos feltételek mellett mindazoknak, akik a templomban őrzött csodálatos ostyához elzarándokolnak.⁵⁷

VESZPRÉM (domonkos kolostor)

Boldog Iona legendájából tudjuk, hogy a veszprémi Szent Katalin kolostorban „egy szelencében megmutatta az Úr csodálatos alakban lévő testét négy nővérnek. Közülük az egyik úgy látta, hogy húsvörösbe hajlik és tündököl, a másik úgy látta, mintha kised lenne, a többiek, ketten kissé vörösnek látták. Egyiküknek azt mondta: Ez az Úr teste, amelyet a pap keze megszentelt; az angyalok hozták az égből, és most elhozták nekem.”

* * *

Megemlítnék még egy korabeli legendát, mely nem eukarisztikus csoda, de érdekes, mert Jézus gyermeki alakban jelenik meg benne.⁵⁸

A Bakonyban lévő falucskában 1464-ben történt egy érdekes csoda. Egy menyasszonynak egy férfi jelent meg karján keresztet tartó gyermekkel. A gyermek azután a keresztet a menyasszony kendőjébe nyomta. Az a kendővel Damján testvérhez szaladt, és az esetet elmondta... A keresztet pedig a testvérek tisztelettel átvették és tartóba helyezték.⁵⁹

A veszprémi és eszenyi csoda–elbeszélés és ennek kapcsán keletkező ereklye már átvezet bennünket az eukarisztikus legendák egy sajátos csoportjához, amikor az Údvözítő az ő jelenlétét nem szenvedésével és vérével mutatja meg, hanem gyermeki alakban jelenik meg.

E csodatípus nem ismeretlen az európai szakirodalomban sem, Bauerreiss többet is említ. Többek között Bajorországban Deggendorfban 1337-ben zsidók több szentostyát vásároltak egy cselédől. Az ostyákat tövissel megkarcolták, árral összeszúrkálták, üllőn kalapáccsal ütötték, egy befűtött kemencébe dobták és kínozták. A sanyargatás alatt vér folyott a szentostyából és egy csodálatos gyermek jelent meg. Mikor tettük kitudódott, az ostyákat egy gödörbe dobták.⁶⁰

Passauban ugyancsak keresztények megvesztegetésével jutottak zsidók nyolc szentostyához. Ezeket is átszúrták késsel és tövissel, majd égő kemencébe dobták. Erős morajlás közepette megjelent egy gyermek, akit két angyal kísért.⁶¹

Günstrowban zsidók szentostyákat vásároltak, átszúrták őket, mire gyermek kiáltozása hallatszott.⁶²

Kölnben szintén egy kikeresztelkedett zsidó húsvéti áldozáskor kivette szájából a szentostyát, hogy megalázza. El akarta ázni a temetőben a földbe, de amikor jobb kezével megmozdította a földet, egy csodaszép gyermeket látott. Amikor azonban a templomba akarták vinni, az fényes ragyogással eltűnt.⁶³

Franciaországban Douai-ban Szent Amatus püspök kanonokjainak templomában húsvétkor egy pap a földre ejtette a szentséget. Amikor azonban térdet hajtott, hogy felemelje, az magától a levegőbe emelkedett, s hozzátapadt ahhoz a kendőhöz, amelybe a pap krizmával megszentelt ujjait szokta törölni. Erre odaszaladtak a kanonokok, s a ruhában látták a testet, mely a Legszebb Gyermek alakjában jelent meg. A csodálatos jelenség csak akkor szakadt meg, amikor például a tabernákulumba való visszahelyezést igényelte.⁶⁴

Fennmaradt ennek a legendatípusnak egy igen érdekes és figyelemre méltó magyarországi példája. Kivonatossan már Némethy Lajos ismertette a Magyar Sion 1901. évfolyamában, s itt közölte a legenda latin és német nyelvű változatainak

szövegét is. Mivel e legendára azóta is igen kevesen figyeltek fel, mi most a latin vátozatot teljes terjedelmében ismertetjük.⁶⁵ Magyar fordításban így hangzik:

Jézus Krisztus ruhácskája átvitelének története Magyarországról a jeles Köln városába, a fehérapácák kolostorába, ahol a város lakosaitól éppúgy, mint a külföldiektől, hihetetlen tisztelettel övezetik.

Minden Krisztushban hívőnek, összességében és egyenként, a jelenleg élőknek és az eljövendőőknek, akik ebbe az írásba beletekintenek kegyesen adjuk tudtára. Mivel a leghatalmasabb és legkegyesebb Megváltónk, Urunk Jézus Krisztus ugyanis, a vigasztalás szerfölött nagy kedvességével, a szépséges isteni fénynek különleges sugárzásával az övéivel és az övéiben csodálatos módon szokott megnyílvánulni. Élt ugyanis Magyarországon egy jámbor és nagyon buzgó pap, Magyarország felséges királyánjának káplánja. Mondják, hogy ez a pap 33 éven át egyfolytában bőjtölt, húsételt nem fogyasztott, és sokféle feladatát hűségesen és jámborul elvégezve a földre borulva könyörgött, s imádkozás közben kívánta látni urát Jézus Krisztust, miként ő legszentebb életében a világon emberként élt.

Végül is ettől a tökéletességre és jóra vágyódó férfiútól isteni sugallatra, s az ő vigasztalására egy éjszakai látomásban kifürkésztetett, vajon Megváltóját gyermekségében, vagy kinszenvedésének alkalmával kívánja-e szemlélni? Ő azt mondta, hogy gyermek alakjában kívánja urát látni. Azután ez a nagyon buzgó pap az isteni vigasztalás harmatától eltelve és a misztikus sugallattól felhevülve — szinte nem tudván a szeretet édességétől Megváltója iránt lángra gyúlt lelkét elviselni — készítettett egy kék selyemből való gyermekinget, majd ezt a ruhácskát az ő misemondásának idején az oltárra tette, miként az isteni kinyilatkoztatás ezt neki előzőleg megparancsolta. És amikor a misében Jézus Krisztus testének és vérének felemelése megtörtént, a mi Megváltónk gyermek alakjában a ruhát magára öltve megjelent a papnak. A pap pedig ettől a látomástól örvendezve a szentmise végzésének idejét sokáig, mintegy három óráig elhúzta a királyné jelenlétében. Magyarország királynéja pedig csodálkozva a késedelem miatt, kíváncsian kérdezte tőle, hogy miért húzta el a misét jobban, mint máskor. A mise befejeztével magához rendelte a papot, mert tudomást kívánt szerezni a mise késedelmének okáról és a látomásról. Tudniillik, midőn az Úr Jézusnak tetszett, a pap szemei elől eltűnt, s a kék színű tunikát az oltáron hátrahagyta, s vigasztalásul neki adta. Tehát a pap a királyné sürgető kérései miatt kissé megzavarodva, s vonakodva ugyan, de titkát mégis kinyílvánította. Ezeket hallva a királyné még sürgetőbben könyörgött hozzá a ruhácskáért. Végül az ő sok könyörgése eredményeképpen a pap adományából elnyerte és megszerezte a mondott tunikát.

Később, néhány év múlva Magyarországra érkezett egy nagyon tiszteletreméltó és vallásos lovag, aki a jeruzsálemi német lovagrend Szűz Máriáról elnevezett ápolórendjének volt a szerzetese. Ennek a lovagnak volt egy hajadon nővére, aki a jeles Köln városában lévő Mária Magdolnáról elnevezett fehérapácák kolostorában élt. Ez a lovag Poroszországból nagy hadsereggel jött a magyar király segítségére, a hitszegő törökök legyőzésére. S mivel ő az ellenség fölött győzelmet aratott, Magyarország királya fáradozásaiért jutalmat akart neki adni, tudniillik aranyat, ezüstöt és egyéb értékes ajándékokat. Miután mindezeket elutasította és semmit sem akart sem pénzben, sem kincsekben elfogadni a királytól, csak szívének nagy vágyódásával azt kérte a királyi felségtől, hogy urunk Jézus Krisztusnak azt a gyermeki ruháját, amelyet a királyné ereklyéivel együtt elrejtve tart, adják oda neki. Akkor a király sok kéréssel kieszközölte a királynétól és elkérte Jézus Krisztus köntösét, amelyet az magánál tartott, királyi ékszereivel együtt. A mindenható Isten rendelkezéséből a királyné beleegyezéssel hagyta jóvá, amit Magyarország királya kért, így a király megszerezte azt tőle Isten dicséretére és tiszteletére, de visszatartotta a

köntöske bal ujját a dolgok örök emlékezetére. A köntöskét pedig a lovag magával vitte és később a kolostorban élő nővére bízta, nyomatékosan figyelmeztetve őt annak őrzetére. Majd őt zárral jól megerősített aranyozott ládikába hajtogatta bele és megjelölte, s levélben eskette meg arra, hogy sem a tunikát, sem a csodát az emberek közül senkinek sem fedi fel mindaddig, amíg ő vissza nem tér. De Isten akaratából, akinek minden hatalmában van, a lovag befejezte élete utolsó napját, mielőtt hazájába visszatért volna. A jámbor szűz pedig — fivére megbízatását a legnagyobb igyekezettel kívánta teljesíteni, ezért a ládikát a tunikával és egyéb ereklyékkel együtt egy jól megerősített nagyobb tokba helyezte és az emberek közül senkinek sem árulta el. Mivel Isten mindent tud és elrendez mielőtt azok megtörténnének, az említett apáca is elköltözött a világból, aszerint a döntés szerint, amelyet Isten neki elrendelt. És így a tunika 150 évig maradt elzárva abban a dobozban a többi ereklyével együtt, anélkül, hogy valaki tudott volna róla.

Később, az Úr 1412. évében zarándokok nagy sokasága érkezett Magyarországról az aacheni Szűz Mária 7 éves látogatása idején, és nyomatékosan követelték, hogy mutassák meg nekik Jézus gyermeki köntösét, mely ott Mária Magdolna kolostorában van elrejtve. Azt állították, hogy nekik hírből és az isteni sugallat különleges intésére ki lett jelentve, hogy abban a kolostorban van egy kék színű selyem tunika, amelynek ismertetőjele, hogy hiányzik a bal ujjá, s amint ők állították, ott van elrejtve. A ruhácska bal ujjá pedig Magyarországon, Boldog Margit kolostorban van Buda mellett, a Duna egyik szigetén, ahol azt jámborul és hódolattal tisztelik; és állhatatosan kérték a kolostor szüzeit, hogy kegyeskedjenek nekik a ruhát megmutatni, mondván: Ők addig el nem mennek a templomból, míg az ott elrejtett tunikát meg nem látták.

Miután a nővéreket sokat zaklatták kérdéseikkel, azok azt válaszolták, hogy tunikáról semmit sem tudnak és tagadták, hogy az ő templomukban olyan ládákat helyeztek volna el, amelyben ereklyék vannak, és azt nyilvánították ki, hogy tunikát nem találtak. A magyarok még sem akartak addig visszamenni, míg meg nem látják a köntöskét. Erre felnyitottak egy tokot, amely őt zárral szilárdan meg volt erősítve és ebben megtalálták az összehajtogatott és aranyozott dobozban elhelyezett tunikát. Majd a zarándokok kívánsága szerint Istennek hálát adva nyilvánosan felmutatták. Látták tehát a zarándokok a köntöskét, örvendezve dicsérték az Úr Istent, újjongással mondván: Igazság van az ő szavaiban... stb. A szóbanforgó tunikát így találták meg és fel is mutatták. Ezt nemcsak a magyarok és Köln város lakói, hanem a különböző vidékekről a kölni Mária Magdolna kolostorba összesereglett zarándokok is nagy ájtatossággal tisztelik, dicsőségére és tiszteletére a mindenható és mindenkor dicsőséges Istennek. Jézus Krisztus gyermeki ruhácskájának rejtkehelye a mi urunk Jézus Krisztus isteni kinyilatkoztatása és belső sugalmazása által a magyarországi jámbor zarándokoknak csodálatos módon jutott tudomására. Történt az Úr 1412. évében, június 20-án.

Ettől kezdve mind a magyarok, mind Köln város lakói, mind más nemzetek zarándokai egyre nagyobb tisztelettel látogatták és látogatják a csodás köntöskét.

Én, Fremperger Tamás a szépművészetek és orvostudományok borostyánosa, — ki abban az időben a felséges fejedelemnek és úrnak, Miksának, Ausztria, Stiria, Karintia hercegének káplánja voltam — kinyilatkoztatom, hogy László király idejében láttam Boldog Margit szűz monostorában, Budán, azon a helyen, amelyet Szigetnek mondanak, a bal ujját annak a Jézus köntösnek, mely Kölnben volt elrejtve a szerzetes kanonokok rendjéhez tartozó fehérapácák Mária Magdolna kolostorában. Én, ugyanúgy, mint a többiek, akik jelen voltak Kölnben a felséges Frigyes császárral és fiával Miksával az Úr 1474. évében látták (a köntöskét). Nyomtatta Reuchen Lajos Kölnben.

Nem maradt más hátra, mint ahogyan a Szent Vér legendáknál a bolsenai csodából indultunk ki, úgy befejezésként a gyermek Jézus csodák prototípusát is ismertessük, mely Szent Lajos királlyal történt kb. egyidőben a magyarországi csodával.

Szent Lajos király karácsony nyolcadában éppen a szobájában volt, amikor udvari papja felrohan hozzá és mondja: Uram, királyom, gyere gyorsan le a kápolnába, a pap keze között az ostya gyermek Jézussá változott és a Jézuska ott ül az oltáron és mosolyogva néz mireánk. A legendaíró erre megkérdezi: Te mit csináltál volna testvérem? Mert én felugrottam volna, s rohantam volna le a kápolnába, nézni a kis Jézust, aki megjelent. Szent Lajos azonban azt felelte lelkendező papjának: Eredj csak vissza a kápolnába, folytassátok a misét, s mondjátok meg a kis Jézusnak, hogy elég hite van a francia királynak, hogy jelenések nélkül is elhiggye Jézus jelenlétét az Oltáriszentségben.⁶⁶

JEGYZETEK

1. A bolsenai mise történetét, melyet Rafaello a vatikáni Stanzákon is megfestett, SPIRAGO — BEZERÉDI: Példatár című művében olvashatjuk az 1609. szám alatt. Ezen kívül felvette legendái közé BAUERREISS, Romuald: Pie Jesu című művében is, München, 1931. 78.; JAJCZAI: A művészet hódolata az Eucharisztia előtt... Bp. é.n. 24.; Lüttichi Juliánára lásd: MOHL Antal: A legméltóságosabb Oltáriszentség örökimádása...(lásd a 3. számú jegyzet) 33.
2. E kérdéskörrel két később, még többször idézendő mű foglalkozik, részletes bibliográfiát adva jegyzeteiben: KÓNYI Mária — HOLUB József — CSALOG József — DERCSENYI Dezső: A bátai apátság és Krisztusvére ereklyéje. Szekszárd, 1940. pp. 23–26.; TŰSKÉS Gábor — KNAPP Éva: A szent vér tisztelete Magyarországon = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1986. pp. 76–82.
3. Az Eukarisztia történetének legfontosabb összefüggéseit NEMESHEGYI Péter: Az Eukarisztia. Róma, 1975 című munkájából vettük. A témához kapcsolódó legfontosabb német nyelvű munkák: ADOLF, Franz: Die Messe im deutschen Mittelalter. Freiburg, 1902.; GERKEN, A.: Theologie der Eucharistie. München, 1973., valamint NEUENHEUSER, B.: Eucharistie in Mittelalter und Neuzeit. Freiburg, 1963. A kultusz történetének sok európai vonatkozását olvashatjuk HUIZINGA, Johan: A középkor alkonya. Bp. 1979., a magyarországi példákat pedig az eddigi legjobb magyar feldolgozásokból vettük: PÁSZTOR Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940. 24–28., 135–138. Az Eukarisztia magyarországi tiszteletére alapvető munkák még: MOHL Antal: A legméltóságosabb Oltáriszentség örökimádása hajdan és napjainkban. = A Győri Oltáregyesület ötvenéves jubileuma alkalmából. Győrött, 1912.; MÜLLER Lajos: Az Oltáriszentség. Bp. 1927. PÉTERY József: A szentmise története. Bp. 1947.; SCHÜTZ Antal: Krisztus jelenléte az Oltáriszentségben. Bp. 1910.; SZUNYOGH Xavér: A szentmise kialakulása. Bp. 1936.; SZUNYOGH Xavér: Missale. Bp. 1933. (Megfelelő részek).
4. MIHÁLYI Gilbert: Az egyház liturgikus élete. Róma. 1980. 126–129.
5. NEMESHEGYI i.m. 101–102.
6. MIHÁLYI i.m. 129–130.
7. HUIZINGA i.m. 154.
8. HUIZINGA i.m. 190.
9. HUIZINGA i.m. 151–152.
10. BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium II. Bp. 1977. 306.; MÜLLER Lajos: Jertek, imádjuk. Bp. é.n. 117.
11. GYÖNGYÖSI Gergely: Arcok a magyar középkorból. (Magyar ritkaságok) Bp. 1985. 271.
12. BÁLINT Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd. Bp. 1989. pp. 340–362.
13. PÁSZTOR Lajos i.m. 23–24.
14. U.o. 24–25.
15. U.o. 25.
16. U.o. 39.
17. U.o. 26.
18. U.o. 45.
19. BÁLINT Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bp. 1938. 258.
20. PÁSZTOR Lajos i.m. 26–27.

21. GYÖNGYÖSI Gergely i.m. 285.
22. VI. Kelemen pápa azóta híressé vált „Unigenitus Dei Filius” kezdetű bullájában azt mondja erről: „Isten egyszülött fia... számunkra az Istentől bölcsességgé, igazsággá, elégtellessé és megváltássá lett. Nem kecskék és tulkok vére által lépett be egyszer s mindenkorra a szentélybe, s örök megváltást szerzett. Ugyanis nem romlandó arannyal és ezüsttel váltott meg minket, hanem saját magának, a tiszta és fölténelküli báránynak értékes vérével. A kereszt oltárán ártatlanul kiontott vérenek nem egyetlen cseppjét áldozta fel — mely ugyanis az egész emberiség megváltására elég lett volna —, hanem mint ismeretes, bőségesen kiárasztotta úgy, hogy egyetlen ép rész sem találtott benne talpától a feje tetejéig. Ezért tehát, hogy ne váljon feleslegessé, vagy hiábavalóvá az ily nagy vérkiontás bőséges irtalma, a küzdő egyház számára kincsékként halmozta fel, azt akarva a kegyes atya e kincsel, hogy az ő fiai számára végtelen kincs legyen, s akik ezzel élnek, Isten szeretetének részeseivé váljanak”. A bullát idézi: DENZINGER, H. — SCHÖNMETZER, A.: *Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum...* Róma, 1976. 301.
23. BAUERREISS, Romuald: *Pie Jesu. Das Schmerzensmannbild und sein Einfluss auf die mittelalterliche Frömmigkeit.* München, 1931. 3–130. Itt jegyezzük meg, hogy e témának nagy német irodalma van, melyek közül csak a legjelentősebbeket emeljük ki: BAUER, A.: *Eucharistische Wallfahrten zu „Unserm Herrn”, zum „Hl. Blut” und zum „St. Salvator” im alten Bistum Freising.* = ZIEGLER, A.W. *Festgabe des Vereins für Diözesangeschichte von München und Freising zum Münchener Eucharistischen Weltkongress.* München, 1960. BROWE, P.: *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter.* München, 1933. KRIS, L. — RETTENBECK: *Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens.* München, pp. 57–76.
24. A Szent Vér tiszteletének legjobb és legújabb összefoglalása, mely jegyzetapparátusában a téma nemzetközi és magyarországi szakirodalmát is tartalmazza Tüskés Gábor és Knapp Éva már előbb idézett tanulmánya a *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* című kötetben. pp. 76–116.; 313–324. (jegyzetek) L. még BALANYI György: *A Szentvér tiszteletének nyomai a magyar középkorban.* = *Vigilia*, 1952. pp. 573–582.
25. A reá vonatkozó legfontosabb irodalom a következő:
SÖRÖS Pongrác: *A bátai apátság Krisztus-vére ereklyéje.* = *Religio*, 1907. pp. 38–40.; SÖRÖS Pongrác: *Az elenyészett bencés apátságok.* = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története.* Bp. 1912. XII/B. 119–141.
KÓNYAI Mária: *A bátai apátság Szent Vér ereklyéje.* = *Regnum*, 1937. 119–140.
FÁJTH Jenő: *A Szentvér története.* = Tóth Nándor: *A bátai Szentvér.* É.n. 3–8.; KÓNYI Mária — HOLUB József — CSALOG József — DERCSÉNYI Dezső már korábban a 2. számú jegyzetben idézett tanulmányai. (A továbbiakban: KÓNYI—HOLUB). TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva: i.m. 76–116 (megfelelő részek). SÜMEGI József: *Hol volt a cikádori csata? A szerző kiadása.* 18–19. SÜMEGI József: *Mátyás egyházpolitikája.* = *Belvedere Kiskönyvtár 1. (A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének kiadványai)* Szeged, 1990. 40.
26. THURÓCZY János: *A magyarok krónikája.* Bp. 1978. 350.
27. A Zichy és Városkeői gróf Zichy-család okmánytára. VI. Bp. 1894. 166–167. 111. számú oklevél.
28. Antonius de BONFINIS: *Rerum Hungaricarum Decades.* Lipsiae, 1936. Tomus I. Decas 1. Liber 3. 61–62.
29. GAÁL Attila: *Későközépkori leletek Tolna megyéből 1.* = *A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve.* VIII–IX. 1977–78. Szekszárd, 1979. 109–129.
30. RANSANUS: *Epitoma rerum Hungaricarum.* Kiad. Kulcsár Péter, Bp. 1977. 61.
31. HOLUB József: *A bátai apátság Krisztus-vére ereklyéjének ábrázolásos emléke.* = KÓNYI—HOLUB i.m. 38–49.
32. A Bátára történő szervezett zárandoklatokkal is foglalkozik: FÜGEDI Erik: *Kapisztrán János csodái.* = FÜGEDI Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek.* Bp. 1981. 19., 24., 40–41.; Lásd még: TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. 103.
33. BÁNDI Zsuzsa: *Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei.* = *Borsodi Lévéltári Évkönyv V.* Miskolc, 1986. 564.
34. U.o. 575.
35. U.o. 574–575.
36. U.o. 560–561. Vö.: *Az 1384-ben alapított ungvári kolostor is Krisztus Szentséges Teste tiszteletére volt felszentelve.* GYÖNGYÖSI i.m. 92.
37. RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai.* Pannonhalma, 1941. Különlenyomat a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola 1940–41-es évkönyvéből. 8–9.; KNAUZ Nándor: *Kortan hazai történelmünkhez alkalmazva.* Bp. 1876. 132.
38. *Az esztergomi 1397-es Canonica visitatio e szövegrészlete közölve: Történelmi Tár.* 1901. 98.
39. Lásd részletesebben TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. (megfelelő részek)

40. A garamszentbenedeki ereklyére vonatkozó legfontosabb irodalom: KNAUZ Nándor: A Garammelletti Szent benedeki apátság története. Bp. 1890.; Dr. BENEDEK: A garamszentbenedeki Szent vér ereklye története. Esztergom, 1912.; KÓNYI—HOLUB i.m. 22.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. (megfelelő részek); HAICZL Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Bp. 1913. 123.
41. BODORNÉ SZENT-GÁLY Erzsébet: Szent Benedek Úrháza. Adatok a garamszentbenedeki úrkoporsó liturgikus használatához. = Művészettörténeti Értesítő. 1987. 36. szám 155-157.
42. LUKCSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei. Bp. 1938. II. 123-124. L. még: KÓNYI—HOLUB i.m. 21-22.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. 84.
43. SZILÁDY Áron: Sermones Dominicales. Bp. 1910. II. 446.
44. Az oklevelet közli: ÉRDÚJHELYI Menyhért: Kutatásaim a római levéltárakban. = Katolikus Szemle. 1896. 630.; L. még: KÓNYI—HOLUB i.m. 22.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. megfelelő részek.
45. FEHÉR Mátvás: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története. Bp. 1942. 64-74.
46. Az oklevelet részletekben közli MIHALIK József: A kassai Szent-Erzsébettemplom. Bp. 1912. 25-26.; L. még KÓNYI-HOLUB i.m. 21.
47. TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. 2. számú kép. Őrzési helye: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Cod. lat. 172a.
48. KERCHELICH, B.: Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis partis primae tomus I. Zágráb é.n. 209-210.; L. még KÓNYI-HOLUB i.m. 22.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. megfelelő részek.
49. ÉRDÚJHELYI i.m. 630.
50. KISBÁN Emil: A magyar Pálos rend története. Bp. 1938. 128.
51. GYÖNGYÖSI i.m. 34.
52. HARSÁNYI András: A Domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 315-316. L. még TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. megfelelő részek.
53. SZERÉMI György: Magyarország romlásáról. Bp. 1979. 180. L. még. KÓNYI-HOLUB i.m. 9.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. megfelelő részek.
54. SZÓNYI Ottó: Ismeretlen siklói renaissance emlékek. = Magyar Művészet, 1933. 176-178.
55. BÁLINT Sándor: Szeged reneszánsz kori műveltsége. Bp. 1975. 25. 56-60.; 25. 42-63.; BÁLINT Sándor: Szentvért nap. = Magyar Nyelv. 1955. 91-92.
56. MAKKAI László—MEZEY László: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Bp. 1960. 242.
57. FEHÉR Mátvás i.m. 64-74.; KÓNYI-HOLUB i.m. 22.; TÜSKÉS Gábor—KNAPP Éva i.m. megfelelő részek.
58. Árpád-kori legendák és intelmek. Bp. 1986. 105.
59. GYÖNGYÖSI Gergely i.m. 149.
60. BAUERREISS i.m. 36.
61. U.o. 38.
62. U.o. 61-62.
63. U.o. 65.
64. U.o. 76. L. még NÉMETHY Lajos: A gyermek Krisztus köntöskéje. = Magyar Sion, 1901. 462-463.
65. U.o. 358-362.
66. SPIRAGO—BEZERÉDI i.m. 106. számú példa.

THE ADORATION OF THE HOLY SACRAMENT AND THE HOLY BLOOD IN THE MEDIAEVAL HUNGARY

In the first centuries of the Christendom the Holy Sacrament usually was celebrated and adored by the Christian communities. Since the VI-th and VII-th centuries, however, the communal character of that adoration has declined, and the mass has increasingly taken a private character. As a consequence, the adoration ceremony itself has been changed, and the spectacular manifestations of the Sacrament's honour, like adoration, processions, blessing with the Holy Sacrament, etc. have become the characteristic features. The private character of that adoration has been furthered by the appearance of tabernacles and decorated monstrances, as well as, by the eucharistical holiday of the Sacrament, the Corpus Christi Thursday. The respect of Christ's presence has begun to increase. It is proven as follows: the habit of giving the eucharist into the worshippers' mouth, the partaking of the sacrament in two kinds has been superseded, and the worshippers participate in the holy communion not so often as beforehand.

If we want to characterize the adoration of the Holy Sacrament in Hungary we have to consider the propagation of the Corpus Christi patrocinium (protection), the activities of the Corpus Christi associations, as well as, the propagation, traditions and customs of the Corpus Christi processions.

The adoration of the Holy Blood is a typical result of the Gothic devotion. That cult has been originated from the mediaeval honour of the eucharist and from that of Christ's suffering, but at the same time, it has been motivated by the Holy Grail legend and the first Holy Year promulgated by Pope Boniface VIII in 1300. The infinite value of Christi Redemptoris blood has been regarded as the foundation of the grace-treasury accessible for the Church. The traces of that utmostly favoured European cult can be found in Hungary, too. Although sometimes only the mentioning of such relics has been preserved the network of the Holy Blood Shrines can be reconstructed.

The most famous Hungarian Holy Blood Shrine has been to be found in Bába. That shrine has been visited by all the social groups and classes of the country included the king himself, too. But the traces of that cult can be demonstrated in the Paulite convent of Diósgyőr, in the cathedral chapter of Esztergom, in the Benedictine convent of Garamszentbenedek, in the cathedral of Győr, in one of the parish churches of the diocese of Győr, in the parish church of Kassa, in the parish church of Ludberg, in the Paulite monastery of Monyorókerék, of the Paulite monastery of Patacs, in the Dominican monastery of Pécs, in the castle chapel of Siklós, in the parish church of Szeged, in the parish church beside the castle of Tarkó, in the Dominican convent of Veszprém, as well as, in the small village Eszény in the Bakony mountains.

A very remarkable type of the legends describes Christ's presence not in His suffering but in His childishness. The most famous of them here, in Hungary, is the legend associated with the garmet of Jesus the Child. The chaplain serving the wife of the king Béla IV was longing for God, and in his vision he was warned and told to put a garmet on the altar when he was celebrating the holy mass. Jesus the Child by metamorphosis put on the garmet, and later, after having been reconverted, left the garmet on the altar. That garmet was later taken away in Cologne visited by Hungarian pilgrims very often, but the left sleeve has been left here. It was honoured at the grave of Saint Margaret on the Margaret Island (Hares' Island) for the whole Middle Age.

ADRIÁNYI GÁBOR

A MAGYAR KORMÁNY INTERVENCIÓJA AZ I. Vatikáni Zsinaton (1870)

Magyarország kül- és belpolitikáját 1865 óta lényegében Andrássy Gyula és Deák Ferenc határozta meg. A külpolitika Andrássy kezében volt, ennek koncepcióit egészen haláláig, 1890-ig, ő irányította. Andrássy meggyőződéses katolikus volt, de liberális és felvilágosodott, aki már ennél a meggyőződésénél fogva is IX. Piusz pápa (1846–1878) késői, megcsontosodott-konzervatív politikai irányát elutasította. De még inkább ellentétbe került a Szentszékkal és a Pápai Állammal, amely éppen az Első Vatikáni Zsinat idején fennállásának utolsó évéhez érkezett, külpolitikai megfontolásokból. Andrássy ugyanis Magyarország megerősödését és stabilitását a német szövetségesek mellett az egyesülőben lévő Itáliától is várta. Következésképpen az olasz uniót vezető Szavojai Ház politikáját támogatta a pápai érdekekkel szemben. Ezt annál is inkább megtehetette, mert az Egyházi Állam az 1860-as évek végére már csak Rómára és környékére zsugorodott, és mint európai hatalom jelentőségét elvesztette. Tekintettel viszont a pápaság nemzetközi presztizsére és a magyar katolikus egyház belpolitikai jelentőségére — amelynek befolyásos hierarchája minden fenntartás nélkül a pápát támogatta — igyekezett minden nyílt konfliktust a Vatikánnal elkerülni. A magyar kormány magatartása az Első Vatikáni Zsinattal szemben ezekből a kül- és belpolitikai megfontolásokból adódott.¹

Mint ismeretes, már 1864-ben is a „Quanta cura” kezdetű pápai enciklika, illetve az ahhoz csatolt „Syllabus”, amelyben a pápa a kor nyilvánvaló tévedései mellett annak egyes jogos követelményeit is, mint a sajtószabadságot, elvetette, az európai kormányok és a közvélemény felháborodását váltotta ki. Amikor pedig Piusz pápa 1867-ben hivatalosan is bejelentette és 1869. december 8-ra összehívta az Első Vatikáni Zsinatot, az az aggodalom merült fel, hogy a zsinat éppen a Syllabusban elítélt tanokat fogja újra pellengérré állítani. Tegyük hozzá, annak ismeretében, ami Rómában és az ú.n. ultramontán táboron belül folyt, és ami a katolikus teológián belül is heves vitákra adott alkalmat, az aggodalom nem volt alaptalan. Ezt pedig nem csak a vallástól elidegenedett államférfiak, hanem jó katolikus hívők is, sőt teológusok és püspökök is osztották.²

A Monarchia, ezen belül Magyarország belpolitikai helyzete is a Kiegyezés utáni években a konzervatív, szélsőbaloldali és a liberális pártok között erősen ki volt élezve. Mind a bécsi, mind a budapesti kormány nem óhajtotta tehát az amúgyis hevesen folyó ú.n. felekezeti vitákat — erre Magyarországon az 1848-as Alkotmány helyreállítása, jelesen annak 20. törvénycikke a vallások és felekezetek egyenjogúságáról adott okot — még azzal tetézni, hogy közvetlenül beleavatkozik a

Zsinatba. Amikor tehát a bajor külügyminiszter 1869. április 9-i jegyzékében Friedrich Beust osztrák kancellárt arra szólította föl, tegyenek közös lépéseket Rómában a zsinati tervek ellen, Andrassy a május 4-i minisztertanácson Beust megkeresésére úgy válaszolt, hogy előbb nyugodtan meg kell várnunk a zsinati döntéseket.³ A magyar kormány nem hagyott viszont semmi kétséget afelől, hogy minden olyan zsinati kísérletet vissza fog utasítani, amely az ország kiváltságainak vagy hagyományának ellene mond.⁴ Beust ebben az értelemben válaszolt a bajor kormánynak és ilyen értelmű utasítást adott a Monarchia szentszéki követének, Ferdinand Trauttmannsdorf grófnak is.⁵

Nincs rá írásos bizonyítékunk, milyen állami instrukciókkal mentek a magyar püspökök Rómába. Az azonban bizonyos — mint később a körülményekből kiderül —, hogy mind a király, I. Ferenc József, akinél Simor János primás utazása előtt tisztelgett, mind pedig Andrassy miniszterelnök és Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter már a nyár folyamán világosan tudomására adta a magyar zsinati atyáknak, hogy tartózkodjanak minden olyan lépéstől Rómában, ami az egyház helyzetét Magyarországon megnehezítené és a kormány és az egyház között kialakított egyensúlyt megbillentené. A püspökök, akik az országgyűlés miatt június második felében Pesten tartózkodtak, többször is tanácskoztak a primási rezidenciában a zsinattal kapcsolatban, és megállapodtak abban, hogy Rómában kerülni fognak mindent, ami helyzetüket otthon megnehezítené, illetve a kormányt ellenük ingerelné. Simor primás tárgyalta is ilyen értelemben Eötvössel, aki a maga részéről a kormány álláspontját ismertette. Ezeket a tárgyalásokat illetve megállapodásokat azonban mindkét fél titokban tartotta és írásbeli feljegyzést nem készített.⁶

A magyar főpásztorok — csakúgy, mint a világegyház püspökei — felkészületlenül mentek Rómába. Mint Simor 1870. május 20-i nagy zsinati beszédében a pápai tévedhetetlenség dogmatizálásával kapcsolatban mondotta, úgy jöttek a nagy ütközetre, mint azok a katonák, akiket fegyver nélkül küldenek a háborúba. Hiszen sem a zsinatot bejelentő, sem a zsinatot összehívó pápai bulla erről nem tett említést.⁷ De a 13 magyar zsinati atya kezdettől fogva elvileg és gyakorlatilag elzárkózott a zsinati többségnek december vége óta szorgalmazott kívánsága elől, hogy a pápai tévedhetetlenség tanát tanácskozás tárgyává tegyék, illetve mint katolikus hitigazságot definiálják. Belső teológiai indítékok magyarázzák, miért vonakodott Simor az ellenzék elutasító petícióját aláírni,⁸ és személyi intrika és gyanúsítás volt az oka annak, hogy a követi jelentésekben és a nemzetközi sajtóban az a hír terjedt el, miszerint a magyar primás és vele még három püspök az ellenzék táboraát elhagyta és a zsinati többséghez csatlakozott.⁹

A hír a magyar parlamentben, amely február 15-e óta éppen a kultuszminisztérium költségvetését tárgyalta, hatalmas vihart váltott ki. A radikális ellenzék, de még a kormánypárti politikusok is az egyházi alapítványok államosítását követelték. A kormánypártnak csak nagy nehezen sikerült egy hetes vita után 124 szavazattal 115 ellenében az egyházi alapítványokat az egyház számára megmenteni, illetve ezek kivizsgálását egy ad hoc felállított bizottságra bízni. Az a tény viszont, hogy a katolikus alapítványok megmentése csupán 9 szavazaton múltott, cselekvésre kényszerítette mind a kormányt, mind a magyar zsinati atyákat.¹⁰

A miniszterek maguk között többször is, majd az egész minisztertanács március 18-i ülésén behatóan foglalkozott az ügygel és úgy döntött, hogy a magyar püspököket saját érdekükben a zsinat tüntető elhagyására szólítja fel. A hivatalos felszólítást Eötvös még aznap intézte Simor primáshoz. A lényege így szólt: „Ma tartott miniszteri tanács ülésünkön azon hír közöltetett velünk, hogy a magyar püspöki kar tagjai közül...többen azon többséghez szándékoznak csatlakozni, mely csalhatatlanság dogmájának és a syllabusban felállított tanokat elfogadva ... az egyházat olyan térre

vezetné, melyen az egyház és állam közötti összeütközések alig lennének elkerülhetők. Ámbár ... ezen hírnek hitelt adni nem akarunk, mégis, mivel egy oly úton jutott hozzánk, melyet figyelem nélkül nem hagyhatunk, a minisztertanács kötelességemmé tette, hogy Hercegségednek az aggodalmat fejezzem ki ... hogy egyházunk főpásztorai oly határozatokhoz járulhatnának, melyek az apostoli király százados jogaival, hazai törvényeinkkel, s a nemzetnek általános nézeteivel alig lennének megegyeztetetők. Éppen azon állás, amelyet a katolikus egyház hazánkban elfoglal ... és azon körülmény, hogy a legfontosabb és a katolikus egyház jövő állására leglényegesebb kérdések (pl. a püspökök törvényhozási befolyása, az autonómia, a vallásszabadsági törvény, stb.) most kerülnek a törvényhozás elhatározása elé, kettősen kívánatosná teszük, hogy minden elkerültelessék ... mi a kormányt ... arra kényszeríténé, hogy egyházunk főnökeivel... ellentétbe állítsa magát... Nem hallgathatom el meggyőződésemet, mely egyszersmind a kormánynak, sőt mondhatnám csaknem az ország minden katolikusának meggyőződése, hogy ... az egész püspöki karnak visszatérése hazánkba soha nem volt kívánatosabb, sőt szükségesebb, mint a jelen pillanatban.”¹¹

Eötvös egyben arra kérte Horváth Boldizsárt, az igazságügyminisztert, hogy ő is írjon egy bizalmas levelet sógorának, Kovács Zsigmond pécsi püspöknek Rómába, mivel ő hivatalosan és diplomatikusan kényszerül írni, míg egy baráti levél mindarra nyíltan felhívhatja a figyelmet, amiről a minisztertanácsban és a miniszterek egymás közötti beszélgetéseikben szó volt.¹² Ennek a március 19-én kelt levélnek a lényege így hangzott:

„Kedves jó Zsiga bácsi!

Midőn ezelőtt néhány nappal Kálmán bácsit meginvitálta Rómába, bizonyosan nem hitte, hogy e meghívásnak ily gyors eredménye legyen, legkevésbé pedig azt, hogy Kálmán bácsi mint országos futár állítson be az örök városba. Úgy van. Kálmán bácsi mint országos futár jelenik meg Róma falai közt, egy levelet adandó át, melyet báró Eötvös a minisztertanács megbízásából a hercegprímáshoz intézett. E levél ugyan diplomacice van tartva és csak a befejező sorokból lehet némileg következtetni azokra, amik a sorok közt foglaltatnak: de a magyar püspöki kar bölcsessége és hazafiúi érzülete, úgy hiszem egész terjedelmükben meg fogja érteni ama levélből aggodalmainkat, valamint be fogja látni azt is, hogy azon állásnál fogva, amelyet hazánk politikai intézményeiben elfoglal és talán épp ez állás megmentése végett nem vállalkozhatik sem a kőcevésre, sem pedig arra, hogy e bűvészet hallgatag tanúja legyen.

... A katolikus egyházban eddig alkotmányosság volt, amit a zsinat gyakorolt; ha az infallibilitás tanát a dogmák közé iktatják: az alkotmányosságot a legmerevebb abszolútizmus váltja föl. E lépés hordereje kiszámíthatatlan... Bizonyos, hogy azok, akik az autokrata pápa iránt vak engedelmességgel tartoznak, akik tehát idegen legislatio törvényeinek vannak alávetve, Magyarország törvényhozásának tényezői közt alig tarthatják meg helyüket... Egy infallibilisnek deklarált pápa kifogyhatatlan forrása lesz az egyházi és világi hatalom közti súrlódásoknak... Tudjuk, hogy számosan vannak hazánkban a katolicizmus ellenségei. Az sem tagadható, hogy nálunk több áll a kockán, mint másutt. Nagyobb csapás aligha érhetett volna bennünket épp most a harcok küszöbén, mint a római kúria kurtalátásra és vakmerőségre nézve egyaránt bámulatos határozatai. Nemcsak ellenségeink számát szaporítják azok, hanem homlást idéznek elő saját táhorunkban is, sőt lefegyvereznek bennünket a támadókkal szemközt. Csak egy van, ami megmenthet bennünket ... és ez: nem a meddő és előreláthatólag sikertelen oppositio, sem pedig a kapufélfától való

búcsúzás, hanem hogy a magyar püspöki kar testületileg komoly, ünnepélyes és nyilvános tiltakozással hagyja ott Rómát... ”13

A kormány mindkét levelet Kovács Kálmán igazságügyi miniszteri tanácsosnak, a pécsi püspök bátyjának adta át és őt mint titkos futárt Rómába küldte. Kovács március 26-án érkezett meg az Örök Városba és a leveleket azonnal átadta Simornak, illetve öccsének, aki viszont ezt is a primás tudomására adta. De a futár még szóbeli üzenetet is hozott. Ez pedig így szólt: amennyiben a magyar püspökök nem engedelmeskednek kormányuknak, számolhatnak az egész egyházi vagyon elvesztésével.¹⁴

Elképzelhető, milyen lázba hozta ez a vész hír a magyar főpásztorokat. Simor lakásán szinte szünet nélkül tanácskozásokat tartottak, végülis két nap múlva Haynald Lajos kalocsai érsek érvelését tették magukévá: Ha a kormány Rómában valamit el akar érni, akkor ne rendelje haza a püspököket, hanem még az otthonmaradókat is küldje a zsinatra. A főpásztorok így érveltek: 12 püspök elutazása, mégha oly demonstratív formában történik is, 600 ellenében nem ér el semmit. Ezáltal csak az ellenzék gyöngül. A püspököknek nincs is egyelőre még semmi joguk sem arra, hogy a zsinatot elhagyják, hiszen a zsinat még semmiféle határozatot nem hozott. A jelenlegi távozásuk egyházzsakadást jelentene. Ellenben ha a magyar püspökök a francia és német ellenzékkel egyesülnek, akkor talán sikerül a pápai tévedhetetlenség tervezett definiálását megghiúsítaniuk. De ha ez nem is jár sikerrel, később még mindig elhagyhatják tiltakozásuk jelűl a zsinatot és így a zsinati döntés érvényességét is kétségbe vonhatják.¹⁵

A püspökök döntésüket a futár tudomására hozták, aki április 3-án hagyta el Rómát. Előbb azonban — nyilván a kormány megbízásából — Trauttmannsdorf követet is tájékoztatta küldetése céljáról. De maga Haynald is két ízben is beszámolt a porosz szentszéki követnek, Harry Arnim grófnak a magyar kormány intervenciójáról, sőt azt is megbeszélte vele, mit tehetnének a kormányok a püspökök érdekében, ha a nemkívánatos definícióra mégis sor kerülne.¹⁶ A hír természetesen hamarosan kiszivárgott és nemcsak a zsinati atyák¹⁷, hanem a nemzetközi és magyar sajtó is bőven foglalkozott vele.¹⁸ A minisztertanács magáévá tette a püspökök álláspontját, habár nem volt elragadtatva tőle, és Andrássy április 19-én Ófelsége nevében valamennyi még otthon lévő, illetve a húsvéti ünnepekre hazatért püspököt felszólította, hogy „menjenek tüstént Rómába, hogy a zsinaton legközelebb hozandó végtelen fontosságú elhatározásoknál személyesen részt vehessenek.”¹⁹

A magyar főpásztorok a kormány intervenciójával két tűz közé kerültek. Rómát el nem hagyhatták, hiszen ez, mint Simor ekkor írta²⁰ egy nyílt egyházzsakadással, skizmával lett volna egyenlő. De a kormánnyal sem húzhattak újjat, ha nem akarták az egyensúlyt az állam és az egyház között felborítani, illetve az egyházi vagyont elveszteni. Maradt tehát csupán egy kiút a dilemmából: a római oppozíció. Azonban, hogy ezt a kormány és a világ előtt demonstrálják, szükség volt a püspöki kar egységének helyreállítására. Simor és három püspöktársa tehát búcsút mondott eddigi habozásának és minden kétséget kizáróan az ellenzék oldalára állt. Az osztrák és porosz diplomatáknak így igazuk volt, amikor jelentéseikben arról számoltak be kormányaiknak, hogy a magyar zsinati atyák kifelé imponáló egysége a magyar kormány magatartásának eredménye.²¹

Az már más kérdés, kitől kapta a minisztertanács információját és ki adta az ötletet, hogy a pápai tévedhetetlenség dogmatizálása esetén a placétumot újra bevezessék. Szerintem mindkettő, de főként a római információ a magyar zsinati berkekből jött, talán magától Haynaldtól. De ennek minden írott nyomát vagy eltüntették, vagy írást nem is készítették róla. Mint ahogy a március 18-i minisztertanácsi jegyzőkönyv sem említi még csak egy szóval sem a római intervenciót, a futárt és a levelet, és mint ahogy Haynald is a porosz követ lelkére

kötötte, hogy az előadottakat és megbeszélésüket az egész világ, sőt még a maga számára is felejtse el.²²

Mint ismeretes, a zsinat 1870. július 18-án a pápai tévedhetetlenséget 535 szavazattal kettő ellenében hittételként definiálta. Két nappal előbb az egész ellenzék hazautazott abban a meggyőződésben, hogy ezáltal — a szükséges „erkölcsi egység” hiánya miatt — a dogmatizálás érvénytelen. Ebben a hitében azonban csalódott. Az oppozíció ugyanis hamarosan szétesett. Az eddig ellenálló püspökök egymás után vetették alá magukat a zsinati döntésnek és így a „Pastor aeternus” konstitúció mindenképpen egyetemes érvényre emelkedett.

A magyar kormány, hogy a parlamenti és közéleti felháborodás viharának vitorlájából a szél kivonja, tessék-lássék újra bevezette a placétumot (jus placeti regii), a püspökök pedig — az egy Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök kivételével — a zsinati határozatokat nem hirdették ki. A „placétum-harc” (Salacz²³) tulajdonképp nem volt harc. Az egyház és államnak 1866–1867-ben megállapított viszonya egészen 1891-ig, Simor és Haynald bíboros érsek haláláig tartott. Akkor sem a püspöki kar kezdett új politikába, hanem az erőteljesebben liberális irányba fordult kormány, amely az úgynevezett interkonfesszionális törvények bevezetésével igyekezett a katolikus egyház eddigi közéleti hegemoniáját letörni. Az ú.n. kultúrharc aztán valóban új fejezetet nyitott a magyar katolikus egyház történetében.

JEGYZETEK

1. Andrássy koncepcióiba ma is a legjobb betekintést Kállay Béni miniszter emlékbeszéde adja, amelyet a Tudományos Akadémián 1891. május 10-én tartott, Guday Jenő, A magyarok történelme. 2. kötet. Bécs 1897. 493–497; és Wertheimer, Ede, Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 3. kötet. Budapest 1910–1913, főként 2. kötet. 448. és 547.
2. Erre vonatkozólag a legjobb orientáció: Aubert, Roger, Le Pontificat de Pie IX. (Histoire de l'Eglise. 21. kötet) Paris 1952. és tőle: Vatican I. Paris 1964. (németül Mainz 1965).
3. Lásd a minisztertanácsi jegyzőkönyvet kivonatossan: Adriányi, Gabriel: Ungarn und das I. Vaticanum. Köln–Wien 1975. 270. 5. jegyzet.
4. Collectio Lacensis. Acta et Decreta Conciliorum recentiorum. 7. kötet, Freiburg i. Br. 1897. 1213.
5. Ugyanott, 1214.
6. Adriányi, uo. 151–152.
7. Adriányi, uo. 232–243.
8. Adriányi, uo. 185–186.
9. Adriányi, uo. 202–205.
10. Adriányi, uo. 280–282.
11. Az Esztergomi Prímási Levéltárból (Acta et documenta personalia Card. J. Simor) nyomtatásban: Adriányi, uo. 448–449.
12. Horváth Boldizsár személyes közlése Kónyi Manónak, in: Kónyi Manó, Deák Ferenc beszédei. 6. kötet. Budapest 1898. 386.
13. Kónyi, uo. 386–387.
14. Lásd Arnim porosz követ jelentéseit Bismarcknak 1870. március 28-án és május 26-án, teljes egészében közölve: Adriányi, uo. 450–452 és 463; valamint Augsburger Allgemeine Zeitung 1870. június 14-én.
15. Lásd a Püspöki Kar lapjának, a Szabad Egyháznak a nyilatkozatát 1870. április 28-án, amit a nemzetközi irodalom is megerősít, Adriányi, uo. 275.
16. Lásd Arnim jelentését teljes egészében: Adriányi, uo. 450–452.
17. Félix Dupanloup orléansi püspök szerepére lásd Adriányi, uo. 277–278 és 453–455.
18. Rhenische Allgemeine Zeitung 1870. március 31; Augsburger Allgemeine Zeitung 1870. április 1; Pesti Napló 1870. április 21, 1870. február 12. — Vö: Adriányi, uo. 289–290.
19. Török Jenő, A katolikus autonómia mozgalom 1848–1871. Budapest 1941. 233 — idézet a váci püspöki levéltárból, Peitler püspök irataiból.

20. Lásd Simor levelét 1870. március 21-ről Török Jánosnak. Adriányi, uo. 449–450.
21. Adriányi, uo. 276.
22. Adriányi, uo. 452.
23. Salacz Gábor, A vatikáni zsinat és a placétum. Budapest 1934.

GÁBOR ADRIÁNYI
THE INTERVENTION OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT ON THE 1–st
VATICAN COUNCIL (1870)

Pope Pius IX published in 1864 in connection with an encyclic his document *Syllabus errorum* condemning by that the chief errors of his age. Moreover, he was raising objections in that writing against some delicate requirements provoking by that some repugnance not only in certain governments but even in catholic theologians. He called together in 1869 the First Vatican Council. Exactly in the same time acute discussions of religion politics were being continued in the Austrian–Hungarian Monarchy. Consequently, it is very understandable that the decisions of the Vatican Council were expected there with some anxieties. The anxiety was caused chiefly by the fright that the Council might announce the dogma of the infallibility because they thought that it could cause misunderstandings between the church and the state. The Hungarian bishops having participated in the Council, with prince–primate János Simor at their head, had got in a very delicate situation. Namely, if they had left the Council obeying the government it would have caused a schism, but if they had stayed and voted for the dogma of infallibility they would have taken the risks of losing all the properties of the Hungarian catholic church. Finally, they followed the proposals of the Archbishop of Kalocsa, archbishop Haynald, and they stayed there, moreover the other Hungarian bishops also left for Rome to join them, but they were adhering to an oppositionist standpoint concerning the dogma. On July 18th 1870 the dogma of infallibility was adopted by the Council with 535 „yes” votes against 2, but the whole oppositionist group left the Council two days earlier. By their leaving, however, they have not succeeded to prevent the validity of the Council's decision.

MONA ILONA

SLACHTA MARGIT ÉS AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSA

A METEM 1989. november 21-i Egyháztörténeti Konferenciáján Mészáros István alapvető előadást tartott az egyházi iskolákat államosító parlamenti ülésről. Ebben az előadásban — emlékem szerint azt mondta —, hogy csak Barankovics István felszólalásával foglalkozik, mert akart ugyan beszélni Slachta Margit is, de nem engedték szólani.¹

A Parlamenti Napló tanúsága szerint, Slachta Margit felszólalt az 1948. június 16-i ülésen, a baloldal minősíthetetlen közbekiáltásai között. Felszólalásának teljes szövegét közlöm, még azt is, amit a Parlamenti Naplóból kihagytak. De mielőtt az 1948-as parlamenti ülésre térnék, szükségesnek tartom, hogy rámutassak: Slachta Margit már előbb felszólalt, az iskolák államosítását előkészítő „fakultatív hitoktatás”-i javaslat ellen. Szólt pedig 1947. április 16-án, válaszolva „az ismét és ismét felhangzó kérdésekre: » ... hol voltak a katolikusok és hol volt a katolikus egyház az üldöztetések éveiben, tehát 1939-től 1944-ig.«²” Hatalmas beszédében fejtette ki mind a Szentszék, mind a Nuncius és a magyar hierarchia kiállását és tevékenységét az üldözöttekért, részletezi a szerzetesházak és a magánmentők hősiességét, majd így fejezi be: „...Most arról van szó, hogy meg akarják akadályozni... gyermekeinknek, a magyar ifjúságnak istenhívő neveltetését azzal, amit fakultatív hitoktatásnak mondanak... de amiről nagyon jól tudják, hogy csak arra vezető út, hogy egy idő múlva azokat, akik önkéntesen tanítatják gyermekeiket a vallásra, terrorral visszatartsák ettől... Ezért én azzal a kéréssel fordulok a nemzetgyűlésnek zsidó eredetű vagy talán most is zsidó tagjaihoz, hogy amint a keserves 1944-es esztendőben az Egyház és annak vezetői és hívei olyan nagy számmal, annyira küzdve, oly kínok között — hogy milyen kínok között, azt csak azok mondhatják el, akik ebben a munkában benne voltak — odaálltak, odaálltunk a zsidó testvérek védelmére... azért, hogy az Egyház gyermekeinek, híveinek, mindenkinek lelkiességét, isten-gyermekességét megvédhessük... Én tehát az egész nemzetgyűlésnek, de mondom, különösen a nemzetgyűlés zsidó és zsidóságból származó tagjainak ajánlom szerető, igazságérző védelmébe ezt a nagy ügyet, a kötelező hitoktatást és a tankönykiadás szabadságát.”³ Ezután a beszéd után mondotta Parragi György⁴ a híres mondatot: „*Egyetlen férfi a nemzetgyűlésben*”.

1948-ban, miután teljesen nyilvánvaló lett az egyházi iskolák államosításának terve, tiltakozási hullám indult meg az egész országban. A Katolikus Szülők Szövetsége és az Egyházközségek tiltakozása részben a Parlamenthez, részben az Actio Catholica Központjába érkeztek. Előbbihez 602, utóbbihoz 2449.⁵ (Ezeket önkéntes

munkatársak egyenként lemásolták frógéppel, ezeket a másolatokat vitte magával a képviselő a Parlamentbe.)

Slachta Margit 1948. június 16-i beszédét csonkán tartalmazza az Országgyűlési Napló, ilyen csonkán teszi közzé Balogh Sándor: „Földet, köztársaságot, állami iskolát” c. könyvében.⁶ A szöveg megcsonkítását az Országgyűlés akkori elnöke, Nagy Imre rendelte el, aki a törvényjavaslat feletti vita bezárásánál a következőket mondotta. „Bejelentem az Országgyűlésnek, hogy Slachta képviselő határozati javaslatát, amely nemzeti szuverenitásunkat súlyosan sérti és nemzeti becsületünkbe vág, saját hatáskörömben visszautasítom. (Helyeslés és élénk taps a kormánypártokon.) Ugyanakkor javaslom, hogy az országgyűlés a határozati javaslat elmondott szövegét a gyorsírói jegyzetektől törölje és a naplóból hagyja ki. (Élénk helyeslés és taps a kormánypártokon. — Marosán György (d): Küldje el Amerika Hangjának!) Méltóztatnak javaslatomat elfogadni? (Igen!) Ilyen értelemben mondom ki a határozatot.”⁷ Alábbiakban úgy közlöm ezt a Ház naplójából kitörölt Határozati Javaslatot — ami voltaképpen nem a képviselő Határozati Javaslatát, csak egy, az Egyesült Nemzetekhez intézett kérelem —, ahogy az az Országházban elhangzott, a közbeszólások nélkül. Slachta Margit ugyanis a gyorsíróktól megkapta elhangzott beszédének teljes szövegét, s ez a szöveg a birtokomban van.

A képviselő — minősíthetetlen alpári közbeszólások között — először tiltakozott az előző felszólalásokban elhangzott, a magyar egyháziakat érintő rágalmak ellen, majd kifejezte nehezémenyvezését, hogy ilyen fontos törvényjavaslatot sürgősséggel tárgyalnak úgy, hogy a megtárgyalandó szöveget előző nap, június 15-én d.u. fél kettőkor osztották ki. Majd rátért a tiltakozásokra és a nála lévő másolatokat Kisházi Mihály segítségével letette a Ház asztalára.⁸ Ezután így folytatta beszédét: „A törvény tárgyalását megelőző sajtókampány hangja, az utóbb bekövetkezett események, a sürgősség kimondása ... nagy vihart vertek fel ... Ezt akarom a t. kormány figyelmébe ajánlani... A vallásos tömegösszejövetel korlátozása vagy betiltása folytán a külföldi sajtóban és rádióban olyan feltevések vannak, hogy itt nincs szabadság, nincs demokrácia, terror uralkodik (közbeszólásokat nem közlöm). A közönség körében is fantasztikus feltevések keringenek, (Állandóan nagy zaj — Az elnök csenget.) amelyek óhatatlanul ki fognak kerülni külföldre. Ilyen hírek például, hogy a kormány készenléte helyezte a 35.000 főnyi rendőrséget, a katonaságot, hogy vidéken egy századdal kordont vontak egy fiúintézet körül, onnan 26 fiút elvittek, elpáholtak és úgy engedték vissza, stb.⁹ Ebből következik, hogy a külföld abban a hiszemben van, hogy Magyarországon vallásüldözés van és nincs demokrácia.¹⁰ Én, mint magyar állampolgár, nagyon sajnálom a rémhíreknek ezt az özönét, mert ez a kormány erkölcsi tőkéjén nagy rést vág.

A magam részéről ezzel kapcsolatban szeretnék egy indítványt, egy határozati javaslatot benyújtani, amelynek elfogadása esetén a kormány teljesen elhárítja magától ezeket a feltevéseket; ez fontos, mert szüksége van az országnak arra, hogy az egész külföld úgy tekintsen ránk, mint a békeszerződés megtartóira. Hiszen a békeszerződés második cikkelyének második fejezete a vallásszabadságot biztosítja és a demokrácia biztosítását is köteleességünké teszi. *

Amennyiben tehát a kormány tisztázni kívánja ezeket a feltevéseket, felkérem a kormányt egy lépésre. Ezt magam is megtenném a saját magunk reputációja érdekében, azonban a közjog erre nem ad módot, és azt nem akarom megsérteni.¹¹ Ha tehát a javaslat törvényt válnék, ... illetve mielőtt megszavaznók, utasítsa a külügyminisztert, keresse meg az Egyesült Államok Szervezetét (zaj... Elnök csenget) az Egyesült Nemzetek Szervezetét azért (folyton nő a zaj, viharcsengő), küldjön ki ide egy delegációt, amely megállapítja, hogy megtartja-e Magyarország a békeszerződés rendelkezéseit?¹² (Óriási zaj a kormánypártokon — Egy hang a dolgozók pártján:

közönséges hazaáruló! Nagy zaj és hangos felkiáltások a néppárton: Ki mondta azt, hogy hazaáruló? Rendreutasítani! Mentelmi elé! — Az elnök csenget. — Szünni nem akaró zaj. — Viharcsengő.) A magam részéről nem kérem a képviselőnek mentelmi bizottság elé utasítását... mert azt gondolom ... elkerülte a figyelmét, mikor azt mondtam, hogy én a közjogra való tekintettel nem tehetem meg ezt az indítványt és azért indítványoztam, hogy a külügyminiszter úr keresse meg az UNO-t és kérje annak a delegációnak kiküldését ... Indítványozom, kérje meg a kormány a békeszerződés értelmében a nagyhatalmakat, ... amelyek aláírták a békeszerződést és amelyeknek akkreditált képviselőik vannak itt Budapesten, hogy vizsgálják meg ...ezeknek a vádaknak valóságát. (Nagy zaj, viharcsengő)¹³ Itt van ez a sok tiltakozás, ez a 2500 levél (Egy hang a dolgozók pártján: Amit maga csinált! Hamisítás!), amelyet 2500 nagy szervezet képviselői küldtek be. Ezek a levelek valódiak, ezek néhány millió embert képviselnek. Közérdek, hogy megkapja a kormány a teljes elégtételt ezekért a hamis híresztelésekért.

Én tehát ennek értelmében egy határozati javaslatot terjesztek az országgyűlés elé, de minden eshetőségre, ha netán határozati javaslatom — bár a kormány érdekében teszem — nem találna elfogadásra .. (gyalázkodó közbekiáltások: Szégyellje magát, stb.) Elnök Úr, védelmet kérek. Kérem jogaim védelmét. Ha más beszél és meghallgatom (Állandó zaj — Viharcsengő). Nekem jogom van ahhoz, mint képviselőnek, hogy meghallgatásra találjak ... Amennyiben határozati javaslatom nem találna elfogadásra, arra az esetre egy olyan kérésnek adok hangot, melyre a közjog lehetőséget ad, és amelynek szövege a következő...¹⁴

„Tisztelettel kérek meghallgatást a Nemzetek Szövetségéről, hiszen programjául az emberiség békéjének biztosítását tűzte ki és ennek érdekében emelem fel szavamat... A világbéke ingatag alapokon nyugszik és csak látszat. Az egyes országok határain belül az elnyomók és elnyomottak egyenlőlen küzdelme felzaklatja az egyes emberek lelkét. (Zaj, elnök csenget). Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy egy kicsire csonkított országnak szerény tehetségű képviselőjétől nagyon merész vállalkozás az, amire magam elhatároztam (Zaj). De nemzetem, minden jogfosztott nép és embertársaim iránt érzett köteleességtudat indít erre. A Nemzetek Szövetsége előfutárjának, a Népszövetségnek szabályzatában... (egy hang a Dolgozók Pártjában: Amerikai ügynök! Nagy zaj) — volt egy paragrafus, amely szerint a nemzeti kisebbségek jogosítottak voltak arra, hogy sérelmeiket a Népszövetség elé vigyék. Tekintve a Nemzetek Szövetségének célját, és azt a szomorú tényt, hogy csaknem az egész emberiség — nem Magyarországról beszélek — az egész emberiség...(zaj)... lelki egyensúlya megbillent és jogérzéke aláásvatott, elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozik ezt a paragrafust valamilyen formában a Nemzetek Szövetségének Alkotmányába is beépíteni. Bátor vagyok ennél többre gondolni... A Népszövetség ezen törekvésének.. (zaj) — előbbrevitele, továbbfejlesztése volna, ha nemcsak a nemzeti kisebbségek, hanem minden ország polgárai megkapnák azt a szabadságot, hogy az Atlantic (!) Chartában biztosított jogaik sérelmét a Nemzetek Szövetsége elé terjeszthessék. Amennyiben a Nemzetek Szövetsége nem látja kivihetőnek azt, hogy ezt a paragrafust alkotmányába becikkelyezze... annak bizonyára nem volna akadálya, hogy megbízza a Hágai Békebíróságot ... hogy maga létesítse ezt a magas fórumot a panaszok elbírálására és így minden elnyomott népnek a hozzá felterjesztett sérelmét ezen szerve útján késedelem nélkül orvosolja.

Kérem a Szentlélek Úristent, ihlessen meg egy képviselőt, aki nagyobb képességekkel rendelkezik, mint én, akinek nemzete nagyobb hatalom, mint Magyarorszáig és tagja a Nemzetek Szövetségének, hogy ezt a kérésemet magáévá tegye és a Nemzetek Szövetsége elé terjessze. És ihlessen meg a Szentlélek Úristen a Nemzetek

Szövevségét, hogy az ily módon előterjesztett javaslatot a szenvedő emberiség javára határozattá emelje..."¹⁵

Ezután akarta felolvasni a határozati javaslatot, el is kezdte: „*Szakítsa meg az Országgyűlés a javaslat tárgyalását...*” (A szónok szavai elvesznek a zajban: Üljön le, Elég volt a gyalázkodásból. Viharcsengő).¹⁶ Később a az elnök, mikor bezárta a vitát, a következőket mondta: „Bejelentem a t. Országgyűlésnek, hogy Slachta képviselő határozati javaslatát, amely nemzeti szuverenitásunkat súlyosan sérti és nemzeti becsületünkbe vág, saját hatáskörömben visszautasítom. Ugyanakkor javasolom, hogy az országgyűlés a határozati javaslat elmondott szövegét a gyorsírói jegyzetektől törölje és a naplóból hagyja ki.”¹⁷

Mint láttuk, a határozati javaslatot a képviselő nem olvashatta fel, tehát „nemzeti szuverenitásunkat” súlyosan sértő elhangzott szöveg az Egyesült Nemzetekhez intézett kérelem volt. — Megjegyzendő, hogy a képviselő nyelvbotlása — Egyesült Államok szervezetét mondott az Egyesült Nemzetek Szervezete helyett — az adott helyzetben és körülmények között teljesen érthető.

Az el nem hangzott határozati javaslat szövege a következő:

„Szakítsa meg az Országgyűlés az iskolák államosítására vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását és utasítsa a külügyminisztert, hogy forduljon az UNO-hoz delegáció kiküldése végett és keresse meg a békeszerződés értelmében az ezt szígnáló nagyhatalmaknak Budapestre akkreditált képviselőit, hogy vizsgálják meg, vajon a valóságnak megfelel-e az a külföldön elterjedt hír, hogy Magyarországon rejtett vallásüldözés folyik és a törvények demokráciaellenes terrorral jönnek létre.

A vizsgálat vonatkozzák különösen a most tárgyalás alatt lévő s az iskolák államosítására vonatkozó törvényjavaslat előzményeire és a néptömegek valódi kívánságaira.

Indoklás:

Az államosítási törvényjavaslat előkészítésével kapcsolatban a világsajtó és a külföldi rádió olyan híreket hoz forgalomba, amelyek a magyar kormány tekintélyét súlyosan érintik és alkalmat adnak arra, hogy a magyar kormányt a terror és törvénytelen eljárások vádjával illessék. A törvényjavaslat záró letárgyalása és megszavazása előtt hazánk jóhírének helyreállítása végett okvetlenül szükséges, hogy a világforgalomba került állítások valóságos megállapítást nyerjen és valótlanság esetén az országnak elégtétel adassék.

Budapest, 1948. június 16.

Slachta Margit képviselő¹⁸

Mint ismeretes, a törvényjavaslat 230 „igen” és 63 „nem” szavazattal törvénnyé lett. A határozat kimondásakor a kormánypárti képviselők elkezdtek énekelni a „Himnuszt”. A „nem”-mel szavazó képviselők felálltak, de nem énekeltek. Slachta Margit pedig tiltakozása jeléül ülve maradt. Óriási felháborodás tört ki. Az elnök a következőket mondta: „Nem találok megfelelő szavakat a képviselő megbélyegzésére... Megállapítom, hogy Slachta képviselő magatartása az országgyűlés méltó felháborodását vonta magára. Javasolom a t. Országgyűlésnek, hogy ezért a magatartásáért méltóztatassanak őt a mentelmi bizottság elé utasítani. (Élénk helyeslés.) Felteszem a kérdést, méltóztatnak-e a javaslatot elfogadni? (Igen) Ilyen értelemben mondom ki a határozatot.”¹⁹

„AZ ORSZÁGGYŰLÉS MENDELMI BIZOTTSÁGA 1948. évi június hó 17-én csütörtökön d.e. 10 órakor tartandó ülésének napirendjére pótlólag felvétel

Schlachta (!) [Slachta] Margit országgyűlési képviselőnek az országgyűlés 1948. évi június hó 16. napján tartott ülésében tanúsított magatartása miatt a mentelmi bizottsághoz történt utasítása.”²⁰ olvasható az Új Magyar Központi Levéltárban őrzött stencilezett papíron. Magáról az eljárásról nincsen dokumentum. Slachta Margit a kérdésre, hogy miért maradt ülve a Himnusz alatt, azt válaszolta a Bizottság elnökének (Marosán Györgynek), hogy mélyen érintette, hogy azok kezdik énekelni, hogy „Isten áldd meg...”, akik éppen most fosztották meg az ifjúságot Istentől. Elismeri, hogy hibázott, nem ülve kellett volna maradnia, hanem letérdelni és a 136 (137) Zsoltárt imádkozni: „... az Úr énekét hogyan énekelhetnénk idegen földön?”²¹

A Mentelmi Bizottság 1948. július 6-án számolt be az országgyűlésnek. Hosszan ismételik a már eddig ismert vádakát, majd így folytatják: „A mentelmi bizottság az ügy beható megvitatása után ... egyhangúlag azt a javaslatot terjeszti az országgyűlés elé, hogy Slachta Margit országgyűlési képviselőt az ismertetett kétrendbeli mentelmi bizottsághoz történt utasítása miatt az országgyűlésből határozott naptári időtartamra, azaz kétszer 6 hónapra ... zárja ki...”²² Az elnök feltette a kérdést, hogy elfogadják-e a döntést, „Kérem azokat a képviselő urakat, akik hozzájárulnak, méltóztassanak felállni... Többség. (Szőnyi Tibor (d) a szavazásnál ülve maradt a néppárt és az ellenzék egy része felé: Szégyelljék magukat! Révész Ferenc (d) Ez a nemzetgyalázás! — Barankovics István (dn): Majd beszélünk róla! Révész Ferenc (d): Nemzetgyalázók pártja! Szóval helyeslik? Ezek után az elnök kimondta a határozatot.”²³

Jellemző az ország hangulatára, hogy a Magyar Nemzet 1948. június 17-i száma rendkívül visszafogottan számol be a törvényjavaslat tárgyalásáról, nem is említi a „Himnusz meggyalázását”, csak azt emeli ki, hogy „a viharcsengő csupán Slachta Margit beszéde közben kezdett el berregni.”²⁴

Mentelmi jogától megfosztva Slachta Margit ezután illegálitásban élt. Próbált ugyan útlevelet kapni, hogy a külföldön lévő szociális testvéreket meglátogassa, de elutasították. A Mindszenty-pör után pedig látva, hogy mivé tehetik az embert a vizsgálati fogság alatt — inkább vállalta a kockázatot és elhagyta az országot.

JEGYZETEK

1. Mészáros István előadása megjelent az UNIO 1991/2. sz.
2. Klny. a Nemzetgyűlési Értesítő 1947. IV. 16. számából. 2. lp. Slachta Margit néhány beszédét különlenyomatként közreadta.
3. Ld. 2.sz. jegyzet, 11. lp.
4. Független Magyar Demokrata Párt-i képviselő, újságíró, szerkesztő.
5. E számok Slachta Margit kézíratos beszédében olvashatók.
6. Bp. 1980. 387-397. lp.
7. Országgyűlési napló, 1948. VI. 16. 556. hasáb.
8. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 513. hasáb.
9. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 514. hasáb.
10. Ez a rész hiányzik a naplóból.
11. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 514. hasáb.
12. Ez a rész hiányzik a Naplóból.
13. Ez a rész hiányzik a Naplóból.
14. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 515-516. hasáb.
15. Ez a rész hiányzik a Naplóból.
16. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 515-516. hasáb.
17. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 556. hasáb.
18. Ez a rész hiányzik a Naplóból.
19. Országgyűlési Napló, 1948. VI. 16. 558. hasáb.
20. Új Magyar Központi Levéltár, UMKL-XVIII-7-22d.

21. Szerző hallotta személyesen Slachta Margittól.
22. Országgyűlési Napló, 1948. VII. 6. 571. hasáb.
23. Országgyűlési Napló, 1948. VII. 6. 572. hasáb.
24. Magyar Nemzet, 1948. VI. 17. „A helyzet szerdán” rovat.

ILONA MONA
MARGIT SLACHTA AND THE NATIONALIZATION OF THE SCHOOLS

In 1948 whole Hungary was upset because of the plan of taking the denominational schools into public ownership. A strong protest campaign was initiated against those plans, and the communist government deployed all means of the terror to suppress the increasing protests. The proposal of the nationalization was discussed by the Parliament with urgency. Margit Slachta, deputy of the Christian Women's Camp, in her speech attacking the proposed Bill, addressed the United Nations Organization demanding the complementing of the UNO's Convention with an Article concerning the protection of the minorities. Moreover, she demanded to complement the Charter with a paragraph ensuring for all countries' oppressed citizens the right to ask the UNO directly for a remedy in case of abuses. The Parliament of communist majority not only disturbed the deputy by unspeakable interruptions but the Speaker of the Parliament qualified her address as a grave offence against the sovereignty of the country, and demanded to cancel the address both in the journals and in the stenographic records. The text which had been cancelled in the journals was later, however, delivered by the stenographers to Margit Slachta. The author of this dissertation has the manuscript of the same, and now she publishes it. Margit Slachta wanted to submit the Parliament another proposal, too, but she was asked by the Speaker to sit down. In that proposal she wanted to have the government summoned to demand an examination in the case if it was true that the laws had been enacted in Hungary by the force of terror. But she was not permitted to submit that proposal. After having voted for the bill the communist MP-s began to sing the national anthem: „May God bless the Hungarian people...” But deputy Margit Slachta protested against the adopting of the unlawful bill by refusing to stand up during the singing. Therefore, she was repeatedly directed to the committee of immunity, and by the committee she was banished from the Parliament for a one year period.

NAGY FERENC

TANÁCSKOZÁSOK A BERNARDINUMBAN

(1891–1933)

A Ciszterci Rend Hittudományi és Tanárképző Intézete, a Bernardinum¹ házi tanácskozásairól készült jegyzőkönyvek, illetve a tanári tanácskozások jegyzőkönyvei tartalmazzák egy közösség belső életét, ugyanakkor utalások is fellelhetők bennük az adott korban lejátszódott lényegesebb eseményekről és ezen belül is az intézet életét valamilyen szempontból érintő történésekről. Kordokumentumnak is tekinthetők e jegyzőkönyvek elsősorban abban az értelemben, hogy egy viszonylag zárt, meghatározott rend szerint létező társas együttes életében miként hatnak, miként nyilvánulnak meg az országban történtek. A jegyzőkönyvek az Országos Levéltár őrizetében találhatóak 1891–1947. évkörrel.² Az általam feldolgozott dokumentumok évköre az 1933-as évvel zárul, mivel ezen időszakig a jegyzőkönyvek gyűjteménye teljes.³

„1887. szeptember 1-én a zirci hittudományi intézet III. és IV. éves növendékei Piszter Imrével jönnek Budapestre, az Eszterházy u. 14–16. számú bérház emeletére, hogy két éves egyetemi hallgatással a tanári alap- és szakvizsgálatra jobban előkészüljenek, azaz az 1883. évi törvény követelményeinek eleget tegyenek. A következő esztendőben, 1888-ban a zirci teológiai intézet két felső évfolyama már a Rend saját házában kap otthont, míg 1889 szeptemberében az egész zirci teológia intézményesen felkerül a budapesti, akkor Zerge utcai, ma Horánszky utca 6. szám alatti házba.⁴ E mozzanatok voltak a Bernardinum, a Ciszterci Rend Hittudományi és Tanárképző Intézete életének első szívdobbanásai.”⁵

Az Intézet házi tanácskozásainak első jegyzőkönyve azonban csak 1891-ben készült el, amely nem tekinthető véletlennek, hiszen „a Bernardinum első három esztendejében nem is kapott házfőnököt: úgy tekintetett, mint a zirci anyamonostor egy része, szerves tartozáka (....), csak 1891-ben kapja meg a házfői kinevezést Platz Bonifác dr. igazgató.”⁶

A legelső tanácskozás jegyzőkönyve 1891. szeptember 4-én kelt, melyet dr. Mihályfi Ákos tanár jegyzett le.⁷ A megfogalmazott gondolat egyszerűen, de találóan utal az Intézet szellemére: „... a budapesti ház tagjainak egyik fontos kötelességük arra törekedni, hogy életük minden mozzanata a növendékség példányképe legyen”.

Az Intézet jegyzőkönyveit tartalmazó kötet 9. oldalán az 1892. szeptember 4-i tanácskozás feljegyzése után olvashatjuk, hogy „dr. Platz Bonifác igazgató-házfőnök urat a király ő felsége szeptember 9-én a szegedi tankerület főigazgatójává nevezte ki.” Az október 2-án kelt feljegyzésben már az új igazgató-házfőnök, dr. Piszter Imre

nevével találkozunk. Kinevezését „nem kitüntetésnek, hanem újabb kötelességnek tekinti. Magát a társak jó indulatába ajánlja; fő törekvése az lesz, hogy a házban béke és szeretet honoljon”.

Az 1893. június 25-i jegyzőkönyvben a tanulással, képzéssel kapcsolatos javaslat olvasható: „Ákos⁸ indítványozza: minthogy a Rend nagy kiterjedésű birtokai, gimnáziumai, rendházai, népiskolái, rendi és plébániai templomai évenként számos építkezést, sokoldalú restaurációt igényelnek; minthogy az építkezéseknél legdragább és legvitálisabb az építkezési terv és annak helyes ellenőrzése; minthogy ez a két vitális dolog jelenleg szakképzett rendtagok hiányában idegenekre, saját hasznukért dolgozó építészetre van bízva: a budapesti ház indítványozza, hogy a Rendnek egy fiatal, erre hajlammal bíró tagja (vagy növendéke) az építésmérnöki diplomát megszerezte: a rendi összes építkezések terveinek készítése, és ezen tervek kivitelének ellenőrzése reá bízassék.”

Ugyanebben a feljegyzésben olvashatunk az úgynevezett nép-missziókról is: „... a budapesti ház indítványozza, hogy Apát Úr Ó Maga a Rend gondozására bízott plébániákban időről-időre népmissziók tartásáról gondoskodni kegyeskedjék miáltal nemcsak a rendtagok gondozására bízott hívek ezreinek lelki üdvét, hitét, erkölcsiségét fogja biztosítani, hanem a Rend iránt a világi fő- és alapság tiszteletét és becsületét fogja a legnagyobb mértékben fokozni”.

Az Inzélet gazdálkodásának gondjaiba enged bepillantást a házfőnök, dr. Piszter Imre javaslata az 1894. június 15-én kelt jegyzőkönyvben: „Rendünk nehéz anyagi körülményei között a modern viszonyok adta összes forrásokat a rendi vagyoni jövedelmezőbbé tételére föl kell használnunk; ezen források közé tartozik az is, hogy a pénz soha gyümölcsözés nélkül ne heverjen (...); ha a Rend egy jó nevű bankházzal volna összekötetésben, s ezen bankházra bízna kezelés végett az évi bruttó jövedelemnek megfelelő összegeket olyképpen, hogy t.i. minden befizetés közvetlenül a bankba és minden kifizetés, kiadás a bankból eszközöltessék. Ezen eljárás előnyei: 1./ hogy a pénz a befizetés napjától kezdve 4% kamatot hozna, s így egy percre sem verne haszon nélkül; 2./ hogy a pénzkezeléssel és szétküldéssel járó összes veszélyek elháríthatnának a Rendtől; 3./ az összes postai költségek megszűnnének, minthogy a bank teljesen ingyen vállalkozik az említett ügyletre; 4./ a Rend részéről az ügykezelés nagyon egyszerűsödhetne, mert az a bank negyedéves beszámolásának revideálására szorítkoznék; 5./ a pénzkészlet hiányából a Rend soha zavarba nem jönne, minthogy ugyanazon bank ily esetekben az előlegezésre készségesen vállalkoznék, s így a termények eladására az alkalmasabb idő könnyebben megválasztható lenne.”

Sajátos módon veszi ki részét a Bernardinum a milleniumi ünnepségekből: „... Az 1896-i milleniumi kiállítás alkalmával a rendtársak a fő- és székvárosban valószínűleg kivétel nélkül megfordulnak. Kívánatos, hogy a rend azon előnyös helyzetet, hogy itt a fővárosban háza van, a rendtársak érdekében fölhasználja és a szünidőkben (a kiállításra) felrándulónak lakást és teljes ellátást nyújtson.” (1895. április 28.)

A házon belüli nevelés egyes kérdéseivel foglalkozik az 1899. szeptember 2-án kelt jegyzőkönyv, amelyet dr. Czilek Balázs jegyzett: „... Ákos szót emel, hogy a Házfőnök és a Házgondnok urak az inasokat a növendékek iránt több tiszteletre bírják; ugyancsak Ákos a nevelés szempontjából indítványozza, hogy a növendékek vacsorára ne kapjanak bort. Mivel ezen indítvány igen megokolt, valamennyien elfogadjuk ilyen alakban: a növendékek vacsorára csak rendkívüli esetekben kapjanak bort.”

Az intézeti költségvetés szűkössége volt a témája az 1901. november 16-i tanácskozásnak: „... Hogy a házunkra szabott költségvetés keretét megtarthassuk, a lemondást hívtuk segítségül; abban állapodtunk meg, hogy az esti harmadik (hideg) tálételt megszüntetjük; vásár- és ünnepnap délben elhagyjuk a tésztát, télen nem

iszunk savanyú vizet, a bõjthben ritkítjuk a halevést, a főzelékhez mindig egyféle húst eszünk.”

Figyelmet érdemlõ javaslatok olvashatók az 1902. június 22-i tanácskozás jegyzõkönyvében: „Azon esetre, ha felszõlítást kapnánk, hogy a Kormányzótanácsra indítványokat terjesszünk be, elfogadtuk (...) Ákos azon indítványát, mely szerint figyelembe véve a nagyközönség érdeklõdését a használt tankönyvek iránt, figyelembe véve azt, hogy mi nem szolgálhatunk botránykõül az ország katolikusai elõtt, intézkedjék a Rend, hogy gimnáziumaiban Katholikus Kiadók, pl. Szent István-Társulat könyveit használja, annnyival is inkább, mivel tényleg léteznek ezen iskolák számára való ilyenmû könyvek; Balázs⁹ azon indítványát, mely szerint ha még nem léteznek intézkedés, intézkedjék a Rend, hogy tagjainak halála után azoknak bárminemû diplomái a zirci levéltárba küldessenek megõrzés végett.”

Az 1906. október 18-i tanácskozáson „felhatalmazták igazgató urat¹⁰ arra, hogy a ház nevében is pártolja azt a kormányzótanácsban valószínûleg fölmerülõ békítõ és közvetítõ indítványt, hogy a rendi tagilletmény 1000 Koronáról 1200 Koronára emeltessék, ezzel szemben azonban a kocsai, iroda, posta és fürdõpénz eltöröltessék”. (dr. Szeghy Ernõ készítette a jegyzõkönyvet).

Az 1900-as évek második felében kelt jegyzõkönyvekben gyakrabban olvashatunk az Intézmény különbözõ pénzügyi lehetõségeirõl, költségvetési gondjairól. Ez nem tekinthetõ teljesen véletlennek, hiszen „1907. június közepén megindult az építkezés, mely szeptemberben még nagyban folyt. Ezzel a húszéves Bernardinum megkapta végleges formáját, mely a következõ 30 esztendőben egyszer, 1934-ben kapott nagyobb átalakítást.”¹¹

Az 1909. február 24-én kelt feljegyzés bepillantást enged a közösség gazdálkodásába: „A házfõnök tudomására hozza a rendtársaknak, hogy az 1908/09. évi költségvetés nem fog beválni, mert kb. 6000 K szükséglet nem rendkívüli, sõt nagyon is rendes, t.i. a szó szoros értelmében vett háztartás címére tartozik. Ha ugyanis az összes rendes költségeket, melyek az adakozás, adó, beruházás, épületfenntartás, házi könyvtár, növendékek, szolgálat, kert, templom és vegyesek címére esnek, összeadjuk, és ehhez számítjuk a bor, világítás, fûtés, mosás, szállítások címén beálló szükségleteket, úgy a háztartásra nem marad több 12000 K-nál, holott az elõbbi évek tapasztalatai szerint kb. 18000 K-ába kerül.”

Nagy jelentőségû volt Bernardinum életében Békefi Remig kinevezése: „A jegyzõ felolvasta a kormányzó-perjel úr 451/1911. számú átiratát, melyben tudatja, hogy Ófelsége, I. Ferenc József, folyó év november 21-én kelt legfelsõbb leiratával méltóságos és fõtisztelendõ dr. Békefi Remiget, kit a rendtagok elsõ helyen terjesztettek a trón elé, a ciszterci Rend zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi egyesített apátságainak apáturává legkegyelmesebben kinevezte”. (A jegyzõkönyv 1911. december 5-én kelt; lejegyezte: dr. Baranyay Jusztin.)

Néhány hónappal késõbb — 1912. február 20-án — felolvasták dr. Békefi Remig 139/1912. sz. II. körlevelét, amelyrõl így emlékeztek meg a jegyzõkönyvben: „Legközelebrõl bennünket az a rész érint, melyben õméltósága szívének egész melegével a Bernardinum felé fordul, s feltárja elõttünk, minõnek kell lennie a szellemnek itt, hogy a kitûzött nagy cél felé bizton haladjunk. A magunk részérõl, szóval és példával mindent meg akarunk tenni, hogy a lemondásnak és önmegtágadásnak, a munkának és jámborságnak, a szeretetnek és rendi együvé tartozásnak a Körlevélben ékes szavakkal aposztrófált szelleme Rendünkben igazi otthonra találjon”.

A Tanárképzõ Intézet belsõ szellemérõl a tanárok és a növendékek kapcsolatáról tesz tanúbizonyságot az 1913. szeptember 12-én kelt jegyzõkönyv, amelyben a házfõnök (dr. Piszter Imre) „különösen szívének egész melegével üdvözli a ház új

tagjait.¹² Nem mint ismeretlenek állnak egymással szemben, hisz itt voltak közöttünk négy álló esztendeig. Meg van győződve, hogy azt amit mint növendékek az intézettől kaptak, amit annyi jó akaratral és lelkesedéssel lelkükbe felvettek, most mint presbiterek az intézetnek vissza fogják adni. Úgy érti ezt, hogy most már mint a rendi család nagykorú tagjai velünk együtt fognak dolgozni, példájukkal arra törekednek, hogy ebből az intézetből igazi ciszterci szerzetesek kerüljenek ki. Különösen két dologra kéri az új társulatot. Az első a diszkréció. Minden családban vannak oly dolgok, melyeket csak az öregek, a nagyok hánynak–vetnek meg. Minálunk ilyenek a rendi benső és házi ügyek. Ezek a növendékek elé még nem valók. Emellett nagyon szükséges az is, hogy a növendékekkel való érintkezésben az igazi hangot és módot megtalálják. Mint rendi testvéreikkel, mint olyanokkal, kikkel még nem rég együttélték a növendéki életet, érintkezzenek igazi közvetlenséggel és meleg szeretettel, de emellett meg ne feledkezzenek arról a távolságról, mely őket a presbirus folytán, a klerikusoktól elválasztja. Nevezetesen, lakásukat ne tegyék a klerikusok gyülekező helyiségévé.”

A nyelvismeret elengedhetetlen követelményét fogalmazzák meg a következő részletben: „Mindinkább érezhető a modern nyelvekben való jártasság nagy szüksége, mivel a szaktárgyak leginkább idegen nyelveken írt szakmunkákkal való foglalkozásra utalnak; kívánatos, hogy már a noviciátusban megkezdődjék a francia és német nyelv tanítása, akár magán, akár rendszeres tanítás útján, hogy legalább az olvasáshoz szükséges alapok meglegyenek” (1914. március 16).

Az 1914/15. tanév első tanácskozására csak október 5-én került a háborús események miatt: „A jegyző felolvasta Apátúr Óméltóságának 688/1914. sz. leiratát, amely értesíti a házat: az ország hercegprímása Csernoch János bíbornok úr szeptember 22-én kelt 5716.sz. levelében tudomására hozta az Apátúrnak, hogy a magyarországi főpapok 3000000 Koronát szándékoznak adni az államnak a hadi szükségletek fedezésére. Az összeget amortizációs kölcsön alakjában, az egyházi vagyon terhére szándékoznak megszerezni. Apátúr Óméltósága és a zirci konvent úgy határozta, hogy a fentemlített közös akcióban nem vesznek részt, hanem azonnal elküldötték 80000 Koronát készpénzben gr. Tisza István miniszterelnöknek az országnak nyújtott hadi segítség címén.”

Dr. Baranyay Jusztin az új igazgató, házfőnök, teológiatanár, a növendékek tanulmányi felügyelője igen meleg szavakkal emlékezett meg elődjéről, dr. Piszter Imréről: „Az igazgatói székben legelső kötelességem a lelket eltöltő mély tisztelet, őszinte szeretet és benső hála hangján megemlékezni arról a nemes férfiúról, tudós tanárról, ideális papról és igaz szerzetesről, kinek értékeinél és tartalmánál fogva súlyos öröksége, a legfelsőbb intézkedés folytán az én gyenge és nagyon is fiatal vállaimra nehezedik. Dr. Piszter Imréről, a jelenlegi szentgotthárdi perjel úrról szólok. Huszonnégy éven át a Bernardinum igazgatói állásának súlyt, fényt és díszet az ő nagy egyénisége adott (...). Hisz dr. Piszter Imrében a Bernardinum tulajdonképpeni megalapítóját veszette el. 28 év előtt az ő vezetésével indult ki az anyamonostorból egy kicsiny növendékesoport. A bakonyi erdők csendjéből a főváros zürzavaras forgatagába, a monostori élet jól rendezettségéből a homályba, a sötétségbe léptek (...).

Ebben az intézetben, melynek épületéhez a legtöbb és leértékesebb követ ő hordta, ő maga volt az eszme megtestesülése, a munkás papi életnek, a szerzetesi jámborságnak, a mindig aszketikusan fegyelmezett, a pernyi pontossággal beosztott önmegtadagó életmódnak a példaképe. Bámultuk benne a bölcs mérsékletnek és céltudatos energiának ritka harmóniáját. Tiszteltük benne a nagy képzettségű teológust, a kiváló tudóst, ki zseniális szellemmel írta meg hatalmas művét, mindnyájunk ideáljának, Szent Bernát Atyánknak páratlan élettörténetét (...).

Ha egyszer a történettudós a fakó aktákból kiérzi, hogy a zirci ciszterciak szelleme a XIX. század végén s a XX. század elején nagy elváltozást mutat, elváltozást az egyházas felfogás, a szerzetesi lelkület javára, meg fogja állapítani, hogy e nagy ténynek egyik legnagyobb oka dr. Piszter Imre s az ő kedves Bernardinuma volt.” (1915. szeptember 3., dr. Hümpfner Tibor volt a jegyző).

„Nagy örömmel vettük tudomásul, hogy Őméltósága¹³ az eddigi áldozatos hadi jótékonyosság folytatásaképpen a Rend nevében összesen 23000 Koronát adott az erdélyi menekültek segítésére” — tanúsítja ezt az 1915. szeptember 25-én kelt jegyzőkönyv.

Ugyancsak itt olvashatjuk, hogy „Őméltósága szeptember 19-én a 885. számú levelében értesíti a Rendet, hogy dr. Mihályfi Ákos rendtársunk szeptember 30-án foglalja el a magyar tudományegyetem rectori székét s ez alkalomból a Rend minden háza képviselőt küld, hogy jelen legyen az ünnepi megnyitó beszéden”. Ez a kitüntetett figyelem Mihályfi Ákos iránt — aki egyébként a Ward Mária Kollégiumban elsőként az érseki biztosi feladatokat is ellátta¹⁴ — nem volt előzmények nélküli, hiszen „a pontosságban és lelkiismeretes kötelességteljesítésben is felemelő példát adott, úgy hogy teljesen indokolt volt az a becsülés és tisztelet, amellyel tanártársai övezték. Szeretetük jele volt, amikor Apánk megszólítással illették.”¹⁵

A több, mint egy évvel később — 1916. december 21-én — kelt jegyzőkönyvben Ferenc József haláláról és a Rendet érintő tevékenységei értékeléséről olvashatunk: „A háború morajlását egy pillanatra megállította lelkünkben a megdöbbenés, amely november 22-én lett úrrá rajtunk. A reggeli lapok hozták a gyászos hírt, hogy felséges Urunk, apostoli királyunk I. Ferenc József az előző estén megszűnt élni (...)— A Habsburgok alatti Magyarország legfényesebb korszakával leszen neve mindenkor kapcsolatos és a magyar ciszterciak történetének legértékesebb lapjai is az ő uralkodásához fűződnek (...). Ő kapcsolta a hármasságba a negyediket, Szentgotthárdot, alatta bővítt munkakörünk két gimnáziummal, a bajaival és a budapestivel, és az ő főkegyúri intézkedése tette lehetővé a Bernardinum megépítését.”

Hümpfner Tibor is ír, hogy kápolnánk felszerelése Fidé¹⁶ buzgósága és nagylelkősége folytán értékes tárgyakkal szaporodott. Neki köszönjük a szép, új harmóniumot és legújabban a művészileg díszesen kidolgozott ezüst monstranciát. Ez utóbbit Gróf Berchen Miksa prágai egyházmegyei áldozópap ajándékozta Fidének, aki az értékes ajándékot kápolnánk részére elfogadta.”

„Nagy örömmel olvastuk a hivatalos lap közlését, amely szerint ifjú királyunk IV. Károly Őfelsége Apát Urunk Őméltóságát a magyarországi múzeumok és könyvtárak főfelügyelőjévé nevezte ki” — tudósít az 1917. február 20-i jegyzőkönyv.

Dr. Korilly Szilveszter rendházi jegyző feljegyzése arról tanúskodik, hogy a Rend a körülményekhez képest jól ellátott az inséges 1910-es évek végén: „... bár a jelenlegi helyzet több esetben lemondást kíván és a mi kedves és az élelmezés terén óriási munkát végző házgondnokunkra¹⁷ súlyos terheket ró, mégis hálával tartozunk a jó Istennek, hogy komoly nehézségektől meg vagyunk mentve.

Van fűtőanyag, liszt, zsír, a burgonyánknak is csak egy része fagyott meg a szállítás alatt, s így az élelmezés fő tényezőivel el vagyunk látva.” (1918. február 13.)

A kánonjog kodifikációja eredményéről, az Egyházi Törvénykönyvről így emlékezik meg az 1918. május 23-án kelt jegyzőkönyv: „E napon lépett életbe az Egyház új Törvénykönyve, a Codex Juris Canonici. Ez által 1918. május 19-ike a világtörténelmi dátumok sorába került, az Egyház életében pedig a tridentumi Zsinat határozatait megerősítő és kihirdető Benedictus Deus bulla megjelenése óta nem volt még egyetlen sem, mely az összegyház minden részét, minden intézményét s minden tagját annyi ponton messze évszázadokra kihatóan oly mélyen érintette volna, mint a Codex életbelépése (...). E napon 300 millió katolikus magára nézve kötelezőnek

ismeri el egy nagy törvénykönyv rendelkezéseit, melyek mögött pedig nem állanak a fizikai kikényszerítés durva eszközei”.

A világháború utáni lehangoló helyzetről tudósít az 1918. december 23-i feljegyzés:

„A világ legvéresebb háborúja be van fejezve, mi reánk szegény magyarokra nézve a legkatasztrófálisabb módon. Nem vertek meg bennünket, de összeomlottunk, végünk van. A világháború iszonyú romjai között ott hever minden, mihez szívünk–lelkünk oda volt növe. Sírva nézzük a szörnyű törmelékek között Szent István dicső koronáját, a kilenc évszázad annyi vad viharában eddig fennmaradt magyar királyságot. Az október 31-iki forradalom bizonytalansága növendékeink izgulékony, ifjú fantáziájára oly erővel hatott, hogy az előljáróság látván egyrészt, hogy ilyen körülmények között a studiumok komoly munkája s a szeminárium fegyelmezett életrendje a legközelebbi napokban nehezen lesz fenntartható; érezvén másrészt a forradalmi felfordulásban minden lehetetlenségnek lehetővé válását, a klerikusokat november 2-án reggel elbocsátotta az intézethől. Ezen pszichológiai szempontok mellett az elbocsátást javallta az a körülmény is, hogy házunk az új negyedévre a vasúti szállítás nehézségei miatt még nem kapta meg a lisztet, s így a kiéhezés veszedelme is bizonyos fokig fenyegetett bennünket”.

1919 őszén két jegyzőkönyv is készült (október 1-én és 10-én), melyekben a Tanácsköztársaság ideje alatti Bernardinum életéről találunk feljegyzéseket: „Az októberi forradalom mélyében rejtőző kommunizmus március 21-én robbant napvilágra. Április 11-én már házunkban járt a likvidáló bizottság, s leltározta a Rend bernardinumi vagyonát (...). Első kommunista gondnokunk Vokurka György, aranyműves segéd, május 2-án titokban eltávozott, s csak 6 napra reá kaptunk új gondnokot Illésházy Ágost pallérnak, Naxner Ferenc szobafestősegéd, a munkás- és katonatanács 500-as és 80-as bizottsági tagjának személyében. Ő lett a házfőnök és gondnok, kinek át kellett adnunk a ház kulcsait. Alapjában véve nem volt rossz ember, ami kellemetlent tett, azt mind Naxner felbújtására cselekedte. Végre is ki kellett vonulnunk a házból, hármennyire húztuk–halasztottuk is a dolgot (...). A kérdést a Központi Papnevelő Intézet vezetője, dr. Saly László oldotta meg, aki növendékeinket gondjai alá helyezte (...).

A pusztítás mértékét lassanként megállapíthattuk. Hála Istennek, aránylag nem sok panszokodnivalónk van. Könyvtárunk, amely már 900000 kötetnyi könyvvel egyetemben a Lónyai utcai zálogházba került, Fejes Sándor és Benedek Rezső atheneumi tisztviselők becsületessége folytán együtt maradt (...).

Házunk, melyet a proletárdiktatúra agitátor iskolává alacsonyított, leszámítva az élestárt, pincét és raktárt, oly pótolhatatlan veszteséget nem szenvedett, hogy az új élet megkezdése lehetetlenné vált volna (...).

Illő volna, hogy e helyt is hálával emlékezzünk meg azokról, kik dolgaink megmentésében páratlan jósággal és áldozatkészséggel segédkezet nyújtottak. A likvidálás előtt és alatt, amit lehetett, hozzájuk vittünk és náluk helyeztük el őrizetbe. Ezek: Feigl Dénes úr, Holtzschuch Sándor cs. és kir. kapitály, dr. Kreuz József postatitkár, Cavalier József hírlapíró, özv. Haulits Gyuláné, továbbá Eisenkolb Kató és Dibó Kató kisasszonyok a K.S.V.¹⁸ tisztviselői. Sok veszedelmet, többszörös házkutatást hozott reájuk a nekünk nyújtott segítség”.

Az 1920. május 11-én kelt jegyzőkönyvben egy rövid történeti áttekintésről olvashatunk, de megfogalmazták benne egyúttal az adott korszak problémáját is: „Száz év óta vagyunk tanító rend és ezen hosszú idő alatt épp a saját növendékeink tanítását, kiképzését, nevelését nem tudtuk minden követelménynek és minden igénynek megfelelően rendezni (...).

Magának a rendi fiatalságnak rendi neveléséről csak 1866-ban, tehát tanítórendi életünknek csak már a második fél századában lehet beszélni. A zirci, tiszttára teológiai kiképzés válságba jutott az 1883. évi középiskolai törvény révén. A törvény kényszere által megkövetelt tanári oklevél megszerzésének biztosítására határozta el magát a Rend növendékeinek egészen új formájú képzésére és nevelésére. 1887-ben részben, 1889-ben a maga egészében felköltözött a hittudományi főiskola Zircről Budapestre, s ettől kezdve növendékeink 4 év alatt a teológiát és az egyetemen a filozófiai szakokat együttesen tanulták. Nem lehet kétség aziránt, hogy ez az újítás akkor haladást jelentett (...).

Bármennyire elismeréssel találkozott is a Bernardinum működése, az intézet tanárai s a rendi közvélemény józan és egyházas képe azért az 1889-ben megteremtett helyzetet nemcsak ideálisnak, de még kielégítőnek sem találta. A tanári karban állandóan élt, s minden lehetséges alkalommal kifejezésre jutott a jelenlegi rendszer javításának vágya és gondolata (...).

Mindezek folytán a Bernardinum tanári karának az a véleménye, meggyőződése, óhaja és kívánsága, hogy a teológiai intézet vitessék át oda, ahonnan 25 év előtt elszakadt, a zirci anyamonostorba.¹⁹

„... Szeptember 6-án Őszentsége XV. Benedek pápa koronázásának évfordulóján²⁰ Schioppa Lőrinc nuncius őminenciája mond hálaadó istentiszteletet a Mátyás templomban, amelyen mint a nuncius előtti tisztelgésen az egész Rend teljes számban megjelent. Az ez időre eső előadások elmaradnak” — írta dr. Horváth Konstantin a szeptember 2-i jegyzőkönyvbe 1921-ben.

1924. tavaszának szomorú eseménye: elhunyt Békefi Remig zirci apát, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. „Mint apát, tizenhárom éven át — és mily nem várt nehéz évei voltak ezek a megpróbáltatásoknak — kormányozta a gondjaira bízott apátságokat, középiskolákat és lelkészségeket, nevelte pap- és tanártársait, mint egyetemi tanár közvetlenül végezte szakunkban a legmagasabb tudományos képzést, s hogy mily sikerrel, a rá hivatkozott kiváló tanítványok, s e tanítványok műveinek egész sora tanúsítja”. — írta dr. Csánki Dezső a Századokban.²¹

Egykori tanítványa, gróf Klebelsberg Kunó sommásan foglalta össze Békefi Remig tudományos munkásságát: „... mindig befejezett egészet alkotott, az általa feldolgozott kérdés revízióra soha nem szorult.”²²

A Bernardinumban Békefi Remigről az 1924. május 30-án kelt jegyzőkönyv emlékezik meg, melyben dr. Baranyay Jusztin igazgató megható, emberközeli szavait dr. Várkonyi Fidél jegyezte le: „... Bámulatosan tudott élni hivatásának. Mint gimnáziumi tanár példaképe volt a tanférfiúnak, akinek egy ambíciója van, minél jobban és tökéletesebben a magasztos hivatásnak (...).

Nemsokára elérte élete fő célját, a tudós ember legfőbb érvényesülési terét, az egyetemi katedrát. Igen magas szellemi kvalitásainak és rendkívüli egyéniségének köszönhető, hogy nemcsak megfelelt az egyetemi katedra igényeinek, hanem hogy működése egyenesen korszakalkotó lett. Nemcsak betöltötte az egyetemi katedrát, hanem emellett mint igazi tudós iskolát alapított. Most sokan dolgoznak azokon a nyomokon, amelyeket ő jelölt meg. Ebben revelálódik hivatottsága.

Ami ezen felül nem lehetett kétes az az, hogy szerette Rendjét (...). Épp ez a vonása volt a fő motívum, mely arra indította rendtársait, hogy elhívják onnét, ahol az ország tudományos köreinek felfogása szerint a legjobb helyen volt, az apáti székbe. S ő ezt a lépést is úgy tette meg, mint máskor: belevitte apáti működésébe egész ambícióját”, egész lelkét. Az apáti székben még jobban kitűnt, mint eddig. 13 éven keresztül úgy élt hivatásának, melyen túlmenni emerileg lehetetlenség. Nem volt nap, mikor szünetet tartott. Elég gyakori betegségei is csak a mozgásban jelentettek szünetet, lelke akkor is rendi ügyekkel foglalkozott (...).

Hogy tele volt tettvágygal, nagy tervekkel, az az ő egyéniségénél egész természetes. Életének csendes tragikuma, hogy megvalósítani keveset tudott. De végrehajtotta tervét, hogy felhossa a Rendet a fővárosba, hogy így a Rend jelentősége az ország közéletében elérje a zenitét. S tervét sikerült csodás könnyedséggel megvalósítani, meg is alapította a Szent Imre főgimnáziumot (...).

Ha szerette Rendjét, annak minden tagját, szeretete elsősorban mégis a noviciusoké és a klerikusoké volt. Utolsó perceiben is rájuk gondolt. Szeretemet küldöm a klerikusoknak — szólt közvetlenül halála előtt. A Bernardinum munkáját a maga egészében felfogta. Nevét a Szent Imre főgimnázium mellett leginkább az a tette fogja megörökíteni, hogy elválasztotta a teológiai képzést a tanárképzéstől. A jövő szempontjából ez a legkihatóbb intézkedés apáti működésében.”

Az 1924. szeptember 9-i jegyzőkönyvből vett idézet — dr. Evetovics Kunó feljegyzésében — a ház tagjainak sokoldalú tevékenységét mutatja: „Házunknak új tagja, kit eddig még nem üdvözölhattünk körünkben, Vargha Damján egyetemi magántanár rendtársunk, akinek a Bernardinumban való tartózkodása a jelek szerint csak átmeneti lesz, de ezen időre is őt a legnagyobb szeretettel és azon tisztelettel várjuk, melyet egyénisége és működése minden egyes cisztercita részéről kétségtelenül megérdemel. Egyelőre Hollandiában tartózkodik, ahol a caritas ügyében buzgolkodik, s hisszük, hogy e hónap folyamán haza érkezik.” (...). Ottokár²³ testvérünk — ki hivatalosan ide volt beosztva, de a tudományos kutatás Bécsbe szólította, s ezért csak mint vendég járt be időnként hozzánk — most visszatért régi katedrájára”.

Dr. Balassa Brunó 1925. szeptember 7-én ezt írta a Rend jegyzőkönyvébe: „Dr. Baranyay Jusztin kedves kötelességet vél teljesíteni akkor, midőn mint a ház legidősebb tagja az új igazgató házfőnököt valemennyiük nevében köszönti.”²⁴

„... Az igazgató azután rámutat arra, hogy Intézetünk egyik legfontosabb feladata: elméletileg s gyakorlatilag egyaránt alaposan képzett szerzetes tanárokat bocsásson útra Rendünk iskoláiba. A gyakorlati kiképzést biztosítja az Apátúr Óméltósága kegyes intézkedése, mely ennek elsajátítására egy évet rendel a Magyar Kir. Állami Gyakorló Gimnáziumban, s az esetlegesen hiányzó katolikus tanítási szempontokat Rendünk Szent Imre Gimnáziumában történő hospitálások pótolják. Az elméleti pedagógia elsajátítása az egyetem keretén belül történik...” — tudósít az 1927. szeptember 9.-i jegyzőkönyv.

Az öt nappal később készült újabb feljegyzésben két házfőnök-igazgatóról is olvashatunk méltatást: „Küzdi Aurél az új házfőnök-igazgató elsősorban kötelességének tartja, hogy elődjéről dr. Dombi Márkról emlékezzék (...) Nagy tehetsége, tudománya, példás élete, egész egyénisége szinte predesztináltak ez állásra, ahol a növendékek nagy tisztelete, mondhatni rajongó szeretete vette körül. Sajnos meggyengült egészsége miatt válnia kellett. Óméltósága az Apát Úr hivatalától való búcsúztatásakor a többi között e szavakat mondta: Remélem, csak a személy változott, de a szellem megmarad...” E szavakra dr. Baranyay Jusztin felelt. Megemlítette, hogy dr. Dombi Márk helyére a zirci apát” ... munkájának folytatására Küzdi Aurélt állította ide. A legőszintébb öröm és megnyugvás töltött el mindnyájunkat, akik szívükön hordják az intézet fejlődését. Ő magával hozta egy hosszú életnek sok tapasztalatát. Oly férfiú, akinek élete mindig mindig kapcsolatban volt a rendi ifjúság nevelésével. Már, mint ifjú presbiter a növendékek prefektusa volt Egerben, azután a legfontosabb rendi plébánián működött Zircen, majd mint novicius mester hosszú éveken keresztül nevelte a rendi ifjúságot”. (dr. Várkonyi Fidél helyettes jegyző).

Október 22-én dr. Balassa Brunó egy felterjesztést rögzített az intézményi képzéssel kapcsolatban: „... mivel félő, hogy a tanárképzés jelenlegi rendje mellett a növendékek, míg az egyetemre kerülnek, profán ismeretekből sokat felejtnek, kéri a ház a Kormánytanácsot, hogy — a teológiai tanulmányok csorbítása nélkül — adassék

idő a zirci teológiai növendékeknek, hogy azon tárgyakkal foglalkozhassanak, legalábbis azoknak középiskolai anyagát jól elsajátítsák, s frissen megőrizték. Ebbéli munkálkodásuk a budai tanárképző tanárok utasítása mellett történjék, kik időnként Zircre utazva előmenetelüket ellenőrizték...”.

1929. szeptember 29-én Papp Kelemen helyettes jegyző a Szent Imre Gimnázium átadásáról számol be: „A Ciszterci Rend áldozatkészségéből és a magyar államhatalom támogatásával elkészült budai Szent Imre Gimnáziumot 1929. szeptember 15-én ünnepélyesen átadják magasztos rendeltetésének a Kultuszminiszter és a pápai nuncius, valamint Magyarország Kormányzója jelenlétében”.

Az 1920-as 30-as évek fordulójának válságos időszakában a nehézségek enyhítésében az Intézet munkatársai a lehetőségek szerint kiveszik részüket: „... A házfőnök értesítette a helytartóságot, hogy kicsiny házunk Őméltósága a zirci Apátúr meghagyásából naponként délben 35-45 szegénynek oszt ki meleg ételt és hozzájárult 50 pengővel a Horthy-segélyakcióhoz, azonkívül pénzzel és itt-ott régi ruhadarabokkal segíti a jelentkezőket (...).

„Lehetetlen ki nem térni Őméltóságának újévi és böjti körlevelére. Megkapott mindenesetre mindnyájunkat az a felette komoly hangulat, amely azokat átjárja. Rámutatnak ezek az atyai szövegek a társadalom anyagi válságára és a forrongó világnézeti krízisre. A bajt növeli, hogy Rendünk az áramlatokkal szemben a benső életét illetőleg még nem áll teljes feyverzetben, egy jóra törekvő, de még csak átmeneti stádiumban vagyunk és így az anyagi megrázkódtatáson kívül, szellemi és lelki megingástól is félhetünk. E kríziseken az segít majd át bennünket, ha az anyagiakban kevéssel beérjük, a szellemiekben, gondolkodásunkban ahhoz az intézményhez kapcsolódunk, amelynek egyedül van biztos fennmaradása, a lelkiekben pedig az öncélúságot és önrendelkezést kizáró engedelmességnek és testvéri szeretetnek erős talajába vetjük a lábunkat...” (1931. február 18.; Horváth Adolf jegyző).

1932-ben ismét változott az intézmény tanulmányi rendje. Dr. Werner Adolf zirci apát a „rendi növendékeink számára két év filozófiai tanulmányt írt elő és külön négy év teológiát. A filozófia ezután is Zircen maradt, míg a teológia szinte teljes egészében felkerült Budapestre, ahol ismét a bölcsészeti tanulmányokkal párhuzamosan végezték.”²⁵

Meleg hangú megemlékezést olvashatunk Friskics Győző 1932. június 14-én kelt feljegyzésében dr. Baranyay Jusztinról, aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Teológiai Karának nyilvános rendes tanára, volt dékánja, a mostani év végén ünnepli ünnepélyes fogadalmának és pappászentelésének 25. évfordulóját. Ez a dátum nemcsak az ő lelki-szellemi és munkás életének jelentős határköve, hanem nyugodtan mondhatjuk, a magyar Ciszterci Rendé is, melynek munkájában, vezetésében és irányításában kimagasló és pótolhatatlan szerepet töltött be. A leghensőségesebb ünnepe azonban ez a nap a Bernardinumnak, melynek házfőnöki-igazgatói tisztségében fejtette ki munkássága legjavát, itt adta tudós és példás lelkének, életének legkihatóbb értékeit a Rendnek és a rendi ifjúságnak. Amióta pedig magas és tudós hivatala egyetemi katedrához köti, házunknak nemcsak lakója, hanem baráti tanácsokat, sok meleg szeretetet, testvéri segítséget, támogatást osztó forrása...”.

A könyvvállomány gyarapítására dr. Balassa Brunó „indítványozza”, kérje a Ház Apátúr Őméltóságát, hogy az idei esztendőben a könyvtárnak kimondottan könyvekre fordítandó összegét a múlt évi megtakarítás terhére kivételesen egészítse ki. A javaslat indoklásában Brunó kifejti, hogy harmad éve ez az összeg 1200 P volt. A múlt iskolai évre is ennyit engedélyezett a költségvetés, valójában azonban csak 400 P-t költöttünk erre, mert a könyvekre fordítandó pénzt a növendékek nyilván szűkreszabott

kiadásainak fedezetül visszatartották. A múlt évi zárlat bizonyosága szerint végeredményben Házunk jelentős összeget takarított meg, melynek terhére kéri az indítvány, hogy ez el nem költött 800 P csatoltassék a jelen iskolai év 1200 P-jéhez. Amit indokol, hogy a könyvtár egyes szakaszai pl. a francia, a természettudomány nagyon fogyatékosak. A Ház a javaslatot elfogadja.

Az 1933. június 20-i jegyzőkönyv tanúsága szerint Küzdi Aurél házfőnök-igazgató hálásan emlékezik meg dr. Mihályfi Ákosról: „Intézetünk történetét lapozgatva régmúlt évek friss akarása csendül felénk.

1889! A tanári székben egy ifjú ember ül, hogy lelkének kincseit megossza hallgatóival, Rendünk fiatal tagjaival (...).

Még az egyszerű adatok is sokat mondanak: dr. Mihályfi Ákos villers-i apátúr könyvtárát öt könyvtárszekerénnyel intézetünknek adományozta, s ugyanakkor a Szent István Társulattól ezüstmiséjére kapott művészi kivitelű miseruhát kápolnánknak adta. A remekbékészült miseruhát maga Ficher Henrik tervezte.

Könyv és miseruha! Nem véletlen ez a találkozás. Mi, akik ismerjük ezt a gazdag és tudós papi életet, úgy érezzük, hogy ezzel egész szívét adta nekünk. És nem tehetünk róla, ha szemünkben szimbólumokká nőnek a könyvek s szimbólummá lesz a miseruha. Azok a könyvek, amelyekből páratlan tudását merítette és ez a miseruha, amely tudós egyéniségére feltette a koronát: a papi méltóságot (...).

Meg kell állnunk a tovatartó történések között. Meg kell állnunk, hogy hálás szívvel mondjunk köszönetet ezért a pazar kincsszórásért. Intézetünk története nem haladhat el észrevétlenül e perc mellett. Örök emlékeztetőt akar állítani, hogy „exlibris”-t készített, hogy minden könyv, melyet tőle kaptunk, egyúttal beszéljen az ajándékozó nemes lelkéről. Hisszük, hogy ezzel elérjük azt, amit Ő akart: összekapcsoljuk a múltat a jövővel...”

A jegyzőkönyvek sorozata az 1933. évvel megszakad és a harmincas évek második felében folytatódik. Úgy vélem, hogy a közölt részletek — kordokumentum jellegükön túl — rávilágítanak az Intézet tanári karának a színvonalas tudásra, az önzetlenségre, a helytállásra fogékony szellemére.

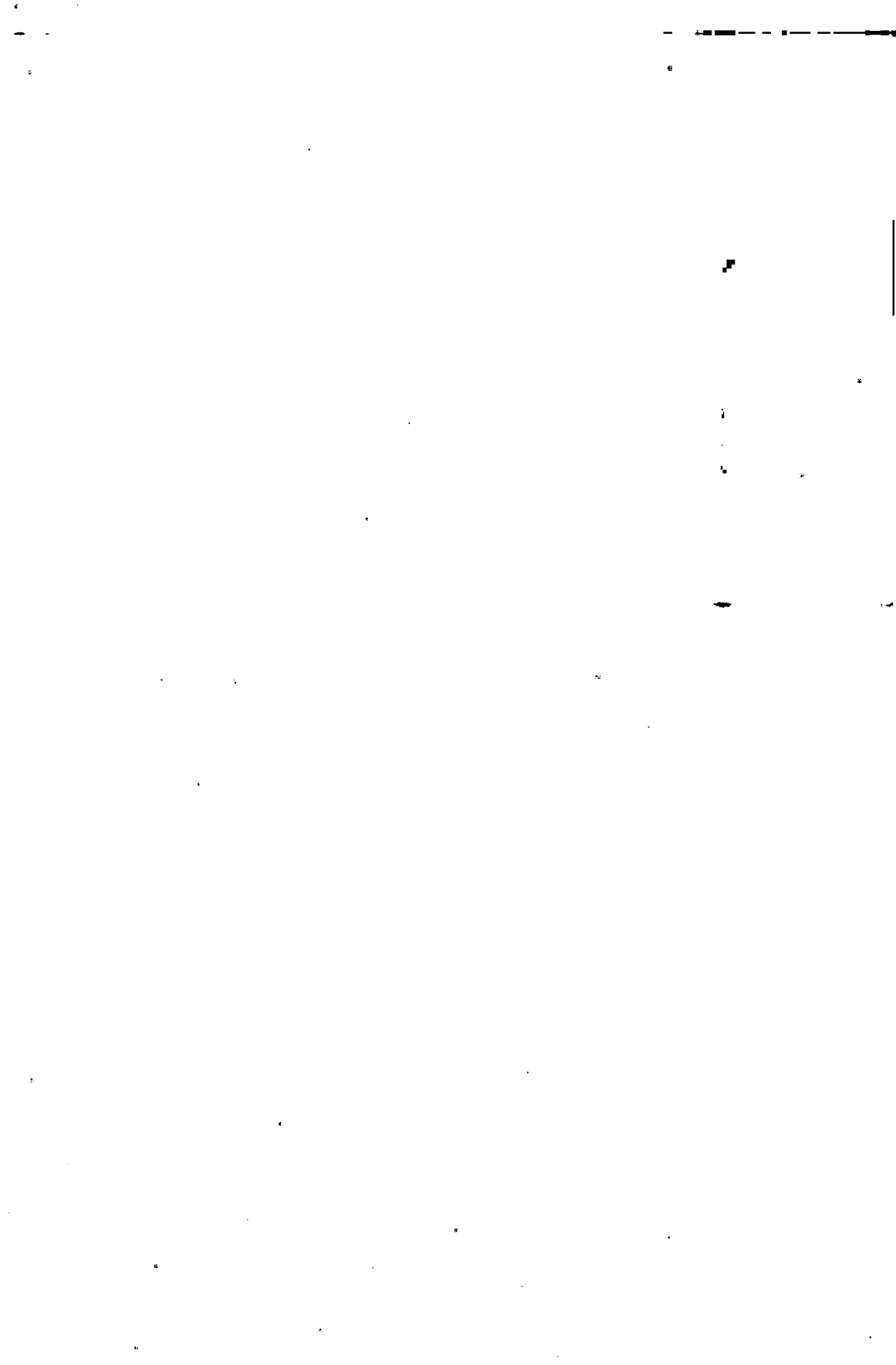
JEGYZETEK

1. Az elnevezés nem új keletű. A párizsi tanintézetet már 1245-ben Bernardinumnak hívták: „A ciszterciek középkori iskolázása Párizsban”. Dr. Békefi Remig székfoglaló értekezése. Értekezések a történettudományok köréből. MTA Budapest 1896. XVI. kötet 11. sz. 577.
2. Országos Levéltár P 995 jelzet.
3. Értelemszerűen nem minden tanév jegyzőkönyvéből idézek. Az idézetek gyakoriságát, terjedelmét a tanulmány bevezetőjében megfogalmazott kritériumok határozták meg.
4. Jelenleg: Makarenko u. 6. Lásd: Adalékok a Belső-Józsefváros történetéhez. Szerk.: Szabó-Pap Krisztina. A Budapesti Városszépítő Egyesület kiadása; Budapest. 1985. 156. Napjainkban ismét: Horánszky utca.
5. A Bernardinum a Ciszterci Rend Hittudományi és Tanárképző Intézetének Emlékkönyve az Intézet fennállásának ötvenedik esztendejére. Szerk.: Dr. Horváth Konstantin. A Ciszterci Rend Zirci Kongregációja; Budapest, 1939. 11.
6. Dr. Horváth Konstantin. i.m.: 20.
7. A házfőnök-igazgatók nevét általában nem közlöm, mivel dr. Horváth Konstantin idézett munkájában tanévenkénti felsorolásban jó áttekintést ad e személyekről. A jegyzőkönyvet írásban rögzítő tanár nevét feltüntettem. Ha az idézet szövegkörnyezetében nem utalok a jegyzőkönyv leírójának nevére, ez azt jelenti, hogy az e tevékenységet ellátó személyében nem történt változás.
8. Dr. Mihályfi Ákosról van szó.
9. Dr. Czilek Balázs indítványa
10. Dr. Piszter Imre házfőnök-igazgatót

11. Dr. Horváth Konstantin. i.m.: 49.
12. Az intézeti gyakorló tanárok: Hagyó-Kovács Gyula, Gálos Bernát, Brisits Frigyes.
13. Az „Öméltósága” a mindenkorú zirci apátot jelenti.
14. Mészáros István: A világi hitoktatóképzés intézményes formái. Teológia 1989. 2. sz. 117.
15. Hermann Egyed-Artner Edgár: A Hittudományi Kar története 1635-1935. A Pázmány Péter Tudományegyetem Kiadása; Budapest, 1938. 509.
16. Dr. Várkonyi Fidél, a növendékek lelkiigazgatója, az erkölcstan rendes tanára.
17. Az Intézet házigondnoka ebben az időben dr. Czilek Balázs teológiai tanár volt.
18. Vagyis: A Központi Sajtóvállalat.
19. Lényegében 1923. őszétől kezdődtek a teológiai oktatások Zircen: „... ez a teológia intézet, amely 35 éve fennáll, ennek az iskolaévnak lezárásával fokozatosan meg fog szűnni. Apát úr Öméltósága rendelkezése folytán a teológiai intézet I. évfolyama a jövő tanévben Zircen nyílik meg.” (feljegyzés 1923. január 23-án; lejegyezte: Dr. Várkonyi Fidél).
20. A hetedik évfordulóról van szó.
21. Csánki Dezső: Békefi Remig. Századok; 1924. évf. 832.
22. Bártfai Szabó László: Békefi Remig emlékezete. A Szent István Akadémia emlékiratai. Szerk.: Reiner János. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1934. II. kötet 4. szám. 17.
23. Dr. Székely Ottokár a Szent Imre főgimnázium rendes tanára.
24. Az eddigi igazgatót dr. Baranyay Jusztint a Pázmány Péter tudományegyetem hittudományi karához az egyházjog rendes tanárának nevezték ki. Az új házfőnök dr. Dombi Márk lett. Dr. Baranyay Jusztin kapcsolata a Bernardinummal egyébként a továbbiakban sem szakadt meg.
25. A Ciszterci Hittudományi Főiskola és a Ciszterci Tanárképző Főiskola Évkönyve az 1942-43. tanévre. Közzéteszi: dr. Zemplén György és dr. Horváth Konstantin. Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprém, 1943. 205.

FERENC NAGY
CONSULTATIONS IN THE BERNARDINUM (1891-1933)

The details of the protocols taken of the consultations conducted in the Theological and Teachers' Training Institute of the Cistercian Order called Bernardinum give us an inside view of the community's life. We can learn of those descriptions how the Theological Institute has been founded, how it was working, how the composition of the staff has been changing, etc. The characteristic details of the protocols show how the life of the institute has been influenced by the essential events of the universal and national histories, as well as, how those events have been assessed by the members of the community. Last but not least they inform us of the Cistercian spirituality, of the deep spiritual life of the community's members, as well as, of the activities of the professors and students.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KONFERENCIA

A KARMELOITA REND KUNSZENTMÁRTONI LETELEPEDÉSÉNEK 50.
ÉVFORDULÓJÁN**(KUNSZENTMÁRTON, 1990. OKTÓBER 15.)*

A Nagy Magyar Alföld természetes társadalmi fejlődését, benne az egyházszervezetet, a szerzetesrendek életének alakulását megtörte és nagymértékben visszavetette a XVI. század közepétől a török hódítás, s a vele párhuzamosan tört nyerő reformáció. Nemcsak a békés termelőmunka és polgári lét lehetőségei váltak bizonytalanná, vagy szűntek meg teljesen és véglegesen, hanem szinte egyik napról a másikra eltűnt a középkori egyházszervezet, s váltak pusztítás áldozatává a szerzetesházak. A kisebbségbe és szórványba szorult katolikus alföldi lakosság lelki gondozását a missziós püspökök, a mozgékony bosnyák ferencesek mellett jóformán egyedül a szeged-alsóvárosi ferences kolostor atyáinak kellett felvállalni. S bár a katolikus egyházi élet újjászervezése a XVII. század végén, s a XVIII. században megtörtént, a területen jelentkező sajátos gondokkal még a XIX. század egyháza sem tudott megbírkózni, azokat sokáig fel sem ismerte. Változást az elmúlt századforduló hozott.

Az alföldi lelkipásztorkodás megújítása, ennek keretében a szerzetesrendek Alföldre költözése, a „magyar Afrika” misszionálása a századfordulón a felismert feladatok közé tartozott. A katolikus egyház szempontjából kétségkívül nagyon fontos volt, hogy a protestáns többségű vidékek és települések katolikus szórványairól gondoskodjon, részükre elvigye a katolikus hit, a katolikus vallásgyakorlás, s a katolikus szellemű művelődés lehetőségét. De legalább olyan fontos felismert feladat volt a hatalmas kiterjedésű alföldi tanyavilág lakosságának felkarolása. Az egyházi misszió túl, ez az emberek szociális és fizikai bajainak enyhítését is jelentette. A lélelgyomorának és gondjának orvoslásán túl, ez a testi bajok, betegségek, a fizikai nyomor enyhítését is jelentette. Hiszen szinte ez alapján választódtak ki az Alföldre telepedő szerzetesrendek. Olyanok kerültek ide, akik gyermekneveléssel, tanítással, betegápolással, árvagondozással és szakképzéssel foglalkoztak. S milyen hatásos volt, vagy lehetett volna ez a folyamat, hiszen időben egybeesett a Klebelsberg-féle iskolai programmal, amely a kiépült tanyai és külvárosi iskolák hálózatán keresztül sokfelé a fizikai teret is megteremtette a szerzetesrendek működéséhez: a tanításhoz, a

* Ezen anyag megjelentetését a kunszentmártoni önkormányzat támogatta.

felőttneveléshez, az ismeretterjesztéshez és a vasárnapi tanyai istentiszteletekhez. S ezek lettek a katolikus szellemű ifjúsági és felnőtt egyesületek otthonai is. Szinte jelzésszerű, hogy a Jász–Nagykun–Szolnok megyében századunkban letelepedő egyetlen remete-rend, a Sarutlan Karmeliták 1940-ben Kunszentmártonban megtelepedő rendje is viszonylag gyorsan feladta elzárkózását, s bekapcsolódott ebbe a lélek- és embermentő munkába — oly nagy volt a szükség, az igény és a társadalmi kényszer.

A karmelita atyák 1940. évi kunszentmártoni letelepedésének félévszázados jubileuma szolgáltatta az alkalmat arra, hogy a kunszentmártoni Karmelita Rendház, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM), a kunszentmártoni Városi Művelődési Központ és a kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum közös rendezésében egyháztörténeti konferencia állítson emléket a helyi egyháztörténeti eseményeknek, adjon kitekintést a kistáj korabeli viszonyaira, s megismertessen a karmelita jellegű Mária-tisztelet egyes formáival, lokális vonatkozásaival.

Az eseményekről legalább a krónikás rövidségével be kell számolni. 1990. október 15. Avilai Nagy Szent Teréz, a karmelita rend megújítójának ünnepe a hálaadó megemlékezés napja is volt. A hálaadásé, hogy negyven évi szorongattatás és szétszórás után újraindulhatott a rendi élet a kunszentmártoni karmelita kolostorban.

A megemlékezés programja a délelőtti ünnepi szentmisével kezdődött a Kármelben, amelyet dr. Takács Nándor Jusztin O.C.D., akkor még koadjutor székesfehérvári segédpüspök mutatott be. Ezt követően a városi múzeumban Józsa László tanár, a helytörténeti kutató megnyitotta a rendkívül sok és értékes dokumentumot, fényképet ismertető „50 éves a kunszentmártoni Kármel” című kiállítást.

A program délután a Városi Művelődési Központban az egyháztörténeti konferenciával folytatódott. Az elhangzott előadások közül a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3., jelen kötete négy előadás jegyzetekkel ellátott, tanulmánnyal feldolgozott szöveget közli. Elsőként KOSA Károly könyvtáros, helytörténész (Szolnok) írását, amely egy nagyobb közigazgatási egység keretein belül, Jász–Nagykun–Szolnok megyében vizsgálja meg az 1920–1950 közötti kolostoralapításokat, s ismerteti a rendek működését. Azt az időszakot mutatja be vázlatosan, amelyet joggal nevez a szerzetesrendek virágkorának, s amelyet a rendek működését erőszakkal megvonó 1950-es határozat zár le.

A társadalmi keretek és előzmények vázlatos ismertetése után JÓZSA László tanulmánya már csak egy rend, a letelepedését ünneplő karmelita rend kunszentmártoni házának félévszázados történetével foglalkozik. Részletesen szól az alapítás gondjairól, szervezési kérdéseiről, a megindulás nehézségeiről, s bőséges illusztrációs anyag segítségével mutatja be a helyi életet is.

SZILÁRDFY Zoltán lelkész, művészettörténész (Budapest) vetítettképes előadása nagyobb, nemzetközi kitekintésű témát ölel fel: a karmelita rendi jellegű Mária-kegyképek, a Kármelhegyi Boldogasszony s a Skapuláré Királynéja képek ikonográfiájáról, s a hazai búcsús tiszteletéről szól.

BARNA Gábor néprajzkutató (Budapest) tanulmánya a Skapulárés Szűzanya legfontosabb kárpát-medencei kegyhelyéhez, a Radnai Szűzanyához vezetett kunszentmártoni gyalogos zarándoklatok történetét, s a két évszázados kapcsolat emlékeit dolgozza fel. Az illusztrációkkal (fénykép, térkép) gazdagon ellátott tanulmányok hasznos adatokat szolgáltatnak nemcsak az Alföld és Kunszentmárton XIX–XX. századi egyháztörténetéhez, vallásos népeletéhez, hanem a sajátos karmelita Mária-tisztelet megnyilvánulási formáihoz is.

A konferencia programjában szerepelt még BALLA János vetítettképes előadása az 1970–1980-as évek kunszentmártoni Kármel-búcsúinak világáról, jól érzékeltetve azt

a szívós ragaszkodást, amellyel Kunszentmárton város népe és a környék lakossága a Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletét a sötét évtizedek alatt is őrizte.

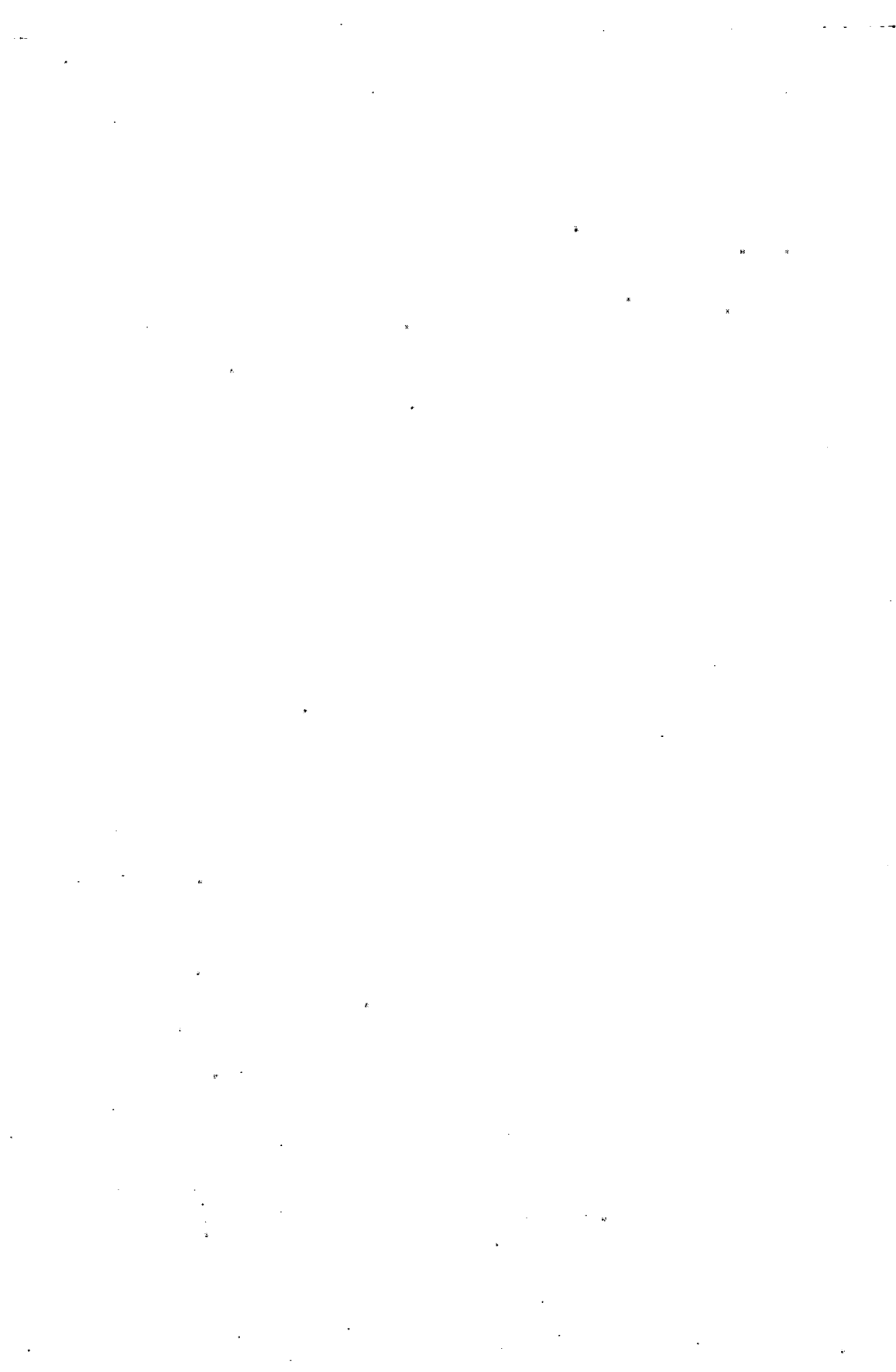
Az egyháztörténeti konferencia elnöki tisztét UZSOKI András, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösségének (METEM) főtájkára látta el. Elnöki feladatain túl előadásában ismertette a nagylétszámú érdeklődő közönség előtt a METEM megalakulásának és működésének körülményeit s céljait, a magyar egyháztörténeti kutatások megújításának fontosságát. Az évtizedes kényszerű elmaradások pótlásának egyik lehetséges útjaként és módjaként említette a kunszentmártoni egyháztörténeti konferenciát, amely egy helyi jubileumi eseményhez kötődően, de kellő kitekintéssel egy település és egy kistáj egyháztörténetének, vallásos népeletének egy kisebb szeletét állította a tudományos kutatás és elemzés középpontjába.

A tanulmányok közlése talán ösztönzőleg hat másokra is.**

Budapest, 1991. karácsonyán

Barna Gábor

** A Szerkesztőség szívesen adott helyet a konferencia anyagának és más esetekben is vállalja a tematikába illő tudományos ülések anyagának közlését.

KÓSA KÁROLY

SZERZETESRENDEK ÉS HÁZAIK JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE
TERÜLETÉN 1920 és 1950 KÖZÖTT

I. AZ ELŐZMÉNYEK

A magyarországi szerzetesség történetében három jelentősebb korszakot különböztethetünk meg.¹ A nyugati típusú szerzetesség első virágkora a XII–XV. században volt. Ekkor Jász–Nagykun–Szolnok megye mai területén² is számos monostor állt. Ezek azonban a tatárjárás, vagy a török háborúk áldozataivá váltak.³ A századunkban is fennálló szerzetes–közösségek közül csak a jánoshidai premontrei prépostság vezethető vissza az Árpád–korba. Alapításáról nincsenek biztos adataink, de annyit tudunk, hogy 1186-ban már létezett.⁴ Még az első virágkor idején, de jóval később, 1472-ben kapták meg a pápai engedélyt újonnan felépült jászberényi kolostoruk átvételére a jászokat térítők ferencesek.⁵ A török megszállás alatt mindkét rendházat el kellett hagyniuk lakóiknak.⁶

A XVII–XVIII. században következett a második virágkor. Ennek idején létesült a ferencesek szolnoki kolostora. 1685-ben telepedett le Szolnokon az első szerzetes.⁷ E második virágkornak II. József szerzetesrendeket feloszlató rendeletei vetettek véget, de ez a megyében csak a jánoshidai rendházat érintette 1786-ban. Visszaállításakor, 1802-ben a csornai prépostsághoz csatolták.⁸ A jozefinizmus és a racionalizmus egészen az első világháborúig éreztette a szerzetesség terjedését gátló hatását.

A női rendek sokáig nem telepedtek le vidékünkön. Beginák jászberényi jelenlétéről vannak adataink a XVI. századból.⁹ A későbbiekben is csak egyszerű fogadalmas szerzetek működtek a megyében. Az Irgalmas Nővérek 1880-ban jöttek Törökszentmiklósról,¹⁰ a Szmári Irgalmas Nővérek 1886-ban Jászberénybe.¹¹

Századunk első évtizedeiben nemcsak a szerzetesek, hanem a világi lelkipásztorok száma is nagyon alacsony volt a megyében.¹² Arra, hogy ez nem kizárólag erre a megyére, hanem az egész Alföldre jellemző, talán Révész István, kecskeméti plébános világított rá legélesebben, 1913. november 11-én, az Országos Katolikus Nagygyűlés záróülésén: „...ott lenn a Magyar Alföldön százezrek vannak gátolva abban, hogy a keresztény hit igazságát megismerjék, hogy Egyházunknak bűn alatt kötelező parancsait teljesítsék, mert az óriási távolság miatt a hívők képtelen felkeresni papjait, templomát és viszont, a pap híveit.” Példaként saját egyházközségét mutatta be: „Van 52 ezer hívem... Ebből az 52 ezer hívőből csak 24 ezer lakik a városban, 28 ezer pedig künn a tanyákon, 105 ezer hold területen. Ezen az óriási külső területen

egyetlen katolikus pap sincs... Híveim egy csoportja 25–30 km-re van a plébániámtól...»¹³

Így kezdődött tehát a magyar szerzetesség harmadik virágkora, amikor Jász–Nagykun–Szolnok megye mai területén 3 férfi és 2 női zárda állt.

2. A FÉRFIRENDEK

A premontreiek csornai prépostságának alárendelt jánoshidai rendházban élő szerzetesek látták el a lelkipásztori feladatokat az 1948-ban 4487 lakosú, csaknem teljesen katolikus községben.¹⁴ A hitoktatás mellett az 1921-ben alapított Iskolánkívüli Népművelési Bizottság vezetésében, és az előadók között is fontos szerepük volt.¹⁵ Az általuk irányított birtok jövedelméből tartották fenn a rend keszthelyi és szombathelyi gimnáziumát.¹⁶ A község egyik malma is a rend tulajdonában volt.¹⁷

A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartománynak Jászberényben és Szolnokon működött kolostora.

Jászberényben a helyi és a tanyai lakosság lelkipásztori ellátása volt a barátok elsődrendű feladata. 1927-ben 2880 gyermek hitoktatását végezték.¹⁸ 1944-től plébániát is vezettek. Híveik száma 1948-ban 3527, a három hitbuzgalmi egyesület tagjainak száma 810 volt.¹⁹ A berényi zárda adott helyet a rendtartomány kisszemináriumának, a Szeráfi Kollégiumnak, ahol 1945–1948-ban 38 középiskolás ferencesjelölt lakott, onnan látogatva a város gimnáziumának 7. és 8. osztályát.²⁰ A ferencesek életéről, különösen a berényiekéről, és a jász búcsúkról — melyekben fontos szerepet játszottak a barátok — érzékletes képet fest Kovács Kamill testvér, nemrég megjelent önéletrajzában.²¹ A ferencrendiek sokoldalúságára, a város életében betöltött szerepükre jellemző, hogy kultúrház és filmszínház („Kultur” mozgó) is működött vezetésük alatt.²²

A szolnoki franciskánusok látták el rendtartományuk legnagyobb lélekszámú plébániáját, ahová 1927-ben 30400 katolikus tartozott, és 5369 gyermek illetve fiatal hitoktatását végezték.²³ Később, 1948-ban, amikor már 4 plébánia volt a városban, akkor a barátok 6 hitbuzgalmi egyesülete 1290 taggal működött.²⁴ 1924-től két évtizeden keresztül szerkesztették és kiadták, részben írták a Katolikus Élet című hitbuzgalmi és társadalmi lapot.²⁵ A szerkesztők között híres ferencesek voltak: Majsai Mór, Unyi Bernardin és Szabó Polikárp. Az utolsó házfőnök Szabó Polikárp, a nemzetközileg is elismert zeneszerző, egyházzenei doktor volt. Minden bizonnyal neki is köszönhető, hogy 1948-ban egy nemzetközi versenyen első díjat nyert a szolnoki Ferences Énekkar.²⁶

A leírtak mellett mindkét szerzetes-közösség szervezte és vezette a világi harmadik rendet,²⁷ missziókat tartottak,²⁸ szentbeszédeket mondtak és gyóntattak búcsúkon és más alkalmakon, szerte az Alföldön,²⁹ de volt köztük olyan is, aki irodalmi és tudományos tevékenységet folytatott.³⁰

A szegény gyermekek ingyenes tanítására és keresztény nevelésére létrehozott Keresztény Iskolatestvérek Társasága 1923-ban kezdte meg szolgálatát Tiszaföldvár–Homokon. A laikus testvérek a Beniczky Fiuotthont vezették, ahol 200–300 árva élt és nevelkedett ottalmuk alatt.³¹ A fiúk — 6-tól 18–20 éves korukig — elemi-, polgári- és tanonciskolában tanultak. Szabó- és cipésműhely, 1928-tól nyomda és könyvkötészet, bádgos-, asztalos- és lakatosműhely segítette az oktató munkát, de az ezekben végzett termelő tevékenységgel intézetük fenntartásához is hozzájárultak.³² A szakoktatók egy része is a testvérek közül került ki.³³ Ipari tevékenységük méreteire jellemző, hogy kiváltotta az Ipartestület tiltakozását is.³⁴ Az intézet kertészettel, ártézi vizű kúttal, fürdőmedencével is rendelkezett. A sokoldalú személyiség kialakítását és a szabadidő hasznos eltöltését — többek között —

fúvószenakar, majd az énekpróbái és hangversenyei, valamint a labdarúgó csapat edzései és bajnoki mérkőzései szolgálták.³⁵ Homokon volt a Társaság újoncháza 18 hallgatóval.³⁶

A letelepedés sorrendjében a kunszentmártoni kármeliták következnek.³⁷

A szerviták 1948. május 2-án költöztek be törökszentmiklósi otthonukba.³⁸ A rend célkitűzéseinek megfelelően itt is a 3200-as lélekszámú plébánia és a várossal összefüggő kiterjedt tanyavilág katolikus lakosságának pasztorálása mellett a Kálvária-kápolna búcsúival kapcsolatos teendőket végezték.³⁹ A plébániatemplomként is szolgáló kápolnát a Szentszék kegyhellyé nyilvánította, s a mai napig kedvelt búcsútjáróhely.⁴⁰ Szűz Mária Szolgái azonnal hozzáálltak a harmadik rend megszervezéséhez, P. Kováts M. János Angelus házfőnök és plébános vezetésével, aki egyben a III. rend tartományi igazgatója, korrektora volt.⁴¹

3. NŐI SZERZETESRENDEK

Páli Szent Vince Szeretleányai, ismertebb néven Irgalmas Nővérek Törökszentmiklóson, a Pánthy leánynevelő intézet népiskolájában tanítottak. A IV–VI. osztályokba 1936-ban 274 rendes és 217 továbbképzős tanuló járt.⁴² A nővérek az iskolán kívül is a kultúra terjesztői voltak: társulatokat és köröket vezettek, 1939-ben leánynapot rendeztek a város és környékének leányai részvételével.⁴³

A Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek, a már említett kongregáció másik magyar ága Jászberényben végzett oktató és nevelő munkát. Az érseki polgári leányiskolába 230, az elemi iskolába 220, az óvodába 95 növendéket írtattak be, az internátust 28-an vették igénybe 1933-ban. Önképzőkört, sportkört, kongregációkat és Szívgyárdát vezettek a nővérek.⁴⁴

A legtöbb szerzetesnőt az Isteni Megváltó Leányainak Kongregációja küldte Jász-Nagykun-Szolnok megye mai területére.⁴⁵

Először, 1920-ban Szolnokra jöttek, ahol a Vármegyei Közkórházban ápolták a betegeket.⁴⁶ 1926-ban „14 szerzetbeli és 9 privát ápolónő”⁴⁷ látta el a 272 ágyas kórház betegeit.⁴⁸ A nővérek nemcsak a testi, hanem a lelki gondozást is szívügyüknek tekintették.⁴⁹ A város lakói és vezetői annyira elégedettek voltak munkájukkal, hogy a Városi Szegényháza is a szerzettől kértek ápolónőket.⁵⁰ 1925-től hét éven át végezték ezt a feladatot is.⁵¹

Kenderesen az elemi iskolában tanítottak 1929-től.⁵² 1936-ban 328 leányt neveltek.⁵³ A község asszonyait és leányait a kézimunka minden nemének elsajátításában segítették.⁵⁴

Tiszafüreden 1934-től, szintén elemi iskolában tanítottak.⁵⁵ 1936-ban 230 mindennapi és 40 továbbképzős hallgatójuk volt.⁵⁶ Nagyon sok volt a szegény gyermek, nehéz körülmények között végezték munkájukat a nővérek.⁵⁷ A zárda és az iskola életének ünnepi eseményeként Szent László zárdakutat avattak.⁵⁸

Újszászon 1935-től a Mater Redemptoris rendi lelkigyakorlatos- és üdülőházat vezették.⁵⁹

Szajolba 1937-ben jöttek a nővérek.⁶⁰ Elemi iskolájukba 1941-ben 285 tanuló járt.⁶¹ Az általuk szervezett egyesületeknek köszönhetően rövid idő alatt szoros kapcsolat alakult ki a zárda és a falu lakói között. A világháború után óvodát is nyitottak.⁶²

Az Isteni Megváltó Leányainak hatodik zárdája Jászárokszálláson volt, ahol a Szatmári Irgalmas Nővérektől vették át a zárdát és az iskolát 1939-ben.⁶³ A polgári leányiskolába 176, az elemi iskolába 122 növendéket írtattak be 1941-ben.⁶⁴ Az internátusban 20–25-en laktak.⁶⁵ Tanfolyamokat, egyesületeket,⁶⁶ óvodát is vezettek a nővérek.⁶⁷

A szerzetesek alföldi tevékenysége szempontjából külön figyelmet érdemel a Krisztus Királyról nevezett Népművelő Testvérek Társasága, amely 1928-ban alakult, s anyaházát Pusztamonostoron szentelték.⁶⁸ A Társaság a nép vallásos nevelésével és kulturális gondozásával foglalkozott, s fő munkatereinek a falut tekintette. A pusztamonostori zárdához kapcsolódott a rendi utánpótlásról gondoskodó novíciátus, de volt itt óvoda, napközi, bölcsőde és gyermeküdülő is.⁶⁹ Pusztamonostoron nyílt meg 1936-ban az Egri Főegyházmegye A.C. Iskolánkívüli Nőszemináriuma azzal a célkitűzéssel, hogy a katolikus iskolánkívüli nőnevelés, családgondozás, egyházközségi napköziotthon és leányegyesületek vezetésére hozzáértő munkatársakat képezzen.⁷⁰ A testvérek emellett már az első tanévben 22 nőnevelés-háziipari tanfolyamot indítottak a környező megyékben kialakított körzetek központjaiban. Az 1938-ban megrendezett Eucharisztikus Kongresszus eseményeire való tekintettel továbbképző tanfolyamot indítottak egyházközségi titkárnők képzésére.⁷¹ A fogadalmas testvéreket világi testvérek és ügyvezetett faluönkéntesek támogatták.⁷² A Társasággal, különösen a Nőszemináriummal kapcsolatban jelentős ismertető tevékenységet folytatott a katolikus sajtóban Kurics Adalberta, alapító főnöknő.⁷³ Sajnálatos, hogy napjainkban, amikor a Jász-Nagykun-Szolnok megyében jelenvolt szerzetek már mind felújították működésüket, ez a Társaság nem éledt újjá.⁷⁴

Az Isteni Üdvözítő (Salvator) Nővérek 1930-ban kezdték meg a tanítást Karcagon.⁷⁵ 1937-ben 342 leányt írtattak be az elemi iskolába.⁷⁶ Gazdasági továbbképző iskolát indítottak, egyesületeket vezettek, adományokból és színdarabok előadásának bevételéből szegényeket segítettek. Emellett a zárda fenntartásához pl. selyemhernyó tenyésztésével járultak hozzá.⁷⁷

A Szegénygondozó Nővérek Társulatának az az Egerben kidolgozott szegénygondozási módszer az előzménye, amely „Egri Norma”, később „Magyar Norma” néven országosan, majd külföldön is ismertté vált. Az akcióban dolgozó katolikus női munkatársak közül kerültek ki a Társulat első tagjai. A nővérek mindenhol a koldulást kívánták megszüntetni. Ennek érdekében a következő tevékenységet végezték: társadalmi gyűjtések lebonyolítása és elosztása, szegények kihelyezése, felügyelete, árvaszéki és hasonló kivizsgálások, környezettanulmányok készítése, egyházközségi segélyek elosztása.⁷⁸

Már egy évvel az alapítás után, 1931-ben megkezdték szolgálatukat Szolnokon,⁷⁹ külső gondozást végezve, majd 1932-től — az Isteni Megváltó Leányait felváltva — 30 nő és 30 férfi belső gondozását is vállalták a Városi Szeretetházban.⁸⁰

Jászberényben 1936-tól külső,⁸¹ 1948-tól — a Hatvani úti Városi Szeretetházban — 40 személy belső gondozását végezték a nővérek.⁸²

„A magyar jövő munkásai”-nak⁸³ váci egyházmegyei szerzetét, Szent Benedek Leányainak Társaságát 1927-ben alapította Berecz Skolasztika⁸⁴ — aki ezt megelőzően öt éven át végzett apostoli munkát a Tiszazugban —, valamint Steer Ferenc tiszauji földbirtokos és felesége, Fechtig Adél bárónő.⁸⁵ Anyaházuk — ugyanúgy, mint házaik többsége — tanyán, Tiszaujfalu határában létesült.

Csépára 1934-ben települtek.⁸⁶ Az általuk vezetett óvodába 1940-ben 51 fiú és 54 kislány járt.⁸⁷ Elemi iskolai tanítás, családlátogatás, lelkigyakorlatok, egyesületek vezetése volt még a testvérek munkája.⁸⁸ Megkülönböztetett figyelmet fordítottak a leányok nevelésére.⁸⁹

Tiszaugon 1947-ben szentelték a zárdát.⁹⁰ Az első tanévben elemi iskolában tanítottak. A második tanévben már csak a hitoktatást engedélyezték számukra. Szabás-varrás tanfolyamot vezettek, beteget látogattak és gyógyítottak, Szívgyárdát vezettek, missziót is szerveztek a testvérek.⁹¹

A megye — időrendben — utolsó zárdáját 1948. szeptember 12-én szentelték fel Mezőtúr-Csugaron,⁹² ahol hitoktatást végeztek több tanyasi iskolában.

Családlátogatás, ifjúsági foglalkozások vezetése volt a rövid életű zárda lakóinak egyéb tevékenysége.⁹³

A Szervita Nővérek Magyar Kongregációja 1947-ben kezdte meg jászdózsai szolgálatát.⁹⁴ Az óvodában 100 gyermeket gondoztak, akik közül kb. 70 napközi otthonos volt. Szűz Mária Szolgáloi főztek a gyermekeknek akkor is, amikor már világi óvónő vette át az óvoda vezetését.⁹⁵

4. ÖSSZEGRÉS

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei rendházak és tevékenységük ismertetésének végére érve megállapíthatjuk, hogy a magyar szerzetesség harmadik virágkorának csekély három évtizede alatt⁹⁶ a megyében is hatalmas fejlődés ment végbe. A szerzetesházak száma 5-ről 22-re emelkedett. Ezen belül a férfirendeké 3-ről 6-ra, a női szerzeteké 2-ről 16-ra nőtt. 1948-ban az 50 férfiszerzetes közül 28 volt felszentelt pap.⁹⁷ Ugyanabban az évben 111 szerzetesnő végezte szeretetszolgálatát az alföldi megyében.⁹⁸

Ha folyamatában vizsgáljuk a három évtizedet, akkor megállapíthatjuk, hogy az első évek fejlődését a trianoni békediktátum következtében elcsatolt területekről kiűzött szerzetesek idetelepedése okozta. Így kerültek 1920-ban Jászárokszállásra a Felvidékről kiutasított Szatmári Irgalmas Nővérek, akik 19 évi ittlét után oda is tértek vissza.⁹⁹ A Keresztény Iskolatestvérek szintén a trianoni határon túlról, Loretomból jöttek — átmeneti budapesti tartózkodás után — Homokra.¹⁰⁰

A magyar szerzetesség életét a két világháború közötti időszakban mindenekelőtt a már meglévő rendek számbeli erősödése, új rendek meghonosodása, illetve új magyar kongregációk keletkezése jellemzi.¹⁰¹ A 20-as évek végétől kezdve már ezek a tényezők éreztetik hatásukat az Alföldön is. Ehhez járul az egyházi vezetés törekvése az eddig elhanyagolt — helyenként protestáns többségű — területek szerzetesek segítségével történő misszionálására.¹⁰² Meg kell azonban állapítanunk, hogy ez a törekvés is csak csökkenti tudta e területek elmaradottságát az ország — e szempontból — fejlettebb területeihez képest.¹⁰³

A szerzetesség felvirágzásának másik jele a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása, illetve a szerzetesek aktivitásának rendkívüli fokozódása.¹⁰⁴ Ennek számtalan jelét tapasztalhattuk a megye szerzetházainak ismertetésénél is, annak ellenére, hogy nem tudtuk minden tevékenységi területüket ismertetni. Munkánk természeténél fogva egyébként is csak a külvilág számára érzékelhető cselekvéseiket mutathattuk be.

A terjeszkedés a II. világháború után sem állt meg. Még 1948-ban is két rendházat alapítottak a megyében.

Ezzel azonban a harmadik virágkor végéhez értünk. 1948 és 1950 között az iskolák, kórházak és szociális intézmények államosítása következtében a szerzetesek nagy része elvesztette működési területét, majd 1950. szeptember 7-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét.¹⁰⁵ Az év végéig Jász-Nagykun-Szolnok megye minden rendházát át kellett adni a hatóságoknak.¹⁰⁶ A szerzeteséletet ezzel hosszú időre kioltották.¹⁰⁷

JEGYZETEK

1. A korszakokra osztás és a rendek nevének leírása: Hervay Ferenc: Szerzetesrendek. Férfirendek. Kisgergely József: Női rendek. In: Magyar katolikus almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Szerk. Turányi László. Bp. 1988. 157–231. (a továbbiakban: MKA, 1988).
2. Tanulmányunkban mindíg Jász–Nagykun–Szolnok megye mai területét vesszük figyelembe. Tártyidőszakunk (1920–1950) idején csatolták a megyéhez — az érintett települések közül — Újzászt (1945-ben, Pest–Pilis–Solt–Kiskun megyéből) és Tiszafüredet (1950-ben, Heves megyéből). — Adatok Szolnok megye történetéből. I. kötet. Szerk.: Tóth Tibor. Szolnok, 1980. 35. (a továbbiakban: ASZM, 1980).
3. Váci egyházmegyei almanach II. Szerk.: Bánk József. Vác, 1980. 21–27., KOVÁCS Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger, 1987. 99. (Jász–Nagykun–Szolnok megye a váci püspökség és az egri érsekség joghatósága alá tartozik).
4. RUPP Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I/2. kötet, Pest, 1870. 706., Váci egyházmegyei almanach. Szerk.: Bánk József. Vác, 1970. 90. (a továbbiakban: VEA, 1970).
5. SZÁNTÓ Konrád: A jászberényi ferences templom története (1472–1972). Bp. 1974. 31–35., KARÁCSONYI János: Szt.: Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2. kötet, Bp. 1924. 83.
6. KARÁCSONYI i.m. 84–85., RUPP i.m. 706.
7. KARÁCSONYI i.m. 183.
8. RUPP i.m. 707., VEA, 1970. 90.
9. SZÁNTÓ, 1974. i.m. 43–46. A legtöbb feldolgozásban — tévesen — klarissza apácákat említenek.
10. Egri Egyházmegyei Közlöny, XII. évf. 1880. 143–144. (a továbbiakban: EEK).
11. TARNAY Marianne: Iskolázás és művelődés a Jászságban. (A XIII. századtól a XIX. század végéig). Bp. 1943. 48.
12. 1948-ban 64 plébánia volt a megye mai területén — beleértve a szerzetesek által adminisztráltakat is. Ebből 17 volt 1920 utáni alapítás. A plébániák negyede tehát az utolsó három évtizedben keletkezett. — A magyarországi latin- és görög-szertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára, iskolák, közjóléti és hituzgalmi egyesületek feltüntetésével. Bp. 1948. (a továbbiakban: NÉVTÁR, 1948).
1920 előtt kb. 25 férfi szerzetes (ebből 8 laikus) és 27 szerzetesnő élt a megyében. (1927. évi adatokkal számolva, az 1920 előtt is fennálló öt rendházban.) — Magyar katolikus almanach. I. évf. 1927. Szerk.: Gerevich Tibor et al. Bp. (a továbbiakban: MKA, 1927).
13. RADÓ Polikárp: Tiszazugi történet. Berecz Skolasztika élete. Bp. 1945. (Hasonmás kiadás: Pannonhalma–Szolnok, 1990), 23–24. Az előadás szövege először a Kecskeméti és Vidéke 1920. júl. 18. 52. számában jelent meg.
14. NÉVTÁR, 1948. 142.
15. Jász–Nagykun–Szolnok vármegye iskolánkívüli népművelésének története. Összeállította: Soós József. Szolnok, 1943. 123–125. 332.
16. VEA, 1970. 90. 1927-től 1943-ig, de valószínűleg előtte és utána is volt jószágkormányzó (MKA, 1927. 221., A magyarországi latin és görög szertartású ... papság névtára ... 1943. évre. Összeáll.: Pilinyi Gyula. Bp. 244. A 414. oldalas kiadásban!), annak ellenére, hogy ASZM, 1980. 178–180. szerint a birtokot bérbeadták.
17. Szolnok város és Jász–Nagykun–Szolnok vármegye címtára. 1932–1934. Szerk.: Vajda Gyula. Szolnok, 404. (a továbbiakban: SZVC).
18. MKA, 1927. 234.
19. NÉVTÁR, 1948. 231.
20. MKA, 1988. 175., Kamill testvér kalandozásai a XX. században. Fr. Kovács Kamill ferences testvér önéletrajza. Szerk.: Sinkó Ferenc. Bp. 1989. 53. (a továbbiakban: KTK).
21. KTK, passim
22. SZVC, 263. 270.
23. MKA, 1927. 234.
24. NÉVTÁR, 1948. 140–141. Híveik száma ekkor: 16540.
25. Az első szám 1924. októberében, az utolsó 1944. júliusában jelent meg.
26. Tiszavidék, IV. évf. 37.sz. (1948. aug. 28.), 1.
27. NÉVTÁR, 1948. 353.
28. Pl.: Katolikus Élet, I. évf. 1924. 5. sz. 25. (a továbbiakban: KÉ).
29. KÉ, VII. évf. 1930. 125. és XV. évf. 1939. 7–8. sz. 9.

30. Pl. Unyi Bernardin fordításai: Hack Fausztin: Ozanan Frigyes terciárius, a Szent Vince Egylet megalapítója. Szolnok, 1928. és Steck B. Ferenc: A Ferencrend dicsősége. Szolnok, 1928. Mindkét könyv a Katholikus Élet kiadásában jelent meg.
31. Emlékirat és krónika. A magyar iskolatestvérek homoki intézete 1924–1950. A nagy (világháború korában?) elvesztett intézeti krónika némi pótlásául Irta Gelányi Fr. Viktor Cs. iskolatestvér. Emlékirat egykori jegyzetek alapján és visszaemlékezések. Kézirat 5. (a továbbiakban: EK)
32. u.o. 10.
33. u.o. 112–115.
34. Tiszaföldvár és Vidéke, IV. évf. 8. sz. (1932. febr. 21.) 3., 9. sz. (febr. 28.) 2. és 10. sz. (márc. 6.) 2.
35. GÁLIK Andrásné: A Beniczky Fiúotthon története. Debrecen, 1987. Kézirat. 9.
36. u.o. 6.
37. Vide: Józsa László tanulmánya kötetünkben.
38. NÉVTÁR, 1948. 295.
39. Új Ember, V. évf. 22. sz. (1949. máj. 29.) 2.
40. A törökszentmiklósi Fájdalmas Szűz (Kálvária) templom. (Írta: Parádi Félix), Kézirat 20. (a továbbiakban: TFSZT)
41. NÉVTÁR, 1948. 356–357.
42. Az egri főegyházmege római katolikus iskolái 1936/37-ben. Eger, 1937. 52. (a továbbiakban: EFI, 1937.)
43. Páli Szent Vincéről Nevezett Szeretet Leányainak Társulata. Kézirat. 1–2. (Köszönetet mondunk a törökszentmiklósi Sích testvéreknek az irat elkészítéséért).
44. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Szerk.: Scheffsik György. Pécs, 1935. Adattár: 58.
45. A Szolnok megyei kórházak és iskolák története. Kézirat 1–3. (a továbbiakban: SZMKIT) A szerzet megyei zárdáinak történetét összefoglaló iratért köszönetet mondunk Balogh M. Rita tartományfőnöknőnek.
46. u.o. 1.
47. Szolnoki és szolnokvármegyei almanach. Szerk.: Szabó Barna. Szolnok, 1926. 87.
48. SZVC, 203.
49. SZMKIT, 1.
50. KÉ. II. évf. 1925. 226.
51. KÉ. X. évf. 1932. 201.
52. SZMKIT, 1.
53. EFI, 1937. 48.
54. SZMKIT, 1.
55. u.o. 2.
56. EFI, 1937. 46.
57. SZMKIT, 2.
58. EEK, 68. évf. 1936. 101.
59. SZMKIT, 2.
60. u.o. 3.
61. Az egri főegyházmege római katolikus iskolái az 1941–42. iskolai évben. Eger, 1942. 54. (a továbbiakban: EFI, 1942).
62. SZMKIT, 3.
63. Jászvidék, XIX. évf. 36. sz. (1939. aug. 26.) 2.
64. EFI, 142. 11, 63.
65. Új Néplap, I. évf. 70. sz. (1990. jún. 29.) 1–2.
66. SZMKIT, 3.
67. Jászszági Katolikus Tudósító, II. évf. 1929. 9. sz. 15. (a továbbiakban: JKT).
68. JKT, I. évf. 1928. 6. sz. 6–11. (ugyanaz: EEK, 60. évf. 1928. 89–92.)
69. MKA, 1988. 210., NÉVTÁR, 1948. 330.
70. KURICS Adalberta: Az Egri Főegyházmegeyi A.C. pusztamonostori Nőszeminárium 1936–37. évi működése. In: EEK, 70. évf. 1938. 74–75.
71. u.o. 74.
72. PUSKELY Mária: Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye. Bp. 1990. 155.
73. Krisztus Király épít. In: JKT, II. évf. 1929. 10. sz. 4–7., Az Iskolánkívüli Nőszeminárium, mint Iskolánkívüli Nőnevelési Otthon. In: EEK, 68. évf. 1936. 19–23., 55–60., Az iskolánkívüli nőnevelés és családvédelem intézményes megoldása. In: EEK, 68. évf. 1936. 145–148. Ld. még a 70. számú jegyzetet.

74. Magyar Nemzet, LIII. évf. 178. sz. (1990. júl. 31.) melléklet, 3.
75. Karcag. Kézirat I. (a továbbiakban: KK) A karcagi zárda történetét összefoglaló kéziratért köszönetet mondunk Kucséra Erneszta tartományfőnöknőnek.
76. Az egri főegyházmegye római katolikus iskolái 1937/1938-ban. Eger, 1938. 49.
77. KK, 1–6.
78. NÉVTÁR, 1948. 340–341., MKA, 1988. 221–223.
79. KÉ, VIII. évf. 1931. 251.
80. KÉ, X. (!) évf. 1932. 202. A gondozottak száma – KÉ, II. évf. 1925. 403.
81. Jász Hírlap, XVIII. évf. 37. sz. (1936. szept. 12.) 1.
82. Jászkürt, III. évf. 44. sz. (1948. okt. 30.) 2.
83. Kühár Flóris kifejezése, idézi: PUSKELY, i. m. 187.
84. RADÓ i. m. 142–
85. u. o. 142–145.
86. u. o. 179–180.
87. BOTKA János: Egy tiszazugi falu. Csépa története termelőszövetkezeti községgé alakulásáig. Szolnok, 1977. 233.
88. Berecz Skolasztika alapítóperjelnőnek és Szent Benedek Leányai Szerzetnek rövid ismertetése. Bp. 1947. (6.)
89. SCHERMANN Egyed: A magyar szerzetesek jogi helyzete és a mostani magyar szerzetek rövid ismertetése. Pannonhalma, 1943. 31.
90. Napló. Tiszaug 1947. szept. 4. (Zárda napló). Kézirat. 8.
91. u. o. passim
92. Napló 1948–. Csupari napló. (Zárda napló). Kézirat. 4–5. (a továbbiakban: CSN)
93. u. o. passim
94. Krónika. Jászdózsza, 1947. május 31. (Zárda napló). Kézirat 1–2.
95. u. o. passim
96. Az 1920-as évektől 1948–1950-ig.
97. Részletezve (zárójelben a laikusok száma): 4 premontrai, Jászberényben 7 (+8), Szolnokon 9 (+4) ferences, 5 kármelita, 3 (+1) szervita, (9) iskolatestvér – NÉVTÁR, 1948. passim
98. Részletezve (zárójelben az adatok forrása): 7 irgalmas nővér, Szolnokon 18, Kenderesen 7, Tiszafüreden 4, Újszászon 5, Szajolban 6, Jászárokszálláson 13 nővér az Isteni Megváltó Leányainak Társaságából, 7 népművelő testvér, 16 szatmári irgalmas nővér, 4 szervita nővér, Csépan 3, Tiszaugon 3 (NÉVTÁR, 1948. passim), Csuparon 3 (CSN, passim) testvér Szent Benedek Leányainak Társaságából, 4 salvator nővér (KK, 1–6.), Jászberényben 6 (Holczner Erzsébet, jászberényi lakos szóbeli közlése), Szolnokon 5 (Pintér Ilona, szolnoki lakos szóbeli közlése), szegénygondozó nővér.
99. Vide a 63. számú jegyzetet.
100. EK, 8.
101. SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. 2. kötet. Bp. 1985. 592.
102. TFSZT, 7.
103. Statisztikai számítások nélkül is megállapíthatjuk, hogy a férfi szerzetesek száma az országos arányokhoz hasonlóan növekedett, s csak a női rendeknél csökkent jelentősen a lemaradás. v.ö. 12., 97. és 98. számú jegyzetünk adatait SZÁNTÓ Konrád: A katolikus egyház története. 3. kötet. Az egyháztörténet forrásai. Bp. 1987. 1133–1134. adataival.
104. SZÁNTÓ, 1985. 594.
105. MKA, 1988. 158.
106. Csak a jászárokszállási zárda maradhatott meg, ahol a nővérek zárdái közösségben éltek tovább, természetesen civil ruhában. v.ö. a 65. számú jegyzettel.
107. Először a kármeliták költözhetek vissza kunszentmártoni otthonukba, majd az Isteni Megváltó Leányai ölthették fel rendi viseletüket Jászárokszálláson.

Térkép

Kolostorok Jász-Nagykun-Szolnok megyében a XX. században (a rendek nevének és az alapítás évszámának feltüntetésével)

- + a jászberényi ferences rendház a török hódoltság előtt 1472-1594 között már működött
- ++ a jánoshidai premontrei rendház már működött a XII-XVI. században, majd újjászervezve 1786-ig

A szerzetesrendek, kongregációk és társaságok névrövidítéseinek feloldása:

C.S.C.Sz.	— Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek (Congregatio Sororum Caritatis de Szatmár)
C.S.P.S.	— Szegénygondozó Nővérek Társulata (Congregatio Sororum Pauperibus Succurrentium)
C.S.S.M.	— Szervita Nővérek, Szűz Mária Szolgálóleányainak Magyar Kongregációja (Congregatio Sororum Servarum Mariae)
F.S.C.	— Keresztény Iskolatestvérek Kongregációja (Institutum Fratrum Scholarum Christianarum)
Irg. Nőv.	— Irgalmas nővérek, Páli Szent Vince Szeretetleányai
K.K.N.T.	— A Krisztus Királyról nevezett Népművelő Testvérek Társasága
O.C.D.	— karmeliták (Ordo Fratrum Discalceatorum Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo)
O.F.M.	— ferencesek (Ordo Fratrum Minorum)
O. Praem.	— premontreiek (Ordo Canoniarum Regularium Praemonstratensium)
O.S.M.	— szerviták (Ordo Servorum Mariae)
S.D.R.	— Az Isteni Megváltó Leányainak Kongregációja (Congregatio Sororum a Divino Redemptore)
S.D.S.	— Az Isteni Üdvözítő Nővérei, Salvátor Nővérek (Congregatio Sororum Divini Salvatoris)
S.F.S.B.	— Szent Benedek Leányainak Társasága (Societas Filiarum Sancti Benedicti)

(A térképet tervezte és rajzolta Barna Gábor.)

KÁROLY KÓSA

MONASTIC ORDERS AND THEIR MONASTERIES ON THE TERRITORY OF THE COUNTY JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK IN THE YEARS 1920-1950

In the eastern part of Hungary, along both banks of the river Tisza, a county of overwhelmingly protestant population, the county Jász-Nagykun-Szolnok is to be found. On the present day territory of that county 5 catholic convents (3 for men and 2 for women) were working before 1920, according to our estimate with 52 nuns and monks altogether (25 monks — of them 8 lays — and 27 nuns). On the end of the period 1920-1950 altogether 161 nuns and monks (50 monks — of them about 22 lays — and 111 nuns) were living and carrying out their beneficial activities in the 22 convents (6 for monks and 16 for nuns) of 13 orders in 17 settlements of the county. These nuns and monks were carrying out predominantly pastoral or auxiliary, teaching and educational and social activities. The newly founded women's orders — Association of Saint Benedict's Daughters, Association of the People's Educational Sisters named after Christ King — were paying a special attention to the missionary and cultural work to be carried out among the population living in the villages and the detached farmsteads of the Great Hungarian Plain.

The era analyzed in this dissertation can be regarded even in national scale as the period of the flourishing of monastic life, of numerical increase of the orders, of the increase of the orders' activities and of the reinforcement of the monastic discipline. Similar tendencies were to be experienced in that county, too, although the number of the nuns and monks was even at the end of that period lower than the country's average despite the fact that the development of the nuns' orders was higher than that on national scale.

As a consequence of the political changes the activities of the monastic orders after 1948 increasingly prevented, and at the end of 1950 the orders were suppressed excepting an utmostly few of them. Accordingly, all the convents and monasteries of county Jász-Nagykun-Szolnok were to be left by their inhabitants.

JÓZSA LÁSZLÓ

A KUNSZENTMÁRTONI KÁRMEL FÉLÉVSZÁZADOS TÖRTÉNETE

Az 1990-91. év folyamán emlékezett a kunszentmártoni katolikus hívőközösség arra a helytörténeti és egyháztörténeti szempontból egyaránt kiemelkedő eseményre, hogy ötven évvel ezelőtt honosodott meg a városban a kármelita szerzetesek rendje, s azóta megszakítás nélkül működik az istentiszteleti célokat szolgáló kápolna a Mukácsy utca 1. szám alatt található kétemeletes rendházban. A jubileumi megemlékezés keretében szólni kell az alapítás indokairól, előzményeiről, magának a kármelita rendnek az egyetemes egyházban, illetve Kunszentmárton területén felvállalt és betöltött szerepéről, érintve természetesen mindazt az eseményt, ami az elmúlt ötven év történéseit gazdagította.

Kunszentmárton az Alföld, közelebbről az úgynevezett Tiszazug — vagyis a Tisza folyó és a Hármaskörös torkolati szakasza által határolt terület — mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési szempontból jelentős kisvárosa.¹ A váci és a nagyváradai (jelenleg szeged-csanádi) püspökség határai közül el, Kunszentmárton azonban — Mesterszállással együtt — önálló szigetként 1721 óta az egri egyházmegyéhez tartozik. Vallási megoszlása ötven évvel ezelőtt, a Kármel alapítása idején a következő képet mutatta: 10.653 katolikus mellett volt 380 református, 84 evangélikus és 202 izraelita lakos.² A község hatalmas szántóterülettel, legelővel, erdővel és szőlőbirtokokkal rendelkezett. A zömében mezőgazdasággal foglalkozó lakosság jelentős hányada messze a belterülettől, a határban élt a következő megoszlásban: Érköz 502, Gyalupusztá 628, Istvánháza (puszta) 382, Jaksor 450, Kóttón 590, Paptelek 61, Telekpart 195, Ugar 196 és Veker 173 lakóval. A 14.581 katasztrális holddal rendelkező határban élte le tehát életét 3177 fő, a község 11.351 főből álló összlakosságának 27.9%-a.³ Érthető, hogy a három személyből álló plébániai papság igen nehezen tudta a hatalmas területeken, szétszórt tanyákon élő lakosságot hatókörébe vonni, bár rendszeresen tartott szentmisét és hitoktatást a tanyai iskolákban. Természetesen ezt nem lehet kizárólag kunszentmártoni jelenségnek tekinteni, hasonló, sőt ennél rosszabb helyzet volt tapasztalható az Alföld különböző vidékein.⁴

VALLÁSI ÉLET KUNSZENTMÁRTON ÉS A TISZAZUG TERÜLETÉN

Ha a vidékünk katolikus lakossága körében végzett pasztorációs tevékenység hatékonyságát akarjuk elemezni, elkerülhetetlennek látszik bizonyos mesterséges kategóriák felállítása. Valószínű, hogy meglehetősen nehéznek és önkényesnek tűnik a

három csoportba történő besorolás, mert kivételek és határesetek mindig akadnak, de a részenkénti elemzés talán mégis szolgálhat némi tanulsággal. Az előrebocsátottak alapján tehát a következő csoportosítás látszik célravezetőnek: 1. a vallás gyakorlásában élen járó, hithű katolikusok; 2. a passzív és közömbös réteg; 3. akik önhibájukon kívül nem részesülnek vallási oktatásban, nevelésben.

Első helyen kell említenünk azokat a főként belterületen élő katolikus férfiakat és nőket, akik hitbéli kötelezettségeiknek messzemenően eleget tettek, többletet nyújtva annál is, amit számukra a tízparancsolat és az Anyaszentegyház öt parancsa minimumként előírt. Ők voltak a hűséges templomba járók, naponként szentmisén résztvevők, énekesek, előimádkozók, buzgó Mária-tisztelők, a Rózsafüzér Társulat tagjai, a Radnára zárandoklók, ájtatossági gyakorlatok kezdeményezői, egyszerűen, akiket ma úgy jellemeznénk, hogy tanúságtévői Krisztusnak és az ő egyházának. Igen szép számmal kerültek ki a hitüket magas szinten gyakorló hívek Kunszentmárton lakosai közül szinte valamennyi társadalmi rétegből: a középbirtokos gazdák (akiket városi parasztpolgároknak is nevezhetünk), jómódú iparosok, kisbirtokos parasztlakosok, értelmiségiek soraiból. Meggyőződésüknél, valamint anyagi helyzetüknél fogva ők voltak az igazi egyházfenntartó erők, akikre mindenkor lehetett számítani. Nagymértékben erősítette meggyőződésüket és közösséghez való tartozásuk érzését a kunszentmártoni viszonylatban igen jól működő, jól szervezett vallásos egyesületek és hitbuzgalmi csoportok hálózata. 1936-ban, tehát a kármeliták idejövetele előtt a Jézus Szíve Társulat 689 taggal működött, a Rózsafüzér Társulat 652, a Ferences Harmadrend 46, az Oltáregylet 87, a Hitterjesztési Egyesület 52, a Mária Kongregáció 56, a gyermekek részére alakult Szívőárda 420 és a Jézus Szent Gyermekei Egyesület 125 tagot számlált. Nem beszélve még több nemes célkitűzésű és önzetlenül fáradozó egyesület, kör, testület, mint például a Katolikus Kör, a Katolikus Nőegylet, a Katolikus Legény- és Leányegylet, később pedig a KALOT és KALÁSZ működéséről, amelyek széles néprétegeket fogtak át és erősítették tagjaikban a katolikus öntudatot.⁵

Barna Gábor munkája nyomán vált ismertté, milyen utóhatást gyakorolt az iparos réteg vallásos meggyőződésére évszázados távlatból is az egykori céhek szervezete, amely igazgatási, érdekvédelmi, sőt hitbuzgalmi funkciókat is ellátott. A cég-rendszer megszűnése után az iparosok szinte változatlanul megtartották a korábban rögződött szokásokat, a templomi közösségekben vállalt kötelezettségeket.⁶

Meghatározó értéket jelentett a kunszentmártoniak számára az évenként rendszeresen ismétlődő radnai búcsújárás lelket gazdagító élménye. A hagyományos Mária-tisztelet, de még a Skapulárés Szűzanya kultuszának gyökerei is ide nyúlnak vissza.

Második csoportba lehet sorolni a vallásosságnak azt a megnyilatkozási formáját, amely csak a kötelező előírások megtartására szorítkozik. Ez a felszínes vallásos réteg az a határeset, amely a legkisebb megrázkódtatás esetén kiesik a hívőközösségből, passzivitásba hanyatlik, s ez a magatartás előbb-utóbb nyílt tagadáshoz vezet.⁷ A harmadik kategóriába tartoznak, akik önhibájukon kívül, az óriási távolságok és rossz útvizonyok miatt maradtak ki a pasztoráció hatóköréből.⁸

Kunszentmártoni viszonylatban attól függően csökkent az egyház pasztorációs tevékenységének hatása, ahogyan növekedett a távolság a település központjában lévő templomtól. A város szélén, rossz lakás- és útvizonyok között már az elszegényedő népréteg lakott, melynek gondolkodására a beáramló liberális eszmék egyre erősebb befolyást gyakoroltak. Ennek jelentőségét sokáig lebecsülték, csak a század huszas éveiben ismerte fel a közvélemény az egyházellenes propagandában rejlő veszélyeket.

Az első világháború lelki megrázkódtatásai ugyancsak évtizedekig éreztették hatásukat. Ötszáz életerős, fiatal, cseládfenntartó kunszentmártoni férfi pusztult el a

távoli harctereken⁹, ennél több a hadirokkantak száma, de akik épségben megúszták a világegést, azok is holtuk napjáig hordozták szívükben a keserűség, a fásultság és kiábrándultság nyomait.

A MISSZIÓK ÉS SZERZETESRENDEK

Az egyház már a századfordulón felismerte a tömegek magárahagyatottságából eredő vallási közömbösség ártalmait, és „missziók” tartásával igyekezett a lelkeket felrázni, a passzív néprétegeket az egyházi élet számára megnyerni. A templomokban rendezett missziók tulajdonképpen nagyon alaposan előkészített, általában 8–10 napig tartó lelki gyakorlatok voltak. Két-három meghívott szerzetes mondott tartalmas beszédeket a különböző néprétegek, a nők és férfiak, öregek és fiatalok részére. A missziós atyák főként a jezsuita, lazarista, ferences és kármelita szerzetesek közül kerültek ki, magas szónoki képességgel rendelkeztek, s a vallási közömbösségbe süllyedt emberek sokaságát nyerték meg az egyház számára.

Kunszentmártonban 1890-ben tartották az első népmissiót, a következőket pedig 1896-ban és 1901-ben.¹⁰ Negyedszázadnyi szünet után, az első világháború benuhátrágának enyhültével 1926-ban hirdetett meg nyolcnapos nagymissiót Timon Zsigmond apátplébános. Ennek keretében külön szentbeszédet tartottak *a háborúból visszatért katonák erősítésére*.¹¹

Az egyházközség életében kiemelt helyet foglal el az 1936. évi misszió, ugyanis ekkor érlelődött meg a kunszentmártoniak lelkében *a Kármel alapításának gondolata*. November 15-től 23-ig bezárólag P. Tarcsafalvy Anaklét hatvani és P. Szedő Dénes egri ferences atyák prédikáltak, oktattak és szolgálták ki a szentségeket.¹² A misszió mérhető eredményei közé tartozik, hogy például a Jézus Szíve Szövetség taglétszáma 300-ról 600-ra emelkedett. A szentgyónásra kötelezett híveknek 75%-a fűrésztötte meg lelkét a bűnbánat kegyelmében. A haragosok közül nagyon sokan békejobbot nyújtottak egymásnak, s jelentősen megnövekedett a templomba járók száma.¹³

Az országos méretekben is jelentős eredményeket hozó népmissziók hatása azonban csak úgy válhatott maradandóvá, ha sikerült biztosítani a folyamatos lelki gondozás feltételeit. Erre legmegfelelőbbnek bizonyult valamelyik szerzetesrend meghívása és letelepítése.¹⁴

Akinek alkalmá volt annak idején olyan térképre tekinteni, amely a magyarországi szerzetes-kolostorokat tüntette fel, láthatta, milyen különbség mutatkozik a Dunántúl, a Felvidék és az Alföld között. Míg az előbbi két tájegységet valósággal beszötte a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező kolostorok hálózata, az Alföldön csak a peremvidékeken és egyes nagyobb városokban lehetett szerzetesházakat találni. Kiemelkedő jelentőségre tett szert a kecskeméti, szegedi, gyöngyösi, jászberényi és szolnoki ferences kolostor, de ezek óriási távolságra voltak egymástól. E két utóbbi szerzetesház és templom kisugárzó lelki hatást gyakorolt városunk híveire, akik szívesen látogatták a berényi barátok templomának búcsúünnepét, a szolnoki ferences gárdián pedig Szent Ferenc kunszentmártoni harmadrendjének lelki irányítását látta el. Őseink évszázadokon át zárandokoltak a ferencesek gondozása alatt működő máriaradni búcsújáráhelyre, majd annak trianoni elvesztése után Mátraverebély-Szentkútra, a szintén ferences irányítású kegyhelyre.

Ma már nehéz megállapítani, hogy az Angelo Rotta pápai nunciusnak tulajdonított jelszó: „Kolostorokat az Alföldre!” — valóban az ő ajkáról hangzott-e el először, de bizonyos, hogy az 1938-ban meghirdetett Szent István emlékévk és a Budapesten megrendezett világméretű Eucharisztikus Kongresszus óriási fellendítő hatást gyakorolt a szerzetesrendek fejlődésére, pasztorációs tevékenységüknek az alföldi tájakra való kiterjesztésére. Több, létszámában is gyarapodó szerzetesrend vállalta az

Alföld, ahogyan akkoriban nevezték: a „nagy magyar Afrika” belmisszióját. A jezsuiták 1936-ban honosodtak meg Hódmezővásárhelyen, ahol a tanyavilágra is kiterjedő plébániát szerveztek. Kiskunfélegyháza közelében a Szentkút gondozását 1940-ben a pálosok vették át. Erre az évre esett a kunszentmártoni Kármel alapításán kívül a serviták makói, majd 1948-ban törökszentmiklósi megletelepedése. A domonkosrendiek 1942-ben Debrecenben, 1948-ban Gyulán, a kapucinusok ugyancsak ezidőtájt Szentesen, Békéscsabán, Nagymágocson, a ferences atyák pedig Csongrádon és Debrecenben alapítottak kolostort.

Ennek a belmisszióknak a folyamatába tartozik a kunszentmártoni kármelita rendház és kápolna létesítése is. Korszakváltó jelentősége pedig az, hogy a XIV. század óta Magyarországon létező kármelita rend, illetve annak 1697-ben Győrött letelepült reformált ága (a teréziánus Kármel) két és félévszázados nyugat-magyarországi működés után meg tudta tenni az áttörést, és végre eljutott a keleti országrészbe. Halász Imre polgári iskolai tanárnak és a köréje tömörült pártolóknak köszönhető, hogy több mint ötven évvel ezelőtt, az 1940. év folyamán sikerült a Kármel hajtasát beültetni a nagy magyar alföldi pusztaság termékeny talajába.¹⁵

AZ ALAPÍTÁS ELŐZMÉNYEI

A kármelita rend kunszentmártoni letelepítésében a legfőbb érdem a szervezőmunka terén oroszlánrészt vállaló *Halász Imre* polgári iskolai tanár személyéhez kapcsolódik. Legfontosabb életrajzi adataihoz tartozik, hogy Kunszentmártonban született 1897-ben. A kecskeméti piarista gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányai végeztével a kunszentmártoni polgári iskola magyar–német szakos tanári állását nyerte el. Az egyházközségi életbe tevékenyen bekapcsolódott, évtizedeken át vezette az egyházi énekkart. Feleségével, Ringvald Rózával minden évben szervezett mátraverebély–szentkúti zarándoklatot. A Jézus Szíve Szövetség férfi és női csoportjának összetoborozása szintén az ő érdemük.

A Halász házaspár 1933-ban ismerte meg közelebbről a Kármel szellemiségét. Oltárszentelésen vettek részt a kármeliták keszthelyi templomában, s itt léptek a harmadrendbe. Személyes ismeretségbe kerültek több kármelita atyával, s éveken át levelezést folytattak. Lassan kezdett érlelődni bennük annak gondolata, hogy a kármeliták Kunszentmártonban is megletelepedhetnének. Halász Imre özvegye visszaemlékezéseiben elmondta, hogy férje és Báthor Margit gazdasági iskolai szaktanítónő a harmincas évek közepén úgynevezett „Szív-héten” vett részt Budapesten, a jezsuiták által vezetett Manrézában. A pápai nuncius akkoriban javasolta, térképezzék fel az országban, hogy milyen a lelki élet. Az előadások szünetében Halász Imre hosszas tanácskozásokat folytatott P. Hajós Miklóssal, a kármeliták magyarországi rendfőnökével. Halász Imre vázolta, hogy Kunszentmárton nagykiterjedésű határa, valamint a Tiszazug tanyáinak és szőlőföldjeinek elzárt világa a lelki gondozás igényeinek szempontjából a szó szoros értelmében vett misszióterületnek tekinthető. Kérte a tartományfőnök atyát, tegye lehetővé, hogy a feltárt indokok alapján a kármeliták Kunszentmártonban letelepedhessenek, s vállalják fel ennek a tájegységnek a belmisszióját, az elhagyatott népréteg lelki gondozásának magasztos feladatát. P. Hajós ekkor még nem tett kötelező ígéretet, de az elgondolást megfontolásra méltónak találta.¹⁶

Az alapítás későbbi megvalósításában az a kedvező szempont játszott közre, hogy a kármelita rend örvendetes fellendülésének időszakát élte. Három kolostorában (Győr, Budapest, Keszthely) az 1940. év körül 52 felszentelt páter, 28 örökfogadalmas segítő testvér, összesen 80 kármelita szerzetes élt. A terjeszkedésre tehát minden lehetősége, személyi feltétele adva volt.¹⁷

Az általánosan ismert szerzetesrendek között a kármeliták azok, akik eredetüket nem egy meghatározott alapítónak köszönhetik. Úgy is lehetne mondani, hogy a rendet nem alapították, hanem létrejött. Ősi hagyomány szerint a Kármel hegyén élő őszövetségi remeték Illés és Elizeus prófétát tartották atyjuknak és vezérüknek. A remeték utódai az apostoli korban keresztények lettek. Más elmélet viszont úgy tartja, hogy a kármelita rendet Szent Berthold, kalábriai keresztlovag alapította, miután fogadalomból ő is a Kármel hegyére vonult el a világ zajától. Az ott élő remetéket összegyűjtötte és közösséggé szervezte. Ő lett a rend első főnöke is. 1207-ben írta meg a kármeliták számára Szent Albert jeruzsálemi pátriárka az „Eredeti Szabályt”, amelyet III. Honorius pápa 1226-ban hagyott jóvá. A jeruzsálemi királyság bukása után, a XIII. század elején a saracén ildőzés miatt a kármeliták Nyugatra költöztek és Stock Szent Simon rendfőnök irányítása alatt egész Közép- és Nyugat-Európában elterjedtek. A remete-életmóddal pápai engedély alapján felhagytak, és különösen az egyetemi városokban alapítottak kolostorokat. Szerzetes életük elsősorban az imádságon, a kontemplatív tevékenységen alapszik. A napirend lényeges része a konventmise, közös zsolozsma, elmélkedés, adoráció. Alapvető vonás a kármeliták lelkiségében a Szűz Mária iránti tisztelet és bizalom, valamint példájának követése. A Mária-tisztelet hatékonyságát a skapuláré (jelképes darabka a vállruhából) vagy érem viselésének terjesztésével érték el. Ezeket a hozzáfűzött jó halál kegyelme és a szombati kiváltság elnyerése reményében a hívek ezrei viselik. A prédikációk, népmisziók, lelkigyakorlatok, gyóntatás és a betegek lelki gondozása által emelték a hitéletet. Plébániát nem fogadtak el, nehogy a pasztorációs tevékenység kerüljön túlsúlyba a szemlélődés rovására. Szerzetesi ruházatuk gesztenyebarna, bőrvél, skapuláréval és csuklyával, ünnepi alkalmakkor fehér köpennyel (palliummal).¹⁸

A sarutlan kármelita férfirend Spanyolország, Olaszország, Ausztria, Magyarország, Franciaország, Lengyelország, Bajorország, Belgium, Anglia, Hollandia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Málta, Szíria és Palesztina, Mezopotámia és Perzsia, Kelet-India, Dél-Amerika, Mexikó, Kuba, Észak-Amerikai Egyesült Államok és a Monakói hercegség területén fejt ki működését. 1985-ös adatok szerint a terézianus Kármel a világon (a missziókat is ide tartozónak tekintve) 468 férfi és 836 női kolostort számlál.¹⁹ A magyar kármeliták 1903-ban váltak ki az osztrák rendtartomány kebeléből, s megalkották a Szent István királyról nevezett feltartományt, amely 1947-ben teljes jogú nagyprovinciává fejlődött. Amíg a rendtagok létszáma 1920-ig soha nem haladta meg a harmincat, 1950-re ez a szám megháromszorozódott.

A magyar rendtartomány kiemelkedő személyiségei közé tartozott századunkban a többszörösen provinciális tisztséget viselt *P. Hász Brokárd*, a népszerű szónok; *P. Szeghy Ernő*, aki a ciszterci rendben betöltött apáti méltóságot cserélte fel a kármeliták barna kármzsájával, s fordítói tevékenységével gazdagította a rendi irodalmat; *P. Marton Marcell*, a gimnáziumi tanárból lett szentéletű kármelita atya, de ide sorolhatók azok is, akik az elnyomatás évtizedeiben rejtett életükkel, névtelenül szolgálták Isten dicsőségét és növelték a rend tekintélyét, hírnevét.

A kármelita rend őszövetségi eredetének hangsúlyozása a jelképekben és a rendi liturgiában egyaránt tükröződik. A Kármel hegyét jelképező rendi címerpajzsot övező szalag felirata Illés prófétától vett idézetet tartalmaz: „Buzgólkodva buzgólkodtam a Seregek Ura, Istene dicsőségéért”. A liturgia szembetűnő sajátossága, hogy a Kármel hegyének költői szépségű őszövetségi leírásait az Isten országára, a Boldogságos Szűz Mária fejedelmi lényére, kegyelmeket osztó anyai szeretetére alkalmazza. „Fejed, mint a Kármel, fejed haja, mint a bíbor; omló hullámai királyt fűznek rabláncra.”

(Énekek 7, 5) (A Kármel-hegy erdős lejtői leomló, dús hajfonatra emlékeztetik a szent író.) „Övé lesz a Libanon dicsősége, a Kármel és a Sáron pompája.” (Izai. 35, 2.) (A Libanon, a Kármel és Száron a Szentföld legtermékenyebb, legnevezetesebb helyei. A próféta jövődölése szerint ilyen termékeny és bő termést hozó vidékké alakul át majd a messiási korszakban a sivatag és a járhatatlan vidék is. Az idézetek ebben a szövegösszefüggésben természetesen Szűz Máriára vonatkoznak.)

„Bevezettek titeket a Kármel földjére, hogy egyétek annak gyümölcsét és igen nagy javait.” (Jer. 2, 7.) (A Kármel a Szentírásban és a kármelita misztikus irodalomban egyaránt a bőség jelképe.)

Ugyancsak rendi hagyományokon alapszik a kármeliták gyöngéd tisztelete a Szűzanya, a kis Jézus, valamint Szent József iránt, mert — miként a kolostorokban számos festmény ábrázolja — az egyiptomi menekülésből hazatérő Szent Családot a Kármel-heggyen élő remeték mélyszéges áhitattal és szeretettel fogadták.

Ehhez kapcsolódik a Prágai Kis Jézus sajátos kultusza, akinek öltöztethető szobra valamennyi kármelita templomban megtalálható. Karácsonyra, tehát Jézus születésére való emlékezésül minden hónap 25-én ájtatosságot tartanak tiszteletére.

Századok megszentelt öröksége az a hagyomány, mely úgy tartja, hogy Stock Szent Simon rendfőnöknek 1251-ben megjelent a Boldogságos Szűzanya, kezében tartva a szent skapulárét, s így szólt hozzá: „Ezt a ruhát adom neked és az összes kármelitanak. Aki ebben hal meg, nem jut az örök tűzre.”²⁰

A MEGVALÓSULÁS ÚTJÁN

Az 1936. év őszén tartott missió hatása hónapokon át visszhangzott a kunszentmártoniak lelkében. A „Körös-Tiszavidék” című hetilap gyakran közölt erre vonatkozó írásokat Halász Imre tanár tollából. Az újság november 29-i számában megjelent cikk fogalmazza meg a közóhajt: *kármelita templomot és kolostort kell létesíteni a községben.* Ezt követően hivatalosan is megalakult a kolostorépítő bizottság. P. Hajós Miklós, a rend akkori tartományfőnöke december első napjaiban Kunszentmártonba látogatott, hogy a helyszínen vizsgálja meg, alkalmas-e Kunszentmárton a kármeliták letelepedésére. A feltételeket kedvezőnek találta, de azt is észrevette, hogy van a községnek olyan része, ahonnan kilométereket kell gyalogolni a templomig. Ennek a néprétegnek nagy szüksége lesz egy új templomra, ezért arra kérte a község képviselőtestületének tagjait, erre a célra minél előbb szavazzanak meg és jelöljenek ki megfelelő területet.²¹

Az 1937. március 2-án tartott képviselőtestületi gyűlésen a kármelita kolostor építéséhez szükséges telek kérdése is tárgyalásra került. Az előkészítő bizottság kérvényt adott be, hogy a község adja át a rendfőnök által is legmegfelelőbbnek talált bikaakol területét. A képviselőtestület úgy határozott, hogy a kért terület átengedését kilátásba helyezi, és az ügyet érdemben akkor tárgyalja, amikor a kármelita rendnek arra illetékes szerve megfelelő tervrajz és költségvetés csatolása mellett ezt kérelmezi. Kimondta a képviselőtestület még azt is, hogy a kolostor építését helyesli, azt a lehetőség szerint mindenben támogatja.²² A határozat szövegéből és a korábbi elgondolásokból kitűnik, hogy az eredeti terv szerint a község alsó részén: az Erzsébet királyné utca (Csongrádi út) és a Madách utca sarkán, a bikaistálló és a régi temető helyén épült volna fel kármelita templom és kolostor, valamint a harmadrendi otthon.²³

A hely megválasztásánál kegyeleti szempontok is közrejátszottak. A bikaakol (apaállat istálló) egy gyorsan betelt és hirtelen megszüntetett régi temető helyén épült, amely sértette a lakosság jóérzését.²⁴ Palásthy István másodbíró javasolta, hogy a sáros, nehezen megközelíthető helyről a Mátray téglagyárral szemben, a kövesút

mellé, az úgynevezett „vermek” közelébe telepítsék át a tenyészállatok istállóját. Véleménye szerint ezáltal jóvá lehetne tenni az ősök által elkövetett hibát, hogy a temetőben helyezték el a tenyészállatokat, még el sem korhadttal keresztek és be nem süppedt sírhantok közé.²⁵ Halász Imre tanár hasonló szellemben érvelt, amikor az 1937. évi mátraverebély-szentkúti búcsúról szóló újságcikkében azt írta, hogy a kegyeletsértő állapotot a Szent István emlékévé megőrkítésére egy gyönyörű Mária-templom felépítésével lehet jót tenni.²⁶ Végül mégsem az eredetileg kiválasztott helyen épült fel a kármeliták rendháza. A korábban dédelgetett gondolatot elvetették: „sárfészek, tehetősebbek a városból nem jönnek, nincs addig kövesút.”²⁷

Minden eddiginél nagyobb létszámban vettek részt a kunszentmártoni hívek az 1937. évi mátraverebély-szentkúti nagybúcsún, amikor is a jelenlévők csodálatos gyógyulásnak lehettek szemtanúi. A rendkívüli esemény óriási lendületet adott a szándék megvalósításának. A korabeli újság első oldalán harsogó címek adták hírül a történeteket: „Szentévi zárandoklatunk — Csodás gyógyulás Mátraverebélyen. — Mária-templom Kunszentmártonban.”²⁸

A csodás gyógyulás *Seres Ferenc* mesterszállási munkással történt, akinek lábfejen csonttuberkulózisból eredő nyílt sebei voltak, hét éven át eredmény nélkül kezelték, s belőlük kiállhatatlan bűzös nedv folyt, hirtelen meggyógyult, amint a kegyhely forrásvizével megmosta. Jegyzőkönyvet vettek fel, tanúkat hallgattak ki. A fiatal ember pedig testben-lélekben újjászületett.²⁹ Mikor meghallotta, hogy Kunszentmártonban a kármelita atyák *fogadalami templomot* építenek, elhatározta, keresetének egy részét felajánlja, majd mint napszámos fog az építkezésen dolgozni, végül pedig mint *kármelita segítőtestvér* szeretné hálából Istennek szentelni hátralévő napjait.³⁰

Az 1939. év a gyűjtés jegyében telt el. Az egyéni adományok közül kiemelkedett *néhai Kurucz József* kunszentmártoni földbirtokos jótékonyasága: a lakóhelyén alapítandó kármelita kolostor céljaira végrendeletében kétezer pengőt adományozott. Végső akaratának teljesítését özvegyére bízta.³¹

A kunszentmártoni római katolikus egyházközségi Actio Catholica kulturális és szervezési szakosztálya kapott megbízást az egri érsek rendelkezése értelmében, hogy a kármelita templom és zárda építésére engedélyezett gyűjtést lebonyolítsa. Az apátplébános — Timon Zsigmond —, mint egyházközségi elnök, valamint idősb. dr. Barna Domokos világi elnök és Csirmaz István káplán által aláírt és hitelesített jegyzőkönyv 1939. július 9-i keltezéssel rögzíti, hogy hivatalos gyűjtő bizottságot, ennek keretén belül pedig egy szűkebb körű bizottságot szerveznek.³² (A jegyzőkönyv mindkét bizottság névsorát tartalmazza.) Timon Zsigmond apátplébános ezek után ismertette az alispán által megadott gyűjtési engedélyt, majd javasolta, hogy a gyűjtés előkészítésére, irányítására, az egész bizottság titkárául Halász Imre tanárt válasszák meg. Egyhangú helyeslés után Halász Imre készséggel vállalta a megbízatást, köszönetet mondott Timon Zsigmond apát úrnak, és Isten áldását kérte a bizottság munkájára.³³

A kármelita zárda építésére indított gyűjtés számadását és könyvelését számvizsgáló bizottság ellenőrizte 1939. december 8-án. A bizottság tagjai: Iványi Károly és Barna Péter egyházközségi számvizsgálók, Jenei József pénztáros és Halász Imre titkár megvizsgálták a gyűjtőkönyveket, a takaréka tette egyes tételek összegezéseit, a pénztárkönyvet, a kiadásokat igazoló bélyeges nyugtákat. Az ezekről készített számadást helyesnek, megfelelőnek találták.

Az önkéntes adományok összege	3.809 P 36 fillér
Ebből gyűjtőkönyvekre kiadás	7 P 72 fillér
<hr/> Maradvány mint betét	<hr/> 3.801 P 64 fillér
Alispáni engedéllyel gyűjtött összeg folyószámlán	12.976 P 41 fillér
<hr/> Összesen	<hr/> 16.778 P 05 fillér

A számvizsgálók megállapítják, hogy fenti összeg a Kunszentmártoni Gazdasági Takarékpénztárban van elhelyezve.⁴⁰ A gyűjtés munkájának legnehezebb részét Halász Imre vállalta magára. Egész nyáron járta az utcákat, minden házba bekopogtatott, nem sajnálta az időt és fáradságot, hogy újra és újra elmagyarázza, milyen célokat szolgál a kunszentmártoni lakosok adománya. A gyűjtés eredményéről folyamatos tájékoztatást adott a helyi sajtón keresztül.

Eközben a kolostor alapításának ügye szépen haladt előre. Halász Imre szavai szerint: „Úgy megérik lassanként, mint a tiszta búza”. A kármelita rend újonnan választott vezetősége — P. Szabó Pál provinciális, P. Ignác, P. Cyrill, P. Brokárd és P. Miklós — a római generális definitórának helyeslő támogatásával kifejezte messzemenő egyetértését a kunszentmártoni letelepedés ügyében.

P. Szabó Pál tartományfőnök, az egyik rendi tanácsos: P. Pörtl (később Pálvölgyi) Ignác volt keszthelyi házfőnök kíséretében 1939 őszén tisztelegő látogatásokat tett Kunszentmártonban. Mindazoknak, akik a kolostoralapítást támogatták akár anyagilag, akár erkölcsileg, vagy a jövőben fogják támogatni bármilyen áldozattal, munkával vagy imával, köszönetét és háláját fejezte ki. A rend legfőbb magyarországi előljárója 1939. december 12-én P. Miklós és P. Brokárd (Hász István tábori püspök testvéröccse) társaságában ismét leutazott a helyszínre, hogy tájékozódjon az alapítás helyzetéről. A gyűjtés eredményével mindannyian meg voltak elégedve, és kifejezték szándékukat, hogy a tavasz folyamán országos gyűjtéssel fognak a kunszentmártoniak segítségére sietni.³⁵

1940. január 15-én kapta meg P. Szabó Pál tartományfőnök Szmrecsányi Lajos egri érsektől a Kunszentmártonban való letelepülés engedélyét. A nagy nap emlékére — mely az egyházi naptárban Remete Szent Pál ünnepét jelzi — Károly Gyula festőművész megfestette a kunszentmártoni Kármel imakórusa számára a szent remeték ősatyjának képét. Kis réztáblán a következő felirat olvasható: „In memoriam Diei 15. Jan. 1940 Festi S. Pauli Erem. Foundationem Carmeli Kunszentmárton Agriae determinantis”.

Az engedély megadásáról az egri érsek az alábbi leiratban értesítette Timon Zsigmond kunszentmártoni apátplébánost:

„Kellő tudomás végett értesítem Ft. Uraságotat, hogy a Sarutlan Kármelita Rendnek — Szabó Pál magyarországi tartományfőnöknek ez iránti kérelmére — a Kunszentmártonban való letelepedéshez az engedélyt megadtam.

Minthogy a letelepülő rendtagok, a tartományfőnök jelentése szerint, egyelőre az ottani Újvilág utca 1390. szám alatt lévő házban fognak lakni és ott kápolnát szándékoznak berendezni, felhívom Ft. Uraságotat, hogy a kápolna berendezésének megtörténtéről annak idején tegyen hozzám jelentést, és abban való misézéshez az engedélyt kérelmezze, s ugyanakkor a rendtagok részére szükséges jurisdictio megadása iránt is tegyen előterjesztést.

Eger, 1940. május hó 14-én

+ Lajos sk. érsek”³⁶

A kunszentmártoni kármeliták életében 1940. június 22. napja örökre jelentős történelmi dátum marad. Ezen a nyári napfényes délutánon vonultak be a vasútállomásról a rendelkezésre bocsátott lovashintókon Timon Zsigmond apátplébános vezetésével P. Szabó Pál tartományfőnök, P. Pörtl Ignác és P. Kondek Mihály rendtagok, valamint a segítő testvérek Kovács Sándor mérnök Újvilág utca 1390. számú házába. Az egybegyűlt hívek sokasága várta a szerzeteseket. Timon Zsigmond apátplébános üdvözlő szavaira P. Szabó Pál tartományfőnök válaszolt, s abban félreértések elkerülése végett nyomatékosan kiemelte, hogy ők a plébánia ügyeibe, működésébe bele nem folyhatnak, az ő tevékenységük kizárólag csak a gyónatásra és beteglátogatásra terjed. Ezután átvette az ideiglenes rendház és kápolna helyiségeit, bemutatta a híveknek P. Ignác házfőnököt és P. Mihály áldozópapot, a két frátert: Fidél testvért, József testvért, és szeretetükbe ajánlotta őket. Beszéde végén hangsúlyozta: „A kármelita szerzetes nem keresheti saját dicsőségét, mert egészen leköti Isten dicsőségének szolgálata. Szolgáljuk az Istent imahelyünkön, az oltárnál, a betegek ágyánál, az Isten ígéjének hirdetésében, a gyóntatószékben a bűnösök feloldozásakor és megtérítésekor. Szolgáljuk Isten dicsőségét, amikor konferenciákat és missziókat tartunk. Így leszünk mi segítségére az Isten dicsőségéért fáradozó plébániának és a munka terhe alatt roskadozó világi papságnak. *Szent szabályaink értelmében plébániát mi el nem fogadhatunk, de a lélekvezetés és lélekmentés krisztusi munkájából részünket kivesszük.*”³⁷

A kármeliták az Újvilág utcai bérház egyik szobáját alakították át kápolnává a magukkal hozott oltárral és oltárkövel. A kápolnát és az ideiglenes rendházat másnap, 1940. június 23-án, vasárnap délelőtt szentelte fel Timon Zsigmond apátplébános, ezt követően nagymisét mondott, melyen P. Pörtl Ignác házfőnök és P. Kondek Mihály rendtag segédkezett, a ministráns szolgálatot pedig a két fráter végezte.

A tartományfőnök P. Ignác kármelita atyát jelölte ki a rend új településének első vezetőjévé. A kármeliták megérkezésével az egri főegyházmegyében működő férfi-szerzetesrendek száma nyolcra emelkedett, rendházaik pedig tizennégyre.

1940. július 8-án a kunszentmártoni Kármel megkapta az Apostoli Szentszéktől a kánoni megerősítést. Ettől kezdve mint egyházzogilag elismert szerzetes testület (Convent) foglal helyet a Rend nagy családjában.³⁸

P. Szabó Pál tartományfőnök költői lendületű írásában tette közzé a „Szent Terézke Rózsakertje” című rendi folyóirat lapjain az alapítás örömhírét, amely példa arra is, hogyan tudta a nemes szándék lelkesíteni az újrakezdésre vállalkozó kármelitákat éppen úgy, mint az őket befogadó hívőközösséget.³⁹

Ugyancsak a „Rózsakert” hasábjain számol be a lap olvasóinak a kunszentmártoni alapítás körülményeiről Halász Imre tanár.⁴⁰ Szent Teréziára hivatkozik, aki 32 kolostort teremtett meg, és nem egyszer kezdte bérházban, a legegyszerűbb körülmények között. Elég volt neki egy kapualja, néhány szegényes szoba és egy kis csengő. Kunszentmártonban hasonlóan indult az alapítás. Kovács Sándor mérnök ajánlotta fel ideiglenes otthontként a rendház elhelyezésére Újvilág utcai lakóházát, aztán jelentkezett egy nyugalmazott MÁV főtiszt, aki összes bútorait, házi és konyhafelszereléseit a kármelitáknak adományozta. Nagyjobb részt ezekkel a bútorokkal rendezték be a sekrestyét, az egyszerű ebédlőt és konyhát. Rövidesen elkészült a harangláb is két darab felajánlott fatörzsből, melyet a kis rendház udvarán állítottak fel.

Miután a berendezés elkészült, a hívek néhány napon át megtekinthették az összes helyiséget, a szegényes cellákat, a kemény fekvőhelyeket, a korpusz nélküli kármelitás fali keresztekét. 1940. június 28-án délután rövid ünnepély keretében adta át Páter

Ignác házfőnök a kis zárdát rendeltetésének. Szentbeszédében szólt a szerzetes intézmény céljáról, a pápai clausura rendeltetéséről, ismertette annak fontosságát, szigorú szabályait. Kiemelte, hogy a pápai clausura védi a szerzetesek erényét, megóvjja őket a rossz nyelvektől, a világ szellemétől, és biztosítja a fegyelmet a zárdában. Végül kérte a híveket, hogy imádkozzanak a zárda lakóiért, hogy azok a clausurát megtartó, példás életükkel Isten dicsőségére és a lelkek javára élő szerzetesek lehessenek ebben a zárdában. Erre felhangzott a „Máriához, drága Szűzanyánkhöz” kezdetű kármelita ének, megindult a körmenet, közben a házfőnök atya ünnepélyesen elhelyezte a cellák és egyéb helyiségek ajtóin a „Clausura” táblákat, majd ugyanezen ének hangjai mellett visszatért a körmenet a kápolnába, ahol litánia és áldás zárta be a kis ünnepséget.

Eltűntek tehát az ajtók kilicsei, és Kunszentmárton népe megilletődötten szemlélte a szigorú kármelita szerzetesek mögött becsukódó ajtókat, tisztelettel néz fel a clausurára, halkán beszél a folyosón, hogy ne zavarja az érte imádkozó, vezeklő s ezzel példát adó kármelitákat.

A cikkíró végül felteszi a kérdést, lesz-e vajon ebből az alakuló kis rendházból az idők folyamán egy méreteiben ugyan kisebb, de áldásaiban nem kevésbé jelentős tiszántúli „Pannonhalma”?

A kolostorépítés javára indított országos gyűjtés eredménye azt igazolta, hogy nagyon sokan tekintették szívügyüknek a terv mielőbbi megvalósítását. Egyedül Halász Imre tanár több, mint húszezer pengőt gyűjtött össze három hónap leforgása alatt. Országszerte közkézen forgott az 1942. számú befizetési csekklap, sokan ezen küldték el adományukat. Az atyák örömmel olvasták a csekklapok hátoldalára írt sorokat: „Fogadja e csekély összeget oly szeretettel, mint amily szeretettel én küldöm...” „Boldog örömmel küldöm kis adományomat...” „Szíves örömmel adja a szegény özvegy az ő két fillérjét...” „Kevésből keveset, de jó szívvel...”⁴¹ A budapesti kármelita harmadrend 1940. júliusában búcsú--vásárt rendezett a kunszentmártoni Kármel javára, ezenkívül egy igen értékes monstranciát ajánlott fel a kis kápolna részére.⁴²

A kármelita rend 1940 nyaratól párhuzamosan kezdte meg a *léleképítés*, valamint a *kolostorépítés* munkáját. A kápolnában tartott istentiszteletek sorrendje a következőképpen alakult:

Nyári időben május 1-től szeptember 30-ig hétköznap délelőtt 6 órakor és 8 órakor szentmisét, mindennap délután fél 7-kor litániát mondtak. Vasár- és ünnepnap reggel 6 órakor csendes szentmise volt, 9 órakor nagymise, délután 6 órakor szentbeszéd, utána fél 7-kor litánia. Az év többi részében: október 1-től április 30-ig hétköznap délelőtt fél 7 és 8 órakor volt a szentmise, vasárnap és ünnepnap délelőtt fél 7-kor csendes szentmise, 9-kor nagymise, délután 5 órakor szentbeszéd, fél 6-kor litánia. Nagyobb ünnepeken délelőtt is tartottak rövid szentbeszédet a nagymisével kapcsolatban. (A beosztás úgy készült, hogy véletlenül sem tartottak egyidőben ájtatosságot a két kunszentmártoni templomban.)

Minden szombaton reggel az első mise a Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária énekes votívmiséje volt. Délután a litánia előtt a „Salve Regina” hangzott el Szűz Mária tiszteletére.

Minden hónap első péntekén reggel az első mise Jézus Szíve tiszteletére szentségkitételes nagymise volt.

Minden hónap 17-én az első misét Szent Terézke tiszteletére mondták.

Minden hónap 25-én reggel 8 órakor volt a Prágai Kis Jézus Társulatának énekes miséje szentbeszéddel.

Minden hónap negyedik vasárnapján délután a litánia előtt körmenetet tartottak a Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletére.

Szentségimádás céljából a kápolnát május 1. és szeptember 30. között délelőtt fél 6-tól 12 óráig, délután 3-tól 7 óráig, október 1. és április 30. között délelőtt 6-tól 12 óráig, délután 3-tól 6 óráig tartották nyitva.

A hívek szentgyónáshoz és áldozáshoz naponta délelőtt fél 6, illetve 6 órától 12-ig, délután 3-tól 6 óráig járulhattak. Betegek és haldoklók ellátására a kármelita atyák éjjel-nappal rendelkezésre álltak.

Szentmisét a sekrestyében lehetett előjegyeztetni. Imakönyvek, lelkiolvasmányok, szentképek, rózsafüzérek, skapuláre érmek állandóan kaphatók voltak. A testvérek a sekrestyében rózsafüzérek javítását is vállalták. A gyógyszerként is alkalmazható híres „Kármelita Cseppek” árusítása is a sekrestyében történt.⁴³

Eközben megtörtént az új kolostor helyének kijelölése. A rend tartományfőnöksége 6400 pengőért megvásárolta a Kurucz Fábián-féle, Herczeg Józsefné Gácsi Mária tulajdonát képező 508 négyszögöl területű beltelket — Szűcs Lajos gépjavító műhelye mellett.⁴⁴ 1941. május 28-án az ideiglenes kunszentmártoni rendházban Szabó Pál tartományfőnök elnökletével rendi tanácsot tartottak, melyen döntést hoztak a kolostor építési munkálataira vonatkozóan. Több kunszentmártoni és idegen pályázó közül 83.000 pengős ajánlatával Gyalay Simon helybéli vállalkozó nyerte el a munkát. Az épület terveit Valentin Károly győri építésmérnök készítette, a kivitelezésért a felelősséget a Kunszentmártonból származó Tomka Kálmán budapesti építőmester vállalta.⁴⁵ Lelkesülten számolt be minderről P. Szabó Pál a „Rózsakert” lapjain: „Megkezdődött a munka. A rajzok elkészültek, az engedélyek beérkeztek, a szerződés aláírva. Sőt az alapozási munkák is elindultak. Isten segítségével tehát meghirdetjük az ünnepélyes alapköletétel idejét: 1941. június 22-ike, vagyis Jézus Szíve napjára. Pont egy éve, hogy Atyáink bevonultak a kis alföldi városba. Nem kell-e a Gondviselés titkos intézkedését itt is felismernünk, hogy ez a két dátum egybeessen? „Disponit omnia suaviter. — Mindent kellemesen elrendez.”⁴⁶

Az alapköletétel szertartását és az ünnepi szentmisét Hegyessy Béla főesperes, kenderesi apátplébános végezte a helybéli és vidéki kármelita atyák közreműködésével, óriási tömeg jelenlétében. Meghatódottan számolt be az eseményről P. Pozsgay Alfonz kármelita atya a „Kunszentmártoni Híradó” lapjain: „Az alapító okmányt elhelyezték kettős tokjába, körmenetileg vitték az alapkőhöz, befalazták, megtörténtek a szertartásos kalapácsütések. A győri, budapesti, keszthelyi kármelita rendházak küldöttei és a kunszentmártoni rendtagok a főpapi misén körülállták a szabadtéri oltárt, az érparti első szentmisén. Gyönyörűen énekeltek, könnyezve imádkoztak a *16 kilométeres tanyai körzetből idejött hívek*. A fűvös zenekar akkordjai messze távolba elszálltak. Sokezer ember volt jelen a felépítendő kolostor telkén. A fákon, falakon, téglarakások tetején is nagyon sokan foglaltak helyet. Az egyesületek magukkal hozták zászlajaikat. Valóságos zászlóerdő volt a nézőtér. Ötezer téglából volt összerakva a hat méter hosszú és nyolc méter magas tábori oltár...”⁴⁷

A rendház és ideiglenes kápolna alapozása 1941 júniusában kezdődött, majd hamarosan kiemelkedtek a földből a téglafalak. Nyáron az építőmunkások három heti szabadságot kértek és kaptak P. Ignác házfőnök atyától, hogy cséplőgépnél dolgozva megkereshessék családjuk számára az évi kenyérnek valót. Ennek ellenére példa nélküli gyorsasággal, alig öt hónap alatt, november elejére elkészült és tető alá került az impozáns kivitelű épület. Pedig az anyagi gondok egyre súlyosbodtak, a második világháború már érezte a súlyos hatását. Gyakran ütközött nehézségbe bizonyos építési anyagok, vasszerkezetek beszerzése. Némely esetben kalandos körülmények között, vagy inkább csodálatos módon jutottak az atyák azokhoz az alkatrészekhez, amelyek éppen szükségesek voltak az építés továbbfolytatásánál.⁴⁸

A tetőszerkezet felállításakor bokrétaünnepélyt tartottak. Az őszi szél hűvös fuvallata lengette a Kármel épületének legmagasabb pontján elhelyezett bokréta-fát, a harminc darab sokszínű selyem fejkendővel. Este fél 7-kor, munkazárás után P. Pálvölgyi Ignác házfőnök kiment az építkezés színhelyére, hogy mint házigazda együtt örüljön a lelkes munkacsapattal és Gyalay Simon építési vállalkozóval. A házfőnök beszédet intézett a jelenlévőkhöz. Röviden rámutatott arra, hogy a vallás a kultúra lelke, és ez a lélek templomokból és kolostorokból árad ki. Aki templomot épít: kultúrmunkát végez. Megköszönte a munkavállaló és a munkások fáradságait, kérte, hogy ők legyenek majd ennek a szentélynek a legbuzgóbb látogatói. Annak a sok áldásnak, amely erről a szent helyről kiárad, ők és késő unokáik vigyék el főrésztét. Az ünnepély végeztével az atyák megvendégelték a munkásokat, Gyalay Simon felesége pedig emlékképpen kiosztotta a bokréta tűzött kendőket.⁴⁹

1941. november 9-én szentelte fel nagy ünnepélyességgel a kármelita rendházat és a benne kialakított kápolnát dr. Hász István, a magyar honvédség tábori püspöke, P. Hász Brokárd kármelita atya testvérbátyja. Pozsgay Alfonz kármelita atya, a jó tollú riporter levéltári kutatások nyomán kiderítette, hogy a jelenlegi rendház is egy réges régi temetkezési hely, pestises temető fölött emelkedik. Ezért írja áhitatos lelkesültséggel: „Az ősegyház sacramentáriumainak szertartásait ismétli meg a püspök, amikor az Érpárt régi, kétszáz évvel ezelőtti temetőjének helyén, a halál barázdái fölé Istennek házat áld, szentel. Kétszáz évvel ezelőtt a rideg halál kaszája ugyancsak suhogott. A szent emlékü Csombok Mihály, Kunszentmárton plébánosa 800 hívét temették ide az 1739-ik pestises évben. A fiatal, 36 éves plébános is itt pihen hívei között. A túlvilágban lévőként, a szenvedő egyházért és a küzdő egyházért: érettünk sokszor száll itt majd az ima és ének...”⁵⁰

Hász István püspök szentbeszédének részlete a kármelita rend belmissziós elkötelezettségére utal: „...Forrás ez a hely, mely most még kicsi, de egykor hatalmas folyammá szélesedik. Azt mondják, hogy a Duna a forrásánál olyan kicsi, hogy egy kövel elfoghatjuk, de mikorra már Budapestre ér, imponáló, hatalmas folyam. Így lesznek a kármeliták is ilyen hatalmas tényezővé a lelkek világában. Sőt azt mondom: ez a hely műtőterem, ahol a sérüléseket bekötözik, a tört tagokat összeillesztik, és még többet mondok: a halottakat is új életre keltik. Majd itt is a kármelita atyák a megsérült szíveket bekötözik a kegyelem fehér ruhájával, a megtört szíveket talpra állítják és a holt szíveket életre keltik a szent gyónásban. Majd meglátjátok, kedves hívek, milyen önfeláldozó szeretettel szolgálnak ezek a kármelita atyák Istennek és nektek is!...”

Hasonló gondolatot tartalmaz P. Hász Brokárd keszthelyi házfőnök ugyanazon a napon délután elmondott szentbeszéde: „A 'Magnificat' szentélyévé lett a ma megszentelt kunszentmártoni Kármel kis kápolnája. Ennek a szent hivatása lesz, hogy megtanítson bennünket az Isten megszentelő kegyelmének mindenek fölötti szükségességére, mert hiszen mit használ, ha az egész világot megnyerjük is, ha lelkünknek kárát valljuk. Ez a kis kápolna a kegyelemnek szolgálatában áll, *nemcsak a kunszentmártoni, hanem az összes környékbeli hívek számára*. Ez a kis kápolna ott áll az élet országútja mellett, *hogy a környék többi templomait is megtöltse* ájtatos, imádkozó, gyónó, áldozó, szép családi életet élő hívőkkel... Ennek a kápolnának nagy jövője van. Hiszen ez csak egy mag, egy mustármag, amely *templommá* növekszik.”⁵¹

Adományozások és vásárlások folytán a rendházhoz tartozó telek egyre jobban növekedett. Kijelölték a templom helyét is, amely a Mátyás király utca tengelyében épült volna két toronnyal. Hasonló módon zárta volna le az utcaképet, mint a felső temetői kápolna a Kossuth utcára történő rálátást. Megvalósítására azonban a háborús nehézségek és az ismert politikai légkör miatt a mai napig sem került sor. A 70-es években a templomtelekre építették a tűzoltóság székházát.

A rendház építési költségeinek biztosítására Halász Imre húszezer pengős gyűjtésén kívül a körleveles országos akció szolgált, amely ötvenezer pengőt hozott. A többi a kármelita konventek fundációs misealaptökei és a provincia egyéb bevételi forrásai fedezték. Kunszentmárton község az eredetileg felajánlott bikaistálló-telek helyett ötezer pengőt adományozott. Az egész épület kerekén 120.000 pengőbe került.⁵² Derekasán részt vállalt az építkezés költségeinek előteremtéséből Kunszentmárton lakosságának az a módos rétege, amely mindig élenjárt, amikor a hithűség bizonyításáról és az egyház iránti áldozatkészségről volt szó. A kápolna előcsarnokában márványtábla örökíti meg azoknak (köztük 75 ismert kunszentmártoni személyiségnek) a nevét, akik a kármelita rendház felépítésének céljaira 100 pengőt, vagy ennél nagyobb összeget adományoztak.⁵³

A rendház épülete az 1942. év tavaszára külsőleg is végleges formát öltött, a cellasor kialakulásával alkalmasnak bizonyult nagyobb létszámú szerzetesközösség befogadására és a szabályszerű rendi élet megkezdésére. A kápolna is egyre nagyobb látogatottságnak örvendett. Ünnepek előestjén az épület homlokzatán kivilágítható kereszt hívogatta az Isten házába a község lakóit. A liturgikus rend állandósult, újabb páterek ide helyezésével a szentmisek száma is növekedett. Vasárnap délelőtt rendszeresítették a 11 órai szentmisét.

Az új kolostort 1941. november 25-én látogatásával tüntette ki a Magyarországon tartózkodó Páter Siori Péter Tamás, a Kármelita Rend római generálisa.⁵⁴ Reggel érkezett Kunszentmártonba, ahol a káptalani székre ülve fogadta előtte meghajló és kézcsokkal tisztelgő szerzeteseit. Szentmise után a folyosó bejáratánál a kármelita harmadrend köszöntőjét Halász Imre és felesége mondta el a Generális előtt. A magas vendég megköszönte az üdvözlőket, s kérte a hívőközösséget, legyenek olyanok ezekben a nehéz időkben, mint az első keresztények, akiknek egy volt a szívük és a lelkük, és nem volt közöttük szűkölködő. A generális atya távozásban rövid látogatást tett Timon Zsigmond apátplébánosnál.

P. Pálvölgyi Ignác két évi működés után megvált kunszentmártoni házfőnöki tisztségétől, mivel 1942-ben ismét a Rend élére került, mint provinciális. Helyét P. Szabó Pál, az eddigi tartományfőnök foglalta el Kunszentmártonban, őt pedig 1948. áprilisában P. Hász Brokárd követte.⁵⁵

A kármelita rend tagjai közül — hosszabb-rövidebb ideig — a következő atyák és testvérek teljsítettek szolgálatot a kunszentmártoni kolostorban:

P. Mihály, P. Alfonz, P. Márk, P. Teofil, P. Marián, P. Ciprián, P. Ráfael, P. Grácián, P. Kelemen, P. Berthold, P. Jeromos, P. Brunó, P. Fülöp, P. Bonifác, P. Juvenál, P. Terézium;

Fr. Fidél, Fr. József, Fr. Márton, Fr. Kajetán, Fr. Elek, Fr. Benedek, Fr. Mátyás, Fr. Béla, Fr. Jób, Fr. Antal, Fr. Egyed.⁵⁶

A tartományi előljárásság 1943 júliusában Kunszentmártonba helyezte a rendi hittudományi főiskola filozófia fakultását. A tanári kar P. Brokárd és P. Teofil vezetésével ennek megfelelően ide kapott áthelyezést. Az első rendi hallgatók a következők voltak: fr. Bonifác, fr. Imre, fr. Juvenál, fr. Fülöp, fr. Bertalan, fr. Zsigmond és fr. Ambrus. A következő évfolyam hallgatói: fr. Leó, fr. Gellért, fr. Remig és fr. Jusztin.

1950 februárjában a kunszentmártoni Kármel *priorátus* rangjára emelkedett. Hat páter és négy segítő testvér működött a rendházban, valamint három rendi kispap végezte tanulmányait.⁵⁷

Az alapításkor tett kijelentéssel ellentétben a kármelita rend a körülmények szorító hatására 1944 őszén mégis csak kénytelen volt plébániai feladatkört elvállalni. Október 8-a után, amikor a második világháború községünket is elérte, Szabó Elek esperes-plébános az egri érsekség jóváhagyásával Kunszentmárton területét

lelkipásztori ellátás szempontjából két részre osztotta. A község déli felének átmenetileg *P. Szabó Pál* kármelita házfőnök lett a plébánosa. A megosztás egy évig tartott, amikor is 1945 őszén az eredeti állapot állt helyre.⁵⁸

A kunszentmártoni kármelita kolostor szerzeteseinek az alapítást követően pontosan tíz év adatott arra, hogy a rend teljesíteni tudja vállalt belmissziós kötelezettségeit. Tevékenységüket a második és harmadik kategóriába sorolt néprétegekre terjesztették ki, vagyis a hit és vallás iránt közönyössé vált lelkeket, valamint a község peremén, a tanyavilágban és a Tiszazug elhagyatott vidékein templomtól távol lakó katolikusokat igyekeztek lelkipásztori ellátásban részesíteni. Ennek a tevékenységnek a hatékonysága nehezen mérhető, hiszen a lélek mélyén megy végbe az a titokzatos változás, amely a hitetlen embert hívővé, a közömböst cselekvőképessé alakítja, mégis sokat mondanak azok a számadatok, amelyek az 1947. és 1948. esztendő hitéleti statisztikájából kiolvashatók.

Az istentiszteleti rend annak megfelelően változott, ahogyan a rendi papság létszáma növekedett. Először ketten, hárman, majd négyen, 1948-ban már hatan álltak a hívek rendelkezésére. Naponta 4–6 szentmise volt a kápolnában. A hívek ezeken folyamatosan résztvettek reggel 5 órától 8 óráig. Vasár- és ünnepnapokon négy, időhöz kötöt misét mondtak: 7, 8, 9 és 11 óraker. A kápolna minden alkalommal zsúfolásig megtelt. Ülőhelyet ugyan csak 150 személyre tudtak biztosítani, 250–300 hívő csak úgy fért be, ha a férfiakat a klauzurán belül engedték. 500-tól 800-ig terjedt a vasárnapi misehallgatási kötelezettségüknek eleget tevők száma. Hétköznapiakon ötvenen, százan jelentek meg a szentmisén, illetve a délutáni litánián. Mindez bizonyító erővel hangsúlyozta a templom szükségességét. A kápolnában két, falba süllyesztett, zárt gyóntatószékben két gyóntató atya teljesített szolgálatot. A lelkipásztori munka hatékonyságát igazolja az áldozók folyton emelkedő száma. Eleinte egy hónapban 400 áldozást jegyeztek fel, később — különösen az Oltáriszentségről tartott lelkigyakorlatot követően — 1941-ben 12.000, 1942-ben 18.038, 1944-ben 30.106, 1946-ban 33.590, 1948-ban 38.000, 1949-ben 39.200 volt az évi szentáldozások mennyisége. Ezekből 50–70 a napi áldozó. Jézus Szíve tisztelete annyira mélyen élt a hívekben, hogy ha a betegek nem tudtak megjelenni az elsöpénteki szentmisén, az atyák otthonukban keresték fel és látták el őket. A kármeliták 1948-ban 292 beteget látogattak meg, közülük 158 csak gyónt és áldozott, a többiek az utolsó kenetet (betegek szentségét) is felvették. 1949-ben 186 alkalommal látták el a betegeket, akik közül 43-an részesültek a szent kenet szentségében. A kápolnán kívül vasárnaponként öt tanyai iskolában tartottak szentmisét. Általában 50–100 hívő jött össze a környékből. Mise előtt gyóntattak, majd az elsőáldozásra készülők oktatása következett.

P. Mátéffy Brunó kármelita atya nevéhez fűződik az egykori Almásy major (mai nevén Kungyalu) lakóinak lelkipásztori felkarolása. Sok utánjárás eredményeként sikerült egy uradalmi magtárépületet templomi célokra átalakítani. A kápolna ünnepélyes felszentelése 1947. szeptember 14-én történt, nagyszámú hívősereg részvételével. Brunó atya fáradozása nyomán a magtár-kápolnában a házasságkötések és keresztelek is rendszeressé váltak, sőt a jelzett évben 140 fiatal készült fel a bérmlásra. Az Almásy majori lelkészesség a váci püspök jóváhagyásával lassanként független plébániává alakult, a plébánosi funkciót 1950-ig a rendház előljárója, vagy annak megbízottja látta el.

Akkortájt már eléggé elkülönült a prédikáció a misétől, de a kármelita atyák bevezették a 10–15 perces rövid beszédet minden szentmisén az evangélium után. A 8 órás diákmisszió vasárnap a gyermekeknek tartottak oktatást. Ezzel együtt öt szentbeszéd hangzott el, ami — az ünnepnapokat, a külön ájtatosságokat és az

egyesületek összejövetelein tartott beszédeket is beleszámítva — évenként közel ötszáz prédikációnak felel meg.

A Kunszentmártonban működő rendi teológiai főiskola filozófiai fakultásán négy atya heti 20 órában végezte a kispapok képzését. Mivel a plébániai segédlelkészek kevesen voltak, a kármelitáknak az iskolai hitoktatásban is részt kellett vállalniuk. Őt páter vonattal, kerékpárral, gyalogosan: sárban, hóban közelítette meg a nagy távolságokban lévő iskolákat. Két helybeli és hét tanyai iskola gyermekeit oktatták heti 26 órában *díjtalanul*, az alábbi részletezés szerint: Páter Brokárd az érparti iskolákban 24 gyermeket, P. Ciprián a Bercsényi utcai iskolában 52, P. Ráfael az Ugar tanyai iskolában 87, P. Juvenál a vekeri iskolában 37, a telekparti iskolában 26, P. Fülöp a jaksori iskolában 47, P. Bonifác a Papszász majorban 23, P. Brunó Gyaluban 68, az Almásy majorban 80 gyermeket oktatott az 1948–49. tanév folyamán. A hitoktatásban részesülő tanulók összlétszáma 444 volt. Ezzel párhuzamosan a kármelita atyák az ugari iskolában 24, Gyalupusztán 15, a jaksori iskolában 12, az érparti iskolában 24, a Bercsényi utcai iskolában 50 gyermeket készítettek fel az elsőáldozásra.⁵⁹ Az 1944–45. tanév folyamán P. Ráfael, mint óraadó látta el a hitoktatást a polgári iskola I–IV. leányosztályainál heti 8 órában.⁶⁰ Az iparostanonc-iskolában pedig P. Szabó Pál házfőnök vállalta a hit- és erkölcsstan oktatását.⁶¹

A Kármel hatósugara mindjobban kiterjedt a környékre. 1941-ben P. Mihály Mesterszálláson, 1942-ben P. Márk Tiszakürtön, Homokon, P. Alfonz Szelevényen, Tiszaföldváron lelkigyakorlatot, 1943-ban P. Pál Szelevényen, P. Alfonz pedig Békésszentandráson magymissziót tartott. P. Alfonz és P. Ráfael 1944 telén és 1945 tavaszán missziós körutat tett a Tiszazugban. Erről így ír Szabó Elek kunszentmártoni esperes-plébános az egri főegyházmegyei hatóságához 1945. május 24-én felterjesztett jelentésében: „1944. november 20-án ment ki gyalogosan — hívásra! — P. Alfonz kármelita temetni a tiszakürti szőlőbe. Visszafelé jövet benézett Szelevény községbe. Ekkor tudtuk meg, hogy a vácegyházmegyei, különben velünk határos Szelevény, Csépa és Tiszakürt községekben, az úgynevezett hírhedt Tiszazugban katolikus pap egyáltalán nincsen! A felekezeti prédikátor keresztel és temet! Ekkor határoztam el, hogy papot küldök oda, a központba, állandó tartózkodásra. Addig is azonban november 25-én páter Ráfael kármelita Cséparra küldetett, ahol szinte minden papi funkció végzésére volt alkalma. December 2-től 4-ig újra kiszállt Szelevény, Kórhányi szőlő, Tiszakürt helységekbe, és szükségből misézett családi házban absque lit. paramentis. December 8-án P. Alfonz áll a hívek szolgálatára. December 22-től 26-ig újra P. Ráfael, január 5-től 7-ig és február 1-től 4-ig szintén ugyanő tanít, vigasztal, erősít mindenütt, a szőlőkben is! Február közepén érkezett Szelevény és Tiszakürtre vácegyházmegyei kisegítő pap!

Tapasztalásom szerint gondviselészerű a kármelitáknak az itteni megtelepedése, és áldásos az Ő működésük úgy Kunszentmárton, mint a hatóságukba eső környező vidék számára is! A jó Isten segítse őket!”⁶²

Az evangelizálás munkáját egyre növekvő körzet falvaiban és városaiban végezték. 1943-ban P. Alfonz Egyházkarcsán (Csallóköz), P. Ignác provinciális Békésszentandráson, P. Pál Komáromban, P. Brokárd Miskolcon, P. Alfonz Jászdózsán, Törökszentmiklóson, 1945-ben P. Ráfael a csongrádi gimnáziumban, 1946-ban ugyancsak P. Ráfael Ókígyóson, Szarvason és Türkevén, P. Berthold Békésszentandráson, 1947-ben P. Ciprián Kisasszonyfa községben (Baranya megye), P. Ráfael Törökszentmiklóson, Csongrádon, 1948-ban pedig Kiskunfélegyházán és Hódmezővásárhelyen, P. Brunó Szentesen, a kapucinusok templomában, P. Grácián Csépan, a Kórhányi és a Bogaras szőlőben, 1949-ben P. Juvenál Tótkomlóson és Martfűn, P. Fülöp Jászkarajenőn, P. Brunó Tiszaföldváron, 1950 tavaszán P.

Terézius Gádoroson, P. Bonifác Tiszaföldváron, P. Brokárd Békésszentandrásan tartott háromnapos lelkigyakorlatot, illetve nagymissziót, ami — a környékbeli falvakat is beleszámítva — több, mint száz szentbeszédet tett ki. Az atyák az alkalmakat arra is felhasználták, hogy a skapuláré viselését és ájtatosságát terjesszék. Egyedül az 1949. év folyamán az ország különböző részein tartott skapuláré napok keretében közel tizenötezen vették fel a szent vállruháit.⁶³

A Kármel sajátos egyesülete a harmadrend, amely a szerzetesi életeszmenyt világi körülmények között igyekszik megvalósítani. Kunszentmártonban két csoportra osztva fejtették ki tevékenységüket. Az asszonyok csoportja 1948–49 fordulóján 39 tagból állt, 5 jelölttel. A lányok harmincan voltak, ide 9 jelölt tartozott. Néhány férfi között a harmadrend büszkesége volt Halász Imre tanár, a letelepedés, valamint a zárdaépítés kezdeményezője. A csoportokat P. Brokárd és P. Juvenál vezette. Havonként jöttek össze exhortációra és a skapulárés körmenetre, melyet mindig a kápolnában tartottak a hónap negyedik vasárnapján.

A ministránsokat 5–6 éves kortól a Szent Tarzicius Egyesület fogta össze. Az új jelentkezők minden évben előkészítő órákon vettek részt, utána következett — általában Vízkereszt ünnepén — az avatás szertartása és a ministráns ruhák ünnepélyes felöltése.

Ami a Rend kulturális tevékenységét illeti, első helyen kell szólnunk a „Szent Teréz Énekkar” működéséről, amelyet P. Ráfael szervezett 1945-ben a kápolnát látogató hívek soraiból. Működését három év alatt olyan színvonalra emelte, hogy nemcsak egyházi rendezvényeken, hanem más alkalmakkor, például anyák napján, a fiatalok ünnepén és a szegények javára rendezett előadáson is nagy sikert aratott a közönség előtt.

A kórus tagjai rendszeres templomi szolgálatukon kívül 1945 és 1948 között 27 alkalommal szerepeltek különböző rendezvényeken. A 40–50 főből álló vegyeskar repertoárjában 95 többszólamú (3–4 szólamú) ének szerepelt, amelyekkel emelték az egyházi év ünnepeinek fényét. 1948. április 18-án, a hírneves kunszentmártoni káplán: Demeter István a Katolikus Körben tartotta nagyszerű költői estjét, amikor P. Ráfael vezényletével a Szent Teréz Kar három szólamban előadta Mozart Csalogány kánonját, Bárdos: Ember, küzdj... című kórusművét és Demeter–Meiszner: Krisztus, ki a mindenséget... kezdetű énekkari darabját.

Az 1948. június 13-án rendezett nagytemplomi hangversenyen más kórusok mellett a Szent Teréz Kar ugyancsak nagy sikert aratott. A következő műveket adták elő: Christus vincit (3 szólam), Halmos: Ecce sacerdos. Haller: Sub tuum praesidium (2 szólam), Arcadette: Ave Maria (4 szólam), Kodály: Ave Maria (3 szólam), Sík–Pikéthy: Koldusboton... Halmos: Mária, édesanyánk (2 szólam).

A kórus legnagyobb érdeme, hogy a „Szent vagy, Uram” énektár egyszólamú népénekeit sikeresen ültette át a mindennapok gyakorlatába. A tagok 187 éneket tanultak meg belőle, és a gyakori énekléssel népszerűvé tették.

P. Ráfael munkáját három év múltán P. Juvenál folytatta, aki újabb tíz énekkari művet tanított be négy szólamban. Az énekkari tagok szorgalmát és lelkesedését bizonyítja a máig meglévő, kézzel másolt szólamkották sokasága. A nyilvántartás szerint 3294 db kézzel sokszorosított kotta, nagymennyiségű nyomtatott partitúra és körülbelül 50 db „Szent vagy, Uram” című kottás énekeskönyv állt a kórus rendelkezésére.

Az énekkar példa nélküli teljesítménye volt az 1948 nyarán betanult két misztériumjáték, Calderon: „A szentmise titkai” és az „Égi üzenet” című darab szabadtéri előadása, melyet szintén P. Ráfael rendezett. Calderon művének előadásakor a színváltások közben a Szent Teréz Kar 12 kórusművet adott elő. Az előadás olyan sikert ért el, hogy többször meg kellett ismétetni.⁶⁴

A szerzetesek önművelődését szolgáló könyvtáron kívül az atyák a harmadrend segítségével a hívek részére kölcsönkönyvtárat létesítettek. 1948 elején a könyvvállomány 421 kötetet tartalmazott, két év múlva, 1949 végén már 726 kötetet kölcsönöztek.

A sekrestyében állandóan kaphatók voltak hitbuzgalmi témájú könyvek, katolikus újságok és folyóiratok, a helyi nyomdában készült népszerűsítő kiadványok, énekfüzetek („A kunszentmártoni Kármel karácsonyi énekei”), nyomtatott énekszövegek, a Skapuláré Társulat felvételi lapjai, emlékképek az 1947-ben rendezett kunszentmártoni Skapuláré Napokról. A két kunszentmártoni nyomda egymással versengve állította elő az 1947., 1948. és 1949. évi Kármelhegyi Boldogasszony-búcsúk gazdag programját tartalmazó, ízléses kivitelű plakátokat.⁶⁵

A kunszentmártoni rendház atyái tevékenyen vettek részt a község kulturális megmozdulásaiban. Az énekkari szerepléseken és lelkigyakorlatokon kívül konferencia-beszédeket tartottak az Iparos Székház (később Szakszervezeti Székház) színháztermében, ismeretterjesztő előadásokat rendeztek a Katolikus Körben. Sokak számára emlékezetes marad például P. Pálvölgyi Ignác házfőnök atyának a csillagok világáról tartott népszerűsítő előadása. A hit és erkölcs gyakorlati kérdéseire a KALOT és KALÁSZ ifjak előadás-sorozat keretében kaphattak értékes választ. Mái példaeértékű annak a színpadon bemutatott karácsonyi pásztorjátéknak a szervezése, amelyet P. Ráfael 1946 karácsonyára tanított be a KALOT legények és KALÁSZ lányok közreműködésével. Ősi magyar karácsonyi népénekeink magas színvonalú előadása közben elevenedett meg a betlehemi éjszaka csodálatos története, miközben a jászol szalmáján a kis Jézust alakító két év körüli fiúcska moosolyogva tárta ki kezecskéit a nézőtér felé.

A kármeliták tevékenysége a helyi sajtó működését is gazdagította. P. Pozsgay Alfonz, a jótollú riporter szemléletes cikkeivel, helytörténeti értékű beszámolóival gyakran jelentkezett a Kunszentmártoni Híradó c. újság lapjain. A Rend havonként megjelenő folyóirata, a „Szent Terézke Rózsakertje” 1940 és 1944 között feltűnően sokat foglalkozott a kunszentmártoni Kármel ügyével, a rendház építésének fontosságát országos szinten is népszerűsítette. Ebben a témakörben gyakran jelentek meg P. Szabó Pál, Halász Imre, P. Pozsgay Alfonz és Kovács Ágoston írásai.⁶⁶

Tíz év ígéretes fejlődését törte derékba az 1950. évben hozott diktatórikus rendelkezés, amely megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét. Félelmetes előjelei már júniusban megmutatkoztak, amikor az ország egyik részéből a másikba hurcolták el a szerzeteseket, egyrészt megfélemlítés végett, másrészt pedig, hogy a kormányzat tárgyalóasztalhoz kényszerítse az addig ellenálló püspöki kart. Június 9-én éjszaka leponyvázott teherautókon 37 ciszterci szerzetes tanárt deportáltak Pécsről, Bajáról és Szentgotthárdról a kunszentmártoni kármelita kolostorba. Szeptember közepén engedték el őket, de rendházaikba többé vissza nem térhettek. A kunszentmártoni Kármel épületének nagyrészét is állami kezelésbe vették, a második emelet helyiségeit hivatalokká, később lakásokká alakították, lépcsőfeljárát befalazták. A kápolna *II. számú plébánia*, illetve *Szűz Mária Lelkészég* néven működött tovább az egri érsekség fennhatósága alatt. A szerzetesközösség tagjai egyházmegyei szolgálatba, illetve civil státuszba kerültek. Péter Brokárd (Hász Károly) vezető lelkészi kinevezést kapott, P. Brunó (Mátéffy János) kápláni, P. Juvenál (Keller Lőrinc) kántori beosztásban működhetett tovább. Fülöp atyát (Szi-László Imre) az érsekfőpásztor a kunszentmártoni plébániára, vagyis a nagytemplomhoz helyezte segédlelkésznek. P. Maróti Arnold ciszterci atya 1950 óta napjainkig állandó kiegészítőként működik a Kármel-kápolnában. A szerzetesestvérek (fr. Egyed, Fr. Márton és Fr. Béla) átmenetileg itt maradtak sekrestyés, kertész, illetve szakács munkakörben.

A lelkeszség pasztorációs tevékenysége papírforma szerint ugyanaz maradt, mint a rendház fennállása idején. A megmaradt szerzetespapság továbbra is hét tanyán: Ugarban, Vekerben, Jaksorban, Telekparton, Kungyaluban (Almásy major), Kungyalu–alsón és Istvánháza láta el a hitoktatást, ugyanezek a helyeken, a tanyai iskolákban pedig havonként szentmisét tartott, ami az évek múlásával egyre nagyobb akadályba ütközött.

Az állami nyomás erősödése abból tűnt ki, hogy a szerzetesek létszáma fokozatosan csökkent. Kezdődött azzal, hogy Fülöp atyát már 1951-ben elhelyezték a főplébániáról Erdőtelekre. Brokárd atyát rendszeresen zaklatták a rendőri hatóságok, mígnem az egri érsek Hejcére, a nyugdíjas nővérek otthonába helyezte, ami felért egy házi őrizettel. A tiszteletreméltó, őszhajú szerzetes, aki hosszú évtizedekig állt tartományfőnökként a magyar kármelita provincia élén, csendben, szerényen, minden különösebb búcsúzás nélkül 1954. június 14-én hagyta el Kunszentmártont. Brunó atya és Juvenál atya kísérte ki az érparti vasútállomásra. Béla testvér 1953-ban, Egyed testvér pedig 1954-ben távozott a kunszentmártoni Kármelből. A 74 éves Márton testvér már minden holmiját összecsomagolta, hogy nővéréhez költözik Győrszabadhegyre, amikor tervezett utazása napján: 1958. január 1-én rövid betegség után kolostori szobájában elhunyt. Az Úristen nem engedte, hogy zárdán kívül haljon meg!⁶⁷ Az egykori rendtársak jelenlétében, nagy részvét mellett helyezték nyugalomra a kunszentmártoni alsó temetőben. Brunó atya 1956-ban saját kérelmére megkapta felvételét a váci egyházmegyébe. Juvenál atya, aki Bánhegyi Béla plébános közbenjárására 1956-ban hivatalosan is bekerült az egri egyházmegyei papi keretbe, 1959. december 8-án kapta kézhez Egerből az elhelyezését Rakamazra. Távozásával egyetlen kármelita sem maradt Kunszentmártonban!

1954-től a főegyházmegyei hatóság világi papokat, illetve az egri érsekség területén működő lelkészeket nevezett ki a „volt” Kármel, vagyis a II. számú plébániának nevezett lelkészség élére. Brokárd atya távozása (pontosabban megfogalmazva: eltávolítása) után *Bánhegyi Béla érseki tanácsos* kérte Kunszentmártonba történő áthelyezését Jászsalsószentgyörgyről. A kiváló képzettségű és mély lelkiségű plébános (aki valamikor Bánk József, a későbbi érsek útját egyengette Gyöngyösön a papi hivatás felé) mindent megpróbált annak érdekében, hogy mentse és itt-marasztalja a kármelitákat. Nem rajta múlt, hogy egyre jobban elfogytak a Kármel szerzetesei!

Bánhegyi Béla 1959-ben kérte elhelyezését Miskolc–Hejőcsabára. Utóda: *Mosonyi József* volt az, aki a II. vatikáni zsinat előírásainak szellemében megvalósította a Kármel–kápolnában a liturgikus tér kialakítását. Kilenc évi kunszentmártoni szolgálat után, 1968. december 27-én váratlanul elhunyt. Szülőfaluja, Alattyán temetőjében nyugszik.

Hónapok elteltével nevezte ki az egri érsek *P. Szabó Imre Dávid ferences atyát* a Kármel élére. Az átmeneti időben, hogy ne maradjon szentmise nélkül az elárvult hívőközöség, az akkortájt nyugdíjazott *dr. Kiss Péter* prépost, kunszentmártoni plébános látta el több mint féléven keresztül nap mint nap a lelkipásztori feladatokat. Dávid atya, az egykori andocsi gvardián, több papi hivatás elindítója pontosan húsz évig, késő öregkoráig igazi ferences szellemben működött a kápolna plébánosaként, arra törekedve, hogy a fogyatkozó hívek lelkében megőrizze a Kármel szellemét és örökségét.⁶⁸

Évtizedek múltával a pasztorációs tevékenység teljesen visszaszorult a falak közé, sőt volt idő, amikor a kápolna fennmaradását is komoly veszély fenyegette. Bizonyos állami szervek el akarták érni, hogy a lelkeszség szűnjön meg, s olvadjon bele a főplébánia szervezetébe. Szerencsére azonban *dr. Mészáros Lajos* egri érseki helynök nem volt hajlandó hozzájárulni egyetlen misézőhely megszüntetéséhez sem. Ez a

gondviselésszerű állásfoglalás mentette át a Kármel-kápolnát a legnehezebb időszakon.

1989 tavaszán ragyogott fel a bízató hajnal: a szerzetesrendek újból megkezdhették működésüket. Juvenál atya, aki 1959-ben utolsó kármelita szerzetesként hagyta el Kunszentmártont, 30 évi egyházmegyés papi szolgálat után elsőként, immár házfőnöki minőségben került vissza Kunszentmártonba, az Alföld egyetlen kármelita kolostorába.

Az 1990-ben meghirdetett jubileumi esztendő folyamán szinte minden nap, de kiváltképpen Kármelhegyi Boldogasszony nagybúcsúján adtak hálát a hűségükről tanúskodó hívek, hogy a kármelita atyák és testvérek a kunszentmártoni letelepedés ötvenedik évfordulóját már nem szétszórásban, hanem rendi közösségben ünnepelhették. Jövőbeni működésükhöz azt remélik, hogy ismét bekövetkezik a felvirágzás és növekedés óhajtott időszaka, amikor újult erővel folytathatják a fél évszázaddal ezelőtt megkezdett belmissziós tevékenységet.

* * *

FÜGGELÉK

VÁLOGATOTT DOKUMENTUMOK A KUNSZENTMÁRTONI KÁRMELITA RENDHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ

Szabó Elek besenyőteleki plébános nyílt levele

A közelmúltban pár napig otthon tartózkodtam. Egyik nap estefelé a már betelt, régi alsó temető felé vitt utam és körülnéztem. S uramfia! miről győződtem meg?

Őseink nyugvóhelye: — az apaállatok tanyája, vásári zaj, oktalan állati megnyilvánulások zavarják apáink síri álmát!

A látottak mély szomorúsággal töltötték el lelkemet. Ime, hát ilyen hamar ennyire jutottunk? Hiszen még a közelmúltban sem mosódott el a temetőhely, és porladó fakereszttel áll is még pár sírdomb, csonka síremlék, temetői nagy kőkereszt... és a mai nemzedék, kegyeletet megtaposva, haszonállatok piacává engedi e megszentelt hantokat.

Egyelőre talán szívem rejtekében maradt volna e lehangelő bánatos érzés, ha nem hallottam volna a múlt év őszén Kunszentmártonban is fáradozó, kemény szavú missziós páter oktatását,⁶⁹ aki mostanában kötötte lelkünkre, hogy a nagy Istent tiszteljük, amikor a szent helyeket — aminő a temető is — illő módon megbecsüljük. Okkal-móddal próbáljanak változtatni! Tudom, hogy nem könnyű, de talán mégsem lehetetlen! Sohasem felejtsük: valamikor mi is a sír lakói leszünk, és jólesik az a tudat, hogy múlt porhüvelyünk csendes birodalmát tudatosan jámbor kegyelettel őrzik meg a hálás unokák.

Budapest, 1927. szeptember 2.

Szabó Elek
besenyőteleki plébános

A szerkesztőség a következőt fűzte a levélíró gondolataihoz: „Nem kell külön kiemelni, hogy a levélben foglaltakkal mindenben egyetértünk... Bizony, egycsapásra nehéz jóvátenni mindazt, amit eleink jól-rosszul agyon-adminisztráltak”.

Kunszentmártoni Híradó, 1927. szeptember 11.

Halász Imre: Hetedszer Mátraverebélyen

„...Minden itthonmaradt testvér egyesül a mi imánkban, törekvésünkben és elhatározásainkban is, mely azt szolgálja, hogy Kunszentmárton ne csak materiális téren haladjon, hanem egységes, őseihez méltó buzgósággal örök emléket tudjon emelni egy szép templom építésével a magyar Szentévének. Ezt a templomot Magyarország Pátrónájának tiszteletére akarjuk építeni a kármelita rendfőnök által kijelölt helyen. Erről beszélt e sorok írója a kegyhely stációs kápolnája előtt tartott beszédében: — Miután szívünkről leolvadt a vastag jégkéreg és lelkünk megtisztult, világosabban látjuk, mit kellene tennünk Isten dicsőségére és felebarátaink boldogítására. Azon a helyen, ahol városalapító őseink csontjai porladnak, most istállók és ólak állanak. Ezt a nagy tiszteletlenséget meg kell szüntetnünk a Szentévében. Mindenütt templom épül most, mert Szent István szelleme vezeti a lelkeket az egész országban. Csak Kunszentmárton maradna le a nemes versenyből? Hiszen azon a részen, amerre szinte egyedül terjedhet a város, 2-3 kilométernyire laknak a szegény emberek a templomtól. Lehet-e kívánni, hogy ezek a templomba járjanak? Minden üdvös, jó gondolat Istentől származik, ez is csak Tőle eredt. Mi csak boldog eszközei lehetünk Isten tervének. Már több apostola is van ennek a tervnek, és sokan dolgoznak, szenvednek és imádkoznak érte! E szavak hatása alatt több száz kar lendült magasba, és így fogadták meg nagyon sokan, hogy a második katolikus templom építésének ügyét minden erejükkel támogatják és annak másokat is megnyernek. Örömmel írhatjuk meg, hogy már a vonatban, az úton többen jelentették, hogy fogadalmukat rövidesen be is váltják. Különben azok részére, kik nem a saját szívük szavára, hanem inkább mások példájára szeretnek cselekedni, eláruljuk, hogy az első ezer pengőt dr. Mezey Lajos országgyűlési képviselőnk ajánlotta fel a szent célra. Hisszük, hogy a Szentévé zárandoklatának legértékesebb gyümölcse és városfejlesztési programunk koronája lesz az új Mária-templom Kunszentmártonban.

Kunszentmártoni Híradó, 1937. augusztus 15.

A titokzatos harangszó

A Magyar Alföld csendjébe belecsendült egy titokzatos harangszó, eddig ismeretlen hang — kis harangé; inkább csengettyű csilingelésének hallatszik... Nem is jut messze hangja: pár száz méterre elvész, összevegyül a rengő búzatáblák susugásával, a szélmalom kerepelésével, a Körös hullámainak csobogásával. Miféle harangszó ez? *A Kunszentmártoni kolostoré.* Eddig még nem hallottak, nem olvastak róla semmit a Rózsakert kedves Olvasói. *Most jelentjük be az örömhírt.* De igazán örömhír ez? Manapság, amikor a háború forgatagában, az események pergőtüzében szinte észre sem vesszük az ilyen kis harang csilingelését, csöpp kis kápolna fölszentelését s benne egy-két szerzetes zsolozsma-imáját. De Testvéreim, gondolkodjunk, mint katolikus keresztények: hány száz templomot zártak be Mexikóban? Hány ezret égettek fel vagy gyaláztak meg Spanyolországban? Csak itt 22.000-ról beszél a krónika... A sok ezerből hány van nyitva Oroszországban?

Nem öröm-e, igen nagy öröm-e tehát az Egyháznak és minden jó fiának, tehát neked is, kedves Olvasó, mikor Isten-háza építéséről hallasz? Nemde szinte azt gondolod: mégis csak győz szeretett Egyházam. Duzzadó életerő van benne. Budapesten pár év alatt 20 gyönyörű templomot épít, szinte többet, mint elődeink századok alatt. Párizsban, a szentéletű Verdier vezetésével száz templomot épített a külvárosban. Már Mexikó is kezdi kinyitni templomai kapuit, Spanyolország is építi rombadőlt székesegyházait...

Miután Eger tiszteletreméltó érseke, Szmracsányi Lajos Öngyméltósága meghívta egyházmegyéjébe a Kármelita Rendet, buzgólelkű irodaigazgatója, Subik Károly Öméltósága pedig ismételten sürgette a gyors igenlő választ, és Általános Főnök Atyánk áldását adta a nemes tervre s megjött a római engedély: nem tehetünk mást, mint hogy Isten akaratát lássuk az alapításban. Roma locuta, causa finita. A Kármelita Rend elfogadta a meghívást. Leküldte pátereit, testvéreit Tiszántúlra, noha ott nem várta őket sem rendház, sem templom. Bízva a Gondviselésben, átalakítja a bérelt ház egyik helyiségét kápolnává, a többi egyszerű kármelita cellává. Teszi ezt Szent Terézia Anyánk példájára, mert csakis ő tudott ennyire bízni Istenben... Istenben és az ő hűséges segítőjében, Szent Józsefben. Azt hiszem, nem tévedek, ha magának *Szent Istvánnak, a magyarság megtérítőjének is nagy részt tulajdonítok ezen szent gondolat megvalósításában.* Az Eucharisztikus Kongresszus után az egész országban körülhordoztuk a Szent Király Jobbját, azt a Jobbot, mely a világhírű pannonhalmi Főmonostort alapította, behívta az országba Gellértet, a szent szerzetest, s a Bakony, Pilis, Mecsek, a Dunántúl hegyeit-völgyeit felajánlotta lakóhelyül imádságos és a lelkek üdvén dolgozó szerzeteseknek. Amit nem tudott a Szent Király elvégezni életében, most végzi el. Hiszen Isten színe előtt van, kérhet tőle szeretett nemzete számára kegyelmet, hű egyházi és világi előjáróknak „szentistváni” gondolatokat.

A bölcs király eszméit valószínűleg meg ma Tiszántúl városai: Szentes, Makó, Hódmezővásárhely, amikor kitarják kapuikat a szerzetesek: kapucinusok, szerviták, jezsuiták előtt és legújabbán Kunszentmártonban, a kármeliták előtt.

A kis kolostori harang pedig azóta *szól* Kunszentmártonban. Hívja a szerzeteseket imára, nagyon sok imára: „éjjel-nappal elmélkedvén az Úr törvényéről, virrasztván az imában...” Hiszen a világ oly keveset imádkozik, nem hallja az Úr szavát: „Szükséges imádkozni és soha meg nem szünni.” Imádkozzatok tehát kármelita atyák és testvérek azok helyett is, kik nem érnek rá, vagy nem akarnak imádkozni!

A kolostori harang azóta *hívogat*. Hívja a hívőket, hívja Jézushoz, aki ott van a kápolnában a szentségi színek alatt és várja a szenvedőket, a kereszthordozókat: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok...” Hívja a misére, hol az isteni Barány feláldozza magát... Hívja a gyóntatószékbe, hol megtisztulnak a Barány vérében.

A kolostori kis harang azóta *figyelmeztet*. Figyelmezteti a nemes és áldozatos lelkeket: a kis harang szeretne megnőni, hogy ne csak a szomszédok, hanem a puszták magyarjai is meghallják a hangját, és eszükbe juttassa: a zárdában imádkoznak. A harang tovább figyelmeztet: szeretne karcsú toronyba kerülni, hogy onnan hívogassa Mária templomába az istenszerető lelkeket.⁷⁰

A kis kolostori harang állandóan figyelmeztet: *Szent-istváni gondolat a Tiszántúlon felépíteni a Magyarok Nagymenyasszonya templomát s melléje Mária Testvéreinek kolostorát!*

P. Szabó Pál
kármelita tartományfőnök

Szent Terézke Rózsakertje, XIII. évf. 3. sz.

1940. július

JEGYZETEK

1. Az Árpád-kori eredetű Kunszentmárton IV. Béla uralkodása idején a kunok birtokába jutott. A török pusztítások után Jászapátiból érkezett földfoglalók népesítették be 1719 körül. I. Ferenc császár 1807-ben a helységet városi rangra emelte. Római katolikus temploma 1784-ben épült. Vö.: BOTKA János—SZABÓ László: Kunszentmárton. In: Adatok Szolnok megye történetéből I. (Szerk.: TÓTH Tibor). Szolnok, 1980. 567. — DÓSA József—SZABÓ Elek: Kunszentmárton története I. Kunszentmárton, 1936. 38–50. — JÓZSA László: A Kunszentmártoni nagytemplom két évszázada. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. Bp. 1991. 93–98.
2. Jász–Nagykun–Szolnok vármegye múltja és jelene. (Szerk.: SCHEFTSIK György), Pécs, 1935. 439.
3. Uo. 440.
4. RADÓ Polikárp: Tiszazugi történet. Hasonmás kiadás: Pannonhalma–Szolnok, 1990. 39–67. Vö.: BOTKA János: „Ahol a Jézuskát sem ismerték”. In: JÁSZKUNSÁG (Társadalmi, művészeti folyóirat). Szolnok, 1989. december, 83.
5. DÓSA—SZABÓ 1936. 251–252.
6. BARNA Gábor: Adatok a kunszentmártoni iparosság és az egyház kapcsolatához a XVIII–XIX. században. In: Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara (Szerk.: BEREZCKI Ibolya—SZABÓ László). Szolnok, 1982. 329–341.
7. A vallási közömbösségnek már a század elején tapasztalt jelenségeire vonatkozóan Csépa község történetéről szóló könyvében Botka János szemléletes példákat idéz a Historia Domus lapjairól. BOTKA János: Egy tiszazugi falu: Csépa története. Szolnok, 1977. 227.
8. Erre vonatkozóan még lehangolóbb képet fest ugyancsak Botka János tanulmánya a Kunszentmártonhoz aránylag közel fekvő csépai szőlők lakóinak helyzetéről. Az alföldi nagybirtokokat a XX. század elején és az első világháborút követően sok helyen parcellázták. „Elsősorban szőlőket telepítettek nagy kiterjedésben: vincellérek, kisbirtokosok szállták meg a Tisza-menti homokot... Nemcsak Kunszentmárton, Csépa, Szelevény, Tiszakürt elszegényedett katolikus népe kereste itt megélhetését, hanem az Alföldet járó csoportok is lehetőséghez jutottak a tiszakürti, tiszazugi nagybirtokosok parcellázásai folytán. Új tanyavilág keletkezett. Népeességének hamarosan súlyos jellemzője lett az elzártság, a gazdasági erőtlenség, a máról holnapra élés bizonytalansága, a közegészségügy siralmas állapota, az analfabétizmus lehúzó béklyója. Mindezt csak tetézte a lelki elnyomorodás, a vallási élet teljes hiánya...” BOTKA 1989. 81.
9. Kunszentmártoni Hősök Albuma. A „Kunszentmártoni Híradó” szerkesztése és kiadása, 1929.
10. Historia Domus (Dósa József kunszentmártoni plébános feljegyzései). Plébániai Irattár, Kunszentmárton.
11. Historia Domus iratanyaga. Plébániai Irattár, Kunszentmárton.
12. A kármeliták letelepítésének gondolatát P. Szedő Dénes ferences atya szentbeszédei is sugallhatták, hiszen a testvére: P. Szedő Szeverin szintén kármelita szerzetes volt.
13. Kunszentmártoni Híradó, 1936. december 25.
14. Mikes Lajos kisújszállási plébános már 1925-ben férfi vagy női szerzetesrend meghonosítását ajánlotta a Nagykunság és a Hajdúság területén. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1926. március 1. 24. Vö.: GACSÁRI KISS Sándor: A csongrádi piroskavárosi templom története. In: Mozaikok Csongrád város történetéből. Csongrád, 1983. 107.
15. P. MÁTÉFFY János Brunó: Kármeliták Magyarországon (kézirat), 1980. 8–10. fejezet.
16. Halász Imréné Ringvald Róza — Kunszentmárton, Felszabadulás u. 10.sz. alatti lakos — visszaemlékezése.
17. CATALOGUS Religiosorum et Monialium Discalceatorum Ordinis B. Mariae V. De Monte Carmelo in Hungaria Anno 1943. 11–47.
18. Magyar Katolikus Almanach. III. évf. 1929. 252–254. A különböző irányzatokra szakadt kármelita rend újraegyesítésén legnagyobb eredménnyel Ávilai Szent Terézia és Keresztes Szent János fáradozott, akik a szigorúbb fegyelmű, úgynevezett Sarutlan Kármeliták Rendjét (újabb szóhasználattal a „teréziánus” Kármeliták) szervezték meg 1562-ben.
19. Kármelita Rend (MÁTÉFFY János P. Brunó). In: IGEN — Katolikus ifjúsági lap — 1989. szept. 29. 17. A kármeliták Magyarországon 1372-ben, Nagy Lajos király meghívására telepedtek meg, s Budán létesítették első kolostorukat. Később alakult a pécsi, privigyei és eperjesi zárda. A török előnyomulás, majd a reformáció következtében a XVI. század folyamán házaik elnéptelenedtek. 1692-ben Budára a sarus kármeliták tértek vissza. Utolsó házuk Székesfehérváron működött 1798-ig. A sarutlan rend 1654-ben Sárfehéren remetezárdát, 1697-ben Győrött kolostort létesített. 1896-ban épült fel Budapesten a Huba utcai rendházuk, 1904-ben pedig a zombori (ezt Trianon elcsatolta). Később négy újabb magyar kolostor sarjadt: 1930-ban Keszthely, 1940-ban Kunszentmárton, 1942-ben Miskolc, 1946-ban Pápakovácsi–Attyapuszta.

20. A kanonizált kármelita szentek sorában is kiemelkedő helyet foglal el *Szent Péter Tamás*, aki pápai követként 1354-ben Magyarországon is járt. Egyházdoktori fokozatra emelkedett *Ávilai Nagy Szent Terézia* (1515–1582) és *Kereszties Szent János* (1542–1591). Korunk szentje a rózsahullató *Liziói Szent Teréz* (1873–1897). A fasizmus idején szenvedett vértanúságot *Boldog Terézia Benedikta* (Edith Stein) nővér és *Boldog Titus Brandsma* kármelita atya. A rend legújabb megdicődültje a lengyel *Kalinowski Ráfael* atya (1835–1907), aki teológiai tanulmányait a győri Kármelben végezte. II. János Pál pápa 1991. november 17-én avatta szentté.
21. Körös–Tiszavidék, 1936. december 6.
22. Kunszentmártoni Híradó, 1937. március 7.
23. CHRONICA Conventus Carmelitarum D. in Kunszentmárton. 62.
24. Ennek a véleménynek adott hangot a kunszentmártoni születésű Szabó Elek besenyőtelki plébános a Kunszentmártoni Híradó 1927. szeptember 11-i számában.
25. Kunszentmártoni Híradó, 1931. március 29.
26. Hetedszer Mátraverebélyen. In: Kunszentmártoni Híradó, 1937. augusztus 15.
27. CHRONICA, 62.
28. Körös–Tiszavidék, 1937. augusztus 15.
29. Uo.
30. Körös–Tiszavidék, 1937. szeptember 5.
31. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1939. április 15. 61.
32. A kunszentmártoni római katolikus egyházközségi Akció Katolika kulturális és szervezkedési szakosztályának 1939. július 9-én tartott értekezletén a kármelita rendház építési költségeinek biztosítására hivatalos gyűjtő bizottságot szerveztek. Tagjai: Timon Zsigmond apátplébános, dr. Barna Domokos, Bátyk Antal, Iványi Károly, Gaál Lajos, Szabó Ákos, Herczeg János, Csirmaz István, Bozsik Kálmán, dr. Kovács Ferenc, Barna Péter, Hegedűs Károly, Vass József, Halász Imre, Kiss Kálmán, Ambruzs Mihály, Józsa Károly, Hegedűs Mihály, Dósa Lajos, Fazekas Imre, Fazekas F. Pál, Benke József, Kiss József, Gulyás Kálmán, László István, Kovács Márton, Molnár László, Kézsmárky Béla, Huszár Béla, Devánszky Ignác, M. Kovács Kálmán, Kovács István, ifj. P. Kovács Antal, Papp Mihály, Horváth Mihály, Ferenczy Lajos, Vass Mihály, Zsiros István, Pásztor János, Berta Ernő, Józsa Gyula, Herczegh József, Radics József, Halász Imréné, Szabó Lászlóné, Dékány Györgyné, Kardos Erzsébet, Herczegh Erzsébet, Cseuz Imre, ifj. Nagy László, özv. Hegedűs Józsefné, Herczeg Ferenc, Kurucz Etelka, özv. Schmidt Pálné, özv. Csipő Istvánné, özv. Dósa Istvánné, Harangozó Péter, Szűrös László, ifj. Berta József, Felföldi Balázs, Talmácsi Imre, ifj. Cseuz Ignác, F. Szabó János és Győllai József.
A szűkebb körű gyűjtőbizottság tagjai: Kiss Kálmán, Dósa Lajos, Zsiros István, Pásztor János, Ferenczy Lajos, Dékány Györgyné, Halász Imréné, ifj. P. Kovács Antal, Kézsmárky Béla, ifj. Nagy László, Harangozó Péter és Győllai József. A gyűjtőbizottság titkárául Halász Imre tanárt választották meg.
33. Historia Domus, 1. Plébániai Irattár, Kunszentmárton.
34. Historia Domus, 2.
35. Kunszentmártoni Híradó, 1939. november 26. — 1939. december 24.
36. Historia Domus, 4.
37. Szent Terézke Rózsakertje. XIII. évf. 3. sz. 1940. július.
38. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1940. június 15. 46. Vö.: Kunszentmártoni Híradó, 1940. július 14. — Szent Terézke Rózsakertje, 3. sz. 1940. július.
39. P. Pál: A titokzatos harangszó. In: Szent Terézke Rózsakertje, 3. sz. 1940. július.
40. Szent Terézke Rózsakertje, 4. sz. 1940. augusztus. 67.
41. Szent Terézke Rózsakertje, 12. sz. 1941. április.
42. Szent Terézke Rózsakertje, 4. sz. 1940. augusztus. 69.
43. A Kármelita Rend Kunszentmártonban. 1940. F.k. Szabó Pál.
44. Kunszentmártoni Híradó, 1940. október 13.
45. Kunszentmártoni Híradó, 1941. május 31-június 7.
46. Szent Terézke Rózsakertje, 2. sz. 1941. június.
47. Kunszentmártoni Híradó, 1941. június 28. Vö.: Szent Terézke Rózsakertje, 3. sz. 1941. július.
48. Szent Terézke Rózsakertje, 1941. november. 121.
49. Kunszentmártoni Híradó, 1941. október 4.
50. Kunszentmártoni Híradó, 1941. november 15.
51. „Kunszentmártoni” aláírással a helybeli születésű P. Kovács Ágoston kármelita atya (akkor még mint rendi teológus) közli a „Szent Terézke Rózsakertje” 1941. decemberi számában.
52. CHRONICA, 64.

53. A Kármel előcsarnokában márványtábla örökíti meg azok nevét, akik a rendház felépítéséhez 100 pengőt, vagy ennél nagyobb összeget adományoztak. A névsorban a jómódú kunszentmártoni polgárok szinte valamennyi rétege szerepel: a földbirtokosok, iparosok, rőfös-, divatárú-, gabona- és vegyeskereskedők, értelmiségiek (papok, pedagógusok, ügyvédek). De szép számmal kivették részüket az adakozásból a közintézmények is: a Gazdasági Takarékpénztár, a Katolikus Kör, a Községi Téglagyár, Kunszentmárton nagyközség, a kunszentmártoni Takarékpénztár, a Mátray Téglagyár, a Szentesi Takarékpénztár és a Zirci Apátság.
54. Kunszentmártoni Híradó, 1941. november 29.
55. A kunszentmártoni kármelita házfőnökök életrajzi adatai: *P. Páltölgyi Ignác* 1889. április 23-án született Budapesten. 1904-ben lépett a kármelita rendbe, 1911-ben pappá szentelték. 1940-től 1942-ig állt az újonnan alapított kunszentmártoni rendház élén. Többször viselt tartományfőnöki tisztséget. Balatonendrédi lelkészként halt meg 1958. augusztus 17-én.
P. Szabó Pál Győrzámolyban született 1901. november 13-án. 1920-ban öltötte magára a szerzetesi ruhát, pappá szentelték 1926-ban. Ő állt legtovább tartományfőnöként a rend élén. A kunszentmártoni Kármelt 1942-től 1948-ig vezette. Jelenleg a győri rendházban teljesít szolgálatot.
P. Hász Brokárd 1888. március 29-én született Kisbér községben. 1905-ben lépett a rendbe, 1911-ben szentelték pappá. Már fiatal korában többször rendfőnökké választották. 1948-tól 1954-ig kunszentmártoni házfőnök, illetve lelkész. 1974-ben halt meg Pannonhalmán.
56. A kunszentmártonban működő kármelita szerzetesek életrajzi adatai:

Név	Születési helye	A rendbe lépett	Pappá szentelték
P. Kondek Mihály	Hatvan, 1909	1930	1938
P. Pozsgay Alfonz meghalt: 1984	Rábacsanak, 1913	1930	1939
P. Szűcs Márk meghalt: 1989	Tolnanémedi, 1910	1932	1935
P. Kovács Teofil meghalt: 1980	Rábahídvég, 1915	1932	1940
P. Visi Marián meghalt: 1973	Tényő, 1890	1906	1915
P. Kövecses Ciprián meghalt: 1977	Gyirmót, 1906	1922	1930
P. Németh Grácián meghalt: 1985	Alsóvámos, 1909	1927	1936
P. Áder Ráfael meghalt: 1984	Maglóca, 1914	1931	1939
P. Mátéffy Brunó	Pestszentlőrinc, 1913	1928	1936
P. Nagy Jeromos	Rábacsanak, 1919	1935	1944
P. Csicsai Kelemen meghalt: 1987	Nagybajcs, 1919	1935	1944
P. Böcskei Berthold	Kapuvár, 1919	1935	1944
P. Kuti Bonifác	Vaszar, 1920	1936	1947
P. Keller Juvenál	Kunsziget, 1921	1938	1947
P. Szi-László Fülöp meghalt: 1991	Felsőzsíd, 1922	1938	1947
P. Gaál Terézius meghalt: Gráz, 1971			
Fr. Kupi Márton meghalt: Kunszentmártonban, 1958. január 1-én	Győrszabadhegy, 1884	1907	
Fr. Konczos Kajetán	Szany, 1894	1914	
Fr. Zabb Elek meghalt: 1976	Budapest, 1902	1928	
Fr. Víg Jób	Komárom, 1912	1931	
Fr. Szép Fidél	Cserszegtomaj, 1911	1931	
Fr. Dobai Antal	Kurtakeszi, 1897	1937	
Fr. Áder József	Maglóca, 1919	1937	
1989 óta ismét a kunszentmártoni Kármelben teljesít szolgálatot.			
Fr. Felföldi Mátyás	Kunszentmárton, 1920	1941	
Fr. Biczi Béla	Sümege, 1923	1941	
Fr. Gál Egyed	Pápóc, 1923	1943	

57. CHRONICA, 129–198.

Kunszentmárton község egyébként P. KOVÁCS ÁGOSTON és P. FELFÖLDI MÁTYÁS személyében két szerzetes atyát adott a kármelita rendnek. Ugyancsak kunszentmártoni születésű kármelita nővérek:

KISS ILONA IZABELLA (Pécs)
 KISS MARGIT ANCILLA (Pécs)
 TÓTH ILONA ETELKA (Kunszentmárton)

58. A kunszentmártoni Kármelita Rendház, mint ideiglenes plébánia anyakönyve. Az atyák az 1945. év januárjától májusig 30 temetést végeztek Kunszentmártonban.
59. CHRONICA. Összesítés az 1948. évről. Conspectus activitatis pastoralis Conventus Carmelitarum Discalceatorum in Kunszentmárton. 1950. január 31.
60. A kunszentmártoni Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Évkönyve az 1944–45. tanévről (Szerk.: Gaál Lajos). 10.
61. JÓZSA László: A tanoncképzés története Kunszentmártonban. In: A 628. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet Jubileumi Évkönyve, 1989. 47.
62. Szabó Elek esperes-plébános jelentése. Historia Domus. Plébániai Irattár, Kunszentmárton. Vö.: BOTKA János: Egy tiszazugi falu: Csépa története. Szolnok, 1977. 227. — RADÓ Polikárp: Tiszazugi történet. Hasonmás kiadás: Pannonhalma–Szolnok, 1980. 39–67.
63. A rendi krónikás írja az 1950. évi rendszeres jelentésben: „Olyan sokan vették fel a skapulárét, hogy már a nevüket sem tudtuk feljegyezni. Kunszentmártonban rögzítettük a névsort, de máshol megelégedtünk azzal, hogy feljegyezzük számukat”. (Conspectus...) 1948-ban P. Ráfael és P. Juvenál a köyetkező városokban, községekben adták fel a skapulárét: Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Kenderes, Szarvas, Jászkarajenő, Újkécske, Szajol, Fegyvernek, Kengyel, Békéscsaba, Endrőd, Hunya, Békéssámsón, Gyula, Tiszagyenda, Tiszaroff, Kunhegyes, Mindszent, Kiskundorozsma, Tiszaföldvár, Gyöngyös. 1949-ben a skapulárét felvette:

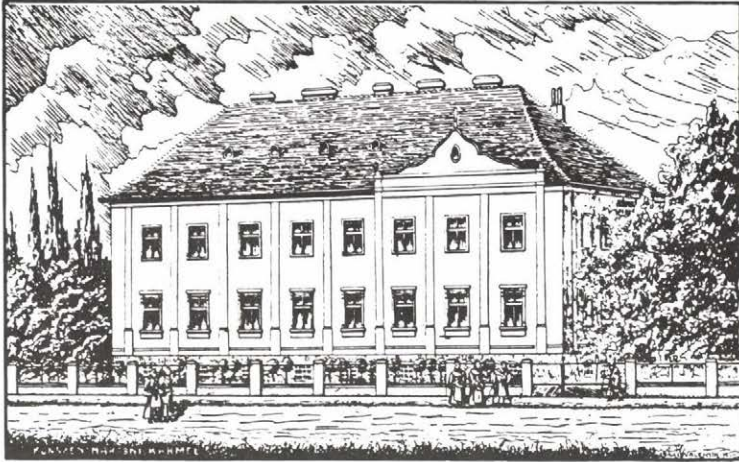
július 31.	Alattyan községben	730 fő
augusztus 14–15.	Debrecen	4200 fő
augusztus 17.	Jásztelek	700 fő
augusztus 21.	Jászsószentgyörgy	1500 fő
augusztus 28.	Jászládány	1800 fő
szeptember 4.	Jászkisér	350 fő
szeptember 11.	Jászszentandrás	500 fő
szeptember 18.	Jászkákóhalma	700 fő
szeptember 25.	Pusztamonostor	500 fő
október 2.	Jászfényszaru	700 fő
november 13.	Csanádpalota	700 fő
november 19.	Jászdózsa	350 fő
november 27.	Apátfalva	500 fő
december 4.	Battonya	1350 fő
december 8.	Gádoros	500 fő
1950. január 6.	Békésszentandrás	200 fő
összesen kb.		14980 fő

CHRONICA, 156. és 182.

64. Conspectus, 6.
65. A kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum iratanyaga.
66. A kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum sajtóanyaga.
67. CHRONICA, 1958. január.
68. A környező települések hívőközösségeit vonzó Kármelhegyi Boldogasszony nagybúcsút a szerzetesrendek működésének megszűnése utáni nehéz időkben is megtartották a július 16-át követő vasárnapon. A búcsú résztvevőinek száma 1958-ban meghaladta a négyezret! A zárándokok Cséparól, Szentesről, Csongrádról, Kerekdombról, Nagytőkéről, Mesterszállásról, Békésszentandrásról, Szarvasról, Tiszakécskéről, Rákóczi-falváról érkeztek.
- CHRONICA, 1958. július 20.

69. Az 1926. év őszén tartott missióra utal.

70. Ötven év elteltével, a mai napig ugyanez a kis harang hívogatja csengő szavával a katolikus híveket a kétemeletes rengház tetőzetének magaslatáról. — A tanulmány fényképeit, reprodukcióit Józsa László készítette.

1. kép Kunszentmártoni Kármel. Rajz képeslapon (1942 ?)

2. kép Timon Zsigmond apátplébános üdvözli a Kunszentmártonba érkező karmelitákat.
(balról a harmadik Halász Imre polg. iskolai tanár)

3. kép A Kármel első otthona az Újvilág utcában.

4. kép A rendház alapkövetétele 1941. június 22-én.

5. kép Ezek vettek részt az alapkőletétel ünnepségén

6. kép Emelkednek a kolostor-kápolna falai

7. kép Skapulárs búcsúkörmény 1940. július 21-én

8. kép A tetőszerkezet szemléje 1941 nyarán. Középen P. Pálvölgyi Ignác kunszentmártoni házfőnök, jobbra P. Szabó Pál tartományfőnök

9. kép A Kunszentmártoni Kármelita Rendház felszentelése alkalmából

Ülnek balról jobbra: **dr. Barna Domokos** a helybeli róm. kat. egyházközség világi elnöke, **dr. Hász Brokárd** a keszthelyi Kármelita rend perjele, **dr. Mezei Lajos** m. kir. kormányfőtanácsos, országgyűlési képviselő, **dr. Hász István** a m. kir. honvédség tábori püspöke, **dr. Nagy László** járási főszolgabíró, **Molnár Lajos** községi főjegyző, **Hegedűs Mihály** községi főbíró, Molnár Lajos főjegyző mögött **Páter Szabó Pál** a Kármelita Rend tartományfőnöke, dr. Hász István tábori püspök mögött **Páter Pálvölgyi Ignác** kunszentmártoni kármelita házfőnök

*Tisztelettel értesítjük, hogy a gyulapusztai Almássy-majorban
létesült*

R. KAT. KÁPOLNA FELSZENTELÉSE

1947. szeptember 14-én, vasárnap délelőtt 1/2 9 órakor lesz.

A kápolna megáldást a váci megyéspüspök úr képviseletében

SZOLNOKI JÁNOS ker. esperes, csongrádi apát végzi.

*Az ünnepségre családjával és ismerőseivel együtt szeretettel
hívja és várja*

P. MÁTÉFFY BRUNÓ

kármelita

gyalu-istvánházaai lelkész.

*Megjegyzés: A cibakházai vásár csak szombaton 13-án van, nincs áttéve
vasárnapra. Vasut: reggel 6 és vissza 1/2 12-kor.*

Lázi nyomda Kunszentmárton

Fk.: P. Mátéffy Brunó

10. kép Értesítés a gyulapusztai r.k. kápolna felszenteléséről.

Szolnoki Katolikus Testvéreink!

Nagyboldogasszony évében vagyunk. Ebből minden magyar katolikusnak ki kell venni a részét és nemcsak külsőleg, hanem az egyéni életének is maradé emléket kell állítania.

Erre nyújt alkalmat

SZOLNOK KATOLIKUS VILÁGÁNAK

a kármelita rend, amikor június negyedik vasárnapjára, 27-ére, kiküldi egyik tagját, hogy a híveknek a Boldogságos Szűz sok kiváltsággal szolgáló skapuláréját feladja.

Senki se hiányozzék, aki szentistváni magyarnak tartja magát.

Skapuláré feladás lesz: Délelőtt a várplébánián minden szentmise után. Délután 4 órakor a vasúthoz közel kiskápolnában. Este 7 órakor a Ferences plébánián. Az atya mindig rövid beszédet mond, minden egyes feladással kapcsolatban.

A Boldogságos Szűz legnagyobb ígérete:
„Aki ezen vállruhában hal meg,
nem szenved az örök tűzben!”

Hódmezővásárhelyen

1948. június 29-én, Péter Pál napján a belvárosi plébánián

skapuláré nap lesz.

Délelőtt minden szentmise után skapuláré feladás. Fél 7-kor a zárdában; 8, 9 és 10 órakor a plebánia templomban.

A litánia délután 4 órakor lesz és utána ismét skapuláré feladás.

„Máriához drága Szűzanyánkhoz, tisztelettel járulunk”.

Lakatos-ayomda Kúnszentmárton.

Fk. P. Brokárd hátfaék.

11. kép Meghívók a szolnoki, hódmezővásárhelyi és a csépai skapuláré napra

gos gyermekeivé leszünk. (A skapuláré-érem kegyelmi szempontból a vállruhával egyenlő értékű. X. Pius pápa.)

2. A Szent Válrúha viselőit a Bold. Szűz megmenti a pokol tüzeitől.

3. A szombati kiváltság A Szűzanya megígérte a Skapuláré híveges viselőinek, hogy akik minden nap elvégzik a beöltöztető pap által feladott imát, azokat a halálukat követő legközelebbi szombaton kiszabadítja a tisztítóhelyről is. (XXII. János és V. Pál pápa.)

4. A társulati törzskönyvben nyilvántartott skapulárés tagok részeseinek a Kármelita Rend összes imáiban és érdemeiben, a meghalt tagokéit pedig a Rend valamennyi zárójában évenként kilenc hatottal szolozsmát mondanak el és kilenc szentmisét mutatnak be.

Egyetlen kötelezettség jár a Skapuláré felvételével: állandóan viselni kell!

A pápák felhívón ajánlják. XV. Benedek szavait idézzük: „Legyen közös nyelveitek és közös fegyveretek: a nyelv az Evangélium szava: a közös fegyver

a Kármelhegyi Szűz Skapuláréja, amelyet mindnyájatoknak viselni kellene!

A Boldogszony-év programjában a negyedt. püspöki kar is jelen melegen ajánlja.

Mindenki felveheti! Még a csecsemők is!

A kegyelem állapotát sem okvetlenül szükséges a Válrúha felvételéhez. Ha azonban gyűlölettel és áldozással készülünk elő a Skapuláré felvételéhez, teljes bücsüt nyerhetünk.

A beöltöztetés személyes jelenlét szükséges. Ez alól kivételt képeznek a katonák és fogorvosok. (Azonban ezek neveit is be kell iratniuk a társulati törzskönyvbe.)

MÁRIA ORSZÁGÁBAN MINDEN KATOLIKUS VISELJE MÁRIA RUHÁJÁT: A SZENT SKAPULÁRÉT!

A „skapuláré-napot” érdemít anyák tartják. Skapuláréről nem kell senkinek sem pontoskodnia, mert hozzák maguknál az anyák.

Aluminiun skapuláré-érem és felvételi lap	Fl.	1.20
Érzet skapuláré-érem és felvételi lap	Fl.	6.50
Posztó skapuláré és felvételi lap	Fl.	3.50
Alpakka érem és felvételi lap	Fl.	3.60

Érzet láncok és kegytárgyak különféle választékban.

Feladás kiadó: P. Brókerd hírlapok. Lakatos-nyomda, Kismarton, 1948-307

Csepán a hírsíval együtt

SKAPULÁRÉ-NAPOT

tartunk

1948. júl 25-én

Mi a Szent Skapuláré?

— MÁRIA RUHÁJA!

A Szűzanya e szavakkal nyújtotta át a szent vállruhát Stock Szent Simonnak:

„Íme az ödvösség jele, oltalom a veszélyben, a béke és örök frizs záloga. Aki ebben hal meg, nem szenved az örök tűzben!”

Nappalunkban, Fatimában, Szűz Mária ismét csak a skapulárét nyújtja felénk a rózsafüzér mellett, mert meg akar mindnyájunkat menteni.

Öltözz te is Mária ruhájába! A Szűzanya téged is hív!

A Szent Skapuláré kegyelmi előnyei:

1. A Szent Válrúha felvételével a Szűzanya kiváltsá-

Fordíts!

gyházzenei hangverseny

a plebánia templomban, 1947.
évi július hó 26-án, Szent An-
na napján, délután 4 órakor.

A hangversenyt a kunszentmártoni
„Teréz“ énekkar rendezti, a kunszent-
mártoni Kármel kápolna felszerelésére.

M Ű S O R :

Bevezető beszéd.

1. Halmos László : *ECCE SACERDOS. 3 szólam.*
2. W. Hayes : *HUSVÉTSZENT ÜNNEPÉN. 3 sz. kánon.*
3. Grzegórián : *A HUSVÉTI BÁRÁNYT.*
KIRYE (VIII.-ból.)
4. Haller : *SUB TUUM PRESIDIUM 2 szólam.*
5. Kerényi : *ELŐTTED JÉZUSOM. 3 szólam.*
6. Halmos : *KRISZTUS KIRÁLY. 3 szólam.*
7. Bach : *Orgona játék.*
8. Pikéthi : *KOLDUS BOTON. Solo.*
9. Harmath : *REGINA COELI. 3 szólam.*
10. Kodály : *AVE MARIA. 3 szólam.*
11. Bach : *Orgona játék.*
12. Bördös : *MISSA III. : KIRYE. 4 szólam.*
13. Halmos : *HOL FÖLDI VÁGYAT. 4 szólam*
14. Kertész : *ÓH URAM. 4. szólam.*
15. Halmos—Sik : *MINDEN FÖLDEK. 4 szólam.*
16. Bach : *Orgona játék.*
17. Halmos : *MÁRIA ÉDESANYÁNK. Kar induló. 2 sz.*
Befejezésül szentségi áldás.

E műsor belépésre jogosít !

Megváltása 2 forint. Akik azon felül
adakoznak, azokat a Kármel Rendház
szerzetesei külön imáikba foglalják.

LÁSZLÓ JÓZSA

THE FIFTY YEARS' HISTORY OF THE CARMELITE ORDER OF KUNSZENTMÁRTON

In the past years of 1990 and 1991 the catholic community of Kunszentmárton commemorated a very remarkable event: It had happened exactly fifty years earlier that the Carmelite Order founded a monastery in the town. Those commemorations of the anniversary gave an opportunity to explain the necessity of the foundation, as well as, to describe the multifold activities undertaken and carried out by the Carmelite Order within the Universal Church and on the territory of Kunszentmárton. The idea originating from professor Imre Halász was reinforced in the soul of the community by the high church-mission of the year 1936. After the preliminary conditions had been provided for the first Carmelite monks arrived on June 22nd 1940, and they began their beneficial activities in the temporary convent of the Újvilág (New World) street. They did not accept the personage offered them by the community, but undertook the spiritual care of the abandoned social strata. The generous charity endowments made possibility to build a three-storied monastery in the Munkácsy street and a temporary chapel already in the next year. The prayerful life and the home-missionary activities of the monks were carried out from the year 1941 in those premises. They gave religious instruction in the most remote farmsteads, too, arranged spiritual exercises on a continually growing area, organized the lay order and the choir Saint Theresa winning fame by very successful performances. The decree forbidding the activities of the monastic orders paralysed the beneficial works of the Carmelite Order for more than four decades. Recently we have a gleam of hope that the order will be able to continue these beneficial activities on behalf of the human soul again.

SZILÁRDFY ZOLTÁN

A KÁRMELHEGYI BOLDOGASSZONY IKONOGRÁFIÁJA

A legtöbb középkori alapítású szerzetesrend lelkisége, Mária-kultuszának megfelelően egy-egy jegykép-típusba összegeződik, amely a rend máriás áhitatának beszédes kifejezője. Az eredetében Szűz Mária életének színhelyeihez legközelebb álló, palesztinai Kármel-hegynél kibontakozott szerzetes közösség, amely szellemi őseiként tisztelte Illés és Elizeus prófétákat, amikor a XII. század végén Berthold keresztes vitéz összegyűjtötte a szétszórta élő remeteket, akik szabályzatuk első szentjüktől, Albert jeruzsálemi pátriárkától kapták, a Boldogságos Szűz Mária oltalma alá helyezték magukat s egy ősrégi kis kápolna köré csoportosultak.¹

Minden bizonnyal már akkor tulajdonukban volt egy Mária-ikon, amelyet tisztelettel öveztek s éppen ősi mivolta miatt azt is — a bizánci hagyomány szerinti festő evangélistának — Szent Lukácsnak tulajdonították. Amikor az iszlám előrenyomulása miatt menekülésre kényszerültek, s Európaszerte sorra alapították kolostoraikat s építették templomaikat, Nápolyban a S. Maria del Carmine templom apszisában ma is tisztelt 1300 körüli 110 x 80 cm méretű, temperával festett fatáblaképet helyezték el s ezt az ikont „S. Maria della Bruna” nevezték, ráruházva az ősi eredet jellegzetességeit, mely esetleg egy korábbi, ma már számunkra ismeretlen ikon feltételez.² A rendi tradíció szerint magáról Kármel-hegyéről hozták Nápolyba a szent hegy remete-szerzetesei.

Az 1500-as jubileumi szentévből a nápolyi zárandokok kedves kegyképüket processzióval vitték Rómába, ahol csodás események történtek az ikon kultuszának kapcsán, s attól kezdve méginkább elterjedt a nápolyi Kármel kegyképének tisztelete.³

Rómában Transpontina B. Vergine del Carmine templom megkoronázott Mária-kegyképe szintén a nápolyi prototípus középkor végi másolata.

A S. Maria della Bruna ikonográfiai típusát nem könnyű meghatározni, ugyanis a bizánci Istenszülő ikonok közismert változatai közé egyértelműen nem sorolható be, ugyanis több típust egyesít. A Hodigitria típusból ered a Pelagonitissa jellegzetességeivel, a gyermek Jézus zsáner jellegű ölelő gesztusa az Eleusza típust érzékelteti, amelyet éppen ezen bizantikus, keleti ikonok népszerűsítettek az itáliai protoreneszánsz művészet Madonna ábrázolásain.

A típus először a belgrádi Nemzeti Könyvtár 297. codexének egy XIII. századi miniaturáján tűnik fel.⁴ A bizánci Mária-típusok legújabb kutatása szerint a Kármelhegyi Boldogasszony ezen ősi típusa az Episzkepszisz nevezetű ikonok közé sorolható.⁵

A hazánkban illetve a történelmi Magyarországon elterjedt barokk-kori másolatok, változatok nem közvetlen filiaciói a nápolyi vagy római ikonoknak, hanem a bécsi Szent Józsefről elnevezett karmelita templom kegyképének közvetítésével készültek.

E feltételezést a gyűjteményekben található két XVIII. századi rézmetszet dokumentálja, az egyikén rögzítve van tömören a kegykép története is (1. kép), a másik olajzöld selyemre nyomott metszet dekoratív virágkeretetéssel szintén az egykori császárváros karmelita templomának kegyképeiről készült (2. kép).

A bécsi kegyképen két olyan jellegzetesség látható, amelyet sem a nápolyi, sem pedig a római változaton nem találunk. Az egyik: Szűz Mária vállán a feltűnően kiemelkedő csillag tizenkét lángnyelvvvel övezve, amely világosan utal a rendi Mária-kultusz biblikus eredetére: a csillag a Messiás édesanyjára, az ószövetségi Ígérlet asszonyára, a Próféta Királynéjára vonatkozik; a lobogó lángok pedig az égő csipkebokor szimbolikájában Mária örök szüzességére és Illés tűzére emlékeztetnek, a tizenkettes szám az Apostolok Királynéjának szentlelkes, pünkösdi lángjait mutatja. Megjegyzendő még, hogy a csillag alatt a lángnyelvek feltűntetése még a betlehemi csillag köztudatban lévő üstökét is eszünkbe juttatja. A másik fontos jellegzetesség a Szűzanya jobbában a skapuláré, amely saját képmásával díszített kegytárgyként függ abban a formában, amint azt a Skapuláré Társulatok tagjai viseltek.

A Skapulárés Szűzanya típusának Magyarországon a legszebb példánya, a bécsi kegykép jellegzetes motívumaival ékesítve a székesfehérvári Kármelhegyi Boldogasszony templom főoltára fölött látható. A vörösréz lemezre festett, s még a XVII. században készült másolatot (3. kép) aranyozott sugár-kévékkel övezett igen dekoratív rokokó keretben két lebegő angyal tartja a magasba. — A rokokó főoltár és a templom többi faszobrászati alkotásának mestere — a XVIII. század közepe táján — Hauser Lőrinc Elizeus Bajorországból származó igen tehetséges fehérvári karmelita testvér volt.⁶

Figyelemre méltó, hogy ezen a kegyképen. amelyen az eredeti aranyozást az élénk színezéssel a fémlemez őrizte meg, a Szűzanyának és a gyermek Jézusnak barna arca egészen a nápolyi prototípusra emlékeztet, fejük körül pedig a vörös alapra arannyal készült dicsfény az Apokalipszis Asszonyának tizenkét csillagú koszorúját jeleníti meg. Ami az ősi Mária-ikonok sötét testszínét illeti, e kegykép esetében is az Énekek énekében találunk rá magyarázatot: „Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányai, ... Ne nézzetek engem, hogy feketébb vagy, mert a nap színtelenített meg engem: az anyám fiai harczoltak ellenem.” (I. 4-5). Bibliai értelemben a feketeség súlyos megpróbáltatások jelképe, azért a fekete, vagy népiesen „szerecsen” Madonna-képek az agg Simeon Máriának szóló jövendölésére, de a képrombolás harcaira is utalhatnak.⁷

A fehérvári karmeliták kegyképét ezüst veret-díszként látjuk a török megszállás alól fölszabadult város mindjárt 1689-ben alapított Skapuláré Társulatának remekművű kapcsos könyvkötésén, amelyet 1719-ben egy budai pékmester csináltatott, s a Rend címere mellett — tisztes mesterségére utalva — finom péksüteményei formáival: zsemlével, pereccel ékített. A könyvbe 1689-től 1770-ig 24.560 tagot jegyeztek be (Liber Confraternitatis Sacris Scapularis Beatissimae Dei Genetricis semperque Virginis Mariae de Monte Carmelo).⁸

A XVII. században a Kármelhegyi Boldogasszony ikonján már mindíg föltűnik annak legsajátosabb ismertető jegye: Mária kezében a skapuláréva redukálódott szent vállruha, mint a Szűzanya oltalmának biztos jele, viselői számára pedig az üdvösség reményének záloga. A sokszorosított grafika műfajának elterjedésével szinte mindenki beszerezhetette az olcsó metszet képecskéket, amelyeket búcsúban, vásárokon forgalmaztak, sőt vándor kereskedők házhoz is vittek. Éppen a legjelesebb magyarországi Skapulárés Boldogasszony búcsújárárhely kegyképének eredetéről is

tudjuk, amelyet egy vándor itáliai kőpárustól 1688-ban vásárolt egy Virchnossa György nevű bosnyák ember, a radnai hegyen lévő kis kápolna számára. Ezen a Remondini műhelyében készült papírra nyomott színezett rézmetszeten — jóllehet a Kármelhegyi Boldogasszony kegykép-típusa tükörképben szerepel, éppen a rézlemez-klisé lenyomata miatt — mégis a Madonna-kompozíció alatt megjelenítették a tisztítófüzet is a belőle kiszabadulandó lelkek emberi figuráival (4. kép).

Itt tehát a kegyképen egy többlet jelenetet látunk, amely értelmezi a Skapulárés Szűzanya kultuszát. Rávilágít a szent vállruha viselésének hasznosságára. Stock Szent Simon látomását és magánkinyilatkoztatását követő Bulla Sabbatina kiváltságában 1322-ben XXII. János pápa levele szerint a Szűzanya megígérte, hogy mindazokat, akik a skapulárét méltóképpen viselik, haláluk után az első szombaton kiváltja a tisztítóűzből. A Bulla hitelességéről sokat vitatkoztak, ugyanis az eredetit nem találták meg. A kiváltságot 1613-ban V. Pál pápa bizonyos fenntartásokkal jóváhagyta, X. Kelemen pedig 1673-ban hitelesnek ismerte el.⁹

A hitviták korában különös jelentősége van e típusnak a Purgatóriumot tagadó reformátorok véleményével szemben, ezért a Tridenti zsinaton megfogalmazott tanítást a Skapulárés Szűzanya kegyképei propagálják a búcsújáró tömegek előtt.¹⁰ Nyilván ezen eszmei aktualitáshoz hozzájárult még a XVII. századra annyira jellemző halálveszéllyel járó, tömegeket megtizedelő két tényező: a háborúságok és a pestisjárvány súlyos csapásai.

Még a XVII. század utolsó harmadára nyúlik vissza a történelmi Magyarország másik Kármelhegyi Boldogasszony búcsújáró helyének alapítása, amikor is gróf Erdődy Györgyné Rákóczy Erzsébet grófnő kérelmére XI. Ince pápa Skapuláré Társulat szervezését engedélyezte, amelynek kultuszközpontja a kistapolcsányi várkastély kápolnája volt. Itt a Kármelhegyi Szűzanya kegyképét Emrich Károly festette 1730-ban, amely jelenleg a plébániatemplom kegyoltárán található s 250 esztendő óta búcsújáró sokaságot vonz magához.¹¹

Már negyedszázada annak, hogy felvidéki gyűjtőútjaimon Bélabányán, a Szent János evangelistáról nevezett plébániatemplom mellett találtam rá a Kármelhegyi Boldogasszony kápolnájára, amely belső felirata szerint Rákóczy Márta alapítása 1708-ból. A kis zindelyes barokk kápolna kegyképe egykorú provinciális átköltése a bécsinek, sajátosan kedves mosollyal Mária s az állát kezecskéjével maga felé fordító Jézuska mintha egy akkori, odavaló édesanyát kicsinyével örökítene meg. A hívő nép kultuszát jelzi, hogy Mária és Jézus fejét ötvösművű koronával ékesítették (5. kép). Itt a szombati kiváltság jámbor hite talán még ma is olyan eleven, hogy adatközlőm szerint a temetések alkalmával a koporsó beszentelése a hozzátartozó szertartással mindig a Skapuláré Kápolnában történik, majd ezt követi a halott jelenlétében a gyászmise, amelyet a plébániatemplomban tartanak.

A XVIII. század közepe táján egy új képtípus kialakulása figyelhető meg a Kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiájában. Oltárkép szkémát próbálnak komponálni, amint ezt a még ma is virágzó Skapulárés Anyatársulat templomában láthatjuk a Rozsnyó környéki magyar faluban, Barkán. Itt az oltárképet népi legenda is stilizálja, de első látásra megállapítható, hogy az új típus nem más, mint a Rózsafüzér Királynéja pompeji kegyképének akkor már az egész világon elterjedt kompozíciója, amelyet síkban és térben egyaránt elkészítettek a magas művészet mesterei (Sassoferrato) csakúgy, mint a népművészet naív művelői. A Madonna középen foglal helyet, mint uralkodónő, aki olvasó helyett a skapulárét adogatja gyermekével együtt Stock Szent Simonnak és Avilai Szent Teréznek, akik az új kompozícióban Szent Domonkost és Sziénai Szent Katalint váltották fel (6. kép). Ez a szembenéző Madonna-típus népszerűsödik a XIX. században, amint az itt közölt 1840 körüli acélmetszet mutatja (7. kép), továbbá a XIX. század utolsó negyedéből származó

képecskék (8–9. kép) is ezt a népszerűvé vált típust rögzítik. A XX. század elejétől kegytárgy–tömegcikké silányodott fém érmecskéken való igényesebb megmunkálásra is láttam példát.

A 9. kép felirata „Ime az üdvösség jelvénye”, évszázadok óta alkalmazott díszítő jelzője a skapulárénak, amint a bajai temetőkápolna mellékoltárán látható 1755-ből való fogadalmi képen egy keresztet tartó angyal szalagiratán szintén így olvasható: „ECCE SIGNUM SALUTIS”.¹² Ez a felirat visszavezet a Karmelita Rend egy korábbi, különösen Itáliában közkedvelt Mária-típusához, amelyen a Köpenyes Madonna palástja alatt oltalmazza a rendtagokat, a társulati tagokkal együtt. Ez az ikonográfiai típus a leghitelesebben utal a skapuláré eszméjének eredetére, amelyben Szűz Mária ruha-ereklyéjének intenzív kultusza rejlik. Éppen a Kármel Rendjének szabályzatakor, mind a bizánci, mind pedig a nyugati Egyházban tetőzött e Szentföldről származó ruha-ereklyék tisztelete. A szorongattatás századaiban az irgalom s az oltalom hathatós jele Mária ruhája, köténye, fátyla, kendője és palástja. Egy szép középkori magyar adatunk is akad a XV. századi Buda karmelita priorjának pecsétjén, ahol az Irgalmasság Anyjáról elnevezett konventjük tagjait a Szent Szűz anyai palástja alá vonja.¹³

A győri Kármel évszázadok óta átimádkozott falai között maradt meg ennek a korai típusnak a barokk évszázadokban már egészen ritka emléke: az egyik a Loretto-kápolna külső falán függő olajfestmény, amelyen a Boldogasszony palástja alá uralkodó személyeket, ünneplőbe öltözött egykori magyar urakat, asszonyokat és szerzeteseket fogad. Fölrása:

ECCE SIGNUM SALUTIS
SALUS IN PERICULIS
FOEDUS PACIS AETERNAE

Magyarul: Ime az üdvösség jele, oltalom a bajban, szövetsége az örök békének.”¹⁴ Ugyancsak e téma másik előfordulása az 1726-ban Wittwer Márton Atanáz kiváló kármelita építész tervei szerint készült szószék, amelynek kivitelezője Richter Ferenc Domonkos szintén karmelita testvér volt.¹⁵ (10. kép)

Ennek a középkori, akkor már talán archaikusnak tűnő Mária-típusnak megjelenítése Győrben, mintha a közeli Szent Márton-hegy bencés lelkiségében megfogalmazott Boldogasszony Anyánk népének alábbi sorát a képrás és képfaragás szemet és lelket gyönyörködtető nyelvére fordítaná:

ANYAI PALÁSTOD FORDÍTSD OLTALMUNKRA!

JEGYZETEK

1. PUSKELY Mária: Szerzetesek. Budapest, 1990. 61.
2. AURENHAMMER, Hans: Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Wien, 1956. 98–99.
3. *Idem* 99.
4. *Ibidem*
5. ONASCH, Konrad: Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. Leipzig, 1981. 141–145.
6. SCHOEN Arnold kutatómunkájának céduláin a székesfehérvári karmelita kézműves és fafaragó műhelyére vonatkozólag; ld. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár.
7. SZILARDFY Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, 1984. a XIII. képhez tartozó magyarázat.

8. A könyvet a székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum őrzi. Vö.: MOLNÁR Gyula: A Székesfehérvári Egyházmegye lelkipásztorkodásának Mária emlékei (Kézirat).
9. BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 127.
10. BÁLINT Sándor—BARNA Gábor: Búcsújáró magyarok. (Kézirat, sajtó alatt). Benne SZILÁRDFY Zoltán tanulmánya a magyarországi kegyképek és kegyszobrok tipológiájáról és jelentés-tartalmáról: *Máriaradna* címszó alatt.
11. *Ibidem*, *Kistapolcsány* címszó alatt.
12. BÁLINT, i.m. 54.
13. SZILÁRDFY Zoltán: Sub Tuum Praesidium — Budavár Köpenyes Madonnája. in: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós 60. születésnapjára. Budapest, 1991. 123–125. XXXV. 5. kép.
14. BÁLINT, i.m. 53.
15. BOROS Lajos: A győri karmelita templom. Budapest, 1980. 28–29.

1. kép A Skapuláris Szűzanya bécsi kegyképéről rézmetszet, imalapon, 1757-es bécsi impresszummal.

2. kép A bécsi kegykép selyemre nyomott rézmetszete a XVIII. század elejéről.

3. kép
Kármelhegyi Boldogasszony kegyképe,
XVII. század vége, Székesfehérvár,
volt karmelita ún. Szemináriumi templomban.

4. kép A máriaradnai kegyképről készült fametszet. Könyvillusztráció
(Világos Berkes-hegy, Temesvár, 1773. p. 53.)

5. kép Kármelhegyi Boldogasszony kegyképe a béalábányai Skapuláré Kápolnában, olaj, vászon, 1708 körül.

6. kép A barkai Kármelhegyi Boldogasszony főoltárkép, olajfestmény, XIX. század. *Barna G.* felv.

7. kép Skapulárs Szűzanya, biedermeier acélmetszet képecske, 1840 körül, a szerző tulajdonában.

8. kép A Skapuláre Királynéja kiváltja tisztelőit a purgatóriumból, acélmetszetű szentkép, 1891 körül, szerző gyűjteményében.

9. kép A „szombati kiváltság” ábrázolása, 1880 körüli szentkép színnyomaton, a szerző gyűjteményében.

10. kép A Kármelrend Királynéja palástjával oltalmazza tisztelőit.
Aranyozott fadombormű, 1726-ból a győri karmelita templom szószékén.

ZOLTÁN SZILÁRDFY
THE ICONOGRAPHY OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL

The Carmelite Order named after Our Lady of Mount Carmel traces the origin of the order back to the monastic communities of the Old Testament founded on the Palestinian Mount Carmel. When they were forced by the Islamic conquerors to take flight during the XII-th and XIII-th centuries from the Holy Land to Europe they brought with themselves the honour of an image of the Holy Virgine painted, according to the tradition, by the evangelist Saint Lucas. The characteristic features of the ancient origin and honour have been transferred to the picture S. Maria della Bruna to be found in the apse of the church S. Maria del Carmine. This ancient way of illustrating the Our Lady of Mount Carmel belongs according to the recent researches to the icons called Episcopses. The picture of the present day Transpontina B. Virgine del Carmine can be regarded as one of its reproductions.

The reproductions to be found on the territory of the historical Hungary (that is on the territory of the Carpathian basin), however, do not belong to the varieties of this prototype of Neaple but to those of the piety picture of the Vienna Carmelite church named after Saint Joseph. The characteristic features of that picture of Vienna are, as follows: The Holy Virgine has on her shoulder a star surrounded by tongues of flame, and in her right hand a scapular ornated with her own image. The most beautiful domestic exemplar of this picture the image of the Holy Virgine painted on a copper plate originating from the XVIII-th century, can be seen on the high altar of the Székesfehérvár church of Our Lady of Mount Carmel (Fig. 3). The image of Our Lady of Scapular has been honoured like piety picture in several domestic places of pilgrimage. Most famous of them is a coloured copper engraving of Italian origin from the XVII-th century in Máriaradna (now Radna, Roumania) (see Fig. 4) which illustrates under the imago of the Holy Virgine the souls released from the Purgatory, too. This way of illustration refers to the privilege of the so-called bulla sabbatina obtainable by the wearing of the scapular.

The picture of the Holy Virgine of Scapular painted in 1730 has been honoured like a picture of piety in Kistapolcsány (Topolcianky, Slovakia). Similarly, the picture of the chapel of Our Lady of Mount Carmel (see Fig. 5) originating from the beginning of the XVIII-th century, and used to the funeral ceremonies, has been used as a picture of piety in Bélabánya (Banska Bela, Slovakia). Under the influence by the Pompeian piety picture of the Queen of the Rosary another imago type was established in the XVIII-th century: It illustrates the legend when the Holy Virgine hands over the scapular to Stock Saint Simeon. That picture can be seen in the church of Barka (Borka, Slovakia) belonging to the Archi-confraternity of Scapular (see Fig. 6).

The origin of the Scapular traces back to the clothing relics of the Holy Virgine coming from the Holy Land. This is illustrated by the picture to be seen on the pulpit of the Carmelite Church of Győr (see Fig. 10) where the Holy Virgine is drawing under Her pall all the worshippers begging Her.

BARNA GÁBOR

A KUNSZENTMÁRTONIAK RADNAI BÚCSÚJÁRÁSA

Szent helyek felkeresése, zarándoklás a szent helyekre, a búcsújárás a vallás-gyakorlásnak mindig fontos része volt. Formája, megvalósulása a bűnbánattartás mindenkori gyakorlata szerint változhatott. Benne a vezeklés és az elégtétel gondolata mellett megmutatkozhatott egy-egy kor lelkisége, valamint a vallásos tisztelet sajátos tárgya és a tisztelet erőssége. A zarándoklatok, a búcsújárás intenzitása fokmérője lehet egy adott korszak vallásosságának.¹ Bár a zarándoklatok lehetnek és lehetnek egyéniék vagy közösségiék, a kegyhelyek búcsús ünnepein általában hívek ezrei, tízezrei gyűltek össze illetve sereglének össze napjainkban is.

Innen is adódik, hogy nagy tömegek lelki gondozását eredményesen, egyszerre és egyidőben csak nagy létszámú lelkipásztor, pap tudja megoldani. Ez tehát az egyik oka annak, hogy búcsújáróhelyeink jó része valamelyik szerzetesrend gondozása alatt áll — a szerzetesi közösség ennek a nagy feladatnak jobban meg tudott felelni. S miután búcsújáróhelyeink nagyobb része Szűz Mária tiszteletére szentelt hely, egy-egy kegyhely kultuszában megmutatkozik a sajátos rendi Mária-tisztelet is. Ez szinte bármelyik szerzetesrendről, s a gondozásukban lévő helyről elmondható: a bencésokról, a ciszterciákról, a domonkosokról, vagy éppen a legtöbb kegyhelyünket gondozó ferencesekről egyaránt. A sajátos rendi Mária-tisztelet ikonográfiai szempontból, a képi ábrázolásokban is megnyílvánul. A pálos rendi Mária-tisztelet középpontjában így áll a czestochowai Fekete Mária,² a szervitáknál a Fájdalmas Anya, a domonkosoknál a Rózsafüzér Királynéja,³ a kármelitáknál pedig a Kármelhegyi Boldogasszony, a Skapuláré Királynéja. Bár ezeknek az ábrázolásoknak egy része kegytárggyá emelkedett, sok esetben a búcsújárás kibontakozásához, a búcsújáróhely keletkezéséhez elégséges a sajátos és erős rendi Mária tisztelet, valamint sok esetben a rendi jellegű ünnepekhez, tárgyakhoz kötődő búcsú kiváltságok megléte.⁴

A magyarországi kármelita rendi templomok közül kistáji jelentőségű búcsújáró helyé csak a kunszentmártoni (Jász-Nagykun-Szolnok megye) vált, az 1940-es évektől, megalapításától magához vonzva a környék katolikus népét Szarvastól Tiszakécskéig.⁵ A kunszentmártoni kármelita kápolnában nincs kegykép, a július 16-i Kármelhegyi Boldogasszony-napi búcsújárás alapja a Skapulárés Szűzanya tisztelete, s a skapuláré felvételéhez és viseléséhez kötött búcsú kiváltság, az ún. *bullá sabbathina*⁶ megléte volt, s az a mai napig. Ehhez járult még a környékbeli alföldi — lelkipásztorkodás szempontjából századunk közepéig eléggé elhanyagolt — kato-

Figyelemre méltó, hogy több olyan búcsújáráshelyünk van, ahol nem működött a kármelita rend, s ahol mégis kármelita jellegű búcsújárást, Mária-tiszteletet találunk. Ilyen a volt Gömör megyei, jelenleg Szlovákiához tartozó Barka (Borka), egy Rozsnyó (Roznava) városához közeli magyar falu, ahol a XVIII. század első felében az egyik ott működő plébános buzgólkodásából Skapuláré Társulat alakult és él a mai napig. A templom főoltárán lévő kép, amelyet nem részesítenek kegyképi tiszteletben, azt a legendát ábrázolja, amikor a Szűzanya a skapulárét Stock Szent Simonnak átnyújtja. A templom titulusa Gyertyaszentelő Boldogasszony, Jézus bemutatása a templomban, s ezt ábrázolja a régi művészi színvonalú főoltárkép is. Kármelita jellegű búcsújárása van a gyöngyöshalászi szőlőhegyi kápolnának, amelyet Kármelhegyi Boldogasszony tiszteletére szenteltek, s amelyet századunkig zarándokok sokasága keresett fel.⁷

Kegyképként tisztelik viszont a Skapulárés Szűzanya ábrázolását a volt Bars megyei Kistapolcsányban (Topolcianky, Szlovákia) és az Arad megyei Máriaradnán (jelenleg Radna, Románia). Ez az a szál tehát, amelyen keresztül Máriaradna a kármelitákhoz kötődik — jóllehet a kegyhelyen a ferencrendieknek van kolostora —, s lett a Skapulárés Szűzanya leghíresebb magyarországi, kárpát-medencei kegytemploma, s ez az, amiért a kármelita rend kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján a kegyhelyről és az oda vezetett zarándoklatokról szólni kell és érdemes.*

Máriaradna ugyanis a XVIII. század huszas éveitől kezdve a kunszentmártoniak „nemzeti” búcsújáráshelyévé vált, amelytől a várost csak a trianoni békediktátum szakította el. E kapcsolat vázlatos történetét ismerteti a tanulmány.

Máriaradna vázlatos története

A Maros északi, jobb partján fekvő Máriaradna a századfordulóig egyike volt a leghíresebb magyarországi kegyhelyeknek. Hazai, de külföldi híradások is a Nyitra megyei Sasvár (ma Sastin), Szlovákia), a nyírségi Máriapócs és az erdélyi Kolozsvár (ma Cluj-Napoca, Románia) mellett egyik leglátogatottabb búcsújáró helyünként Radnát említették.⁸ A kegyhely története, s a búcsújárás egyik gyökere a XIV. századba nyúlik vissza, amikor 1324-ben a Maros parti Lippára, a mai Radnával átellenben Károly Róbert magyar király letelepítette a ferences szerzeteseket.⁹ A rendház a XVI. századig, az 1500-as évek közepéig hol a conventuálisok, hol az obszervánsok birtokában volt. 1533-ban a conventuális szerzetesek mariánus tartományának bácsi őrségéhez tartozott.¹⁰

Amikor a török betörések 1551-ben elérték a Maros folyót, s a hódítók elfoglalták a Maros balpartját, Lippa városát, a barátok átköltöztek a folyó túlsó partjára, Radnára. Kápolnájukat, házukat a radnai hegy oldalában állították fel, azon a helyen, ahol — a korabeli hagyomány szerint — 1520-ban egy jámbor asszony már kis kápolnácskát emeltetett.¹¹ E hely körül keletkezett hamarosan Radna települése.¹² A ferencesek innen látták el a környék lelki gondozását. Híveik körében azonban a török hódoltság, majd pedig a reformáció terjedése miatt a magyarok száma egyre fogyott. Mind nagyobb számban érkeztek viszont dél felől, a török elől menekülő katolikus bosnyákok, valamint ortodox románok a környékre. A rendházba is a bosnyák rendtartomány adta abban az időben a szerzeteseket.¹³

*Rövid változata előadásként elhangzott a kármeliták kunszentmártoni letelepedésének 50. évfordulóján 1990. október 15-én rendezett tudományos konferencián Kunszentmártonban.

A török nemcsak Lippát építette ki erősségévé, hanem a túlparton, az átkelés biztosítása végett a radnai hegyen is egy palánkvárat emeltetett. E mohamedán zarándokhelyként is tisztelt települést 1660-as ittjártakor Evlia Cselebi pusztulófélben találja, amelyben hús kereszténynek van háza.¹⁴ A török hódoltság sanyarú viszonyai alól, melyektől a radnai ferences atyák is sokat szenvedtek, a főváros Buda után (1686) nem sokkal Radna is felszabadult. Ám a Maros bal partja, déli oldala még évtizedekig (1718) török uralom alatt maradt. A vidék a török betörésektől még sokáig szenvedett. A Marostól délre, a később Bánságnak, németesen Bánátnak nevezett részre csak azt követően telepítettek nagyszámú katolikus németet a beszivárgó románok és szerbek mellé, a XVIII. század végétől pedig magyar anyanyelvű lakosságot.

A búcsújáró hely keletkezése a török hódoltság utolsó évtizedeire nyúlik vissza. Egy Virchnossa György nevű bosnyák ember 1668-ban egy, a Skapuláris Szűzanya ábrázoló színes papírképet vásárolt egy olasz vándorárustól (1. kép). Ezt rövid ideig a házában tartotta, majd a ferences atyáknak ajándékozta. Az itáliai Bassano Remondini-féle nyomdában készült kép a kápolnában függött. Egy török betörés alkalmával, 1695-ben felgyújtották a kápolnát, ám a tűzvészből a papírkép csodálatos módon épségben megmenekült. (2. kép) Ugyanakkor a kápolnára rontó török lovas-katona, szpáhi lovának patája a kősziklába ragadt (3. kép). A patkó nyomát és így a legendát máig őrzi a templom falába erősített kő, alatta a magyar nyelvű, distichonban megfogalmazott verses felirat:

Ím e török lovagolva, e helyre bejutni akarván
Ménje patája nyoma megörökölt e kövön.

E csodás események alapozták meg a radnai kép és kápolna híret. A történetek részletes leírását tartalmazza mind a latin nyelvű (*Nemorosa opacitas relucens*), mind pedig a magyar nyelvű (Világos Berkes-hegy) XVIII. században kiadott mirákulumos könyv,¹⁵ s későbbi korok radnai búcsús füzetei is. Ezek az események arra is rávilágítanak, hogy egy-egy kép, szobor esztétikai értéke, művészi minősége csak másodlagosan játszik szerepet a kegytárggyá válásban, emelkedésben.

A nagyobb arányú zarándoklatok kezdetét azonban csak későbbre, 1708–1709-re tehetjük, amikor az aradiak az akkori pestisjárványból való csodálatos megmenekülésért hálából elzarándokoltak ide. Zarándoklatukra a járványos betegségben szenvedő Brummer Anna Mária csodálatos álomlátása indította őket, amely szerint a vész csak akkor távozik a városról, ha „a Radnai templomban lévő kegyelmes képet közönséges Processioval” meglátogatják.¹⁶ (4. kép) Az ekkor felfogadott búcsújárásukat 1732-ben a városi tanács jegyzőkönyvében is megörökítették.¹⁷

S alig múlt el néhány év, már száz kilométeres körzetből jöttek a búcsúsok a Kegyelmek Anyjához — ez a kegykép invocatioja, neve — gyógyulást kérve betegségeikben, enyhülést keresve testi kínjaikban, s meghallgatást remélve lelki bajaikban. A csodás gyógyulások és imameghallgatások történetét elbeszélő 1756-ban megjelent latin nyelvű mirákulumos könyv jól mutatja a kialakuló kegyhely dinamizmusát, az évről évre táguló, bővülő vonzaskörzetét. Ennek centruma mindmáig a Maros menti megyék területére esett és esik. Időben és térben is első Arad (1709), majd Szeged (1721 — maga a mirákulum történet évszámot nem említ), Kunszentmárton (1726), Gyula (1726?), Temesvár (1729), végül dél-erdélyi és távolabbi alföldi települések következtek. A könyvben leírt hetven történet nem mindegyikéből ismerjük meg a szereplők származási helyét, lakóhelyét. Az alábbiakban felállított gyakorisági sorrend tehát tartalmaz bizonytalansági tényezőket, ám a jellemző tendenciák jól kiolvashatók. A XVIII. század közepéig Arad, Temesvár, Szeged városa és környéke látogathatta legnagyobb számban a kegyhelyeket. Aradot hétszer, Temesvárt nyolcszor, Szegedet pedig hat esetben említik a mirákulumtörténetek. E városokat

követte maga Radna négyszer, Lippa két ízben, s egy-két említéssel Gyula, Gyulavarsánd, Lugos, Nagyvárad, Szabadka, Újarad, Kunszentmárton, Nagyszentmiklós, Kládova, Topaló, Borosjenő, Verlecháza, Nagyszeben, Pécs és közelebbi helységmegjelölés nélkül Erdély. A legtávolabbi nyugati földrajzi pontot Pécs jelentette (valószínűleg az 1750-es években), a legészakibbat Nagyvárad, a keleti legtávolabbit Nagyszeben, dél felől pedig Temesvár és Lugos¹⁸ (1. térkép).

A ma álló ferences rendház 1707–1727 között, a nagy kéttornyú templom pedig 1756–1767 között épült. A torony mai formáját már századunkban, 1911-ben nyerte el.

VI. Piusz pápa 1776-ban adott búcsú kiváltságot Radnának. Híressé vált, csodátévő, fogadalmi ajándékokkal gazdagon felékesített kegyképét (5. kép) pedig 1820. április 20-án Rudnay Sándor esztergomi érsek, Magyarország primása megkoronázta,¹⁹ s az új templomot fölszentelte. Ekkor és itt vette át Rudnay Sándor az érseki palliumot Kőszeghy László akkori csanádi püspöktől, VII. Piusz pápa meghatalmazottjától.²⁰

Radna községét a búcsújárás és a Maros folyón való átkelés lehetősége hívta életre a ferences rendház környékén, s hosszú ideig a búcsúi sokadalmak nagymértékben hozzájárultak a lakosok — magyarok, németek, románok — megélhetéséhez is. A település mai képét a múlt század végén nyerte el, jóllehet a kegytemplom környezetének megfelelő kialakítása: a hegyoldal járhatóvá tétele, a vizek levezetése, a fásítás már a XVIII. századi építkezésekkel párhuzamosan megkezdődött. A templomban a XIX–XX. század fordulóján nemcsak belső felújítások történtek, hanem ekkor épültek ki a templomhoz felvezető széles lépcsők, elkészült a kegytemplom melletti/alatti kápolna a Lourdesi Szűzanya tiszteletére, megépült a millenniumi kápolna Szent István király tiszteletére, s kiépült a hegyoldal lépcsősora a keresztút stációihoz és kápolnához: a Fájdalmas Szűz kápolnájához, illetve Urunk mennybemenetelének, a Szent Családnak és Szent Erzsébetnek kápolnához.²¹ Ekkor állították a keresztút állomásait, különböző szentek szobrait. Az építendő települések nevei jól kirajzolták a térképen a kegyhely múlt század végi, századfordulói vonzáskörzetét, amely Resicabányától (Resita) Gyuláig, a Szolnok—Kecskemét—Kiskunfélegyháza—Szege—Temesvár vonaltól a dévai hegyekig húzódott (2. térkép). A második világháború előtti Máriaradnát méltán nevezte Bálint Sándor a magyar Jeruzsálemnek épp a kápolnákkal, szobrokkal, keresztelőkkel teletűzdelt szent hegye miatt, ahol a természeti és a mesterséges környezet egyaránt hozzásegítette a búcsúsokat ahhoz, hogy szürke hétköznapjaikon felülemelkedve lelküket ünneplőbe öltöztessék.²²

Kunszentmártoniak a radnai búcsúban

Kunszentmárton népének a XVIII. század 20-as éveitől szoros kapcsolata volt Máriaradnával. E kapcsolat egy kunszentmártoni ember csodás gyógyulásával kezdődött. Hét évvel a város török hódoltság utáni újjáalakítása²³ után 1726-ban, a Jászapátiból érkezett telepések vezetője, Radics István fájós lábaira csodás álombéli indíttatás után Radnán, a radnai Szűzanya kegyelemképénél keresett gyógyulást. E csodás álomlátás („egy éjszaka némelly öregtől megintetett”) ismét növelte Radna hírét, hiszen az akkor még nem volt annyira ismert kegyhely. A radnai Szűzanya közvetítő segítségéhez folyamodás már az utolsó esélye volt Radics Istvánnak felgyógyulásához. Bár mint tekintélyes emberről „az emberi gondviselés nagy volt ugyan körülötte”²⁴, de „haszontalan költött minden orvosságokra, és már az orvosokból is kifogyván: semmi reménysege nem lévén a meggyógyuláshoz”²⁵, amikor felkereste a radnai szentélyt. Csodás felépülése után a kegyhelyen hagyta a mankóit. A matuzsálemi kort megért Radics István csodás gyógyulásának történetét részletesen

elbeszéli mind a latin nyelvű *Nemorosa opaticus relucens*, mind a magyar nyelvű Világos Berkes-hegy címmel kiadott és már említett radnai mirákulumos könyv. A magyar nyelvű változathól Kunszentmártonban is fellelhető ily módon is felszínre tartották a radnai búcsújárások kezdetét és emlékét (6–8. kép). „Ezen történettől fogva oly lelkesedéssel volt a Radnai Butsu iránt Nagy Kun Sz: Mártony népe, hogy azt mint egy nemzeti butsújárásának ismérte, és törekedett oda elmenni többször életében” — írta a múlt századi krónikás, a jeles énekszerző, az utolsó kunszentmártoni céhmester: Ökrös József.²⁶

A Radnai Szűz tiszteletét felkaroló hálás kunszentmártoniak már az 1700-as évek közepén rendszeresen végrendelkeztek a radnai kolostor és atyák javára: hol egy borjút, hol egy lovat ajándékozva nekik végrendeletükben. Még nyilván a kegyhely kezdeti dinamizmusa, s Radics István csodás gyógyulásának és az azévi nagy pestisjárványnak hatására 1739-ben Csombok János „egy üsző tinót” hagyományozott a radnai atyáknak, míg Molnár Márton ugyanebben az évben egy „seregély szürke vedfű kanczát”.²⁷ A végrendeletek és más források ugyanakkor azt mutatják, hogy Kunszentmárton népének szorosabb kapcsolata volt akkoriban a szolnoki ferences és az aradi minorita rendházzal.²⁸ Radna híret és a radnai Szűzanya kegyképeinek tiszteletét azonban ebben az időben már az aradi atyák is terjeszthették, erősíthették a kunszentmártoni hívek körében. A szoros radnai kapcsolat jele nemcsak az évenkénti rendszeres pünkösdi zárandoklat, hanem a kunszentmártoni Nagytemplom, Szent Márton plébánia-templom XVIII. századi Szent Ferenc oltára, tabernákulumán a radnai Szűzanya gyöngyökkel kivarrt képével (9. kép). A kép eredetéről sajnos keveset tudunk. Tudjuk, hogy az 1790-ben készített mellékoltár tabernákulumára már egy korábbi oltárról helyezték át. A templom XX. század eleji bővítések, oldalajtó építések (1910) Fazekas Pál, Gáspár és Imre kérésére megóvták és mai helyére helyezték. Mindez jelzi a kunszentmártoni nép Radnához való szoros ragaszkodását, hiszen a kegykép másolatának templomi elhelyezésével mintegy a radnai Szűzanya oltalma alá helyezték magukat.²⁹

A kapcsolat, s Radna kisugárzó hatásának újabb jele, hogy a kunszentmártoni búcsúsok Máriaradnán ismerkedtek meg a feljegyzések szerint³⁰ egy akkoriban új, Franciaországból terjedő élő rózsafüzér ájtatossággal³¹ akkor, amikor a szabadságharc leverése után 1851-ben a bécsi udvar ismét engedélyezte a sokadalmakat, köztük a búcsújárásokat. Az akkor megalakult, s máig élő kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat korabeli jegyzőkönyve őrizte meg a más forrásból eddig nem ismert ún. Radnai Társaság emlékét. Ez valószínűleg az évenkénti radnai zárandoklatok szervezésére, lebonyolítására alakult; saját vezetőséggel és kasszával rendelkezett, s tulajdonában volt a radnai búcsús kereszt és néhány búcsús zászló, amelyek karbantartásáról a társaság gondoskodott. E búcsús társulat az 1850-es évektől fokozatosan összeolvadt a rózsafüzér társulattal, hiszen tagjaik azonosak lehettek.³² (10. és 11. kép).

Az Élő Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvében elsősorban a radnai búcsús lobogók javíttatásáról és a zárandokút költségeire való gyűjtés, kéregetés ügyéről olvashatunk.³³ A radnai út költségeire a társulat pénztárnoka „kéregetett”, amire őt a társulati közgyűlés a múlt században mindig felkérte, munkájára megbízást adott. A XX. század elejétől azonban e gyakorlat meglétéről már csak abban a formában értesülünk, hogy az évi közgyűlés jegyzőkönyvében, a pénztári beszámolóznál még hosszú évekig szerepel „a radnai búcsúkor meg maratt” összeg. A „Nemes Radnai Társaság” megalakulásáról, tagjairól és működéséről sajnos egyelőre nem rendelkezünk megfelelő forrásokkal.

Kunszentmárton és Máriaradna szoros kapcsolatának további jele, hogy 1869-ben máriaradnai kőfaragó készítette el az akkor újonnan megnyitott Alsó-temető kálváriáját.³⁴ Buzgó kunszentmártoni polgárok készítették a radnai kegytemplom

máig meglévő keresztúti képeit 1904-ben. Az eseményről a Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvéből értesülünk, az 1904. december 9-i közgyűlés jegyzőkönyvében. Az év végi „számadási gyűlés” elrendelte, hogy „az 1904dik év folyamán Máriaradnán a Boldogságos Szűz Mária kegytemplomában foló hó szeptember 2dik napján elhelyezett 14 újan készült stációs képek, amely képek a kun szent mártonyi buzgó hívek közadakozásából készített(ek) és ezen üdvös dolognak örök emlékére a Kun Szent Mártonba létező élő lelki rózsafüzér társulat anya jegyző könyvében örök időkre bekebeleztessek, hogy az utókor rajta épülve ha követi őket is az alkalom, amely Isten dicsőségire és a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére és a hívek dicsőségére, lelki üdvére válna... a fent említett stációs képek csináltatása egyenként 100 koronába került”. Az összesen összegyűjtött 1600 koronából 1400 koronát elküldtek P. Piaszter Ágoston akkori radnai házfőnök atyának, aki a stációs képek árát ebből fedezte. A képek csináltatásában nagy szerepet vállalt ifj. Doba Pál, akinek ezért jegyzőkönyvi köszönetet mondanak.³⁵ Kunszentmártoniak állították két évvel később, 1906-ban Szent Rókus szobrát is, emlékezve és oltalmat remélve a pestisjárványoktól, amelyekről városunk népe is sokat szenvedett.

Az évszázados hagyományos gyakorlat szerint a kunszentmártoniak a pünkösöd előtti kedden indultak gyalogos zarándokútjukra Máriaradnára. Ezekről a század eleji gyalogos zarándoklatokról tudósítanak nagyon idős kunszentmártoniak 1970–1980-as évek fordulóján rögzített visszaemlékezései. A száz, gyakran többszáz fős csoporthoz rendszerint csatlakoztak mesterszállási, szelevényi és csépai búcsúsok is.³⁶ A kedd reggeli 7 órai szentmise a kunszentmártoni Nagytemplomban³⁷ a búcsúsoké volt, akik a radnai oltárnál énekkel és imával vettek búcsút a szülőföldtől (Függelék 1., 2., 3.). Harangszó kísérté őket a város határáig.. Kereszttel és lobogókkal indultak útnak, de rövid ájtatosságra megálltak az érparti Kálváriánál³⁸, majd továbbhaladva 1869-től bementek az alsó–temető kápolnába³⁹ (Függelék 4. és 5.) s a telekparti Vezérútnál lévő Balázs–keresztnél⁴⁰ vettek búcsút a várostól (Függelék 6., 7.). A hozzátartozók eddig kísérték el a búcsúsokat, s egy hét múltán itt várták őket. Mindezek az említett helyeken az előénekes vezetésével énekeltek, imádkoztak. Azok a tanyai lakosok, akik a búcsúsokkal tartottak, általában bementek a reggeli szentmisére. A visszaemlékezések szerint azonban mindig voltak számosan, akik a Kálváriánál vagy pedig a Balázs–keresztnél csatlakoztak a búcsús csoporthoz.

A búcsúsok holmiját tíz–tizenöt kocsin vitte. Kettő mindig a búcsús menet mögött haladt, hogy felvehesse az útközben rosszul lett embereket, vagy azokat, akik a fuvarosoknak megfizették a kocsin utazást az egész útra vagy a fél útra. Ezeket hívták *egész béreseknak* vagy *félbéreseknak*, másképpen *egészfelülőknek* vagy *félfelülőknek*. A szerkeserek a zarándokutakat önként vállalt lőtartó gazdák voltak. Költségeik (főleg a takarmány) elsősorban a felülük fizetéséből térültek meg. Ennek összegszerű nagyságáról a visszaemlékezések nem szólnak. Akik csupán tarisznyájukat tették fel a kocsira, tehát végig gyalog mentek, azok nem fizettek.

Az évszázados tapasztalat alapján jól megszervezett zarándokutakat a búcsúvezetők, az énekes emberek vezették. A századfordulón híresek voltak közülük ifj. Doba Pál, B. Tóth Márton, Kiss Mihály, Ökrös József és Horpácsi Sándor. Az Orosháza–Battonya–Ópálos–Máriaradna útvonalon (3. térkép) mindvégig ők vezették a napi ének- és imarendet, ők szabták meg a pihenés — étkezés — gyaloglás rendjét, s vezették szállásra esténként a búcsús népet. A több napos út során felhangoztak a helyi énekszerzők: a Mezey kántorok, Ökrös József, valamint a búcsús énekfüzetek alkalomhoz és helyhez kötött hosszú, sokstrófás énekei (Függelék 8., 9.). Ezek nagyobb része öreg Mezey János több kiadást megért nyomtatott búcsús ének- és imakönyvében⁴¹ (12. kép), egyéb ponyvákon (13–14. kép), valamint kéziratos könyvekben⁴² fennmaradt. Az út során temetőknél, templomoknál, útmenti

keresztelnél és szobroknál ájtatoskodtak. Nagy élményt jelentett a visszaemlékezőknek Arad városának, az aradi templomoknak és a temetőknek felkeresése.

A kunszentmártoniak hagyományos útvonalán a visszaemlékezések alapján ma már nehéz az útmenti megállók, éjszakai pihenők pontos helyét megállapítani. A kedd reggel elindult csoport valószínűleg először Orosházán, szerdán Battonyán, csütörtökön este pedig a Radnai hegyek lábánál, Ópáloson szállt meg. Innen elindulva pénteken már a kora reggeli órákban beérkeztek az egy-két kilométerre lévő Mária-radnára. Így elő tudtak készülni az ünnepélyes bevonulásra.

Az útközbeni elszállásolás körülményeiről, a látnivalókról sem tájékoztatnak ma már a visszaemlékezések. Valószínűleg családoknál szálltak meg kisebb-nagyobb csoportokban. Így alakult ki hosszú évekre szóló kapcsolat egy orosházi kereskedő család és a kunszentmártoni Barna család között. A szentmártoniak a radnai búcsújárásban, az orosháziak a kunszentmártoni vásárok alkalmával szálltak meg egymás házában. B. Tóth Márton búcsúvezetőnek 1886-ban befejezett, de énekes utódai (pl. Horpácsi Sándor) által még századunkban is használt kéziratos énekeskönyvében beírva találjuk a zárandokút utolsó szakaszának Arad és Mária-radna közti településeit. B. Tóth Márton írása szerint ezek: Govogács (Glagovács), Mundullok (Monderlak), Cicer (Maroscsicsér), Szabadhely, Pólis (Paulis) azaz Ópálos. Az énekeskönyvek tehát, bejegyzéseik révén, kicsit útikönyvek is lehettek.

A hosszú úton önként jelentkező férfiak vitték felváltva a búcsús lobogókat és keresztet. Az énekes ember pedig csengettyűvel jelezte az indulás, a pihenés, az imádság és ének idejét.

A Radnára érkezésnek megvolt a maga rendje. Ezt részben a hagyomány szabályozta, részben az obszervanciát 1901-ben bevezető ferences atyák igyekeztek egyfajta rendtartást bevezetni.⁴³ Ezek egy része tilalom formájában az addigi népszokásokat akarta megváltoztatni (pl. az énekes bevonulást, az oltárkerülést, a templomi éjszakázást), más része pedig egyházasabbnak érzett tiszteleti formákat javasol.⁴⁴ Az Ópálosról indult kunszentmártoniak néhány kilométeres út után beérkezve Mária-radnára a templom előtt felsorakoztak az ünnepélyes bevonulásra, Mária kegyképének köszöntésére (Függelék 10.). Bent a templomban a búcsúvezető énekes elmondta a beköszöntő imádságot (Függelék 11.) és — amíg lehetett — elénekelték a beköszöntő éneket (Függelék 12.). Ezután misét hallgattak, elvégezték szentgyónásukat, megáldoztak.

Mise után házaknál helyezkedtek el. Délután a hegyoldalban stációt végeztek, azaz végigjárták a keresztutat. A kegyhelyen töltött napok jórészt imádkozással, ájtatoskodással teltek el. Járták a hegyoldalt, többször is elvégezték a keresztutat, s ájtatoskodtak a kápolnák és a szentek szobrai előtt. A kunszentmártoniaknak külön kedves volt a templom déli oldalánál felállított, s már említett Szent Rókus szobor, amelyet 1906-ban kunszentmártoni családok emeltek. A talapzaton a következő írás olvasható:

*Sz. Rókus tiszteletére
Gyöllai Antal és neje Apa-
tóczy Katalin, valamint
Hegedűs Gergelyné szül.
Balla N. Katalin
Kunszentmártonból*

1906

A szobor a második világháború harci eseményei közepette elpusztult, csak a talapzata maradt meg. Az 1980-as évek elején a Temesvárhoz közeli, volt Torontál megyei Ótelek (Otelec) község magyar népe megújította, s a felújítást magyar nyelvű táblával jelölte meg.

A kunszentmártoniak ájtatosságukat csoportban végezték előénekeik vezetésével. Éjszaka is végigjárták a kereszttut, *keresztbúcsút* végeztek (Függelék 13.), amely kedvelt ájtatossága volt több más kegyhelynek is abban az időben.⁴⁵ A kunszentmártoniak szentmiséje pünkösöd szombatján volt, erre külön gyűjtöttek pénzt a kegyhelyen. Együttesen, keresztjük után sorakozva vettek részt a pünkösdi ünnepi körmenetben is. A közös ájtatosságon kívül (énekeikből lásd Függelék 14., 15.) sokan fogadalomból egyéni vezekléseket végeztek: térden csúsztak be a templomba a kegykép elé, térden csúsza imádkoztak a hegyoldal kápolnáin között. Ilyen testi sanyargatással járó fogadalmat főleg nagy betegekért ajánlottak föl. Ezeket a vezekléseiket sokan már a radnai úton megkezdték.

A hegyoldalban, e megszentelt helyen a kunszentmártoni búcsúok gyógyfüveket szedtek. Szedtek valami fűfélét, nevére már nem emlékeznek, amely füstölni kenyérsütésre volt jó, mondták. Ha valami baj (rontás) történt kenyérsütéskor, pl. nem kelt meg a tészta, akkor ezzel a fűvel megfűstölték. Sokan szedtek még villámsújtotta fa gyökerét, amelynek szilánkját fogfájás ellen tartották hasznosnak. Máriaradnán szentkút, forrás nincs. A kunszentmártoni búcsúok ezért Maros-víz hoztak haza, amit szenteltvízként használtak, de hoztak üvegben a templomi szenteltvízből is.

A Máriaradnán töltött három nap alatt az ájtatosság és misehallgatás mellett jutott idő a radnai és a lippai városnézésre, s a vásári sokadalomban való nézelődésre, vásárlásra is. A visszaemlékezések szerint ugyanis a század elején pünkösdkor nemcsak a szokásos kirakodóvásár, hanem nagy állatvásár is volt Máriaradnán. A kunszentmártoniak ezért a századfordulón még gyakran felfogadtak egy juhászt, aki a radnai vásárban vett, Erdélyből lehajtott hosszúszőrű racka juhok a búcsú után az utak mentén, árokpartokon legeltetve hazahajtotta. Ennek bőréből lehetett a legjobb subákat csinálni. Legtöbben azonban csak apró búcsúfiát: szentképet, imakönyvet vásároltak. Ezeket sok kunszentmártoni családnál máig őrzik a radnai búcsújárások emlékeként (15–16. kép). Árultak még a visszaemlékezések szerint apró cserépedényeket: kiskorsót, kiskantát, ezekből gyerekeknek hoztak. Sok kunszentmártoni számára emlékezetes a radnai búcsúvásárban árult ún. *olájkörte*. Ez aszalt körte volt, amit a helybeliek más gyümölcszel együtt külön aszalókban készítettek. Az aszalásnak ez a módja újdonság és érdekesség volt a Kőrös menti emberek számára.

Az Alföld népe Máriaradnára zárandokolva látott először hegyeket. Ez nagy élmény volt számára. Másik fontos élménye volt, hogy itt a pünkösdi, vagy a nagyboldogasszonyi, kisasszonyi búcsú soknyelvű és mégis egylelkű forgatagában — amíg a trianoni határ el nem zárta — megtanulta tisztelni a másnyelvű, más ruhájú, más szokású honfitársait, akik azonban a Máriatiszteletben, s a magyar szentek tiszteletében egyek voltak vele. A görög katolikus románoknál egykor az volt a szokás, hogy fapapucsban zárandokoltak Radnára, de a templomba csak harisnyában léptek be — fa klumpáik a templom bejárata előtt sorakoztak.

A bánási németek és példájukon a magyarok és a románok is az imameghallgatásokért, az égi segítségért hálából a Radnai Szűzanyának fogadalmi képeket hoztak és hoznak ma is. A ferences kolostor folyosói telistele vannak ezekkel a képekkel, jóllehet a múlt század 60-as, 70-es éveiben az akkori házfőnök az addig összegyűlt ex voto-képek nagy részét tűzre hányatta, más részét a padlásra hordatta.⁴⁶ A szinte töretlen hagyomány azonban pótolta ezt a veszteséget. A képek, amelyeknek festői elsősorban bánási németek lehetnek és lehetnek ma is, a naív festészetnek is fontos alkotásai a fogadalmi képek megformálásának szabályaihoz igazodva.

A búcsúsi sokadalomban máig fel lehet ismerni messziről a Krassó–Szörény megyéből, Resicabánya környékéről érkező, sajátos ősi viseletben ájtatoskodó

krassovánokat, a katolikus horvátok képviselőit. Mellettük énekelnek az erdélyi: dévai, vajdahunyadi magyar zarándokok, vagy az Aradhoz közeli Gyorok bukovinai székely eredetű népe. A templom főoltárán angyalok emelik föléljük a Skapulárés Szűzanya ezüstkeretes kegyképét.

Ugyanez a színes forgatag, kiegészülve a bánági bősoknyás sváb asszonyokkal fogadta az első világháborúig ide zarándokló kunszentmártoniakat is, akik pünkösöd hétfőjén a reggeli mise után indultak vissza otthonukba.

Imával és énekkel köszönt el a csoport a radnai Szűzanya kegyképétől (Függelék 16., 17.). Battonyai, orosházi éjszakázás után érkeztek haza. Az otthoniak egészen a Telekpartig, a Balázs–keresztig eléjük mentek kereszttel és lobogókkal, máriás lányokkal, akiket a *dékányasszony* vezetett. A templomi hálaadás után tértek haza otthonukba.

A radnai búcsújárás mellé 1900-ban lépett a szentkúti zarándoklat, azaz a Kiskunfélegyháza melletti Szentkút (Ferencszállás, Pálösszentkút, Petőfiszállás)⁴⁷ meglátogatása.⁴⁸ Az újabb búcsú felvállalása mögött nagy valószínűséggel az 1900–1901. jubileumi szentév hatását, s a századvég felfokozott vallási légkörét láthatjuk.⁴⁹ A Szentkút látogatása 1905-ig folyamatos, ettől kezdve azonban a Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve nem tesz említést róla.

Annak okát, hogy a kunszentmártoniak Máriaradnát miért mindig pünkösöd ünnepén keresték fel, nem tudjuk. Hiszen a kegyhely főbúcsúja Nagyboldogasszonykor van, illetőleg Kisasszonykor. A Rózsafüzér Társulat 1915-ös jegyzőkönyvében azonban érdekes módon mégis a „radnai kis búcsú alkalmával fel maratt” pénzről olvashatunk, de ennek a „kis búcsúnak” értelmezését sem tudtuk megoldani. Jelenthet Kisasszony-napi búcsút, a kitört háború miatt kis létszámú búcsút is. Talán ez utóbbi látszik valószínűnek.

Az írásos feljegyzések nem tükrözik azonban az első világháborús viszonyokat, s nem jelzik a radnai búcsújárások elmaradását sem. Nem is maradtak el valószínűleg a háborús években, esetleg éppen felerősödhettek, hiszen a Rózsafüzér Társulat irataiban évről évre számolni lehet a „radnai búcsújárat alapjával”, azzal az összeggel, amelyet a Társulat a helyi kunszentmártoni Takarékbán helyezett el és kamatoztatott. Figyelemre méltó, hogy Erdély román megszállása, majd Romániához csatolása sem tükröződik az írásos anyagban, jóllehet a radnai zarándoklatoknak ez vetett véget. A „radnai búcsújárat alap” még 1923-ban is szerepel — utoljára.⁵⁰ Ugyanakkor a két piros és két zöld radnai lobogó fenntartására tett pénzalap továbbra is megmaradt. 1924-ben a Rózsafüzér Társulat számba veszi a búcsújáráshoz szükséges felszerelési tárgyait — ezek még a régi gyalogos zarándoklatok kellékeit jelentik. Eszerint van négy búcsújáró lobogó, egy búcsújáró láda, egy kézilámpa, az ezüst keresztnak egy viaszosvászon tartó, a két lobogónak tarka ruhája és két viaszosvászon tartója, egy csengettyű, két viharlámpa, két lobogótartó és egy „könyvhordozó tásk”.⁵¹ E tárgyakat ekkor már csak a ferencszállási Szentkútra és a mátraverebélyi Szentkútra vezetett zarándokutaknál használták.

A határral elszakított Máriaradna emléke pedig mindinkább kopott, megszűnt az évszázados eleven kapcsolat még akkor is, ha Kunszentmárton lelkipásztorai egy-egy alkalommal még az elmúlt évtizedekben is szerveztek autóbuszos zarándoklatot a Maros menti kegyhelyekre. Radna emlékét sok családban az onnan hozott, mind-inkább fogyatkozó búcsúfiák, énekeskönyvek és az egyre kopó emlékezet tartja fenn.

FÜGGELÉK

1. RADNÁRA INDULÓ ÉNEK

Dallama: Üdvözlégy Krisztusunk...

Jézus szent nevében megyünk tölletek,
Buzgó keresztények, Isten veletek.
A radnai Szűzvirághoz, kegyes pátrónánkhoz,
Emeljétek jobb kezetek, Isten maradjon veletek.

Jézus szent nevéért kérünk titeket,
Gyarló indulatunk tán megsértettek,
Jézus szent nevéért kérünk titeket,
Bocsássatok meg már, Isten veletek,
Emeljétek jobb kezetek, Isten veletek.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből. Itt jegyzem meg, hogy a Függelékben közölt ének- és imaszövegek mind Kunszentmártonból valók.)

2. INDULÁSKORI ÉNEK

Nóta: Üdvözlégy Krisztusunk...

Jézus szent nevében útra indulunk,
Az ő szent keresztje lesz kalauzunk.
Jézus vezérelj bennünket,
Áldd meg minden lépésünket.

Óh Istenünk engedd, hogy szerencsésen
Járjuk az utunkat jó egészségben.
Jézus vezérelj bennünket...

Szándékunk ez útban néked szolgálni,
Kész vagyunk meleget, esőt kiállni.
Jézus vezérelj bennünket...

Elhagytuk házunkat, kedvesseinket,
Néked áldozzuk e drága időnket.
Jézus vezérelj bennünket...

Felajánljuk néked fáradságunkat,
Elvált rokoninkat és vagyónkat.
Jézus vezérelj bennünket...

Ők is, tudjuk rólunk megemlékeznek,
Bár most elválásunkon keseregnek.
Jézus vezérelj bennünket...

Kikísértnek minket, de majd előnkbe
Jönnék-e, látjuk-e egymást életbe?
Jézus vezérelj bennünket...

Reménységünk vagyon az Úr Istenben,
Hogy hazához minket jó egészségben.
Jézus vezérelj bennünket...

Őket is megtartja addig az Isten,
Megőleljük egymást visszajöttünkben.
Jézus vezérelj bennünket...

Szűzanyánk Mária esedezz értünk,
Kik tiszteletedre útnak eredtünk,
Kérd Szent Fiadat érettünk,
Segítsen az útban bennünk'. Ámen.

(XIX. század végi kéziratos énekeskönyvből. A versfők kezdőbetűi: JOSEF
ÓKRÖS, Ókrös József szerzőségét mutatják.)

3. RADNÁRA INDULÓ ÉNEK

Dallama: A fényes nap...

Ezerkilencszázhetedik évben
Elindultunk Jézus Szent nevében,
A radnai kegyes Szűzanyánkhoz,
Szomorúak vigasztalójához.

Sír a lelkünk, szemeink könnyeznek
Szűz szent anyánk nagy tiszteletében,
Légy velünk óh Szűzanyánk Mária,
Tekints reánk tisztelő nyájadra.

Boldogságos Szűzanyánk Mária
Kik nem jöhetnek hozzád Radnára,
Kiknek teher nehezül vállára,
Segítsd őket Radnai Mária.

Isten veled szép szülővárosunk,
Itthon maradt sok kedves rokonunk,
Akik velünk el nem jöhettek,
Isten, Isten maradjon veletek.

Óh kegyelmes Szűzanyánk Mária,
Tekints reánk tisztelő nyájadra,
Fogadj minket te szent oltalmadba,
Vezesd lelkünk dicső mennyországba.

Utainkon légy kegyes vezérünk,
Esedezve Téged arra kérünk,
Légy velünk szent búcsújárásunkban,
Arra kérünk Szűzanyánk Mária.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

4. KÁLVÁRIA ELŐTTI ÉNEK RADNAI BÚCSÚKOR

Dallama: Jézus szenvedéséről bűnösök...

Emeljük fel szemünket e magos keresztfára,
Mielőtt elutaznánk városunkból Radnára,
Fohászkodjunk, imádkozzunk,
Mondván: Uram Jézus könyörülj rajtunk.

Addig is még itt állunk Jézust tartunk szívünkben,
Itthonvalókat bízunk szent gondviselésedbe,
Óh őrizd meg, védelmezd meg,
Minket pedig ez utunkban segíts meg.
Óh el ne hagyj, velünk maradj,
Uram Jézus kérünk, hogy Szent Lelket adj. Ámen.

(B. Tóth Márton kéziratos énekeskönyvéből, 1886)

5. ÉNEK A TEMETŐBEN

Dallama: Üdvözlégy Krisztusunk...

Szomorúan nézünk a temetőre,
Mert sok halott nyugszik, kik rég időbe'
Örömmel mentek a szent búcsúra,
Radnai Szűz látására.
Üdvözölték Szűz Máriát,
Jobb karján az Isten Fiát.

Óh Jézus adj nekik örök nyugalmat,
Óh Radnai Szent Szűz szánd meg mindnyájunkat,
Hogy Tégedet Szent Fiaddal,
Áldhassanak mennyországban.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

6. RADNÁRA INDULATKOR A TEMETŐTŐL A BALÁZS-KERESZTIG

Dallama: Üdvözlégy Krisztusunk...

Serkenj fel óh bűnös! vétkek álmából,
Kelj fel immár kérlek, bűnöd álmából.
Siess a Szűz Máriához,
A megtérők oltalmához!

Hagyd el e világi múlandóságot,
Keress az Istennél irgalmasságot.
Siess a Szűz Máriához...
Ne higyj fullánkja vagyon, mint kígyónak,
Siess a Szűz Máriához...

Nyisd fel szemeidet, tekints az égre,
Csak onnét jó malaszt segedelmedre.
Siess a Szűz Máriához...

Hogyha vígasztalást kívánsz lelkednek,
Járulj szent Anyjához a kegyelemnek!
Siess a Szűz Máriához...

A bűnöst, mint fiát, várja az anya,
A megtérő hívet szívéhez vonja,
Siess a Szűz Máriához...

Csakhogy ő általa itt az emberek
Isten kegyelmével mind megtérjenek.
Siess a Szűz Máriához...

Nála úr és szegény közt nincs különbség,
Mindenkit elfogad csak megtörődjék.
Siess a Szűz Máriához...

A töredelmes szív legszebb áldozat,
Melyet Ő Istennek kedvvel bemutat.
Siess a Szűz Máriához...

Ha ily szívvel tész Szűz Máriához,
Akkor pártfogása vígasztalást hoz.
Siess a Szűz Máriához...

Elmúlik a vétkek gyönyörűsége,
S azonnal méreggé lesz édessége.
Siess a Szűz Máriához...

Ámde a bűnbánat keserűsége,
A léleknek örök gyönyörűsége.
Siess a Szűz Máriához...

Elmúlik a világ minden öröme,
De megmarad a jó tettek érdeme.
Siess a Szűz Máriához...

Fő gondod legyen a lelki tisztaság,
Mit nem adhat soha a hiú világ.
Siess a Szűz Máriához...

Úgy lesz üdvösséges búcsújárásod,
Ha minden bűnödöt szívből megbánod.
Siess a Szűz Máriához...

Az Isten, áldást ad a megtérőnek,
Szavát meghallgatja a könyörgőnek.
Siess a Szűz Máriához...

Mert a Szűz Mária könyörögj értünk,
Hogy segedelmével Istenhez térjünk.
Siess a Szűz Máriához...

Hogy tehát megnyerjed Isten kegyelmét,
S meg érdemelhessed a Szűz védelmét.
Siess a Szűz Máriához...
Vezér-csillag legyen előtted élte,
Hogy lelked végczélját ekkép elérje.
Siess a Szűz Máriához...

S elérve a szent czélt meglásd az égben,
A jó Istent, örök dicsőségében.
Siess a Szűz Máriához...

(Mezey János: Szűz Mária dicséretére ... Arad, 1886. 39–41. Ifj. Doba Pál kéziratos énekeskönyvével összekötve. Kézírással jelzett refrénváltozatok a következők: Tiszteljük a Szűz Máriát, mint hazánknak védasszonyát. — Siess a Szűz Máriához, a Radnai Szűzanyához. — Siess a Szűz Máriához, a megtérők oltalmához.)

7. TELJES BÚCSÚ ELNYERÉSÉRT IMA

Miatyánk, Üdvözlégy

Uram hallgasd meg könyörgésünket! Könyörögjünk!

Szenháromság Isten tudván és érezvén elégtelen és méltatlan voltomat, a mi Urunk Jézus Krisztusnak a boldog Szűz Máriának, s a dicsőült szenteknek érdemeihez kapcsolom az én bár csekély, de jó szándékú tetteimet és szent föltevéseimet; töredelmes szívvel könyörögvén, hogy Krisztus drága vére hullása és a szentek esedezése által ezen búcsújárásunkban a teljes kegyelemben méltóképpen részt vehessünk, a mi urunk Jézus Krisztus által amen.

IMA AZOKÉRT, AKIK KIKÍSÉRTEK

Miatyánk, Üdvözlégy stb.

Könyörögjünk!

Uram Jézus Krisztusom, könyörülj rajtunk. Részeltesd azokat is a te jóvoltodban a bűcsújárásban, hogy egykor örvendhessünk a Te szent országodban, amen.
(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

8. ÉNEK ESSŐÉRT BÚCSÚ ÚTBAN

Áldj meg minket Jézus, néked esedezünk,
Áztasd meg földünket szép esővel, kérünk.
Szent nevedért töröld el sok vétünk.
Áldj meg, ne hagyj, szép esőt adj.

3 Miatyánk, 3 Üdvözlégy

Könyörögjünk!

Úristen, mi oltalmunk és erősségünk, hallgasd meg a Tehozzád kiáltó népednek ájtatos könyörgését, aki a kegyességnek szerzője vagy, és adjad, hogy amit benned bízva híven kérünk, azt hathatósképpen meg is nyerhessük. — Kegyelmes Úristen, kiben élünk, mozgunk és vagyunk, adj alkalmas esőt nekünk, hogy a mostani szükségünkben elegendőképpen fölsegíttetvén az örökkévalókat bízvást kereshessük. — Adj nekünk Uram, kérünk, hasznos esőt és a földnek száraz színét égi cseppeiddel kegyelmesen öntözd meg, hogy ez esetben a földnek bő gyümölcsében részesüljünk, holtunk után az örök boldogság nyugalmaiban örökké dicsérhessük a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.

(ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

9. MÁRIA UTAZÁSA

Mária készül sietséggel Judeába,
nagy örömmel a nagy hegyes tartományba,
hogy rokonát Erzsébetet köszöntené,
szűz méhének gyümölcsével így tisztelné.

Negyven mérföldet utazott Szent Józseffel,
hegyen-völgyön fáradozott a Jézussal,
Szűz Mária maga beszélt az anyállal,
Erzsébetet köszönteni Szent Józseffel...

József szól Szűz Máriának buzgósággal,
kelj fel, siess, én szerelmem, én galambom,
mert elment már terhes felhő, záporosó,
a virágok illatoznak a szép mezőn.

Az országok kősziklásak és hegyesek,
ilyen úton kellett menni a szent Szűznek,
A két földi szeráfimok mint sietnek,
hogy meglévén sugárlása Szentléleknek.

A szentséges két személynek mint sietnek,
a mennyei dicsőségről beszélgetnek,
velők volt az Atyaisten áldott fia,
ki Szűz Mária méhében be volt zárva.

Szűz Mária közelgetett egy városhoz,
Szent Erzsébet ment azonban egy szent kúthoz,
Szent József is vizet merít azon kútból,
Szűz Mária kéredzkedik azon kútról.

Máriát Erzsébet asszony hogy szemlélte,
Édesdeden karjaival átölelte,
Szentlélektől mert terhesnek megismerte,
az ő kegyes üdvözlését eképp tette.

Áldott vagy te az asszonyi állatok közt,
áldott gyümölcse méhednek ki testté lett,
Szent János is megismerte valósággal,
mert teljes anya méhében vigassággal.

Óh mint megalázta magát szent Szűz előtt,
kétségkívül térdre esett Jézus előtt,
mindenünk is nyerj kegyelmet Jézus előtt,
imádkozzál miérettünk Krisztus előtt.

Zakariás örvendezett, midőn látta
Szent Erzsébet Szűz Máriát magasztalta,
és nagy eredendő bűntől tisztította,
kisdéd Jézus, hogy Szent Jánost megáldotta.

Most azért keresztény kelj fel és siessél,
az üdvösségnek útjára igyekezzél,
eleget tégy e világon bűneidért,
mert megfizet holtod után vétkeidért.

Jertek azért buzgó lelkek, hogy imádjuk,
Úr Jézust Szűz Máriával magasztaljuk,
szent áldását irgalmából, hogy láthassuk,
holtunk után szent országát, hogy bírassuk.

(XIX. század végi kézirat oszlopnyelvből, dallamutalás nélkül.)

10. RADNÁN A TEMPLOM ELŐTT MONDANDÓ

Menjünk az Isten szentséges házába,
A szentséges Szűz Virágához,
Itt van a szép templomban
a Radnai Szűszanya.

Jertek árvák és özvegyek,
A kik sírtok, keseregtek,
Itt van édesanyátok,
Gondot visel reátok.

Köszöntünk szép Szűz Mária,
Jobb karodon szent Fiaddal,
Fogadj szent kegyelmedbe,
Anyai szerelmedbe.

Aki Hozzád ide jöttünk,
Térdedre hullva esedezünk,
Oh Radnai Szűzanyánk,
Trónusodból tekints ránk,
A kik Téged köszöntünk,
Mennyben Veled örvendjünk.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

11. MÁRIARADNAI BEKÖSZÖNTŐ IMA

Százezer üdvözlégy szentséges Szűz Mária, menny és föld királyné asszonya, radnai templomnak tündöklő csillaga. Óh, honnan érdemlettük ezt a nagy kegyelmet, hogy mi ide jöhettünk e drága szent helyre. Szemeinket örömkönnnyek öntözik, szívünk sír örömében, hogy megláthattuk édesanyánk csodákkal tündöklő szent képedet, kit régtől fogva óhajtottunk látni. Köszönjük kedves jó mennyei Anyánk, köszönjük a holdogságos Szűz Mária, a Te nagy szeretetedet, hogy minket ide segítettél.

Térdre esve leborulunk előtted, szegény zarándok fiaid. Tekints reánk, óh Radnának ékes lilioma! Íme, itt esedezünk édes jó mennyei Anyánk kegyelmidért, mi nagy bűnösök. Itt, térdeinken esedeznek velünk együtt a szegény elmaradott árvák, a bánatos szívű özvegyek, itt térdelnek a szegény nyomorultak, itt hullatják ők is a bánatos, keserű könnyeket. Tőled várnak vigasztalást, Radnának ékes szép csillaga, szentséges szép Szűz Mária. Óh, mert Isten után csak Te vagy, ki a bús szíveket vigasztalja. Rajtad kívül nincsen vigasztalás, nem is lehet találni a földön csak bánatot és szomorúságot. Óh, Radnának drágalátos kincse, szentséges Szűz Mária, csak Tenálad találunk vigasztalást, mert Te el nem hagysz senkit, aki csak Tehozzád folyamodik. Ha mindenki elhagy is, Te el nem hagysz senkit sem. Óh édesanyánk Szűz Mária, kérünk el ne hagyj minket soha és anyai szerető karjaiddal ölelj át minket. Add ránk szent áldásodat. Áldj meg minden boldog- és boldogtalanokat, áldd meg a szegény bús szívű özvegyeket, kiknek már nincs kenyérkeresőjük, szüleiket elrabolta a halál, kikkel talán most egy éve is itt imádkoztunk, e szent helyen most szomorúság gyöttri szíveiket. Radnának drága pünkösdi szép rózsája, vigasztalj meg

mindnyájunkat, Jézus szent Fiadtól nyerd meg bűneink bocsánatját, hogy a teljes búcsúban részesülhessünk, halálunk óráján pedig siess hozzánk, édes mennyei Anyánk, Szűz Mária, hogy a Te anyai karjaidban adjuk ki lelkünket, és vidd a mennyei boldogságba, hogy ott is Veled vég nélkül örvezzhessünk, mindörökké, ammen.

(XIX. század végi búcsús ének– és imakönyvből.)

12. MÁRIA KÉPE ELŐTT, RADNÁN

Dícsértessék Jézus, Isten hozott minket,

Boldogasszony anyánk fogadj kegyelmedbe,
Kik szent képed előtt összesereglettünk,
Szeplőtelen szent Szűz, könyörögi érettünk.

Óh, szép Szűz Mária, kik szent képed előtt
Könyörögve kérünk, szeplőtelen szent Szűz,
Boldogságos szent Szűz, esedezz érettünk,
Úr Jézus Krisztusnál kegyelmet nyerhessünk.

Mária, Mária, bűnösök oltalma,
Szomorú szívünknek, megvigasztalója.
Mária Szűz Anyánk könyörögi érettünk,
Hogy a mennyországra érdemesek legyünk.

Szeplőtelen szent Szűz könyörögi érettünk,
Kik szent képed előtt könyörögve kérünk,
Nyerd meg mindnyájunknak bűnünk bocsánatát,
Nyitass meg számunkra mennyország kapuját.
Mária Szűzanyánk esedezz érettünk,
Mennyországban egykor veled örvezzünk.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvből.)

13. KERESZTES BÚCSÚ UTÁN ÉNEK

Dallama: A fényes nap immár....

Hála néked szerelmes Istenünk,
e keresztútjárdást elvégeztük.
Oh bár mi is úgy járhattuk volna,
amint egykor a Fájdalmas Anya.

Óh fájdalmas, szenvedő Jézusom,
vedd kedvesen e búcsújárdásunk.
Felajánljuk élőkért s holtakért,
nagy kínokban szenvedő lelkekért.

Drágalátos szent véred hullása,
szálljon le a szenvedők honába,
enyhítse ott nagy gyötrelmeiket,
nagy kínokból szabadítsa őket.

E szent keresztúti búcsújárás
a holtakért legnagyobb áldozás,
jertek árvák, kesergő özvegyek,
meghalt hívekért esedeztetek.

Oh jaj, ha látnátok élő hívek,
hogy a holtak mily nagy kínt szenvednek,
éjjel-nappal lángok közt kínlódnak,
enyhülésre sohasem találnak.

Keresztfádnál térdel özvegy, árva,
könnyeit zápor gyanánt hullajtja,
esedeznek atyjukért, anyjukért,
hitves párjuk', kedves magzatukért.

Fájdalmas, szentséges Szűz Mária,
könnyhullajtásoknak egy csepp árja
szivárogozson sebes tüzlángokra,
a szenvedők szabadulására.

Dicsőséges Szentháromság,
égen, földön legnagyobb méltóság,
minden kimúlt híveknek irgalmazz,
mennyszágba hozzád feljussanak. Ammen.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratos énekeskönyvéből.)

14. RADNÁN ÉNEK

Nóta: Add nekem Jézus ...

Örüljetez, vígadjatek, kik ide jöttetek,
Mert itt van, kit fáradsággal eddig kerestetek,
A Szent Szűznek drága képe
Ez oltáron van feltéve, hogy tisztelje népe.

Kit az Isten ezrek közül e helyre tétetett,
Kegyelmezzel és csodákkal itten kitüntetett,
Mint hajdan a csipkebokrot,
Melyet Mózes égni látott és az Úrral szólott.

Radnai Hegyek csillaga, boldogságos Szent Szűz,
Pogány török járma alatt ragyogtál itt, mint tűz,
Gyógyítván a betegeket,
Bátorítván a híveket, a keresztényeket.

Őseink távol vidékről hozzád sereglettek,
Sok bűnösök bocsánatot Teáltalad nyertek,
Sánták, bénák meggyógyultak,
Kik hozzád szívből járultak, megvígasztaltattak.

Szűzanyánk mi is követjük őseink példáját,
Hozzád jöttünk, hogy lerójuk életünk hibáját,
Könny gyöngyözi szemeinket,
Ha tekintjük szentképedet, dicsérjük nevedet. Ammen.

(Vö.: 2. ének. A versfők it is ÖKRÖS József szerzőségét jelzik, utalással a kegyhely történetére s a kunszentmártoniak hagyományára.)

15. ÉNEK MÁRIÁHOZ

Dallama: Üdvözlégy Krisztusnak...

Örömmel siettünk e drága helyre,
Mint a szomjú szarvas forrás vizekre,
Hogy itt az Istennek hálát adjunk,
Szűz anyánk Máriát magasztaljuk.

Követve őseink dicső példáját,
Kik mindig tisztelték a Szűz Máriát,
A kegyelem helyét felkeresték,
Nagyasszonyunkat ott köszöntötték.

Radnai kegyelmek ékes tárháza,
Itt van a Szent Szűznek ékes temploma,
Az oltár felett áll drágalátos képe,
Hol századok óta tiszteli hív népe.

Tehozzád járultak a sok nyomorultak,
Távol vidékekről sokan meggyógyultak,
A sok bűnösök is kegyelmeket nyertek,
Kik szent gyónással bűnbánatot tettek.

Sietve siettünk mi is tehozzád,
Hogy mi is láthassuk drága szent orcád,
Óh édes Szűzanyánk téged kérünk,
Hogy teljes búcsúban részesüljünk.

Jaj, de végre eljön pünkösöd másnapja,
Eljött a megválás bajos órája,
Vissza kell már mennünk szülőföldünkre,
Talán utoljára nézünk most képedre.

Otthon várnak minket a kedveseink,
A napokat kezdik már számítani,
Tudják, hogy Tetőled már meg kell válnunk,
Kit ma szent nevedben felajánlunk.

Szemeink könnyeznek, ha elgondoljuk,
Hogy a szép trónusod most el kell hagynunk,
Vedd kedvesen búcsújárásunkat,
Itt elhelyezett ájtatosságunkat.

Egekbe felható szép énekléssel,
Kereszt', lobogókkal, körmenetekkel,
Válunk meg anyai szentképedtől,
Óh tekints le reánk az egekől.

Felajánljuk néked fáradságunkat,
Buzgó szívből nyújtott imádságunkat,
Engedd több évben is itt dicséjünk,
Tarts meg egészségben hazaémünk. Amen.

(XIX. század végi kéziratos énekeskönyvből. A biccenő akrosztikok — ÖKRTS JOSEF — az énekszerző Ökrös József nevét mutatja.)

16. RADNÁRÓL ELBÚCSÚZÓ ÉNEK

Dallama: A fényes nap immár...

Sír a lelkünk, szemeink könnyeznek,
Szűz Szent Anyánk, el kell válni tőled,
Hogyha többet nem jöhetnénk hozzád,
Isten veled radnai Szűzanyánk.

El kell menni, ütött már az óra,
Radnai Szűz tőled búcsúzóra,
Hogyha talán ez lenne utolsó,
Radnai Szűztől elbúcsúzó.

Könnyes szemmel még reád tekintünk,
Kegyes anyánk könyörögj érettünk,
Hogy általad jussunk mennyországba,
Szent Fiadnak színe látására.

Radnai Szűz arra kérünk téged,
Szent áldásoddal bocsáss el minket,
Jobbkarodon kérjed Szent Fiadat,
A mi kegyes Jézus megváltónkat.

Elindulunk Jézus szent nevében,
Szűz Mária kegyes védelmében,
Őrző szent angyalunk legyen velünk,
Hogy a sátány ne árthasson nekünk.

Radnai Szűz téged arra kérünk,
Utainkban légy kegyes vezérünk,
Vezess minket búcsújárásunkban,
Arra kérünk Szűzanyánk, Mária.

Boldogságos Szűzanyánk, Mária,
Kérjed értünk a te szent Fiadat,
Legyen nekünk irgalmas, kegyelmes,
Nyitassa meg számunkra az eget.

Nagy dicsőség legyen az Atyának,
Szentlélekkel, áldott Szent Fiának,
A dicsőtéljes Szentháromságnak,
Tisztelet a szép Szűz Máriának.

Legyen nekünk égi birodalom,
Ezt add meg mindnyájunknak Jézusunk,
Hogy veletek együtt az egekben,
Örvendhessünk mindörökké. Ammen.

(Ifj. Doba Pál XIX. század végi kéziratós énekeskönyvéből.)

17. BÚCSÚZÓ IMA

Isten hozzád, szentséges Szűz Mária, Isten veled Radnának szép csillaga, szomorú szívek vígasztalója, árvák, özvegyek édesanyja. Óh, mily szomorú szívünk, lelkünk, hogy e kedves helyet itt kell hagyni, hol Szűzanyánk annyi századokon át magasztaltatik. Isten veled édes jó Anyánk!

Óh, mily édes volt itt szent képed előtt térdepelnünk, hol édesanyánknak imádkozunk és pártfogásodért hozzád folyamodunk, könyörögve szent áldásodban részesüljünk. Köszönjük édes mennyei jó Anyánk, köszönjük óh boldogságos szép Szűz Mária lelkünket elárasztó nagy szeretetedet, mely harmatként csepegett fájó szívünk sebeire. Óh, mily boldogok vagyunk mi mindnyájan, kik e szent búcsúban résztvehettünk.

Isten veled Szűzanyánk, Isten veled. Fogadd hálaáldozatul forró könnyeinknek záporát, mellyel szent utunkat öntöttük. Jézus, Mária, Szent József, a te szent védelmetek alatt akarunk utazni édes mieinkhez. Részesekért akarunk tenni szent imáinkba, búcsújárásainkba (? sic!). De mielőtt megválnánk csodatévő szent képedtől, megcsókoljuk előtted a földet, mintha szentképedet csókolnánk meg. Édes jó mennyei Anyánk, Isten veled, add ránk szent áldásodat.

Őrizd meg e szent helyet minden szerencsétlenségtől, azon szent atyákkal, kik naponta értünk bemutatják a szentmiséáldozatot édesanyánk csudálatos szent képe előtt, tartsd meg őket egészségben, egykor vezesd őket Jézus szent Fiához az örök boldogságba. Tárd ki anyai karjaidat a mi szentséges atyánk XIII. Leó pápánk felett! Oltalmazd meg őt a mostani veszedelmek között, tartsd meg javunkra, szent egyházunk megmaradására, hogy legyőzhesse ellenségünket.

Végy oltalmazdá mindnyájunkat, édes jó menyeyi Anyánk, Radnának drága szép csillaga, boldogságos szép Szűz Mária, most és halálunk óráján. Jöjj segítségünkre, óh kegyelmes, óh kegyes, óh édes Szűz Mária, nyerd meg nekünk az örök boldogság jutalmát az által, kit te szent Szűz e világra szültél, a mi urunk Jézus Krisztus által és nyerj sok kegyelmet (azoknak), kik még ezután ide zárandokolnak, Radnai szép Szűz Mária!

(XIX. század végi kéziratos énekeskönyvből. XIII. Leó pápa 1878–1903 között állt az egyház élén. E búcsúzó ima nemcsak összefoglalja a radnai zárandokút indítékait, célját és lelki hasznait, hanem szemléletesen bemutatja a búcsúzás hagyományos rítusát, szokását is.)

JEGYZETEK

1. A szakirodalom részletező felsorolása helyett néhány összefoglaló igényű munkát idézek: BÁLINT Sándor: Búcsújáró magyarság. in: *Sacra Hungaria*. Kassa, s.a. 166–181, 20–9–210., SCHRAM Ferenc: Búcsújárás Magyarországon. *Teológia* II. (1968) 94–100., BANGÓ F. Jenő: *The Pilgrimage in Hungary*. UKI Reports about Hungary. Vienna, 1979., BARNÁ Gábor: Zárandoklat szent helyekre. (A keresztény búcsújárás történeti vázlata), *Jászkunság* XXXV. (1989/6.) 22–32., BÁLINT Sándor—BARNÁ Gábor: Búcsújáró magyarok. (Sajtó alatt.)
2. BÁLINT Sándor: A czeszochovai Szűzanya tisztelete hazánkban. in: *Sacra Hungaria*. Kassa, s.a. 36–42., 198., SZILÁRDFY Zoltán: A czeszochowai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon. *Honismeret* 1991/4. 30–32.
3. *Confer*: BÁLINT Sándor—BARNÁ Gábor, i.m. passim
4. További részletezés helyett csak a porciunkulai *toties quoties* búcsúkiáltásra a ferences templomoknál, ill. a skapuláris *bullá sabbathina* kiváltságára utalok. v.ö.: RADÓ, Polycarpus: *Enchiridion Liturgicum*. 2. köt. Romae, 1961. 834–835. további irodalommal.
5. A kármelita rend kunszentmártoni letelepedésére vonatkozóan ld. JÓZSA László itt közölt tanulmányát.
6. V.ö.: 4. jegyzet.
7. BÁLINT Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Hasonmás kiadás. Szolnok, 1991. 164–465.
8. RUDNIKI, Heinz: *Die berühmtesten Wallfahrtsorte der Erde*. Paderborn, 1891. 198–214. Radnáról: 198–206.
9. BALOGH Augustinus Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum ... Agriae*, 1872. 514., MAGYARY Pál: *Máriaradna és a Boldogságos Szent Szűz kegyelmes képének története*. Temesvár, 1902. (A munkát csak BÁLINT Sándor idézeteiből ismerem.) SZABÓ György: *Ferencrendiek a magyar történelemben*. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez. Budapest, 1921. 295. szerint a rendházat 1327-ben Erzsébet királyné alapította. — Kunszentmárton és Lippa 1541-ben szoros kapcsolatba került, amikor Buda török elfoglalása után Izabella királyné a Szent Koronával Kunszentmártonon keresztül utazott a rezidenciául kijelölt Lippára. Az eseményt Kunszentmártonban emléktábla örökíti meg. ld. SZERÉMI György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1979. 328., DÓSA József—SZABÓ Elek: *Kunszentmárton története*. Kunszentmárton, 1936. 15–16.
10. SZABÓ, i.m. 295.
11. BALOGH, i.m. 514.
12. U.o.
13. A bosnyák ferencesek történelmi szerepéhez ld.: P. UNYI Bernardin: *Sokacok — bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*. Budapest, 1947.

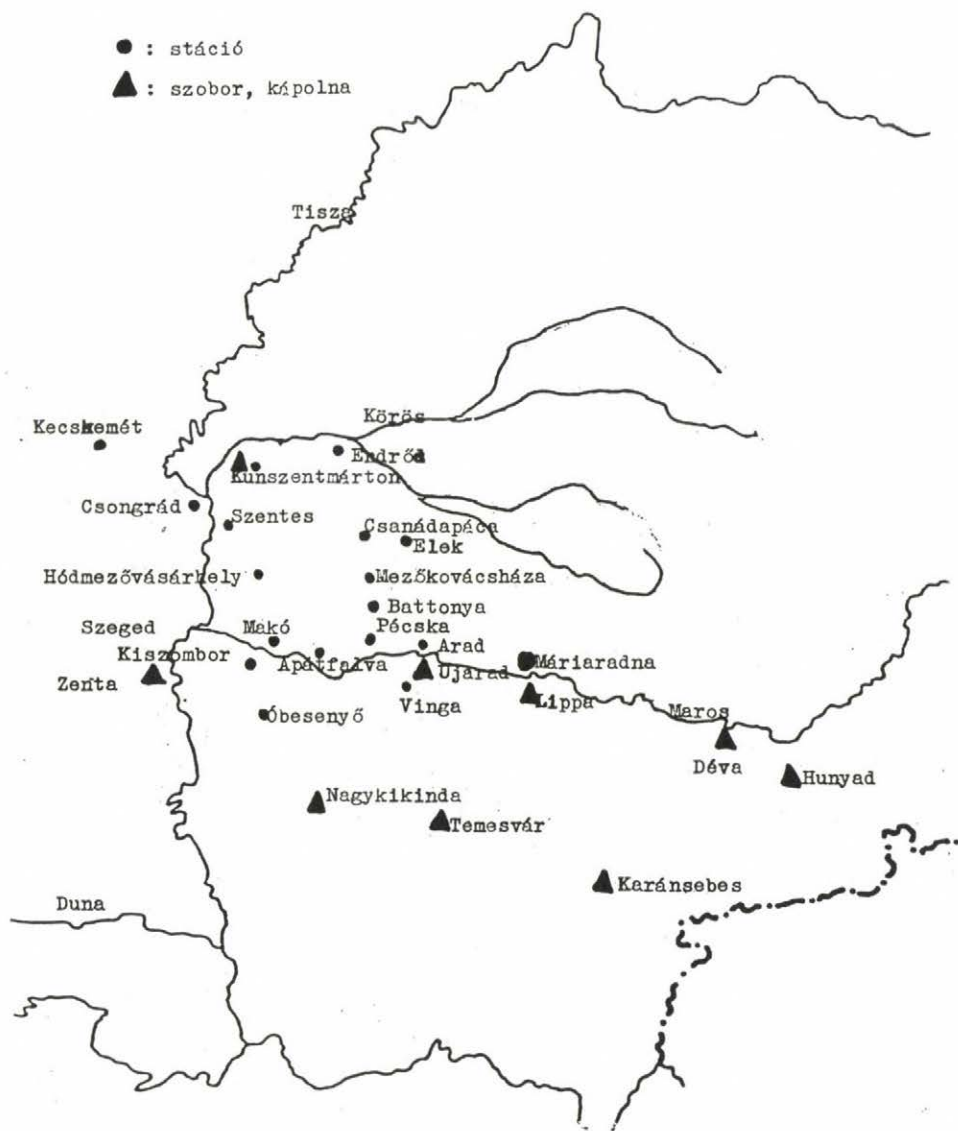
14. EVLIA Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. Budapest, 1985². 40–41.
15. *Nemorosa Opacitas relucens seu Genuina Historica sacratissimae imaginis Beatissimae Virginis Matris Gratorum*. In *Sacra Radnensi Aedicula Fratrum Minorum Observantium S.P. Francisci Provinciae Bosniae Argentinae ...* Budae, 1756., Világos berkes-hegy avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe, mely Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napról napra Isteni Malasztokkal világosodik. Temesvár, 1773. ill. Vác, 1796. — A latin nyelvű kiadást a debreceni Egyetemi Könyvtár példányaként használtam. Kunszentmártonban a magyar nyelvű, bájos fametszetekkel illusztrált több példányban is meglehetett. Ezúton köszönöm Balla Jánosnak, hogy családi örökségként tulajdonában meglévő példányt használatra és másolásra átengedte. Tudomásom van még egy másik példányról is, amely az ősi kunszentmártoni Gulyás-család hagyatékaként Kulik Józsefné tulajdonában őrződött meg.
16. Világos berkes-hegy ... i.m. 101–106.
17. BALOGH, i.m. 515.
18. *Confer*: *Nemorosa Opacitas ...* i.m. 49–143., Világos Berkes-hegy ... i.m. 100–
19. Mária-Radna kegyelemhely rövid története, valamint útmutatás az ott végzendő búcsújárási szertartás és ájtatosságokra. Írta egy áldozópap. Budapest, 1908. 10–11., BALOGH, i.m. 515–516. A kegykép megkoronázásának időpontját BALOGH Agostonnál tévesen olvassuk: 1810. április 18. Elképzelhető, hogy nem korrigált sajtóhibáról van szó, hiszen RUDNAY Sándor 1818–1831 között volt hercegprímás, esztergomi érsek. Id. IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Pécselt, 1864. 29.
20. *Confer*: BALOGH, i.m. 516., JORDÁNSZKY Elek: Magyar Országban s ahhoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem Képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836. 99., Remetei Kőszeghy III. László csanádi püspök volt 1800–1828 között. V.ö.: IX. Pius ... i.m. 94.
21. Mária-Radna ... i.m. 13–14.
22. BÁLINT Sándor: Boldogasszony vendégségében. Budapest, 1944. 50–51.
23. DÓSA—SZABÓ, i.m. 38–
24. Világos Berkes-hegy ... i.m. 114.
25. A Sz. Olvasó és Éneklő Társaság Lajstroma 1851. p. 3. (Kunszentmárton, Plébániai Irattár).
26. DÓSA—SZABÓ, i.m. 248.
28. DÓSA—SZABÓ, i.m. 247–248. A XVIII. század első felében az aradi minoriták gyakran kisegítettek Kunszentmártonban, ahogyan az anyakönyvi bejegyzések mutatják. (ld.: DÓSA—SZABÓ, i.m. 124–126.). Az aradi minoritáknak háza is volt Kunszentmártonban, amely arra utal, hogy kolduló körútjaik során Kunszentmárton egyfajta központi helynek számított. 1762 után, amikor a plébánia kápláni állást kapott, a barátok kisegítésére egyre kevésbé volt szükség. Házukat ezért 1772-ben eladták. ld.: DÓSA—SZABÓ, i.m. 151.
29. DÓSA—SZABÓ, i.m. 227–228. A Fazekas-család a századfordulón többször hagyatkozott a radnai kegyhelyre. Lehetséges, hogy a Fazekas-család radnai ragaszkodása mögött ott húzódtott az a családi hagyomány is, hogy a Radnai 1726-ban csodálatosan meggyógyult Radics István felesége a család egyik öse, Fazekas Sára volt. ld.: DÓSA—SZABÓ, i.m. 121.
30. A Sz. Olvasó ... i.m. 3–
31. BARNA Gábor: Az élő szentolvasó magyarországi elterjedése. Vigilia 51/5. (1986) 354–357. Uo.: A megújuló rózsafüzér. Az Élő Lelki Rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX.–XX. századi népi vallásosságban. (Kézirat, sajtó alatt.)
32. A Sz. Olvasó ... i.m. *passim*
33. Uo. *passim*
34. DÓSA—SZABÓ, i.m. 239.
35. A Sz. Olvasó ... i.m. 1904. december 9. Ifj. Doba Pál jeles énekesember volt Kunszentmártonban, kéziratos énekeskönyve fennmaradt. A stációs képekre adakozók nevét is közli a jegyzőkönyv: 1-re Szabó András családjával 100 kor, 2-re ör. Szabó Imre nejjével 100 kor, 3-ra P. Kovács Gergelyné 100 kor, 4-re Fazekas Pál és családjával 100 kor, 5-re Kiss Péter és neje 100 kor, 6-ra özvegy Benke Györgyné Lázi Ilona 100 kor, 7-re Kiss A. Pál 9 társával 100 kor, 8-ra a buzgó filléres, közadakozása 100 kor, 9-re Szarvák Imre 9 társával 100 kor, 10-re Fazekas Gáspár két társával 100 kor, 11-re Fazekas Imréné Kópó Rozál 100 kor, 12-re Gergulics Lukács 9 társával 100 kor, 13-ra ismét a buzgó nép közadakozása 100 kor, 14-re ismét a buzgó nép közadakozása 100 kor.
36. MAGYARI Márta: Csépa falun kívüli kapcsolatai. in: BARNA Gábor (ed.) Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből. 1. köt. Eger-Szolnok, 1982. 120., BARNA Gábor: Ünnepi szokások és hiedelmek Csépan. in: BARNA Gábor (ed.) Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc

- kirajzás népeletéből. 2. köt. Eger-Szolnok, 1982. 399. Mesterszállás a múlt század végéig Kunszentmárton pusztája volt. Lakói kunszentmártoni családok leszármazottai. Id.: DÓSA—SZABÓ, i.m. 91–101.
37. JÓZSA László: A kunszentmártoni Nagytemplom két évszázada. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. Budapest, 1991. 93–104., amely saját kutatásainak és a régebbi helytörténeti irodalomnak rövid összefoglalása.
38. A Kálvária valószínűleg a XIX. század legelején készült az 1789-ben lebontott Érpárti-kápolna helyén, ahová annak előtte az 1739. évi pestis helyi áldozatait eltemették. DÓSA—SZABÓ, i.m. 237. — Valamilyen, ma már nem tisztázható konfliktus miatt 1840-ben Steinhauser Antal akkori plébános itt, a Kálváriánál vetette el a radnai búcsúsoktól a radnai lobogókat, majd szekérral utánuk küldte. Id.: A Sz. Olvasó ... i.m. 1854. 44.
39. A Hétfájdalmú Szűz tiszteletére 1869-ben lett kész a temetői kápolna, amelynek berendezése a provinciális és a naív művészetnek számos értékes alkotását őrzi. DÓSA—SZABÓ, i.m. 239., Z. (A kápolnáról.) Egri Egyházmegyei Közlöny 1870. II. 172–173.
40. A XVIII. század végétől áll itt kereszt, itt tértek el Veker—Orosháza felé a kunszentmártoni búcsúsok. DÓSA—SZABÓ, i.m. 245.
41. Szűz Mária dicsérete. Azaz: énekes és imádságos könyv a búcsújárók ker. kath. hívek használatára. Öreg MEZEY János volt kun-szent-mártoni kántortól. Főpásztori jóváhagyás mellett imádságokkal bővítve kiadta Szombathy Sándor Kalocsa-főmegyei áldozár. Kalocsán, 1865. (Ismerjük több kiadását: Arad, 1866, 1886, 1895.)
42. A már említett búcsúvezetők, énekes emberek kéziratos könyvei HORPÁCSI Sándor énekesember hagyatékában maradtak meg. Különösen sok ÖKRÖS József és MEZEY János által írott énekszöveget tartalmaznak, amelyeket ismert dallamokra énekeltek.
43. Mária-Radna ... i.m. 20–23.
44. BÁLINT Sándor jóvoltából legjobban a szegediek radnai búcsújárását ismerjük. Id.: BÁLINT Sándor: Radna. in: A szögedi nemzet III. Szeged, 1980. 383–399., hasznos adalékokat szolgáltat még HARANGOZÓ Imre: Radna fényes csillaga. A máriaradnai búcsújárásról és az újkígyósiak radnajárásáról. Újkígyós, 1990.
45. A keresztbúcsúról ld. BÁLINT Sándor: Egy magyar szentember ... Id. 100. ill. *passim*
46. VARGA János: A búcsújárások és magyar népünk. III. Vasárnapi Újság 1872. 367.
47. A kiskunfélegyházi Szentkútról, a mai Petőfiszállásról ld.: (LÁNCZOS Zoltán:) Pálosszentkút története. Kiskunfélegyháza, 1943., Idem: Petőfiszállás és búcsús népszokásai. (Kézirat BÁLINT Sándor hagyatékában), BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet III. i.m. 399–400., BARNA Gábor: Búcsújárók és kegyhelyek Magyarországon. Budapest, 1990. 127–130.
48. E tényről a kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat 1902-es jegyzőkönyve ad hírt. A Sz. Olvasó ... i.m.
49. BARNA Gábor: Magyarok Európa zarándokújtjain. (A római szentévi búcsúk és Magyarország). Kézirat, sajtó alatt.
50. A kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat 1922-ben nem tartott gyűlést, csak 1923. január 8-án. Id.: A Sz. Olvasó ... i.m.
51. Id.: A Sz. Olvasó ... i.m. 1924. május 1.
(Itt jegyzem meg, hogy a tanulmány illusztrációi mind Kunszentmártonból származnak, s a szerző felvételei. A térképeket is a szerző tervezte, rajzolta.)

1. térkép

Mária-Adna XVIII. századi vonzáskörzete a korabeli mirákulumfeljegyzések alapján (1. Pécs, 2. Szabadka, 3. Szeged, 4. Kunszentmárton, 5. Gyula, 6. Gyulavarsánd, 7. Nagyvárad, 8. Borosjenő, 9. Arad, 10. Berzova, 11. /Nagy/szentmiklós, 12. Újarad, 13. Lippa, 14. Kládova, 15. Temesvár, 16. Topaló, 17. Lugos, 18. Nagyszeben; Erdély. Azonosíthatatlan Verlecháza, Negodin.)

2. térkép

A radnai hegyen stációkat, szobrokat és kápolnákat állító települések (1984-es felmérés). ● - stáció, ▲ - szobor, kápolna.

3. térkép
 Szeged, Kunszentmárton, Endrőd és Gyula búcsúsainak útvonala Máriaradnára az I. világháborúig.

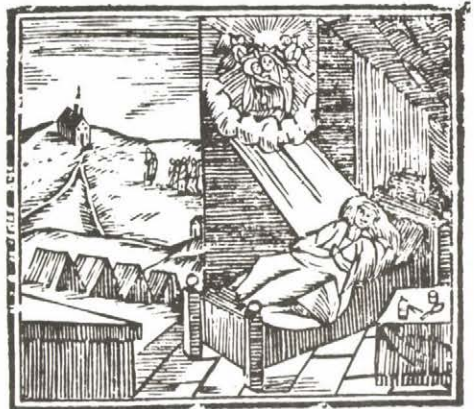
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

ga Szűzhöz fordultak, és leánykájokat annak oltalmába, és hatalmas segédelmébe alázatos szívvel ajánlották, és imé három hónapok, és három hetek után mindeneknek álmélkodására, és a szülőknek megmagyarázhatatlan örömeire a leányzó semmi gyötredést nem szenvedett. Nincsen tudniillik semmiféle nyomorúság, melyet Mária el ne távoztathasson, nincsen semmi inség, mellytől meg ne szabadíthasson. Ezen történetről bizonyosságot tettek a tisztelendő Atya Leopold Piarista, Liss Tamás, Szegedi Polgár, Frontstetter Jakab, ki a tekintetes Harrach Regementjéből Segyógyító hadnagy vala, és az említett leánykának orvoslására választatott. 1751. július 27. napján a szent szűz VIII. században született. Ezen hétszáz huszonhatodik Esztendőben Radnái István Kőműves folyóvíze mellett Kán-Szent Mártoni lakos, olly nehéz nyavalyában

.7. kép

esett, hogy szörnyű kínokat két esztendőig szenvedne egész testében és harmadfél lábokon, avagy mankókkal járni kényszerítetne. Az emberi gondviselés nagy volt ugyan körülötte, de nem lett könnyebbé. Végezetre csudálatosképpen egy éjszaka némelly öregtől megintetett, hogy haszontalan költene gyógyulására, ha csak a boldogságos Szűznek Templomába, melly Napkelet felé vagon, magát nem vitetné, és ott alázatos ajátatossággal a szentséges Szűzet nem kérné, hogy annak megkezdése által egészségét visszanyerné. Felébredvén álmából az említett intést kibeszéllette háznépének és szomszédjainak, szekeret készített, és nem tudván merre induljon, Nádlak felé vette útját, holott és egyéhhűt is kérdezkedett, merre volna a szentséges Szűznek Napkelet felé Temploma, mert azokban az időkben annyira mint a mostaniakban el nem hira-

6. kép

sedett. Feltalálván pediglen aztat, két napokat és éjszakát imádságban, és Máriához emelt szívbeli fohászzkodásokban töltött; azoknak utána harmad' napra kelvén, midőn a' kegyelmes Kép előtszent Mise' szolgáltatnék, jobban lett, sőt egészen meggyógyult. Mankóit a' nyert kegyelemnek, és malasztnak bizonyosságára, és emlékeztére a' Radnai Templomban felfüggesztette, maga pediglen áldván, és magasaltván az Isteni malasztnak Anyját, visszatért lakó helyébe. Méltán mondhatjuk tehát boldog Amadeussal, hogy Mária üdvességet szerez mind a' léleknek és mind a' testeknek, mert adatott neki hatalom mind a' testnek, mind a' léleknek feltámasztására.

IX.

Némelly Eretnék, nevezet szerint Szabó Ferencz, hat hónapok alatt nagy betegségben szenvedt, orvosoltatta ugyan magát,

8. kép

9. kép

1755. évi Januarius 28-án
 az erüest sejtök bejöttel együtt
 elközlöknek egy a képek is szem
 eszen; elmántak tehát iratta
 Kís Fergely Rónár Mártonnal és
 régi dozzfel, együtt Bánkon meve
 afor nagy hó volt és kara kortát
 a jótállattal együtt; nyugtatvánt
 is vortak mindanekrül amint itt
 sémlikarit:

2. Names hán p. Mártonyi Radnai
 Törvényszék végre képviselték 1709
 évi erüest sejtök; 18 fiam erüest
 sejtök; 4. nőf fiam erüest sejtök
 tot. Melynek az egyik neképze
 38 vált is fel; is egy neképze.

Mind ezeknek a fiam erüest,
 nál elközlöknek jót állott
 mindenkör elmoncom.

Az egyik felvétel
 499. 1755.

Chartri Anne Szent. D. D.

10. kép

51.
 Az Olvasó Törvényszék az Olvasó is
 a Radnai Törvényszék 1855. évi felvétel
 és a pénzadatok elvegen ment véghez.

Röviden az a költségosa of. 1855.

4 is del nőf Kés Fergely négy	
Röviden velték nőf Kés Fergely	36. -
Kés Fergelynek a költségosa velték	15.
Kés Fergelynek kiment.	3 45.
Törvényszék Kés Fergely foglalkoz.	5.
Törvényszék a kével velték.	3.
Chartri Anne és a költségosa kiment	2 15.
Kés Fergely velték is a Rész alközlök	
részük köztig lett	1 25.
	<hr/>
	66 25

1855. évi Olvasó Törvényszék Kés Fergely
 velték akkor kével jant - 59 29.

A Radnai költségosa elvegen
 adakoztat a fiam is köztig
 gélül velték a kével - 70 10.

Ed így lett a kével Olvasó Törvényszék 135 39.

Ezen voltunk -
 Kés Fergely mlt
 Kés Fergely mlt
 Kés Fergely mlt
 Kés Fergely mlt

11. kép

Bucsuru Luczoo, Julia

**SZÜZ MÁRIA
DICSÉRETE**

AZAZ :

ÉNEKES ÉS IMÁDSÁGOS KÖNYV

A

BÚCSÚJÁRÓ KER. KATH. HÍVEK

HASZNÁLATÁRA.

ÖREG MEZEY JÁNOS

VOLT KUN-SZENTI-MÁRTONI KÁNTORTÓL.

FŐPÁSZTORI JÓVÁHAGYÁS MELLETT

IMÁDSÁGOKKAL BŐVÍTVE

KIADTA

SZOMBATHY SÁNDOR

KALOCSA-FŐREGYKI ÁLDOZÁR.

*Kun Jánosné
csü-zsuzsa Maria*

KALOCSÁN, 1865.

MALATIN ÉS HOLMEYER ÉRSEKI KÖNYVNYOMDÁSZOVNÁL.

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

Képjegyzék

Barna Gábor: A kunszentmártoniak radnai búcsújárása c. cikkhez

1. kép Virchnossa György megvásárolja a radnai képet. XVIII. századi fametszet a mirákulumos könyvből.
2. kép A törökök felgyújtották a radnai kápolnát. XVIII. századi metszet a mirákulumos könyvből.
3. kép A török lovas katona történetének ábrázolása a XVIII. századi fametszeten a mirákulumos könyvből.
4. kép Brummer Anna Mária álma, s az aradiak fogadalmi zarándoklata XVIII. századi fametszeten a mirákulumos könyvben.
5. kép A megkoronázott és fogadalmi jegyekkel ékesített kegykép.
- 6–7–8. kép Radics István csodás gyógyulásának története a mirákulumos könyvből.
9. kép A Radnai Szűzanya kegyképének gyöngyhímzéses másolata a kunszentmártoni Nagytemplom Szent Ferenc oltárán.
10. kép A Radnai Társaság említése az Élő Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvében.
11. kép A Radnai Társaság és a Rózsafüzér Társulat összevonásának jegyzőkönyvi bejegyzése.
12. kép Mezey János búcsús énekeskönyvének címlapja.
13. kép A Radnai Szűzanya fametszetes ábrázolása (XVIII. század) egy szegedi énekesfüzetben.
14. kép A Radnai Szűzanya ábrázolása egy múlt századi ponyva előzékképén.
15. kép Radnai szentkép, búcsúfifa a századfordulóról.
16. kép Radnai szentkép, búcsúfifa az 1910-es évekből.

GÁBOR BARNA

THE PILGRIMAGE OF THE PEOPLE OF KUNSZENTMÁRTON TO RADNA

In the centuries XVIII–XX one of the most frequented shrine of Hungary was Máriaradna. The origin of this place has been traced back to the middle of the XIV-th century. The forrunner of the monastery of the Franciscan Order was, namely, founded in those days. A Bosnian immigrant, a local inhabitant bought from a wandering Italian picture-dealer a coloured copperplate engraving made in the workshop of the Italian Ramondini illustrating the Holy Virgine of Scapular. He presented that picture to the Franciscan chapel of Radna (see Fig. 1). Miraculous events were experienced at this picture (see Figures 2, 3 and 4). Therefore, the people of mixed nationalities living in the territory of Bánság and the Hungarian population of the south part of the Great Hungarian Plain have visited the shrine from the beginning of the XVIII-th century in big crowds. As a consequence of the pilgrimages the monastery and the church have been enlarged, and the settlement has been extended. The pilgrims visiting the shrine from the different settlements of the country have built there chapels and erected crosses, statues of the saints and stations of the Cross. The population of Kunszentmárton put up in 1904 the inside station-pictures of the Cross within the church, and raised a statue of Saint Rochus in 1906.

One of the first pilgrims from Kunszentmárton, István Radics who was suffering from a serious illness, tried to find healing in that shrine of the Holy Virgine under the influence of a miraculous dream vision. His healing become a starting motivation of the regular pilgrimages of the people of Kunszentmárton.

The pilgrims of Kunszentmárton visited the shrine usually in the time of the pentecostal parish-feast on the route Orosháza—Battonya—Ópálos—Máriaradna. Their luggages were carried by carts when they were walking on that route. Following their leaders of singers and prayers they were singing and praying on the way, and for sleeping they found shelters in private households. Similarly, they were looking for accomodations in private households during their staying in Máriaradna. Besides visiting the shrine and praying on the hill of Radna they visited the town Lippa along the opposite bank of the river, as well as, the market booths of the place of pilgrimage. They often purchased big flocks of long-haired sheepes driven from Transylvania to Radna. Afterwards they were employing shepherds to drive the flocks from the place of the pilgrimage in Kunszentmárton. The songs and prayers of the pilgrimage sung and prayd on the route and in the shrine have been preserved from the end of the past century in manuscripts and printed books (see Figures 12, 13 and 14). Several texts are to be found in the dissertation.

The pilgrims of Kunszentmárton had the occasion in 1851 to learn the adoration and worship of the Living Rosary, too. The records of the established Rosary Association have saved the memory of the Radna Association organizing the pilgrimages to Radna.

Máriaradna has been allotted by the peace-dictate of Trianon to Roumania. Consequently, the inhabitants of the settlements along the rivers Tisza and Kőrös have been deprived of their shrine. Besides the pilgrimages arranged recently sometimes by busses the memory of the famous shrine has been preserved by the presents and by the devotional objects and pictures brought from there chiefly at the end of the former and at the beginning of the present centuries (see Figures 15 and 16). A very valuable and significant memorial of the pilgrimages made by the inhabitants of Kunszentmárton to Máriaradna is the picture on the tabernacle of the Saint of the parish church originating from the XVIII-th century and representing the image of the Holy Virgine of Radna (see Fig. 9).

HORVÁTH TIBOR

METEM ENCIKLOPÉDIA ÉS METEM VÁZLATOK

1. A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNET TEOLÓGIÁJA

Az egyházat egy istenélmény megtapasztalása hozta létre. Története ennek az alapító istenélménynek a története az emberiség történetében. Mivel az istenélmény kettős mozzanata — az emberhez közeledő Isten önközlése (a kinyilatkoztatás) és e felhívást elfogadó ember válasza (a hit) — az emberiség történetében játszódik le, az Egyház története nem választható el az emberiség történetétől. Lényegében nem csak a kinyilatkoztatás, hit és a világtörténet függvénye, de mindhárom elmélyítésének a feltétele is. Ez röviden az egyháztörténet teológiája, mely a mondottak alapján megköveteli az egyháztörténet szoros együttműködését a szociológia, pszichológia, gazdaságtan és a történetírás tudományaival. Jóllehet az egyháztörténet nem azonos az egyetemes történettel, autentikus egyháztörténet mégsem lehetséges a nem egyháztörténészek közreműködése nélkül.

Mindez érvényes a magyar egyház történetére is. A magyar egyház története az Egyház alapító istenélmény története a magyar nyelvközösség történetében, és így elválaszthatatlan a magyarság történetétől. Ugyanakkor a magyar nyelvközösség autentikus története sem teljes a magyar egyház története nélkül.

2. A METEM CÉLJA

A magyar egyháztörténetírás valójában olyan régi, mint a magyar egyháztörténet. Változó mértékben ugyan, de az érdeklődés a magyar egyháztörténet iránt sohasem hiányzott. Mindíg akadtak, akik azon fáradoztak, hogy a magyar egyház történetét átfogóan, vagy egy részében, feltárják. Számos irat és dokumentum került már napvilágra, de még nagyon messze vagyunk attól, hogy forrásainkat kimerítettük volna. A magyar egyház története sok kincset rejt még magában. Gazdagságáról alig van fogalmunk. Itt az idő, hogy leltározzuk és számot vegyünk mindarról az értékről, mely a magyar egyháztörténet leltárában rejlik. E számbavétel megvalósítását tűzte ki céljául a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, röviden METEM.

A cél egy Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia előkészítése, mely távlatot és célt adva összefogja a különböző kutatást és feltárja a magyar egyház történetének szerteágazó témavilágát. Nem lexikonról, hanem enciklopédiáról van szó, mely betűrendben, szisztematikusan tárja fel az egyes témák forrásait, a kutatások

módszerét, eredményét és jelzi a további feladatokat, nemegyszer könyv terjedelmű cikkben.

Az 1989-ben elindított *METEM Vázlatok* rendeltetése a METEM enciklopédia előkészítése. A rendszeresen megjelenő folyóirat lehetővé teszi, hogy a meglévő kéziratok ne heverjenek sokáig olvasatlanul a szerzők és kiadók asztalfiókjában. Közös megvitatás révén a kutatást és érdeklődést ébren tartja. Az egyes szerzők munkáját perspektívába állítja azzal, hogy több különböző nyelvi, nemzetiségű és szellemű beállítottságot, nézetet enged szóhoz megvitatásra. Így remélhető, hogy az Enciklopédiában később megjelenő cikkek igazán akadémiai értékűek lesznek. Az előkészítő munka önmagában is érték. Egyéni kutatásra ösztönöz. Ugyanakkor előmozdítja a közös munkát megalapozva egy jövő magyar egyháztörténeti iskola kialakulását és egy magyar szisztematikus teológia lehetőségét. Mivel a hit múltjának beható és rendszeres feltárása előfeltétele minden szisztematikus teológiának, feltehető, hogy éppen a magyar egyháztörténet behatóbb ismeretének hiánya a magyarázata annak, hogy egy magyar teológia, mint a magyar teremtő hit és elme gyümölcse, igazán sohasem létezett.

A *Vázlatok* tehát a METEM vállalkozás sikeres elindulásának és fennmaradásának kulcsa. A *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, mely 75 év után jutott el a H betűig, a METEM példaképe. A türelem és kitartó munka példája mellett még int a földrajz fontosságára is a történelemben.

3. A METEM NYELVTERÜLETI ÉS FÖLDRAJZI ELHATÁROLÁSA

Egy adott nyelvterület egyháztörténeti enciklopédiája nem tagadja, sőt inkább szolgálja a hit és az Egyház univerzális történetét. Ismertette a hit sokoldalú megnyilvánulását egy nyelvterületen az egyetemes egyháztörténet számára újabb határt nyit meg. Az emberi ész ugyanis, ha nem tud határról és korlátról, a részt univerzálissá teszi. A határ tudatosítása a határ megnyitása.

Ismeretes, hogy a tudományos kutatás egyik feladata a kérdés pontos elhatárolása, az adatok gyűjtése és rendszerezése. Már most a sokoldalú egyháztörténeti témát legésszerűbb földrajzilag rendszerezni. A mai és régi magyarországi és külföldi plébániák sora a METEM-nek egy egyoldalúságtól mentes, tárgyilagos tudományos keretet nyújt, mely ugyanakkor mindenki számára érdekes. Ezzel a kerettel ugyanis nemcsak a történész, de a nagyközönség is azonosítani tudja magát, és kutatásába érdeklődéssel kapcsolódik bele.

A földrajzi elhatárolás különösen alkalmas arra is, hogy a magyar egyházat a második vatikáni zsinat szellemében ökumenikusan mutassa be. A *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció szerint Isten népéhez tartoznak nemcsak a katolikusok és a nem katolikus keresztények, hanem a zsidók, a mohamedánok és más egy Istenben hívők, sőt azok is, akik Istenben nem hisznek, de jó emberként törekednek élni (LG 13–16). Ennek fényében *egy katolikus plébánia leírása nem lehet teljes anélkül, hogy a területén levő nem katolikus templomokon és vallásos intézményen kívül kimerítő ismertetést ne adjon a nem hívő egyházakról is*. Mindez nemcsak földrajzi és történeti valóság, de kegyelem–teológiai igazság is.

A helység földrajzi és történeti ismerete teológiailag is fontos. A hit és teológia szerint a teremtő és megváltó Isten egy és ugyanaz. A világ Krisztusért van teremtve és ezért, bizonyos értelemben, az üdvösség szentsége is. Mint egykor a Názáreti Jézus Názaretbe és Jeruzsálembe, úgy testesül Krisztus titokzatos teste, az Egyház, az egész világba, a tér és idő különböző pontjába, a helyi egyházon, a plébánián keresztül.

Jóllehet nagyon sok plébániáról alig van forrásunk, a METEM mégis számot akar tartani lehetőleg minden magyar plébániát. És ezt teszi nem csak földrajzi, de teológiai

megfontolásból is. Ha a magyar egyház egy helyen plébániát alapított, azt azért tette, mert a helyet fontosnak találta, hogy ott egy hívő közösséget hívjon életbe, és ezzel meg is teremtette a hely fontosságát az Egyház történetében.

A plébánia területén belül a METEM jelezni óhajt minden fontosabb személyt, eseményt, építményt stb., mely az Enciklopédia többi részében külön értekezés tárgya is lesz. Nemcsak a káptalanok, apátságok, monostorok és szerzetesházak, de a nem katolikus templomok, zsinagógák, imaházak, temetők, ideológiai intézmények és egyesületek is, amennyiben a plébánia területén vannak vagy léteznek, mind elengedhetetlen eleme a plébánia történetének.

Igy a METEM egy helység íróját vagy költőjét is jó forrásnak találja az egyháztörténész számára. Gölle plébániatörténete például alig lehet teljes Fekete István tanulmányozása nélkül. Sárszentlőrinc, illetve Felsőrácegres megismerésében Illyés Gyula lehet jó társ. A fügedi plébániához hozzátartozik Vas Gereben és írásai. Találónan állapította meg Illyés Gyula, hogy mozdulatok, szimbólumok „nemcsak falvakként, hanem falurészekként, s ráadásul szinte esztendőnként változnak” (*Puszták népe*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 116). És talán mondhatjuk, az istenfogalmak is. METEM szeretné tanulmányozni azt az istenképet, mely a magyarok világában él. A „názáreti szelíd arca-e” az, vagy „valami szörnyvigyorba torzult kínai bálványé” (*Puszták népe*, p. 120)? A magyar nép hitének története a plébánia népe etnográfiaján keresztül is tükröződik.

A METEM hiszi, hogy a magyar egyháztörténetet csak akkor tudjuk helyesen kiértékelni, ha ismerjük a magyar egyház alapsejtjeinek, a plébániáknak életét, munkáját, történetét. Ezért az Enciklopédia első része betűrendben ismertetni akarja az összes mai és korábbi, magyarországi és külföldi plébániát. A részletes lista feladata éppen az, hogy felhívja a kutatók figyelmét mindazokra a helyekre is, melyekkel a történetírás eddig még nem sokat foglalkozott. Lehetséges, hogy nem egy új forrás kerül majd a felszínre. A METEM ezzel akarja elérni, hogy munkája minden magyarnak szívügye legyen és bárki mondhassa, „az egyháztörténet az én történetem, az én tájamm, az én életem története”.

A METEM már össze is állított egy plébánia listát több ezer helységnévvel. Bár a lista tökéletlen és hibás, mégis ajánlatos közzétenni már most, hogy minél több érdeklődő közreműködésével fokozatosan pontosabb legyen. Ez a METEM *Vázlatok* gyakorlati célja, és efajta egyháztörténeti munka fóruma. Minden javítást szívesen fogadunk. Javítást, hozzászólást kérjük küldjék a METEM-International címére: METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

A METEM *Vázlatok* e kötetében próbaként közzétettük az A-betűvel kezdődő plébániák listáját (lásd 257–260 oldal). Ha ez eredménnyel jár, a többi betű, B-től Zs-ig, követni fogja az első listát.

4. METEM ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI

A METEM Enciklopédiájának témakörét eddig 18 pontban határozta meg.

I. TANULMÁNYOK

1. Plébániák
2. Személyek (egyházi és világi, írók, művészek, tudósok, politikusok, királyok, kormányfők, papok, püspökök, szerzetesek stb.) és családok, akik a magyar egyház életében jelentős szerepet vállaltak.
3. Építmények (templomok, iskolák, kórházak, könyvtárak stb.)
4. Művészeti tárgyak, műemlékek, stb.

5. A magyar egyház szervezete (esperességek, egyházmegyék, káptalanok, zsinatok, stb.)
6. A magyar egyház pasztorális tevékenysége (belföldi és külföldi missziók, igehirdetés és hitoktatás, általános nevelés, liturgia, szentségek kiszolgáltatása, szentmise szertartása, szentelmények, szentek tisztelete, búcsújárás, ünnepek keletkezése és története, vallás és erkölcsi élet, egyházfegyelem és büntetés)
7. A magyar egyház tanító tevékenysége (az egyházi tudományok: aszkétika–misztika, dogmatika — fundamentális és speciális —, egyházjog, egyháztörténet, katekézis, pasztorális, pedagógia etc. története)
8. A magyar egyház lelkisége
9. A magyar egyház politikai, diplomáciai tevékenysége
10. A magyar egyház tudományos tevékenysége
11. A magyar egyház szeretetszolgálat

II. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténészek *Ki kicsoda* listája
2. Események, konferenciák, kongresszusok, stb.
3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések
4. METEM módszertani problémák

III. KRITIKÁK

1. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok
2. METEM tanulmányok

IV. FORRÁSOK

Ajánlatot és mindennemű közreműködést a magyar egyháztörténetet átfogó címszólista összeállításában az Enciklopédia számára kérünk és szívesen veszünk.

METEM KÖNYVEK ÉS METEM VÁZLATOK 1. ÉS 2. SZÁMÁBAN KÖZÖLT TANULMÁNYOK A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA TÉMAKÖREI SZERINT

Az elmúlt három év alatt METEM nem kis eredményt ért el célja megvalósításában. A METEM könyvek és METEM *Vázlatok* négy nagyobb felosztásban eddig mintegy 35 témát érintettek. Íme a jégzék.

I. TANULMÁNYOK

1. PLÉBÁNIA TÖRTÉNETEK

- Dankó László. 1989. „A szarvasi római katolikus plébánia története.” Vázlatok 1: 9–45.
- Farkas Gábor. 1990. A római katolikus egyház története Sümegcsehin. Budapest: METEM Plébániatörténet kiskönyvtár 1.
- Váth János. 1989. „A balatonalmádi római katolikus egyházközség története” Vázlatok. 1: 425–432.

2. SZEMÉLYEK

- Baják László. 1989. „Szerémi György vilásképe” Vázlatok 1: 123–136.
- Pusztaszeri László. 1989. „Scitovszky János hercegprímás politikai portréja.” Vázlatok 1: 137–169.
- Solymos László Szilveszter–Várszegi Imre Asztrik. 1990. Kreuzs Krizosztom (1865–1895). Kelemen Krizosztom (1919–1950). Pannonhalmi Főapátok 1. Budapest: METEM-könyvek 2.
- Szabó Ferenc. 1990. A teológus Pázmány. A Grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében. Róma: METEM-könyvek 1.
- Székely András Bertalan. 1989. „Egy humanista a nyugati végeken. Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében. Vázlatok. 1: 171–176.

3. ÉPÍTMÉNYEK

- Józsa László. 1991. „A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada”. Vázlatok 2: 93–104
- Kovács Imre. 1989. „A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története”. Vázlatok 1: 47–122.

4. MŰVÉSZETI TÁRGYAK

- Bertényi Iván. 1989. „Heraldika és középkori egyháztörténet”. Vázlatok 1: 195–208.
- Azzola, K. Fr. 1991. „Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálin Muzeum zu Esztergom”. Vázlatok 2: 43–50.

5. MAGYAR EGYHÁZ SZERVEZETE

- Udvardy József. 1991. „A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban”. Vázlatok 2: 51–66.
- Udvardy József. 1992. A kalocsai székesfőkáptalan története a középkorban. 1000–1526. Budapest, METEM-könyvek 3.

6. MAGYAR EGYHÁZ PASZTORÁLIS TEVÉKENYSÉGE

7. MAGYAR EGYHÁZ TANÍTÓ TEVÉKENYSÉGE

- Bánk József. 1989. „Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?” Vázlatok 1: 177–194.
- Mészáros István. 1989. „A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése”. Vázlatok 1: 221–256.

8. MAGYAR EGYHÁZ LELKISÉGE

8. 1. A szentségek, a hit, remény és szeretet megélése
8. 2. Erények, hibák
- Rászlay Tibor. 1989. „Az irgalmasság erénye az Árpád-korban”. Vázlatok 1: 257–278.
8. 3. Üldözések
8. 4. Kegyhelyek
- Herein Gyula. 1991. „Budakeszi Makkos Mária története”. Vázlatok 2: 105–112.
8. 5. Vallásos egyesületek
- Bán László. 1991. „Vallásos egyesületek Baja Város XIX. századi társadalmi életében”. Vázlatok 2: 113–116.
8. 6. Szerzetes rendek
- Kovács Imre. 1991. „Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban”. Vázlatok 2: 67–76.
- Uzsoki András. 1991. „A tihanyi Árpádkori remetetelep régészeti kutatása”. Vázlatok 2: 35–42.
8. 7. Szentek tisztelete
- Csordás Eörs. 1989. „Boldogasszony Anyánk, Régi nagy Patrónánk”. Vázlatok 1: 209–219.
8. 8. Isten fogalom

9. MAGYAR EGYHÁZ POLITIKAI, DIPLOMÁCIAI TEVÉKENYSÉGE

- Ardiányi Gábor. 1991. „A magyar királyok apostoli címe”. Vázlatok 2: 77–88.

10. MAGYAR EGYHÁZ TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE

11. MAGYAR EGYHÁZ SZERETET SZOLGÁLATA

II. EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

1. Magyar egyháztörténezszer Ki kicsoda listája
- Szántó Konrád. 1991. „Bogyai Tamás egyháztörténeti munkássága. (A nyolcvanéves kutató ünnepi köszöntése). Vázlatok 2: 7–16.
2. Események, konferenciák, kongresszusok, stb.
3. Általános egyháztörténeti módszertani kérdések
- Adriányi Gábor. 1989. „Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. A plébániatörténetírás követelményei.” Vázlatok 1: 325–335.
4. METEM módszertani problémák
- Somorjai Ádám—Uzsoki András. „A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben”. Vázlatok 1: 279–324.

Uzsoki András. 1989. „A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra.” Vázlatok 1: 357–371.

III. KRITIKÁK

1. Egyháztörténeti könyvek és kiadványok

2. METEM tanulmányok

Bertényi Iván. 1991. „Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához: A magyar királyok apostoli címe.” Vázlatok 2: 89–92.

IV. FORRÁSOK

Dóka Klára. 1991. „Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig)” Vázlatok 2: 217–222.

Gergely Jenő. 1991. „A 'Paritások Bizottság' jegyzőkönyvei (1950. szeptember–október)”. Vázlatok 2: 223–228.

Magyar István Lénárd. 1989. „Az alvinci ferences krónika”. Vázlatok 1: 373–408.

Mészáros István. 1991. „Katolikus oktatási nevelési emlékek a reformkori Zalából. (Részletek Lendvai József emlékirataiból)”. Vázlatok 2: 201–216.

Tóth Endre. 1991. „A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről.” Vázlatok 2: 17–34.

Tüskés Gábor — Knapp Éva. 1989. „A Barokk kori búcsújárás forrásai.” Vázlatok 1: 409–424.

Varga Imre. 1989. „A Canonica Visitatio”. Vázlatok 1: 337–355.

Varga Imre — Reichardt Aba. 1991. „A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban (Michael Nagy: Constrictio ... c. latin munkájának magyar fordítása)”. Vázlatok 2: 117–200.

Listánk kiegészítését minden harmadik kötetben folytatjuk.

TIBOR HORVÁTH

METEM ENCYCLOPEDIA AND METEM VÁZLATOK. ESSAYS IN HUNGARIAN CHURCH HISTORY

METEM—International Society of Toronto for Hungarian Church History has been formed to promote research in Hungarian Church History. The first word METEM is acronym for the Hungarian wording Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. „Society for Encyclopedia of Hungarian Church History”. Its objective is to prepare and publish an Encyclopedia of Church History in Hungary which would list in alphabetical order places, persons, councils, documents, monuments, writings relevant to the one thousand year history of faith in Hungary. It will include book-length monographs as well whenever the subject matter requires an extensive treatment. It is expected that the project will give perspective and purpose to the manifold ongoing research, facilitate the retrieval of the results of past investigation, and point to various areas overlooked thus far.

Membership is open to individuals of all beliefs, cultures, religions, countries who support the purpose of the Society and are dedicated to maintaining high scholarly standards, and able to make a contribution to the realization of METEM objectives.

Research into the history of parishes has preeminence in the project. They are the founding communities of the people of God which in the light of *Lumen gentium* of Vatican II (13–16) include not only Catholics but non-Catholics, Jews, Muslims, theists, and atheists who „moved by grace, strive by their deeds to do His will as it is known to them through the dictates of conscience” (No. 16). Such a history of parishes is something new; it needs, therefore, preliminary reflection, and a search for methods

in the light of modern historiography. A list of the parishes starting with letter „A” in Hungary at the dawn of the 20th century (R), combined with those in Hungary (M) and North America (K) during the second half of the same century is published in this volume for comment and critical assessment. The other Letters could follow.

For the preparation of this project in 1989 a periodical entitled *Vázlatok, Essays in Church History in Hungary* was launched for discussion and critical assessment in preparation for their final incorporation in an encyclopedia. The need of a METEM periodical prior to the publication of the Encyclopedia was recognized shortly after the inception of the project. Manuscripts would have to be kept on the desk for several decades until all the articles requested were available. Being withheld, and without being exposed become outdated and eventually unpublishable.

The aim of the METEM *Vázlatok* is to provide a forum for experts to discuss and express their views on the different topics. By doing this it is expected that the articles prior to their incorporation in the encyclopedia will be scholarly and of high academic standards. Manuscripts are welcome in Hungarian, English, French, German, Spanish, Rumanian, Croatian, Slovak and other Slavic languages. They must be scholarly, well-documented, self-critical and attentive to the hermeneutical influences of one's own tradition. Each essay shall be followed by an English resume.

Essays will be published under 18 main headings. They are listed here with the contributions already made in the first two volumes of *METEM Vázlatok* and by three METEM Books. [(References indicate the page(s) of the English Resume].

I. STUDIES

1. PARISHES

- Danó, László. 1989. „History of the Roman Catholic Parish in Szarvas”. *Vázlatok* 1: 44
- Farkas, Gábor. 1990. History of the Roman Catholic Church in Sümegcsehin. Budapest. METEM Plébániatörténet kiskönyvtár 1. (Hungarian)
- Váth, János. 1989. „History of the Roman Catholic Parish in Balatonalmádi.” *Vázlatok* 1: 432

2. PERSONS

- Baják, László. 1989. „György Szerémi's Worldview.” *Vázlatok* 1: 136
- Pusztaszeri, László. 1989. „Archbishop János Scitovszky's Political Portrait.” *Vázlatok* 1: 168–169
- Solymos, László Szilveszter and Várszegi, Imre Asztrik. 1990. Kruesz, Krizosztom (1865–1895), Kelemen Krizosztom (1919–1950). Benedictine Archbishops of Pannonhalma, Hungary. Budapest: METEM–Books 2 (Hungarian)
- Szabó, Ferenc. 1990. Péter Pázmány (1570–1637) the Theologian and Scholastic Theology in Graz. Roma: METEM–Books 1 (Hungarian)
- Székely, András Bertalan. 1989. „A Humanist on the Western Outskirts. Catholic Aspects of the Lifework of Ágoston Pável (1886–1946).” *Vázlatok* 1: 76

3. BUILDINGS

- Józsa, László. 1991. „Two Centuries of the Church of Kunszentmárton”. *Vázlatok* 2: 93–104
- Kovács, Imre. 1989. „History of the Saint Elizabeth Church in Kecskemét”. *Vázlatok* 1: 120–123

4. ARTS

- Bertényi, Iván. 1989. „Heraldry and Church History in the Middle Ages”. Vázlatok 1: 207–208
- Azzola, K. Fr. 1991. „A Burial-stone Representing the Cross in a Circle at the "Bálint Balassa" Museum in Esztergom”. Vázlatok 2: 43–50

5. ORGANIZATIONS OF THE CHURCH IN HUNGARY

- Udvardy, József. 1991. „The Metropolitan Chapter of Kalocsa”. Vázlatok 2: 51–66
-1992. History of the Metropolitan Chapter of Kalocsa in the Middle Ages 1000–1526. Budapest: METEM–Books 3.

6. PASTORAL ACTIVITY OF THE CHURCH IN HUNGARY

7. TEACHING FUNCTIONS OF THE CHURCH IN HUNGARY

- Bánk, József. 1989. „By Whose Right Do the Professors of the Theological Faculty Lecture?” Vázlatok 1: 173–194
- Mészáros, Iván. 1989. „Historical Survey of the Roman Catholic Education Administration in Hungary”. Vázlatok 1: 254–256

8. THE SPIRITUALITY OF THE CHURCH IN HUNGARY

8. 1. The Sacraments, Faith, Hope and Charity
8. 2. Virtues and Faults
- Rászlay, Tibor. 1989. „The Virtue of Compassion in the Arpadian Age”. Vázlatok 1: 277–278
8. 3. Persecutions
8. 4. Shrines
- Herein, Gyula. 1991. „Records of Makkos Mária at Budakeszi”. Vázlatok 2: 105–112
8. 5. Religious Customs, Religious Ethnography etc.
8. 6. Religious Associations
- Bán, László. 1991. „Religious Associations of Social Life in the City of Baja in the 19th Century”. Vázlatok 2: 113–116
8. 7. Religious Orders and Communities
- Kovács, Imre. 1991. „Data Concerning the Hungarian Premonstratensians' Theological Works in the Middle Ages” Vázlatok 2: 67–76
- Uzsoki, András. 1991. „The Archeological Excavation of an Eremitic Settlement in Tihany of the tiem of Árpád Dynasty”. Vázlatok 2: 35–42
8. 8. Cult of Saints
- Csordás, Eörs. 1989. „Our Ancient Great Patroness”. Vázlatok 1: 209–219
8. 9. Concept of God

9. POLITICAL AND DIPLOMATIC ACTIVITIES OF THE CHURCH IN HUNGARY

- Adriányi, Gábor. 1991. „The Apostolic Title of the Hungarian Kings”. Vázlatok 2: 77–88

10. PROMOTION OF THE SCIENCE AND THE CHURCH IN HUNGARY

11. CHARITIES AND THE CHURCH IN HUNGARY

II. METHODS IN CHURCH HISTORY

1. Who is Who in Hungarian Church History
Szántó, Konrád. 1991. „Tamás Bogyay Work in Church History”. Vázlatok 2: 7–16
2. Events, Conferences, Congresses etc.
3. Methodological Problems in Church History in General
Adriányi, Gábor. 1989. „Current Requirements and Methodology of Ecclesiastic Historiography. Requisites of Parochial Historiography.” Vázlatok 1: 330–335
4. Methodological Problems of METEM
Somorjai, Ádám and Uzsoki, András. „History of the Formation of METEM and its activity in 1988–1989.” Vázlatok 1: 323–324
Uzsoki, András. 1989. „Typographical Preparation of Manuscript and Proof-reading”. Vázlatok 1: 371

III. CRITIQUES

1. Books and Publications in Church History; Reviews and Evaluations
2. METEM Essays and Publications, Reviews and Evaluations
Bertényi, Iván. 1991. „Comment of Gábor Adriányi's Presentation”. Vázlatok 2: 89–92

IV. SOURCES

- Dóka, Klára. 1991. „Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai. (Történeti áttekintés 1950-ig)”. Vázlatok 2: 217–222
- Gergely, Jenő. 1991. „Records of the 'Joint Committee' (September-November)”. Vázlatok 2: 223–228
- Magyar, Iván Lénárd. 1989. „The Franciscan Chronicle of Alvinc and Its sources.” Vázlatok 1: 408
- Mészáros, István. 1991. „Records from Catholic Education and School Systems of Zala in the Reform Age” Vázlatok 2: 201–216
- Tóth, Endre. 1991. „On the Sources of the Pannonian Christianity of the 4th–8th Centuries and their Historical Value” Vázlatok 2: 17–34
- Tüskés, Gábor and Knapp, Éva. 1989. „Sources of the Pilgrimage in the Baroque Age”. Vázlatok 1: 424
- Varga, Imre. 1989. „The Canonical Visitation.” Vázlatok 1: 354–355
- Varga, Imre–Reichardt Aba. 1991. „The Census of the Parishes of the Lower Deanery District of the Main Deanery of the Cathedral of Győr in 1748. An Hungarian Translation of Michael Nagy's Latin Work”. Vázlatok 2: 117–200

METEM „A” BETŰVEL KEZDŐDŐ PLÉBÁNIÁK LISTÁJA

A List of the Parishes Starting with Letter „A” in Hungary at the Dawn of the 20th Century (R), Combined with those in Hungary (M) and in North America (K) During the Second Half of the Same Century

Rövidítések

K	külföld	Abásfalva	R GY
M	jelenlegi Magyarország	Abaújkér	M EG
R	régi (1900 előtti) Magyarország	Abaújszántó	M EG
g. k.	görög katolikus	Abaúj–Szántó	R EP
		Abaújszolnok	M MI
		Abbotsford Sz. László	
		K British Columbia, Canada	
Egyházmegyék		Abda	M GR
BE	Besztercebánya	Abód	M MI
CS	Csanád	Abony	M VA
EG	Eger	Abosfalva	R GY
EP	Eperjes (g. k.)	Abosfalva	R ER
ER	Erdély	Ábrahámfalva	R SP
ES	Esztergom	Ábránka	R MU
GR	Győr	Abrudbánya	R ER
GY	Gyulafehérvár és Fogaras (g. k.)	Abrudbánya	R GY
HA	Hajdúdorog (g. k.)	Ács	M GR
KL	Kalocsa (Bács)	Ácsalag	M GR
KS	Kassa	Ácsteszer	M VS
KZ	Kőrös (g. k.)	Ada	R KL
LU	Lugos (g. k.)	Adács	M EG
MI	Miskolci A. K.	Adámos	R GY
MU	Munkács (g. k.)	Adony	M SE
NA	Nagyvárad (g. k.)	Adorján	R KL
NY	Nyitra	Aga	R CS
PE	Pécs	Agárd	M SE
RO	Rozsnyó	Ágasegyháza	M VC
SA	Szamosújvár (g. k.)	Ágfalva	M GR
SE	Székesfehérvár	Ágostyán	M GR
SP	Szepes	Agyagos	R EP
SZ	Szombathely	Agyagosszergény	M GR
ST	Szatmár	Ajak	M EG
VC	Vác	Ajak	M HA
VR	Várad	Ajka I	M VS
VS	Veszprém	Ajka II	M VS
		Ajka III	Csinger M VS
A, Á		Ajka IV	Tósokberénd M VS
Aba	M SE	Ajka–Ajkarendek	M VS
Abádszalók	M EG	Ajton	R GY
Abafája	R GY	Aka	M VS
Abaliget	M PE	Akna–Rahó	R MU
Ábánd	M VS	Akna–Sugatag	R SA
Abasár	M EG	Akna–Sugatag	R ST

Akna-Szlatina R ST
 Ákos R SA
 Ákosfalva R ER
 Akron, Jézus Szíve
 K Ohio, U.S.A.
 Alamon R GY
 Alap M SE
 Alattgán M EG
 Albaár R ES
 Albany, Sz. Margit K
 Louisiana, U.S.A.
 Albertirsa M VC
 Alcina R GY
 Al-Csernáton R ER
 Alcsútdoboz M SE
 Alderbő M EG
 Algyógy R LU
 Alistál R ES
 Alkenyér R LU
 Allentown, Sz. István
 K. Pennsylvania, U.S.A.
 Almakerék R ER
 Almamellék M PE
 Almás R CS
 Almás R ES
 Almás R RO
 Almás R SA
 Almáskamarás M CS
 Almásneszmény M GR
 Álmosd M HA
 Alparét R SA
 Alpha, Magyarok Nagy-
 asszonya
 K New Jersey, U.S.A.
 Al-Torja R ER
 Al-Torja R GY
 Alvinc R ER
 Alvinc R GY
 Alsó-Árpás R GY
 Alsó-Apsa I R SA
 Alsó-Apsa II R SA
 Alsó-Bágyon R ES
 Alsó-Bán R SA
 Alsó-Beled R SZ
 Alsóberecki M E
 Alsó-Berekszó R SA
 Alsó-Bisztra R MU
 Alsó-Bajom R GY
 Alsó-Boldogasszonyfalva
 R GY
 Alsó-Boneár R LU
 Alsó-Botfalva R ES
 Alsó-Detrehem R GY
 Alsó-Diós R ES
 Alsó-Dombó R ES
 Alsó-Domonya R MU
 Alsó-Farkasdin R LU
 Alsó-Fernezely R SA
 Alsó-Fernezely R ST
 Alsó-Füged R GY
 Alsó-Gád R GY
 Alsó-Gyékenyes R SA
 Alsó-Győröd R ES
 Alsó-Hagymás R SA
 Alsó-Homórd R ST
 Alsó-Hricsó R NY
 Alsó-Ilmlitz R GR
 Alsó-Ilosva R SA
 Alsó-Ipolynék R ES
 Alsó-Jára R ER
 Alsó-Jattó R ES
 Alsó-Kálinfa K MU
 Alsó-Kalocsa R MU
 Alsó-Kapnik R ER
 Alsó-Kápolna R GY
 Alsó-Karaszló R MU
 Alsó-Kasmács R P
 Alsó-Kékes-Nyárló R GY
 Alsó-Kis-Fentős R SA
 Alsó-Köhér R GY
 Alsó-Komána R GY
 Alsó-Korompa R ES
 Alsó-Kőröskény R NY
 Alsó-Kőrösmező R MU
 Alsó-Körtvélyes R KS
 Alsó-Kosály R SA
 Alsó-Kubin R SP
 Alsó-Lapos R SP
 Alsó-Lelóc R NY
 Alsó-Lipnica R SP
 Alsó-Marikova R NY
 Alsó-Mattyasóc R SP
 Alsó-Medves R SZ
 Alsó-Menezéf R KS
 Alsó-Mislye R KS
 Alsómocsolád M PE
 Alsó-Motesic R NY
 Alsó-némedi M VC
 Alsómégy M KL
 Alsó-Neresznice R MU
 Alsó-Nyárasd R ES
 Alsó-Orbó R GY

Alsó-Orechó R NY
Alsó-Oroszfalu R SA
Alsó-Oroszi R GY
Alsóörs M VS
Alsó-Páhok M VS
Alsó-Palojta R ES
Alsópél M ES
Alsó-Piszana R EP
Alsó-Podsága R GY
Alsó-Porumbák R ER
Alsó-Porumbák R GY
Alsó-Pulya R GR
Alsó-Rámóc R GR
Alsó-Récsény R ES
Alsóregmec M MI
Alsó-Remete R MU
Alsó-Répás E EP
Alsó-Ribnic R MU
Alsó-Róna R SA
Alsó-Ruzsbach R SP
Alsóág M SZ
Alsó-Sárad R MU
Alsó-Sebes RS KS
Alsó-Sebes R SA
Alsó-Sócs R SA
Alsó-Szalók R KS
Alsó-Szálláspataka R LU
Alsó-Szelistye R MU
Alsó-Szemeréd R ES
Alsószentiván M SE
Alsószentmárton M PE
Alsó-Szilvagy R SA
Alsó-Szilvás R LU
Alsó-Szolesva R GY
Alsószölnök M SZ
Alsó-Szlovinka R EP
Alsó-Szopor R NA
Alsó-Sztregova R RO
Alsó-Szucs R NY
Alsó-Travoszc R EP
Alsó-Újfalva R SA
Alsó-Várad R ES
Alsó-Várca R SA
Alsó-Venice R GY
Alsó-Verecke R MU
Alsó-Vissó R SA
Alsó-Vist R GY
Alsó-Zsuk R GY
Amác R NA
Anarch M HA
Andocs M VS

Andornaktálya M EG
Andrejova R EP
Anina R CS
Annavölgy M ES
Antalfalva R RO
Antalóc R MU
Apa R SA
Apádia R LU
Apahida R GY
Apaj R ES
Apa-Nagyfalva R ER
Apa-Nagyfalva R SA
Aparhant M PE
Apatelek R NA
Apátfalva M CS
Apátfalva R NY
Apáthi-Keresztúr R NA
Apatin R KL
Apátistvánfalva M SZ
Apátszállás M SE
Apo M EG
Apostag M VC
Arad R CS
Arad R LU
Arad-Szent-Márton R CS
Aracs R CS
Árakolya R SA
Aranyidka R KS
Aranykút R GY
Arany-Mező R SH
Aranyosapát M HA
Aranyos-Gyéres R GY
Aranyos-Lóna R GY
Aranyos-Maróth R ES
Aranyos-Megyes R SA
Aranyos-Szent-Miklós R SA
Aranyosapáti M EG
Aranyos-Polyán R GY
Árdánháza R MU
Ardanóc R ES
Ardány R SA
Argyas R GY
Árkos R GY
Arló M EG
Árok R MU
Árok-szállás R SZ
Ároktő R SZ
Ároktő M EG
Árpádföld M VA
Árpás M GR
Árpástó R SA

Árva-Nagyfalu R SP
Árvaváralja R SP
Áshtabula, Sz. Miklós g.k.
K. Ohio, I.S.A.
Ásotthalom M CS
Assakürt R ES
Asszonyfalva R GY
Asszonynépe R GY
Asszonyvására R VD
Ásvány R ES

Ásványráró M ES
Aszaló M EG
Ászár M GR
Aszód M VA
Aszófő M VS
Aszós R ES
Atkár M EG
Attala M VS
Atya R ER
Avas-Felsőfalu R SA
Avas-Újfalu R SA

LOTZ ANTAL

TÖRTÉNETÍRÓ PAPOK CSANÁD EGYHÁZMEGYÉBEN (ADATTÁR)

1. KASICS KÁROLY (1846-1915)

Forrás: Temesvári Újság 1915. VII. dec. 14. 284. sz.

Az ő nevéhez nem fűződnek zajos külső sikerek. Könyvet egyáltalán nem írt, és kisebb értekezéseinek száma sem volt nagy. Ám az egyházmegye egyházi, vagy gazdasági történetét, a városok történetét-kutatók nem kerülhették meg személyét. - Ugyanis 1869-től 1881-ig ő volt az egyházmegye levéltárosa. A Temesvári levéltár kb. 1720-tól őriz iratanyagot. Ám a törököktől kiürített és mocsarakkal borított, de újból termővé alakítható földekre egyre újabb és újabb telepéseket hoztak. Ezért a középkorban még hét vármegyére terjedő Bánát állandó újjáalkotás, rendezés, plébániák szervezése és fejlesztésével telt. Így az iratanyag is igen bőségesen folyt ide.

Kasics többször is nekifogott, hogy elrendezze ezen anyagot. Nincs benne egy jegyzőkönyv vagy hivatalos okirat, akár házasságügyi, akár anyagi vonatkozású, amit többször is el ne olvasott volna. Mindegyiken látszik az ő ceruzás jegyzete. Rávezette mindegyik levélre a tárgy lényegét és dátumát. Sőt hozzáírta, hogy hasonló téma még milyen iktatószámokon található. Utána egybe is rakta témakörök szerint, végül kötetekbe, fóliánsokba foglalta, amire az egyházmegyei kormányzatnak együttesen szüksége van. Amikor már több ilyen kötet is együtt volt — akkor következett a gondos lapszámolás és a tartalmi index elkészítése. Mivel — (Juhász Kálmán közölte) — a 25 métert is meghaladta az így elkészített kötetsorok hossza, elgondolkodtató, hogy mekkora vasakat kellett e munkához, és hogy nagy hozzáértés és ügyszeretet vezetett; Pacha Ágoston szerint a már elkészített köteteket is újból elővette, a szakadásokat beragasztotta, vasalója is volt, amivel a ráncokat kisímtotta.

1890-ben, amikor Kasics már kilencedik éve plébános volt Nagyőszön, a levéltár szűknek bizonyult. Dessewffy Sándor püspök átalakításokat végeztetett a püspöki palotán és a levéltárat is több, nagyobb helyiségbe telepítette. E munkára beidéztek Kasicsot, akinek helyére négy évi tartamra adminisztrátort küldtek falujába, hogy a lelki ellátással ne is legyen gondja. Az új átszámolásnak régi szeretettel, de ifjú tüzzel látott neki. Ekkor történt a káptalani levéltár rendezése is.

Egy ideig u.i. káptalanunk a török idők után újból végzett hiteles helyi funkciókat. Nemcsak jegyzőkönyveik és protokollumaik voltak, hanem a „Regnikollaris” matrikuláik is. Ezeket is a tudományos kutatás részére kezelhető indexekkel látta el.

Elég „útvesztő kérdésnek” nevezik a csanádi püspökök hiteles névsorának elkészítését. Ő az 1870-es években igen sokat kutatott, és jegyzetel e körül is, és

értékes adatait az utána következő sematizmusok fel is használták. — Még két vonalon dolgozott: egyik, hogy megmentette az enyészettől az 1716-tól 77-ig, tehát az ő ideje előtt 100 évvel működött jezsuita temesvári rendház naplóit. Két kötetbe rendezte. Ez a Délvidék történetéhez sok beces adatot tartalmaz. A másik, hogy a genealogiai indexeket is készítette, mert sok családkutató már akkor is kereste, hogy milyen német vidékekről népesítették be a Bánátot? — Nemcsak az itt tárgyalandó paptörténések, hanem mások is: Baróti, Borovszky, Berkeszi és a németül értekező Millecker is fordultak hozzá felvilágosításért, és vették át adatait.

Mint embert is nagyon érdekelt egyházmegyéje. Ő ápolta súlyos betegségében Bonnaz püspököt, sőt 1894-ben egy lábtörést szenvedett Dessewffy is. Amikor ő lett súlyos beteg, mindig azt mondogatta „Omnipotens Deus”. Életének java az utókornak való feldolgozásban telt el, ezért meg is illik őriznünk emlékét.

2. VARGA FERENC (1837. jan. 28–1906. dec. 5)

Forrás: Szegedi napilapok 1905 évf-a.

Csanád-egyházmegyei sematizmusok

Historia Domus: Szeged–Rókusi plébánia

Jászai Géza feljegyzései

Életrajzi adatok: Szegeden született. Már temesvári kispapként is volt Szegeden hitoktató (1857), majd a szentelési korhatár elérése előtt, mint sokan mások abban az időben, püspökségi „tollnok”. 1859-ben pappá szentelvéen káplánkodott Szentannán, Újaradon, Bogároson, Kisteleken. Plébános 1865: Gyorok, 1879: Csóka, 1880: Kisteleken. E minőségében nevezték ki kazári apátnak, majd a nyugdíjasotthon felügyelőjének. 1893-ban lett Szeged–Belvároson plébános, s ott is halt meg 1906. december 5-én. Díszsírhelyet kapott a Belvárosi temetőben, mely a mai napig szépen gondozott.

Munkálkodása különösen is szülővárosa történetéhez csatlakozott. — Minden művét előbb apróbb cikkekben is leírta, sőt a neve utolsó betűiről (?) — „-c” jelzettel újságokban is publikálta.

1877-ben adta ki Szeged város története c. művét. Még a három kötetes Reizner-féle monográfia is többször átvette megállapításait, amiket a legmodernebb várostörténet sem vont kétségbe. Kevésbé idézik, jól lehet talán több érdekes és eredeti megállapítást tartalmaz a másik könyve: II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden.

Az egyházmegye vagy annak részei nem szerepeltek terveiben. Sajnos kéziratai akkor kallódtak el, amikor 1928-ban a mai Dóm tér kialakításakor a régi „Palánki” parókiát lebontották, és a Belvárosi plébánia egy tágas bérházban kapott elhelyezést.

3. RÓZSA FERENC (1838. febr. 13. – 1893)

Forrás: Szegedi napilapok 1885 és 1893 évfolyamai.

Sematizmusok

Jászai G.: A Szegedi Szent Rókushoz címzett plébánia és templom története 1905–61-es köv. oldalak.

Élete: Szegeden született és 1861-ben szentelték papp. —Káplán: Perjámos, Lovrin, Bogáros, Csák, Temesvár–József Város. 1868-tól Szegeden katechéta. — Plébános 1877-től Szeged–Rókuson, ahonnan 1886-ban került a Palánk-nak hívott Belvárosba. Egyúttal kerületi esperes. Korban fiatalabb volt az előbb említett Vargánál, de előbb lett Belvároson plébános. Cikkei részben gazdasági, részben gazdaságtörténeti jellegűek. Kézirati hagyatékát utóda, Varga átvette és részben fel is dolgozta.

Foglalkozott egyik — máskülönben csak rövid ideig lakott kápláni állomáshelye — Német–Czernya történetével is. E német nyelvű följegyzéseit az ottani plébánia levéltárába elhelyezte. — Állítólag a mostanában megjelenő Heimatsbuch-sorozatokban meg fog jelenni.

Egykorú portré-festménye a Szeged–Rókus plébánia galériájában látható, fróttollal kezében.

4. SZABÓ FERENC (1843. nov. 12. – 1905. ápr. 19.)

Forrás: Életrajzi Lexikon, Szinnyei. — Vasárnapi Újság 1915. Becskerek és vidéke c. időszaki lap.

Sematizmusok.

Nagybecskereken született, épp akkor, amikor a két nagy: Ortway és Szentkláray. Kortársai hatottak rá, de egy kissé másik vonalon. Az ő szorgalma inkább a gyűjtés, fordítás, szervezés volt, mint az adatok összeírása, oklevelek kutatása. Káplánkodott Zichyfalván, Újmoldván, Nagybecskereken és Makón. Plébános Buziásfürdön, Lázárföldén (1873-tól), majd 1878-97 között Németeleméren. Főbb életműveit itt írta. Szülővárosa 1897-ben hívta meg plébánosnak, de Nagybecskereken inkább már a kitüntetések várták, mint a munka. Volt kerületi esperes, bizerei c. apát, parlamenti tag, Ferenc József lovagrend i.o. kitüntetéssel.

Két nagy könyvsorozatot szerkesztett. Egy népszerűt és egy tudományos igényűt. Az első a „Nemzetiségi ismertető könyvtár”, a másik „Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár”.

Az utóbbiból ő fordította a 9 nagy, lexikon-vastagságú kötetes Holzwarth–Weiss-féle Világtörténetet. A sorozat XI. és XII. kötetét ő maga írta Európa története 1789–1815-ig címen, majd a XIII–XVIII köteteket „A legújabb kor története 1815–85-ig” öt kötetben.

Nívós írókat nyert meg a többi kötet számára is! Lázár Gyula írta a XXI-et (Törökország történelme) és a XLII–XLVI-at (Anglia). A tudós erdélyi pap Király Pál írta az XLVII–XLVIII-at Dáciáról, XLIX-et Pannóniáról. Wertner Mór még ennél is többet írt XXVIII: A középkori délszláv uralkodók genealógiája, az LI-et: Az Árpád-nemzetségről, az LII-t és LIII-at Magyar nemzetségek a 13. sz-ig címen, és a LV-t IV. Béláról. — Beszállt a munkába a temesvári tudós piarista Czirbusz Géza is, aki LXIII-tól LXVI kötetet írta: Egyetemes Földrajzot.

Nem vádolható, hogy az egyházi tudományosságot eközben elhanyagolta volna, mert a XXVII. kötet témája a szentéletű Skanderbég, íratta Paganol-el, a XXXVIII. Asszírnia és Babilónia a legújabb fölfedezések után, fordította Kaulentól és a LXVII–LXX, utolsó négy kötet a Szentírás és a legújabb fölfedezések Palesztinában és Egyiptomban, a világhírű Vigouroux-tól, lefordítva.

A Kenyeres Ágnes-féle Életrajzi Lexikon (II. köt. 677.o.) szerint ő írta volna meg az Orosz birodalom történetét is. Ez szerepel a nagyobb sorozat XXIX–XXXII. köteteként, de ő csak mint szerkesztő — a szerző itt Lázár Gyula.

Talán vitatható a mai lexikonok azon állítása is, hogy „népies, vulgáris” szerző volt. Az a stílus, ahogy ő írt, az ő korában divat volt. Acsádi, Marczalli, Szilágyi — a „millenáris” magyar történelem szerzői ugyanígy írtak, sőt az „Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen” több, mint 20 kötetének írói is. Sem lábjegyzetek, sem hivatkozások ezeknél nem bontották meg az elbeszélés menetét, hanem az egyes fejezetek, sőt néha csak a kötetek végén volt jegyzet-apparátus és szakirodalom. Ez így olvasmányosabbá tette a munkát, mint a sok lábjegyzet.

5. OLTVÁNYI PÁL (1825. jún. 28–1909)

Forrás: Sematizmusok

Az Ótott és Oltványi család emlékei és iratanyaga, kézirat. Szegedi hírlapok az egyes könyvei és vitairatai, vagy emlékbeszédei alkalmából.

A családkutatónak ugyancsak vigyáznia kell a híres Szeged–alsóvárosi Oltványiakkal! Mert az adatok szerint e család nemzedékei négy papot is adtak a csanádi egyházmegyének. Nem tévesztendő össze nagybátyjával, O. Istvánval, aki 1787–1869 között élt, temesvári nagyprépostként halt meg, a káptalan helynökeként a püspökök távollétében vezette az egyházmegyét — sokat tett az Alsóváros fejlesztésére, a ferencesek és iskolanővérek oktatás-ügyére és végül kriptát épített családjának a régi (ma már felszámolt) Mátyás-téri temetőben. — Élete futásáról és a többi olyan csanádi megyés papról, akinek bármi rövid köze is volt a mai Csonkamagyarországhoz: e sorok írója külön is kéziratban anyagot őriz, csanádi onomasztikon számára.

Még szerzőnk előtt élt egy másik rokona, O. Gáspár is, aki 1844-től 1905-ig élt. A sematizmusok két jellegzetességet őriztek meg róla. Egyik irodalmi adottsága, országos Calderon-versenyt nyert meg, a másik hogy folyton betegeskedett. Távoli gyógyhelyeken tartózkodott. Végül csanádapácai plébánosként ment nyugdíjba.

Hogy O. Pállal rokon volt, azt az is igazolja, hogy amikor bekerült Pál Szegedre, mint a leányiskolák felügyelője, még egy ideig fenntartotta a földéaki parókiáját. Ezalatt nagybátyját kérte oda, hogy őt helyettesítse. — Viszont létezett egy másik Pál is, akit a révi névtárak II. Pálnak írta. Ő már fiatalabb volt szerzőnkénél, 1859. jún. 28-án született, 81-ben ordinálták. 1888-ban Kisjenőn volt plébános. 1905-ben már nem élt.

Tudunk még egy író Oltványiról, aki azonban talán nem volt papi személy. Oltványi Ottó, munkája pedig a címkatalógus szerint „Oltványi Pál prépostnak a Szeged–Alsóvárosi tanyai iskolák javára tett jubiláris alapítványa” címen, 1907-ben, 60 oldalas emlékezés.

Visszatérve tehát az író Oltványira, adatait nézzük! Szeged–Alsóvároson született, Temesvárott szentelték pappá 1846-ban. Káptalani jegyző, makói káptalankodás után már 1849-ben püspöki titkár, 1852-től irodaigazgató. 1854-ben plébános Földeákon, kerületi jegyző. 1858: Házasságügyi jegyző. 1862: IX. Pius kamarássá nevezi ki, püspöke meg Csuti Szt Euszták-prépostnak. Idővel még tagja lett a Ferenc József lovagrend I. oszt.-nak, Jeruzsálemi Szt Sir-lovagrendnek, végül pápai kamarás. 1891-től nyugdíjasként élt Szegeden, ahol még 1898-ban vaskoronarenddel is kitüntették.

E kitüntetések egyfelől éppen szakirodalmi munkásságának szóltak, másfelől pedig bőkezű alapítványainak.

Művei:

A.) Hitbuzgalmiak:

1. Egyházi beszéd a földéaki apácázarda és iskola beszentelése alkalmával. 1881.
2. Emlékbeszéd, melyet Kréminger Antal temetésére mondott. 1885.
3. Mennysországi királynéja – májusi elmékedések. Pest. 1857.

B.) Irodalmi és alkalmi jellegűek:

4. A fenyőfa, mint karácsonfa. 1886
5. Játék- és szavaltványok tanulók számára. 1885
6. Tátrafüredi emlék. 1901.

C.) *Jogi és közgazdasági, igazgatási jellegűek:*

7. A privilégium fori és az új polgári- és büntetőjogi kódex. Temesvár. 1854.
8. Vegyesházasságok és új polgári törvénykönyv. 1854.
9. Tájékoztató az új kereseti jövedelemadóról. 1876.
10. Tájékoztató az egyenesadóról. 1877.
11. Tájékoztató a bélyegilletékről. 1881.
12. Javaslat az alsóklérus párbér és kongrua rendezése ügyében. 1885.
13. Tájékoztató az alapítványi pénztárakról. 1887.

D.) *Történelmi jellegű feldolgozások és kutatások:*

14. A Catholica egyház és a parlament Magyarhonban. 1871.
15. A Csanádi püspöki megye birtokviszonyainak története. 1867.
16. Földeák község története. 1883.
17. A jeruzsálemi Szentsír-Lovagrend rövid története. 1882.
18. A népoktatási ügy története a múlt és a jelenidőben. 1884.
19. Szeged, a nagy katolikus város egyik nyílt sebe. 1885.
20. A szegedi plébánia és a t. piarista atyák. 1886.
21. Szegedi különlegességek — válaszul. 1886.

A 7-s sk. Temesvárott, a 3-s Pesten jelent meg, a többi valamennyi Szegeden.

Nemcsak kutatott, de polemizált is a 20 és 21-ben, a piarista házfőnökkel, Papp Jánossal. Utóbbi emlékkönyvet szerkesztett a kegyes tanítórend 150 éves szegedi múltjáról, amelyben Kőszegi Lászlót a XIX. sz. elején, meg egy másik csanádi püspököt, Nádasdy Lászlót a XVIII. sz. elején különféle vádakkal illette. Oltványi éles logikával védte meg a két mecénás püspököt.

Szerzőnkél — éppúgy, mint a következő többinél is — részletesen áttanulmányoztatott a Budapesten lévő Országos Széchényi Könyvtárnak, valamint a Szegedi Somogyi Könyvtárnak kartoték katalógusa. Nem csupán a szerzők nevei szerint, de minden olyan témánál is, ahol tájegységek szerepelnek, és a szerző esetleg csak TÁRSSZERZŐ volt valamely nagyobb munkában! Ez fontos, mert több ilyen vállalkozás is akadt a XIX. sz. végén.

A következő címszavakat kellett ehhez áttanulmányozni: Békés-megye, Csanád, Csongrád, Keve Krasso-Szőrény, Temes, Torontál és Zaránd — utóbbi később Aradba olvadt.

6. KOVÁTS SÁNDOR (1865. ápr. 3. — 1922)

Forrás: Historia Domus, Apátfalva

Havi Közlöny száma 1893–1913. között.

Szent István Társulat jegyzőkönyvei (Kükedy József kutatónak köszönhető, hogy személyére nézve kimásolta az adatokat).

Pankotán született és 1888-ban szentelték pappá. Két évig Lippán káplánkodott, majd behívták a temesvári Szent Imre püspöki kollégium prefektusának; közben előadott a papneveldeben is, filozófiát, dogmatikát, sőt 1894-től ő lett a Szeminárium prefektusa. Hittanár–vizsgáztató, szegények ügyvédje, 1900-tól morális-tanár és eközben a Szentszék bírója. 1908-ban Apátfalván lett plébános. 1911-től a Kat. Autonómia-bizottság egyik tagja. — 1916-ban lenyugdíjazták, hazament rokonságához Pankotára,

ahol a legnagyobb elhagyatottságban halt meg, amikor rokonai Trianon után elszegényedtek.

Tudományos működése többvonalú, színes és egyideig szinte tündöklő volt. Fő műve az 1908-ban kiadott „A csanádi papnevelde története”. Alkalom erre az alkotásra az volt, hogy a Kőszeghy püspöktől — 1808-ban létesített szeminárium — 100 évét ünnepelte. Kováts azonban visszatekintett a középkori papképzésre is, sőt azon időszakra, amikor a Temesvári Központ katonai határőrvidéknek számított, a püspökei Hansburg parancsra nem a magyar püspöki kar tagjai, hanem egymásutánban osztrák nemesek voltak, akik fölött a Bécsi érsek — gyakorlatilag sokszor a Katonai Tanács — uralkodott. Ekkor toborozták a telepeseket Nyugat-Európából a Marostól délre fekvő részekre. Ekkor toboroztak németajkú papokat is, és elég sikertelenül, de növendékeket is. Ezeket hol Nagyszombatban, hol Egerben, hol Zágábban próbálták kiképezni. — Részletes statisztikai táblázatokat is közölt a szeminárium tanárainak sorrendjéről, továbbá a növendékek fegyelmi és lelki szabályairól.

Tagja volt az 1900-as évektől többször összeülő Szentírás-fordító bizottságnak, néha 1-1 mondatot hónapokon át is tárgyaltak. Amit 1920-as évek végén Székely Istvánék elértek, a Káldy-Tárkányi szöveg korszerűsítését, azon egy 20 évi — nemzedéknyi — munka nyoma rajta volt.

1900-ban átvette a nagyhírű és nagymúltú folyóirat, a Havi Közlöny szerkesztését is Tokody Ödöntől. E művét akkor is folytatta, amikor már nem volt szemináriumi tanár, hanem csak Apátfalván plébános. (Itt említhetjük meg, hogy vigyázni kell az elírásokra! Mivel Nagymagyarországon több Apátfalva is létezett, akkori szabály volt, hogy megkülönböztetésül CSANÁDAPÁTFALVÁNAK hívták, a község bélyegzőjén is az állt, hol egy, hol kettő szóban írva. De ez tévedésre adott okot, pl. a sajtó sokszor csanádapácai plébánosnak mondja. Ott egy másik, szintén professzorból lett nagytudományú plébános volt, Sulyok István. De a kettő egész más irányú pap volt, és a két falu is távol esik egymástól!)

Sajnos életét egy nagy lelki törés bontotta meg. Amikor Bita Dezső után a fundamentális-katedrára pályázatot hírdettek, a Pázmány Péter Tud. Egyetem első helyen őt jelölte, 1904-5-ben. Ám mégis Zubriczky Aladár lett a professzor Pesten. Ez ellen a csanádi papság a Havi Közlöny-ben tiltakozott, természetesen minden eredmény nélkül. Kováts előbb letargiába, majd később súlyos dipszomániába esett. Ezért kísérelték meg inkább parókiára tenni, majd mivel a remélt javulás ott sem következett be, nyugdíjazták.

A folyóirat mégis életképes volt, mert közben Temesvárott már közben bontogatta szárnyait a későbbi egri érsek, Czapik Gyula. Ő nemcsak átvette, de a szó szoros értelmében át is mentette a lapot — a trianoni békekötés utáni országos lappá téve, Pest-i szerkesztőséggel, Egyházi Lapok címmel.

7. JÁSZAI GÉZA (1857. okt. 23 – 1914. jún. 7)

Forrás: Szeged-Belvárosi és Rókusi História Domus

Saját könyve: A Szegedi Szent Rókushoz címzett plébánia és templom története, Szeged, 1905.

Püspöki Levéltár, Szeged. Benne elkülönítve Glattfelder alkalmi díszbeszédei, így Jászai temetési beszéde is.

Szegeden született. 1880-ban szentelték pappá. Káplán volt Alsóeleméren, Makón, Szeged-Belvároson. 1893-tól Rókuson plébános. Öt évre rá a Szegedi kerület esperese. 1900-tól Bodrogmonostor-apáti címet kapott. 1907-től haláláig Szeged-Belváros, akkor még régi nevén „Palánk” plébánosa. A király 1911-ben Sebeniko-i címzetes püspöki rangot adott nek.

Alig volt év, hogy valami előlépést ne kapott volna iskola-ügyek felügyeletében, vagy intézésében. Élénk társadalmi életet élt, a liberális városatyákkal szemben nagy tapintattal, de határozottan küzdött a Fogadalmi Templom megvalósításáért, amelyet a város folyton halasztott, jóllehet már 1879-től évtizedek múltak el. Az ő elgondolását Glattfelder püspök is magáévá tette: Az új templomnak nem kell egy különálló templomnak lennie, hanem legyen a belvárosi lebontásra javasolt, dűledező Szent Demeter plébánia fizikai helyén és jogi státusában. Az alapkövételét és az első falak 8 m-ig való felhúzását még megérte, a kriptá is kész lett — de hirtelen betegsége miatt ő lett annak első lakója. Még 54 éves sem volt.

Ő indítványozta súlyos betegen, hogy fiatal és tetterős rókusi utódja legyen a belvárosi utódja is, Várhelyi József. Ambár az ő építését még az I. világháború szakította meg, de a tornyok felépítését még megérte.

Könyve alapján igen komoly historikus adottságú tudós is lehetett volna. Szeged városi levéltárának minden számláját átböngészte visszamenőleg a török időkig, hátha bármi csekély adatot talál a rókusi városrész hitéletéről. Példának lehet ma is oktatni, hogyan kell korszerű plébániatörténetet szerkeszteni. A templom, a temető, az egyletek, az iskolák, a kórházak, a káplnák és az előd-plébánosok és káplánok mind tömören ábrázolva, alapos lábjegyzetekkel feldolgoztattak. Munkájának értékét növeli, hogy az akkor még gyerekcipőben járó fényképészetet is felhasználta, továbbá, hogy olyan templom történetével foglalkozott, amelynek helyén megelőzőleg két másik templom állt már.

8. ORTVAY TIVADAR (1843. nov. 18 – 1916. júl. 8)

Forrás: Szent István Akadémia emlékbeszédei, Márki Sándor (1–6)

Történelmi Szemle 1916. évf. 540. old., A.D. Emlékezése.

Püspöki Kézirattár, Szeged, káptalani jegyzőkönyvi piszkozat.

Családi eredeti neve Orthmayer volt, és a Krassó-Szörény-Vármegyei Csiklóbányán született. Édesapja bányaigazgató volt, családjá Boksánbányából származott. Nagy- és dédapja is mind a bányák szakemberei voltak. Édesanyja Jendrassik Emília a kamikbányai főmérnök leánya csak törte a magyart. Ortvay így a magyar nyelvet, amelyen később olyan sok munkát alkotott, csak 10 éves kora után a nagyváradi premontrai gimnáziumban sajátította el, ahol 8 évig tanult. Pappá szentelték Temesvárott 1866-ban. Káplánkodott Nagyikindán, Oraviczábányán, Fehértemplomban. Mivel már ekkor is írt tudományos cikkeket, 1870-ben püspöke Lugosra helyezte gimnáziumi tanárnak. Kettő évre, 1872–74 között tanulmányi szabadságot kapott és laureát szerzett Pesten. A méltatott „Történelmi Adattár”-t barátjával, Szentklárayval 1873-tól adták ki. Juhász Kálmán szerint a folyóiratot ők ketten nemcsak szerkesztették, de minden számukat szinte csak ketten is írták. Már 1869-ben kialakult az a tervük, amely még 120 évvel később sincs egészen befejezve. (Az egyházmegye plébániáinak története.) Mivel ők is látták, hogy túl nagy fába vágják még a fejszét, sőt lehetetlenbe is — hiszen még nem jött el XIII. Leó ideje, hogy a Vatikán levéltárát tanulmányozhassa valaki. Ezért az I. számuk 6. old-n közölt terv szerint megelégedtek annyival, hogy majdani történészek számára egybegyűjtsék és nyilvánosságra hozzák azon adatokat, amiket tudnak.

„Magyar egyházmegyéinknek monográfiai, történetírásunk tudományművészetének e műanyagai nélkül minden jóakat mellett is alig fog találkozni valaki, ki a magyar katolicizmus ezredéves epocháját a törtéteknek nemcsak kauzálnexusa, hanem a történet-események filizófiája, erkölcsi, sőt természettörvényeinek evolúciója szerint megírva, egy kat. történetirodalmi aere perenniust alkotni képes lehessen.” (u.o.)

1875-ben Ortway a pozsonyi Akadémián lett tanár, és egyben múzeumőr is. Innen adódik, hogy egyházmegyéje múltján kívül az országnak éppen másik sarkán lévő területéről is kutatta. Állami részről azzal honorálták munkáját, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. Püspöke viszont Szentszéki bírónak nevezte ki, 1892-ben a pápával kamarásnak nevezte ki, a király által pedig Csanádi (Szent György) apátnak. 1906-ban vonult nyugalomba.

Ezzel csakis a tanári és múzeumőri állásáról mondott le, de nem a tudományos terveiről. Még halála előtt is dolgozott, sőt a római archeológia nagy magyar szakértőjéről írt nekrológot a Történeti Értesítő-be, amikor egészen hirtelen agygyörcs fogta el. A folyóirat leköszölte az általa írt méltatást Téglás Gáborról — és rögtön utána már az óra la írt nekrológot helyezték el.

Néhány szemelvény a kortárs kommentárokból: Pesthy Frigyes: Ortway a legfárasztóbb munkától sem riadt vissza. A Csanád történetéről írt dolgozatában 2–3 sornyi szöveg alatt egész lapokat töltenek be az idézetek, jegyzetek és ellentétes állítások. Visszament az eredeti forrásokhoz, kijavította belőlük a tévedéseket, melyeket másodkézből akkoriban mindig átvett a szakirodalom. A legcsekélyebb részletekben a leglelkiesmeretesebb gondosság nyilatkozik s e gondosság biztosít ennek is maradandó értékét.

Angyal Dávid: (Tört. Szemlében) Midőn O. T. nyugalomba vonult, tanítványai egy füzetbe összeírták művei jegyzékét, 261 munkánál van hat-kötetes könyv, és van pár soros cikk. Azóta még újabb alkotások is következtek 10 éven át, mert 25 éves korától 73-ig szakadatlanul kutatott. Régiségek, őskor érdekelte legjobban, de a mohácsi csatáról, művészetek és politikai történetéről is kutatott. Műveiből kiérződik a kegyelet. Tisztelte az embert életében és holtában is. Nem keresett előléptetéseket, de nem keresett hibákat sem. Amikor mellőzték és ilyen sokszor volt, még jobban teljesítette kötelességét, s merült el a tudományokban. Temes megye történeténél írt régészeti megállapításai az egész országnak hasonlókorú történetére érvényes, sőt itt látszik az előnye, ha egy történész jártas a természettudományokban is.

Érdekesek a Priskos — Attila koráról írt új megállapítások. Értéke a mód is — nem fitogtat, ahnem egyszerű hangon, jól átgondolt eredményeket talál az olvasónak. Az életben is nemes egyszerűség, lelki alázatból származó nyájasság jellemezte.

(Századok): A történettudomány egyik legrégebb és buzgóbb munkatársát veszítette el, aki az egyháztörténeten kívül a praehistóriának is kiváló kutatója volt. Az MTA és tisztelői éppen félévszázados papi és írói működését akarták megünnepelni, amikor elvesztették. A Marczibányi-mellékjuttalommal nemrég jutalmazták. Indok: A helytörténeti monográfiáit az események logikai összefoglalása, nagyterjedelmű forrás-apparátus jellemzik, a dátumok szabatos összefoglalását, az események pragmatikus kapcsolását, a viszonylag csekélyebb mozzanatoknál is az adatok tömegét nyújtja. Tárgyilagos és hiteles történetírását kétségbe senki nem vonhatja. — Mária királynéről szóló műve hézagot pótol és a XVI. szd. közállapotairól mintha egykorú krónikást hallanánk.

Márky S: Ortway fiatal korában nagy kritikát kapott Thaly Kálmántól, hogy az idézet 2/3 részben nem a tárgyhöz, a helytörténethez tartozik, s hogy nem eléggé foglalkozik a levéltári új adatokkal. Ekkor szakította félbe a határvidék történetéről elkezdett új tanulmányt, viszont pár évi hallgatása után új műveivel már megfogadta a tanácsot, és Thaly is megkedvelte őt. — Ahol volt, ott részt vett a városok közéletében: Pozsonyban is, Lugoson is, de Temesvárott vagy Budapesten is. Nyári külföldi útjai mindig tanulmányutak voltak. Részletesen elemzi Ortway Temes- és Pozsony főműveit és értékét a régi térképek iránt is.

Művei: (ahol + jel van, az egyházmegyei vonatkozású)

A.) Pozsonnyal kapcsolatosak:

1. A pozsonyi káptalan története. I–IV. 1903
2. Pozsony város középkori háztartása 1900
3. Pozsony város középkori politikai szereplése (1527–64) 1902
4. Pozsony város középkori jogszervezete. 1896
5. Pozsony város középkori topográfiája. 1895
6. Emlékmű a Pozsonyi Orvosi és Természettudományi Egyesület fennállásának 50. évfordulója alkalmából, 1856–1906. (Ez utóbbit Fischerrel együtt írták.)
7. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez. 1894
8. Pozsony város története I–IV. (Ezt szintén ekkora terjedelemben németül is kiadta Innsbruckban, 1892–1912)
9. Pozsony város utcái és terei, a város története utca- és tér-nevekben. 1905
10. A pozsonyi béke emléktáblája. (sine anno)
11. Pozsony vármegye és a területén fekvő Pozsony, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy városok állatvilága. 1902

B.) Történelmi emlékbeszédek:

12. Emlékbeszéd Bubics Zsigmond tag felett (MTA eml. 14) 1908
13. Emlékbeszéd Csaplár Benedek levelező tag felett (MTA eml. 53) 1908
14. Emlékbeszéd Thaly Kálmán felett 1911
15. Emlékbeszéd Hampel József felett (MTA eml. 16) 1913
16. Emlékbeszéd Pesthy Frigyes felett (MTA eml. 7) 1891
17. Emlékbeszéd Wosinszky Mór felett (MTA eml. 13) 1908
18. Emlékbeszéd Pór Antal felett. 1913
19. Ünnepi beszéd a pozsonyi orsolyarendű apácák tanítóképezdjének 50 éves emlékéen. P 1898

(A zárójelbe tett számok az MTA emlékbeszéd-sorozat kiadványainak számai!)

C.) Nagyobb történelmi és azzal összefüggő természettudományiak:

20. ++ A Kund-kapitányság Temesvár 1875
21. + Magyarország egyházi földrajzi leírása a XIV. század elején
– a pápai tizedjegyzék alapján föltüntetve, Bp. 1891–92
22. A magyarországi Duga-Szigetek földrajzi csoportosulása s képződésük története P. s. s.
23. Mária, II. Lajos neje. Bp. 1914
24. + Temesvármegye története I–IV. P. 1896
25. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannóniában. Bp. 1884
26. Fentit őmaga németül is kiadta az Archeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn klny-ként. Eine angebliche Binnenstrasse in Pannonien. Wien, 1888
27. Bél Mátyás: De servitute Hungarica c. kiadatlan kézírata a prímási könyvtárban. Bp. 1868
28. + Dácia és Moesia területén. — Jelentés alduavidéki kirándulásokról. (Kivonat az Archeol. Ert. cikkekből.) 1875
29. + Dácia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. Bp. 1874

30. A praehistorikus eszközök régiségi jellegéről I–II. 1886
31. Tájékoztató Szt. Gellért, másképp Szt. Bernát, valamint a b. Szűz állítólagos Csanádi apátságai iránt. Arch. Közl. Bp. 1876
32. Tibiscum helyfekvése.
33. Természettudomány és őstörténelem, vagyis az ember ősiségének és származásának kérdése a mai természettudományos vizsgálatok nyomán. Bp. 1907
34. + Száz év egy hazai főiskola életéből. Bp. 1884
35. Kritikai adalékok Margum történetéhez. Bp. 1887
36. + Magyarország régi vízrajza a XIII. szd. végéig I–II. Bp. 1882
37. Margum és Contra–Margum helyfekvése. Bp. 1876
38. A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Bp. 1910
39. Az ősemlék táplálkozása. Bp. 1907
40. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak–európai praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül I–II. Bp. 1885
41. Ugyanezt szintén ő maga írta át német nyelvre. Wien, 1887
42. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai Bp. 1890
43. Észrevételek „Zsarnokgyilkosok” nevén ismert ógörög szoborcsoport felállításához. Bp. 1886
44. Az európai művelődés kezdete és haladása. P. 1904
45. Az ezeréves Magyarország (röplap) P. 1896
46. Habsburgi Mária és férje II. Lajos magyar király katolikus igazhívóságának kérdése. Bp. 1913
47. + + A Horvát–Szlavon határőrvidék kifejlődésének logikája, területi szervezeti alakulásának története és a magyar constitutionalizmus jövőjének biztosítása. Temesvár, 1871
48. Irodalmi tanulmányok a hazai és külföldi történelem, műtörténelem és régészet terén. Bp. 1875

9. SZENTKLÁRAY JENŐ (1843. jan. 12 – 1925. okt. 12)

Forrás: Dániel Géza levelezése,

Torontálmegyei Hírlap 1916. és 25. évf.-ai

Budapesti Lap 1915. évf. (aug. 25)

Karácsonyi János emlékbeszéde Szentkláray halálakor

Temesvarer Zeitung 1925. okt. 14. és 15. sz.

Szüleiként Karácsonyi és Dániel Bencsét jelöli meg, míg Juhász K. szerint Aracson laktak szülei. — Délmagyarország, azon belül is a Bánát kutatói a mai napig sem nélkülözhetik az adatokat, amiket az ő személye gyűjtött egybe. A szegedi piaristáknál tanult, ahol Horváth Cirill, Csaplár Benedek és Somhegyi Ferenc volt jelesebb oktatója. Lelkes magyarságot tanult, jóllehet családi neve (DG szerint) délszláv, NÉDICS volt. E magyarsága különösen akkor mutatkozott meg, amikor egyes korai fajvédők a germanizmus gyümölcseinek kezdték hirdetni a magyarok megtérését és minden középkori alkotását. Ő, főleg amikor püspökével nagy zarándoklaton volt Velencében a Szt. Gellért ereklyéért, nagy beszédet tartott, hogy mit köszönhet hazánk az olasz és francia szerzeteseknek. Egy évvel pappá szentelése után történt a kiegyezés. Ekkor vált lehetővé, hogy az emigráns Szalay László itthon is megalapítsa a Magyar Történelmi Társulatot. Megszervezték az Országos Levéltárat. Ezen eseményeket fiatalon mind figyelemmel kísérte, miközben káptalankodott Stájerlakon, Nagyikindán, Temesvár–Gyárvároson. 1896-tól u.i.

hittanár. 1873-ban került Törökbecsére plébánosnak, két év múlva doktori diplomát szerzett, 1882-ben már tagja az MTA-nak. Újabb egy év és egyetemi magántanár. 1885-ben a Belgrádi Tudományos Akadémia is tagjává választotta, 1888-ban a Szent István Akadémia is. Püspöke 1893-ban kanonokká nevezte ki, 95-ben apáttá, 97-ben kat. iskolák felügyelőjévé. Tisztelői és olvasói 1915-ben megünnepelték félévszázados írói jubileumát. Még 10 éven át alkotott és gyűjtött adatokat, a csanádi káptalan nagyprepostjaként halt meg.

Mint Ortwaynál már láttuk, társalapítója volt a Történelmi Adattárnak. Merész vállalkozás volt, mert előzőleg csak egy hasonló volt: Győri Régészeti és Történelmi Füzetek, s az is anyagilag belebukott. Még az országos tudós társulatok is csak vékony alkalmi füzeteket bocsájítottak ki. 1879-ben készült Temes, Torontál és Krassó megye annak százéves évfordulójára, hogy Mária Terézia felszámolta a katonai határőrvidéket és a Bánátot is a rendes vármegyei közigazgatásba sorolta. A három megye egy nagy történelmi visszpillantást kívánt, hogy mit is tett a magyar igazgatás a kultúra és művelődés terén száz év alatt? E célból Szentklárayt kérték fel egy munka megírására. Ő heteket töltött bécsi és pesti levéltárakban, időre el is készült fő műve „Száz év” kezdettel. 1879-ben a nagy szegedi árvíz miatt mégsem tartottak ünnepségeket, de a 36 éves kutató akadémiai tag lett! — Ezalatt Dessewffy püspök egy körlevélben fájdalommal említette meg, hogy amikor a millenáris ünnepségekre mindenhol nagy régészeti emlékeket mutatnak fel a múltunkból, csanádi területen a török mindent tönkretett. A Felvidékhez képest se középkort átélt műemléktemplomok, se ötvöstartályak, se festmények nincsenek. — Ekkor merült fel Szentkláray agyában a gondolat, amit (egész apró kiegészítéssel) a függelékben levő vázlaton majd látunk. Egy több kötetes nagy egyházmegyei történettel kell igazolni, hogy itt is volt virágzó hitélet és kultúra. Ehhez végigvizsgálta a plébániák föld- és helyrajzi fekvéseit, a folyók, tavak, hegyek, romok nevének változásait, az első telepések származását és minden községben politikai, hadi vagy közművelődési eseményeket. Összeírta az egyes helységekben élt kiválóbb férfiakat, a társadalmi és gazdasági állapotokat, a földbirtokviszonyokat.

Márki Sándor a Századokban elismerte: Ez egyedülálló az eddigi magyar történetirodalomban. A Regnumban olvashattuk már Vanyó T. megemlékezését is. — Sajnos Hermann Egyednek (Századok, 1939. 364.o.) megállapítása itt is érvényes: A magyar tudós alkotásának tragikuma a befejezetlenség. Az öt kötetre tervezett teljes plébánia-történet sorból csak az első jelent meg, a többinek kéziratanyaga a Temesvári Püspöki Levéltárba került.

Juhász K., mint szemtanú ezt írta: Az egyre fogyó magyarságnak csendes tüntetése volt Szentkláray temetése Temesvárott. Szentkláray évtizedekkel azelőtt Szabolcska Mihály ref. költő-pappal alapította meg az ottani Arany János Társaságot. Szabolcska volt egyik gyász-szónoka, és ezt mondta a királyi román hatóság füle hallatára: Ő magyar volt akkor is, midőn ez dicsőséggel járt, magyar volt akkor is haláláig, midőn ez nem járt dicsőséggel.

Róla is lássunk pár szót a kortársak megemlékezéseiből!

Juhász Kálmán (Szent István Akadémián felolv.): Az a feltevés vezette Akadémiánkat, hogy személyemet kérték fel a nekrológ előadására, mivel a Szentkláraytól kezdeményezett egyházmegyetörténetnek vagyok folytatója. Fialat doktorandusként ismertem meg, és kapcsolatunkat csakis a halál metszette ketté. Ő sokszor felemlítette, hogy Ortwayval együtt autodidakta módon fogtak hozzá a történelem műveléséhez. Viszont a XX. században már ilyen munkát teljes szakkiképzésnek kell megelőznie. Ilyen tudományos intézmény az I. világháború korában csakis kettő volt: Bécsben és Párizsban. Még a német birodalmi történészeket is Bécsbe küldték az Institut für Geschitsforschung-ba! Glattfelder nagy koncepciójára

vallott, hogy odaküldött. Szentkláraytól megjelölt utat viszont sok fiatalabb kortársa megkezdte: A Magyar Történelmi Intézet ajánlására Fraknoi, Károlyi, Thallóczy, Szekfű, Ekhardt Ferenc...

LI (Bp-i Hírl.) Szalay Lászlónak édesanyja révén rokona volt, Pesthy Fr. pedig atyai barátja, őtőlük vette az ösztönzést, hogy a szerb, német, román tengerben lévő magyarságot a Bánátban a kultúra több fényében részesítse. Ő e feladatot, amit Pesthy a Hunyadiak korával kezdett, sikeresen folytatta. Ormos főispán volt az 1870-es években, kinek kezdeményezésére egymásután születtek hazafias kutató-társulatok és múzeumok. Ő kínált fel 300 aranyat annak, aki a határőrvidék felszámolásának jubileumára történelmi összefoglalót készít, és Csekonics Endre bőkezűségével készültek hozzá mappák is. E műben már látszottak a későbbi nagy erények: Nyugodt előadás, kritikus szem, erőteljes, de kellemes írásmód, előkelő szempontok. Így elevenítette fel nagy hazafiak: Hertelendy, Bárány Ágoston emlékét. A szerbek egyházainak történetével, a szerb Matica és a belgrádi akadémia lelkesedését is elnyerte. Nem kis fáradságába került sok délvidéki falu török idők előtti nevének kikutatása, s kormányrendeletre e faluk újra — legalább nevükben — megmagyarosodtak. Magyarra tenni a Hunyadiak, Losonczyak délvidékét — ez volt az élete fő feladata, és a magyar nemzeti művelődés.

Karácsonyi J.: A magyar nemzet második nagy honfoglalásában nem erővel, hanem a szellem erejével, finom léleknevelő és lelket megnyerő felvilágosítással élénken részt vett Szentkláray. Oly vidéken született, ahol a magyar várat le kellett bontani, de a megélhetésért való küzdelem szellemileg újat épített. Már 6 éves korában menekülniük kellett, a rácok kedves pajtását az ő házukhoz szúrták... Hét testvér között elsőszülöttként példásan kellett tanulnia — épp a Bach korszak németesítése idején. Még növendék volt, amikor első fordítása megjelent (Balmes, 1865), mint történettudós és bölcselő élete végéig egyre jobban tudta, hogy nem erőszak, nem jogtiprás, nem nyelv- és vagyonfosztás teszi nagyokká a nemzeteket, hanem a szorgalom, munka, jogtisztelet és művelődés!

Szentkláray Jenő írásai

1. Levelek egy kételkedőhöz. Balmes Jakab spanyol bölcsélet-tudós művének magyar fordítása. I. köt. Szeged, 1865.
2. Pápa-mondák. a/ Johanna papissa. Idők Tanuja, 1865; b/ Ciriakus pápa. Magy. Sion, 1868.
3. Tanulmányok a délmagyarországi hegyvidék népeletéből. A Szt. István Társulat kiadásában, illusztrációkkal. 1867.
4. Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett, történeti, régiségtani és nyelvmagyarázó jegyzetekkel. Temesvár, 1870.
5. Észrevételek Temesvár fiziognómiájának magyarosításához történeti és régészeti alapon. Temesvár, u.a.
6. A tér és idő filozófiája. Budapest, 1878.
7. Száz év Délmagyarország újabb történetéből, három térképpel. I. köt. Még befejezetlen. Temesvár, 1879.
8. A dunai hajóhadak története. I. köt. A M. Tud. Akadémia kiadása. Budapest, 1886.
9. Útiképek a művelt nyugatról. I. köt. Budapest, 1891.
10. Magyarország története a legújabb korig. 90 íves munka a Szabó-féle Tört. Könyvtárban.

11. A csanádi püspökség és káptalan rövid története. Latin nyelven az 1900–1913. évi csanádi Schematismusokban.
12. Krassó vármegye őshajdana. I. köt. Budapest, 1900.
13. A csanád-egyházmegyei főesperességek és esperességek történeti fejlődése. Temesvár, 1898.
14. A csanád-egyházmegyei plébániák története. I. köt. Temesvár, 1898. Több kötetre tervezett, de költség híján befejezetlenül maradt mű.
15. A becskerekai vár. Akadém.értek. Budapest, 1886.
16. Gróf Niczky Kristóf élete. Pozsony, 1885.
17. Oláhok költözködése Délmagyarországon a XVIII. században. Akad. értek. Budapest, 1891.
18. Torontáli őstelepek a Tisza mentén. Temesvár, 1877.
19. Vonások Nagybecskerek és vidéke történetéből. Temesvár, 1878.
20. A délvidéki társadalom feladatai. Temesvár, 1896.
21. A magyar nemzet küldetése. Temesvár, 1896.
22. Milyen legyen Szent-Gellért képe. Temesvár, 1900.
23. Csatád helytörténeti emlékei. Temesvár, 1892.
24. Bethlenfalvi Balássy Ferenc emlékezete. Akad. emlékb. Budapest, 1904.
25. Brocky Károly festőművész élete. Temesvár, 1907.
26. Emlékkönyv a Délm. Tört. és Rég. Társ. 1873-iki közgyűléséről.
27. Történelmi Adattár csanád-egyház. történetéhez. Szerk. Ortvy Tivadarral. 4. évf. Ezekben megjelentek Szentkláraytól: Párdány, Törökbecse, Kisbecskerek, Ó-hesszenyő, Új-hesszenyő, Blumenthal, Bököny, Karlsdorf, Csávos, Csremő, Csiklova, Csesztreg, Német-Czernya, Magyar-Czernya, Rác Czernya, Daruvár, Detta, Denta és Dézsánfalva községek monográfiái.
28. Hová tartozott a XIII. és XIV. században a pankotai apátság és főesperesség? U.o.
29. A csanádi püspökök joghatósága Szeged városában. U.o.
30. Zaránd, Békés, Csanád, Külsőszolnok, Csongrád és Arad vármegyék helységei 1561-ben. U.o.
31. Engel csanádi püspök tudósítása egyházmegyéje állapotáról 1766-ban. U.o.
32. Stanislavich csanádi püspök körlevele 1733-ban. U.o.
33. A csanádi egyházmegye 1733-iki püspök látogatásának naplója. U.o.
34. I. Ferencz József király utazása Délmagyarországon. U.o.
35. Barkóczy Ferencz bevonulása Egerbe 1745-ben. U.o.
36. Szegedi bűnügyek Ráday Gedeon gróf k. biztossága idejében. U.o.
37. A temesvári püspöki székesegyház sírboltjának halottjai. U.o.
38. A csanádi káptalan okirata 1430-ból. U.o.
39. Vuko de Branko Pál történeti följegyzéseiről. U.o.
40. Hagyományaink és népmeséink érdekében. U.o.
41. Műemlékek és régi épületmaradványok a csanádi egyházmegye területén. U.o.
42. A temesvári kir. kormánysszék kriminális eljárása a XVIII. században. U.o.
43. A magyarországi municipiumok kikerekítésének kérdése. U.o.
44. I. Napóleon császár 1809. évi kiáltványa a magyar nemzethez. U.o.
45. Hertelendy Gábor hadiéneke. U.o.
46. A délvidéki helynevek magyarosításáról. U.o.
47. Egy magyar Diogenes tartózkodása Párisban a múlt század huszas éveiben. Kelet Népe, 1876.
48. Torontáli sváb szokások Rudolf trónörökös könyvében. 1876.
49. Magyar nőknek a szegedi orsz. kiállításról. Torontál, 1876.
50. A megyei közbiztonság és a statárium. U.o.

51. Emlékezzünk a régiekről. U.o.
52. A hazatelepített csángók az aldunai részeken. U.o. 1883.
53. A Kis-Oroszi helynév történeti jogosultsága. U.o. 1886.
54. A Hercules-fürdő történeti múltja. U.o. 1888.
55. Magyar királyok Szegeden. I. Ferencz József király szegedi látogatása alkalmából. Szegedi Híradó, 1883.
56. A Dessewffy-család margonyai levéltára. Századok, 1881.
57. Hecht L.; Les colonies Lorraines et Alsaciennes en Hongrie cz. művének ismertetése. Századok, 1882.
58. A karlóczai patriarchális és a fruska-gorai monostori szerb levéltárakról. Századok, 1883.
59. Ortvy Tivadar: Száz év egy hazai főiskola (pozsonyi jogakadémia) életéből cz. művének bírálata. Századok, 1884.
60. Pesty Frigyes: „Száz politikai levél Horvátországról” cz. művének bírálata. Századok, 1886.
61. Os-Csanád romjain. Egyetértés, 1882.
62. Karlóczán és a Fruska-Gora szerb kolostoraiban. Útirajz. Pesti Napló, 1882.
63. Pesty Frigyes: „Az eltűnt régi vármegyék” cz. művének ismertetése. Délmagyarországi Lapok, 1882.
64. Pesty Frigyes: „A magyarországi várispánságok története” cz. művének ismertetése. Századok, 1882.
65. Az apostoli szentszék térítési kísérletei Bolgárországban az Asanidák alatt. Magyar Állam, 1882.
66. A régi magyar egyházi énekekről. U.o. 1888.
67. Apróságok Ipolyi Arnoldról. U.o. 1892.
68. Emlékezés Rómer Flórisra. U.o. 1890.
69. A kumándi ősi sírtemetőről. Arch. Értesítő, 1884.
70. A törökbecsei római éremleletről. Arch. Értesítő, 1885.
71. A sorsüldözte vármegye. Nemzet, 1883.
72. A szerb egyházi kérdés. U.o.
73. A szegedi Somogyi-könyvtárról. Nemzet, 1884.
74. A Hertelendyek Torontálban. U.o.
75. Levelek Csernovics Nenád Iván czár, a fekete ember történetéhez. Történelmi Tár, 1885.
76. Petőcz Mihály dr., a magyar bölcséleti rendszer megalkotója. Bölcséleti Folyóirat, 1887.
77. A temesvári millenáris templom. Budapesti Hírlap, 1901.
78. Csik-Delnai Bocskor István. Budapesti Hírlap, 1893.
79. Földalatti vár Temes megyében. Budapesti Hírlap, 1895.
80. A tiszamarosi rác határőrség lázadása. Csanádmegyei Tört. Társ. évkönyve, 1889.
81. A temesvári kir. várpalota történetéből. Temesvári Hírl. 1903.
82. A délvidéki magyarok kálváriája és feltámadása a XVIII. században. Temesvári Hírlap, 1905.
83. Látogatásom Kossuth Lajosnál Turinban. U.o. 1906.
84. A letagadott magyar állam. U.o. 1907.
85. A temesvári egyetem. U.o. 1906.
86. Temesvári séták (Humoreszkek I-X.) U.o. 1905.
87. Nevezetes magyar grammatika a XVIII. századból. Bél Mátyás német nyelven írt könyvének ismertetése. Délmagyarországi Közlöny, 1903.

88. Szépirodalmi tárgyú elnöki beszédek az Arany János Társaságban. A Délmagyarországi Közlönyben.
89. Az Arany János-Társaság feladatairól. Délm. szépirod. és szépműtani közlemények, 1904.
90. A magyar nyelv térfoglalásáról Délmagyarországon. U.o. 1905.
91. A művészi nevelésről. U.o. 1906.
92. A temesvári orosz grófné. Regényes korrajz a XVIII. századból. U.o.
93. Apróságok Csíky Gergelyről. U.o. 1907.
94. Magyar iskola és magyar irodalom. Délm. Közl. 1907.
95. Az Arany János-Társaság működéséről. Délvidék, 1907.
96. Az irodalom decentralizációjának arányosságáról. Délmagyarországi Közlöny, 1908.
97. A modern irodalmi irányzatról. U.o. 1908.
98. Az aracsi remete. U.o. 1909.
99. Humborg Adolf festőművész élete és művei. Művészet, 1909.
100. Ortvy Tivadar: „A mohácsi vész” cz. művének ismertetése. Budapesti Hírlap.
101. Megnyitó előadás az Arany János-Társaság Mikszáth-ünnepén. Délm. Közlöny, 1910.
102. Ünnepi beszéd a Nemzeti Szalon temesvári képkiallítása megnyitására. Délm. Közl. 1910.
103. Mikszáth üdvözlése a M. T. Akadémia nevében a szegedi Mikszáth-ünnepen. Szegedi Napló, 1910.
104. Emlékbeszéd Berczik Árpád ötven éves írói jubileuma temesvári ünnepén. Délm. Közl. 1912.
105. Szent-Gellért dicsősége. A magyar kath. egyház kilencz-százados évfordulójának emlékére. Előadva Velenczében, a muránói bazilikában. Temesvár, 1900.
106. Magyar nők a történelemben. Temesvár, 1909.
107. Bakics Pál, II. Brankovics György és Csernovits Arzén. Századok, 1910.
108. A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása, 1908.
109. Kulturális mozzanatok Délmagyarországon a nemzeti erősödés korában. Délm. Közl. 1812.
110. Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Budapest, 1909. A M. Tud. Akadémia kiadása.
111. Dzsáfer temesvári pasa. Századok, 1913.
112. Temes vármegye története. I. kötet. 1912.
113. Temesvár sz. kir. város története. I. köt. U.o.
114. Az első temesvári magyar szerkeztő. Délm. Közl. 1912.
115. Annamária, II. Lipót lánya, ki a temesújfalui templomban nyugszik. Egyh. Szeml. 1923.

10. JUHÁSZ KÁLMÁN (1892. aug. 29 – 1966. szept. 29.)

Kézirati hagyaték: Csanádi Káptalani Levéltár

Ijjas Antal: Új Ember 1962/34. sz.

Külföldi recenzúrákról: Püsp. Levélt. Szeged I/B fond.

„Egyetlen magyar egyházmegyétörténész vagyok, aki világnyelven is publikálta műveit — és egyetlen, akinek a művét külföld jeles összefoglalásai is idézik” — e szavakat óráin ritkán, szerénysége miatt, külön szeminaristáinak azonban többször is említette. Juhász Kálmán volt az, akinek megadatott a nagy szorgalom, az elődök

vetésének learatása és jóidőben érkező dispoziciók együttese. A világnyelv a német volt, amely második anyanyelve is volt, a neves külföldi organum pedig alighanem a Bihlmayaer-Tüchle lehetett, esetleg a Historische Jahrbuch der Görresgesellschaft (München, 1935 — sőt a Kirsch-féle Kirchengeschichte is idézi azóta a Budichról németül írt füzetét!)

Alibunáron született, a mai Jugoszláviának kis román falujában. Járásbíró édesapját áthelyezték Nagyszentmiklóstra, ahol iskoláit megkezdte. A piaristáknál tanul a szegedi és temesvári gimnáziumokban. Csernoch püspök felismerte tehetségét, és mivel gyermekkorától hozta a három nyelven beszélés adományát, Bécsbe küldte 1910-ben a Pazmaneumba. 1915-ben szentelték pappá. A közeli Melkbe utazott, hogy védőszentje Szt. Kálmán sírja fölött mondhassa első miséjét. Glattfelder püspök további tanulmányokra biztatta, és így még fiatal papként lemásolhatta Bécsben Fraknoi sok római levéltári kivonatát, amelyek a csanádi egyházmegyével bármi vonatkozásban álltak. Bécsben bejárt különféle levéltárakba is másolni. 630 íven 3100 adatot írt ki. Ritka kivétel volt ez, mert a „doktorgyár” — ahogyan ezen kollégiumot nevezték — a szigorlatok szerkesztését és megvédését tűzte ki célul, nem pedig már kész doktorok továbbképzését. Sok későbbi híres papi és világi történésszel ott kötött barátságok, Szekfű, Thallóczy később is levelező partnere volt. De külföldi hírességekkel is jó viszonyban volt, még Pastornák is szolgáltatott adatokat.

1916-ban tábori lelkészi behívót kapott. Az Aradi 33-as ezredben, a keleti fronton elnyerte a Károly-csapatkeresztet is. Az I. Világháború végén Pesten maradt, mint kórházlelkész, eközben a pesti levéltárakat is kutatta. A trianoni béke után, amikor egyházmegyéjét három részre darabolták, ő a romániai harmadot választotta. Ott maradt akkor is, amikor ez különálló egyházmegye lett Temesvár elnevezéssel. Előbb püspöki szertartó volt, ekkor jól átfésülte, amit még Szentklárayék a püspöki levéltárból esetleg nem néztek volna meg. Hogy jobban élhessen szakirodalmi terveinek, plébániát kért, a torontáli Szentpéteren működött. 1936-ban átjött Magyarországra, Czapi Gyula biztatta, hogy itt még egyetemi tanár is lehet. Kübekházán volt plébános 1953-ig. E falucskában „Búboskemence és petróleumlámpa” mellett szerkesztette azután könyveit. — Eperjesi és Árva két makói szakember létrehozta 1920 után a Csanádvármegyei Könyvtár sorozatot. Nekik is jól jött, ha e területek értekezéseket nyújtottak be számukra, Juhásznak is jól jött, hogy helytörténeti szervek ajtót nyitottak érvényesüléséhez.

Értett a tudományok népszerűsítéséhez is. Amíg a Püspökség történet kötetekben bő jegyzetanyaggal a szaktudósok számára írt, ugyanezt az egyes csanádi püspökök életéről különféle népszerű erdélyi és magyarországi lapokban is közzétette, szakkérdések és lábjegyzetek mellőzésével. Sőt, nemcsak magyarul, hanem német nyelvű katolikus lapokban is. Szerzetes rendek számára is vállalt munkát annyiban, hogy az egyházmegyénk múltjában hajdan szerepelt püspökök közt volt jónéhány bencés, ferences, domonkos, pálos és jezsuita is. Mindegyik rendnek van folyóirata, ahol saját hajdani tagjaik kiválóbbjaik életéről örömmel fogadnak dolgozatokat. Ezeket külföldi központjaikban felkereste, és így ott is megjelenhetett a szóban forgó püspök életrajza. Így előfordult, hogy Juhász K. valamelyik portréja négy fórumon is megjelent egymásutánban: Könyvalakban a püspökségtörténet hasábjain magyarul, majd egy népszerűsítő újságban újra magyarul, egy népies németben és egy tudományos sorozatban világnyelven. Ezzel annyit tett a csanádi egyházmegye ismertetésében, mint az előbbi kilenc másik együttvéve — hiszen egy Ortvayn kívül egyik sem publikál külföldön, az is másik témákból.

Időközben változások kezdődtek a magyar egyházpolitikában. 1950 nyarán a szerzetes rendek működését korlátozták, és az új, temesvárról Szeged központba települt püspökségen a szemináriumban világi papok vehették át a növendékek

oktatását. Glattfelder Gyula ugyanis 1930-ban úgy gondolkodott, hogy itt maradt 5 megcsonkult egyházmegye, legyen azoknak egy közös Alma Materjük. Ám a rendek egy része is megcsonkult, pl. a jezsuiták sem küldhették a magyar növendékeiket a hajdan évszázadokon át virágzó katolikus gócpontba, Nagyszombatra. Ha már azok kialakítottak egy nívós főiskolát Szegeden, minek két teológia egy városban, rájuk bízta a világi kispapokat is. — Törés nem történt, amikor esanádi, majd később kalocsai és váci tanárok átvették a katedrákat. Juhász Kálmán 3 évig, mint óraadó tanár bejárt Szegedre. Majd egészsége sem bírta a kettősséget, inkább leköszönt a Kübekházi parókiáról és főállású főiskolai tanárságot nyert Szegeden. Ekkor már 61 éves volt. Ha nem is sikerült egészen beleélnie magát a fiatal főiskolás növendékek gondolatvilágába, de a történelmet próbálta megkedveltetni. Viszont új energiával vetette magát a kutatásokba. Sok külföldi lapban ekkor tette közzé azt, ami Magyarországon akkoriban nem ment — egyházi szerzőkkel kiadók szóba sem álltak. 1958-ban nyugdíjba került. Levelezését, kéziratát formába öntését ez sem csökkentette. Továbbra is a papnevelőben lakott, jóllehet főpásztora 1954-ben kanonokká nevezte ki. 1964-ben szélütést kapott, lebénulva még 2 évet élt.

György Lajos, kolozsvári egy. tanár, az Erdélyi Tudósítóban 1929/40: J.K. minden tekintetben egyike a legkiválóbb és tiszteletre méltóbb egyéniségeknek azok közül, akik ma a tudománymívelés nehéz és áldozatos munkáját végzik. Büszkék vagyunk, hogy a kultúránk egyik fejezetének ezeréves történetét építi... Csodálatunkat fokozza, hogy nem valami nagy kultúrközpontban működik, ahol az anyaggyűjtés eszközei kényelmesen rendelkezésre állnak, hanem egy torontáli kis községben írja egymásután köteteit. Sok lemondás kellett ahhoz, hogy parókiáját a világon ismerik, ahol a magyar szellemi élet tudományos törekvései megértő figyelemre találnak.

Erdélyi László becés prof. Katolikus Szemle 1928. 348. — Mind a Licenciátusok, mind a monostorok a szakirodalom avatott ismerőjének mutatják be! Nemcsak ismer minden forrást és munkát, hanem az eredeti szöveg felhasználásában kritikus feldolgozásában is teljes otthonosságot áruel, s képes lesz minden részletében kiterjedő alaposággal tisztá képet szerkeszteni egyházmegyéje egész múltjáról. Mivel németül is ír, mondhatom, hogy egy egyházmegye-történész ... teljes felkészültségében áll előttünk.

Protestáns Szemle 1928. 642. Nagy feladatra vállalkozott, aki oly terület egyházi történetének megírásába fog, amelynek monostorai mind elpusztultak a hódoltság alatt, sőt még az oklevelek is eltűntek, ami megmaradt, szétszóródott. A szerző szépen oldotta meg feladatát: Nagy lelkiismeret és szorgalom kellett az összegyűjtéshez és a királyi és magán-kegyúri jogok itteni megkülönböztetéséhez.

„*VASÁRNAP*” 1932. márc. 20.: A sok meleg méltánylás, amellyel őt Áldássy Antal, Karácsonyi János, Tomek bécsi historikus és mások fogadják egyhangú elismerést jelent. A protestáns, szász Teutsch, a Zeitschrift für Kirchengeschichten különösen kiemeli azt, hogy J.K. szakszerűen felkészült, a forrásokat lelkiismeretesen felhasználta, azonfelül sokat olvasott, kritikai szempontjai helyesek voltak, előadása pedig tárgyilagos. A magyar szellemiség és a katolikus közösség szerető érdeklődése kísérje!

Ezek után lássuk művei jegyzékét, amelyről fenti idézetek olyan dícsérőleg emlékeztek meg!

A 280–281-dik oldalon függelék lesz, bemutatott és Szentkláraytól készített vázlaton a 3–tól 10–ig számozott 8 munka a püspökség története, korszakolva. — Ugyancsak ott olvasható a 11., 12., 13. és 14. számon a káptalan és monostor-történeteken való munkálkodása.

Könyvalakban jelent meg Kübekházaról írt monográfiája, szintén az Eperjessy-Árva-féle Csanád egyházmegyei könyvtár-sorozat tagja gyanánt: 1944-ben!

Ómaga írta németül fentiek fordítását, ill. kivonatát:

Die Strifte der Tschanader Diöcese im Mittelalter, Münster. 1927.

Der Temeswarer Bistum 1030–1307 és 1307–52 Münster 1938.

Der Temeswarer Bistum während der Türkenherrschaft. Münster 1938.

A kisebb dolgozatai 2 kivétellel szintén az egyházmegye kutatást szolgálták.

Ime a két kivétel:

a) A licenciátusok intézménye Magyarországon, Bp. 1921.

Megelőzően apró füzetekben és a Religiookban is tett közzé részlet-tanulmányokat a licenciátusokról, sőt a II. Vatikáni Zsinat laikus-sémájakor ezeket újból kiadatta németül és franciául. Hamvas Endrét, akkori püspökét is biztatta, hogy tegye szóvá, hogy Magyarországon e kérdésnek milyen jelentős múltja volt!

b) Védőszentjéről írta gradus-értekezését Bécsben: der Heilige Kolommannus. Linz, 1915.

A többi, számszerint eddig felkutatott 157 értekezéséből érdekesebbek:

A csanádi egyházmegye a Propaganda Kongregáció gondozása alatt. Egyházi Szemle 1922.

A csanádi püspök joghatósága a Temesi Bánság időszakában. Hírnök. Kolozsvár 1924.

A Szent-Gellért-legenda (székfoglaló az Erdélyi Kat. Akad.), Kolozsvár, 1929.

Der heil. Jakob von der Mark und ein Ungarischer Kapitels-vikár-Franzisstudien 1960.

Der hl. Johannes Nepomuk, als Schutzpatron des Banates, Österreich Zeitschr. Jesuiten im Banat 1718–73. Mittelöster. Saatsart.

Ki íratta meg a Szt. Gellért legendát? Egyh. Körirat, 1946–8.

Két kolozsmonostori püspökapat. Erdélyi múzeum, 1933.

Kreuz und Halbmond im Banat. – Theol. und Galube, Padaerborn, 1933.

Sorozatos tanulmányok a „Banater Deutsche Kulturheft” sorozatban, 1930–31, Temesvár.

Magyar kispapok zarándok-úttjai a középkori Rómába. Vigilia 1961.

A Maros-menti hiteles helyek legrégebb emlékei. Erd. Múz. füzetek 1930.

Die Franziskaner Im Banat in den Jahren 1716–1906. Südostdeutsch Arch. 1961.

Egyházi viszonyok a Bakonyban hg. Keresztély Ákos főpásztorkodása. Szt. István Akad. 1921.

Ein unbekanntes Benediktinerstift in der Stadt Szeged. Mitteilungen des Instit. Öst. Gesch.

Eines Bischofs Ruhestätte in der Arbeitgruft zu Wehlerad. Cistercienser Chronik. 1932.

Glaubensleben und Seelsorge im Banat. Ez háromrészes tanulmány, Theologie und Glaube, 1957. 60.

Mission im Dienste der Türken — Abwehr . u. ott 1957

Priesternachwuchse im Banat zur Zeit Maria Theresias. Burgenland. Heimatblatt 1958.

Triere im Banat — Zur Auswandaerung im 18. Jahrhundert. 1960.

Juhász Kálmán kéziratának lelőhelyeiről:

- A.) A Szeged–Csanád püspöki levéltár őrzi: Olyan jellegű iratait, amelyeket fiatal korában római, bécsi, pesti, temesvári, vagy magán–levéltárakból kimásolt. Van, amit mások által lefotóztatott. Ezeket a II-es fond. „SZJL”-jelzettel egy iratköteggben tartalmazza. Őrizzük még akkor is, ha a szövegeket valamelyik történelmi munka lábjegyzetében már Szentkláray vagy Juhász publikálta.
- B.) A káptalani levéltár, amely egyelőre a Szeged–Belvárosi plébánián helyezkedik el, őrzi: JK olyan írásait, amelyek sorsát, életét, jellemét, írói ouvre-ját egy későbbi életrajzíró számára érdekessé tehetik.
1. csomó: JK pénzügyi, vagy művei kiadásának anyagi vonatkozású ügyei. Költségvetések és számlák.
 2. cs: JK lelkipásztori feljegyzései. Általa kommentált prédikációs és katechéta-anyag.
 3. cs: JK. rokonsági, családi, de némiképpen hivatalos jellegű írásai. Ezek között érdekes, hogy van olyan, amelyről életében sohasem beszélt még legkedvesebb tanítványainak, vagy közvetlen tanártársainak sem. Főleg, hogy vérrokonságába tartozhatott egy Novák Lajos nevű esztergomi pap, kinek itt van összes okmánya. Péld. akvi. kiv., isk. bizonyítvány-k, diploma, egyházi és állami kitüntetések.
 4. cs: JK magánjellegű és családi levelei. 1910–66.
Nyilván egy nagyobb mennyiségből őmaga selejtezte ki.
 5. cs: JK. által írt recenziók. Levelezése nagy történészekkel, mint pl. Pastor, Karácsonyi, Fraknói, Balanyi, Kollányi, Erdélyi. Műveinek bel- és külföldi visszahangja a sajtóban.
- C.) A Hittudományi Főiskola könyvtárának kéziratára őrzi 21 dossziében, szintén kb. 0.40 fm levéltári nagyságban mérve a következőket: Adatgyűjtés csanádegyházmegyes plébániák történetére.
- Szakkolgozatok, melyeket mások írta, de JK kivágott.
- + Aradi hiteleshely egyes személyi adatai.
Ferencesrendi zárdákról egyházmegyénkben.
 - + A „Cassa Parochorum” táblázatai egyházmegyénkben.
Vázlat-sorozatok plébániákról — Pár fényképpel, ahol JK volt.
Versec története.
 - + Gyűjtés magyar, sváb, szerb és román nemzetiségű ügyekről.
 - + Piaristák és jezsuiták egyházmegyénkben.
 - + Adalékgyűjtés a XIX. sz. püspökeihez.
Fotók, térképvázlatok csanádi vonatkozásban
Falkenstein-életéhez gyűjtés. Papp A-al szemben ...
Stalislavich, Dolny, Nádasdy-hoz adatok.
Gyűjtés a képtalan múltjáról.
 - + Sajtó-kivágatok csanádi népi szokásokról.
 - + Szeged-városához helytörténeti cikkek.
Jozefinista kor. Christovich személye.
Csanádi kuriózumok.
Glattfelder és kora.
- Mik találhatóak a Hofkammer–Archivban?

A +-el megjelöltek azok, ahol JK csak elkezdte, tanítványai folytatják egyelőre a gyűjtést, majd a feldolgozást a 7 lapon felsorolt szempontok figyelembe vételével.

A METEM számára készült összeírásból látszik, hogy alig volt történelemmel is foglalkozó német, magyar folyóirat, ahol JK ne publikált volna. Ezek: Magyar Tört. Társulat Közl., Századok, Történelmi Szemle, Délmagyarországi Tört. és Rég. értesítő, Magyar Kultúra, Havi Közöny, Egyházi Lapok, Egyházi Közöny, Egyházi Szemle, Religio, Kat. Szemle, Kat. nevelés, Erdélyi Irod. Szemle, Erdélyi Helikon, Vasárnap, Hírnök. —r

Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft (München) Theologisch-Praktische Quartalschrift (Linz) Römische Quartalschr., Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde (Nagyszében) Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner und Cistercienser-ordens (München), Franziskanische Studien (Paderborn) Banater Kulturhefte (Temesvár) Missionsblätter (St. Ottilien). Összesen 16 magyar és 8 német nyelvű.

Külön érdekessége volna, ha valahol összeírnánk azon folyóiratokat, sőt napilapokat, ahol Juhászról valami ismertetés megjelent. Sziszifuszi munka volna, de ő maga eltett egy horítékban néhányat. Olyan is akad, amelyek a fenti felsorolásban nem voltak. Pl. a svájci Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft. Úgyszintén mérlegelni, hogy kik olvasták, terjesztették munkáit? — Cenzora volt Oberhumer (Th. Pr. Qschr 1961-ben, Pr. N a Bander Zeitung-ban, I.G. az Etudes-ben, Beda Kleinschmidt a Franzisk. St.-ban. Vanyó Tihamér a Pannonhalmi Szemlében, V-y az Ungarische Jahrbücherben, P. Weissenberger a Theol. Revu 1931-ben, von Pölnitz (München) — ezt nem tudjuk honnan vágták ki — Papp Antal a Pázmánita tudósítóban (1934) „K” a Turulban, Godehard Szombach a DUHBL 1936-ban, Paul Phillippi Evang. Diaspora (Kassel, 34. 1) Hans Schmidt a Histor. Jahrb.-ban és Vécsey József a Zeitsch. für Missions wissench-ban (1961).

FÜGGELÉK

Táblázatos áttekintés a Csanádi Egyházmegye Történetéről, amint azt említett műveikben Szentkláray Jenő és Juhász Kálmán vázolta

ELSŐ sorozat: A csanádi plébániák története

1./ Megjelent 1898, írta Szentkláray. Címe:Csanádegyházmegyei plébániák A-tól Cs-ig ábc-ben.

2./ A trianoni Magyarországon megmaradt csanádegyházmegyei plébániák története. Tervhevéve az 1900-as évek végére.

3./ A trianoni Magyarország területén 1686–1936 évek között működött csanádegyházmegyes papok ONOMASZTOKON-ja. 1200 adatlapon kigyűjtötte Lotz Antal, esetleg levéltári segédlet sorozatban megjelentethető.

MÁSODIK sorozat: A csanádi püspökség története

1. Alapítástól 1242-ig.	Írta Juhász K. Makó,	1930.	Cs.Vm. kt. 19.
2. 1242–1307	Írta Juhász K. Makó,	1933	Cs.Vm. kt. 24.
3. 1307–1386	Írta Juhász K. Makó,	1946	Cs.Vm. kt. 40.
4. 1386–1434	Írta Juhász K. Makó,	1947	Cs.Vm. kt. 41.
5. 1434–1500	Írta Juhász K. Makó,	1947	Cs.Vm. kt. 42.
6. 1500–1552	Írta Juhász K. Makó,	1947	Cs.Vm. kt. 43.
7. 1552–1608	Írta Juhász K. Makó,	1936	Cs.Vm. kt. 28.

8. 1608–1699 Írta Juhász K. Makó, 1936 Cs.Vm. kt. 29.
 9. 1699–1828. Írták: Takács Endre, Papp Antal és Lotz A., sajtó alatt.
 10. 1828–1911. Hét püspök időszaka, kutathatatlan.
 11. 1911-től, adatgyűjtés alatt

HARMADIK sorozat: A csanádi egyházmegyei intézmények története.

Még jóval a fentiek előtt Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak története, Szeged 1867.

1. A csanádi papnevelde története. Megírta: Kovács Sándor. Temesvár 1908.
2. Juhász K.: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. Szt. István Akadémia, 1926.
3. Juhász K.: A csanádi székeskáptalan a középkorban. Makó 1941. CsVm. Kt. 38.
4. Juhász K.: Az aradi regeszták. Egy délalföldi hiteles hely kiadványai. Megj.: 1962, Gyulai Erkel Múzeum kiadványai 31–32.sz.
5. Juhász K.: Szerzetesrendek a csanádi egyházmegyében a középkorban. 1030–1555. – Juhász K. kézírataiból összeállította Lotz A., sajtórakész.
6. Juhász K.: A csanádi egyházmegye társaskáptalanainak adatai. Még rendezés alatt.

NB: Fentiekben a Cs.Vm.Kt. rövidítés a Makón kiadott és 50 könyvet megért Csanádvármegyei Könyvtár-sorozatot jelenti. Mint kiszámítható, a teljes egyházmegyetörténet állna $3+11+6=20$ kötetből. Ebből már készen áll $1+8+4=13$ könyv. Sajtóra kész kettő, gyűjtés, rendezés alatt négy. Marad egy, amely a temesvári püspöki levéltár kutathatóságáig bizonytalanként elnapolva. (A II sor. 10).

Rövidítések

Az idézett folyóiratok rövidítése:

- DUHBI = Deutsch-ungarische Heimat-Blätter
 Ev Di = Evangelisches Diaspora
 Fr St = Franziskanische Studien
 HiJhb = Historisches Jahrbuch
 ThPQS = Theologische-Praktische Quartallschrift (Linz)
 ZFKT = Zeitschrift für katholische Theologie
 ZFMW = Zeitschrift für Missionswissenschaft

- Az egyes írókat a szövegben gyakran csak nevük kezdőbetűjével rövidítjük. – Más a helyzet, amikor egy folyóiratban valaki eleve csak egy kezdőbetűt ír. Az ilyenek dekódolásával a tudomány nem foglalkozik, az inkognitót tisztelni kell, főleg adott példánál, mert dicséreteket írtak az olvasóknak egy-egy történelmi műről.

A többi rövidítés:

Ak. =	akadémiai
C. =	című, vagy ha egyházi rang előtt áll: címzetes püspök, prépost, apát.
ev. =	evangélikus
egy =	egyetemi
köt =	kötet
MTA =	Magyar Tudományos Akadémia
OLT =	Országos Levéltár
oszt =	osztály
old =	oldal
prof =	professzor
püsp =	püspök vagy püspöki
ref =	református
rk, rkat =	római katolikus
Tud. egy. =	tudományegyetem

ANTAL LOTZ
HISTORIAN PRIESTS IN THE DIOCESE CSANÁD
(A COLLECTION OF DATA)

The year 1992 is the 100th anniversary of the birth of Kálmán JUHÁSZ. He was a famous researcher and portrayer-scientist of the diocese, chapter and ecclesiastical organizations of Csanád. On the occasion of this anniversary this dissertation summarizes the literary activities carried out by him and by his predecessors. The XIX-th century was the Hungarian regorm-age, the age of the waking up. Exactly Csanád was the diocese that had been most hardly hit by the lengthy Turkish oppression and later by the Habsburg rule. The assaults by the Ottoman Turks became a permanent source of danger since the XV-th century, the territory was gradually conquered by the Moslems after the 1530-ies, and it was the territory that was held under the rule of the Ottoman Turks for the longest time, quite up to the peace treaty of Pozserováč concluded in 1718. Afterwards that territory was a so-called military frontier region for a long time, and therefore, the ecclesiastical administration of the region considerably differed from that adopted on the other parts of Hungary. The church history of that region was to be compiled of ruins, of the written papers of escaped families, as well as, of the records and official statements sent to Vienna and Rome. This dissertation has proved that Juhász has not been a pioneer, he had not been forced to start from the zero point. He had 9 forerunners whose researches had been at his disposal. His performance is, however, fascinating even so: 16 books and 157 minor dissertations and articles, and 99 per cent of them have been written of the past history of the diocese. The author compiled in his dissertation the list of all the works written by the historian priests, as well as, a few critical remarks and obituary notices having appreciated their activities.

(Károly Kasics, Ferenc Varga, Ferenc Rózsa, Ferenc Szabó, Pál Oltványi, Sándor Kováts, Géza Jászai, Tivadar Ortvy, Jenő Szentkláray and Kálmán Juhász)

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

UDVARDY JÓZSEF

A KALOCSAI ÉRSEKEK ÉLETRAJZA (1000–1526)

(Köln, 1991. 500 l.)

A hetvenes évek elején jelentkezett Adriányi Gábor gondozásában a „Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae” című sorozat. Adriányi Gábor, a bonni egyetem Katolikus Hittudományi Karának professzora, a Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék vezetője, ezzel akkoriban egy nagyon is hiánypótló feladatot látott el. A magyar egyháztörténelem-írás elhanyagolt állapotában olyan fontos és értékes kiadványok jelentek meg Németországban, melyek nagyban segítettek főként a magyar, de a világegyház történetének tanulmányozását. Történelmünk egészét vagy csak egy-egy korszakát általánosságban érintő művek mellett sajátos témákat — szentkultusz, zene, névtárak, életrajzok — feldolgozó dolgozatok is napvilágot láttak. Az eddigi kötetek a következők.

1. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig
2. Salacz Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918
3. Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt
4. Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve
5. Meszlényi Antal: Magyar szentek és szentéletű magyarok
6. Pfeiffer János — Szigeti Kilián: A veszprémi székesegyház zenéjének története
7. Gyetvai Péter: Egyházi szervezés, főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén
8. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára
9. Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)
10. Beke Margit: Esztergomi kanonokok (1900–1985)

Sajnos, a kötetek ma már szinte beszerezhetetlenek.

Tizennegyediknek tavaly jelent meg Udvardy József „A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)” című munkája. Udvardy József először hat évig állt apostoli kormányzóként a Csanádi Egyházmegye élén, majd 1975-től, egy igen nehéz korszakban, tizenkét éven át volt ugyanitt megyéspüspök. Mint tudós ember a lelkipásztori munka mellett mindvégig szoros kapcsolatban maradt szakterülete kutatásával. Ő volt a Magyar Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottságának elnöke.

A most közreadott munkája fő vonalaiban már az 1950-es években elkészült. Talán ezért is van, hogy az újabb szakirodalomnak e tanulmányba való bedolgozása

elmaradt. Ezzel szemben óriási értéke, hogy a szerző az ismert forrásanyagot feldolgozta, és kiválóan kezeli. Részletes, élvezetes áttekintést ad a Kalocsai Főegyházmegye érsekeiről, a Szt. Istvánnak koronát hozó Asztriktól kezdődően egészen a török elleni harcok hőségig, Tomori Pálig. Az írásban amellet, hogy a tárgyalt időszak főpapjainak életét megismerjük, képet kapunk az akkori Magyarország helyzetéről, a Szentszék és hazánk kapcsolatáról. A mű ismeretében bátran mondhatjuk, hasznos kézikönyvet kap kezébe az olvasó.

Időközben elkészült szerző egy másik monográfiája, melynek címe: „A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban”. Ennek egy részletét a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2. számában olvashatják. Reméljük, az egész mű hamarosan megjelenik, mert igazán e két kötet együtt ad képet a kalocsai érsekség középkori történetéből.

Orbán Imre

MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK TÉRKÉPEI XIII-XIV. A KALOCSAI ÉRSEKI TARTOMÁNY TÉRKÉPEINEK KATALÓGUSA 1-2.

Összeállította: Dóka Klára. Budapest, 1990. 214+273 p.

Napjaink gazdag könyvtermésében szinte már oda sem tudunk figyelni a kevésbé reprezentatív külsőben megjelenő, kis példányszámú kiadványokra, leltárakra, katalógusokra, pedig e munkák több célt is szolgálnak, többféle igényt elégítenek ki. Elősegítik az egyháztörténeti kutatásokat, lehetővé teszik a községük múltjáért lelkesedő helytörténészek munkáját, biztosítják a különféle történeti dokumentumok (könyvek, iratok, térképek) rendjét, elősegítve azok megőrzését az utókor számára.

Levéltári területen új vállalkozásként 1989-ben kezdődött meg a térképek számbavétele, leltározása és katalógus készítése. A Levéltári Módszertani Központ által kezdeményezett munkát támogatta az egyházi vezetés, és különféle alapítványok segítségével sikerült az anyagi feltételeket biztosítani a 16 kötetesre tervezett sorozat kiadásához.

Mint az I. számú, bevezető kötetből kiderül, a szerzők igen nagy munkára vállalkoztak. Az egyházi levéltárak közel 8000 térképét ugyanis 26 különféle levéltárba őrzik, a restaurálásra szoruló, sérült anyag nem szállítható. Ez szükségessé teszi — sokszor igen rossz körülmények között — a helyi feldolgozást. A sorozat első része (II-III. kötet, megjelent 1989.) a protestáns gyűjtemények zömmel nyomtatott térképeit tartalmazza, míg 13 kötetben, mintegy 3000 oldalon kapnak majd helyet a katolikus egyházi levéltárak térképei.

A katolikus anyagból elsőnek a „Kalocsai Érseki Tartomány térképei” című kötetek jelentek meg, melyeket néhány hónapja vehetett kezébe az olvasó. A két kötet — újdonsága mellett — azért is figyelmet érdemel, mert a bennefoglalt térképanyag rendkívül gazdag, jól reprezentálja a többi levéltárak gyűjteményeit is. Az előszó szerint a térképek rendjét a katalógus összeállításakor alakították ki. A munkában a szerkesztőn kívül Bán Péter, a Janus Pannonius Tudományegyetem adjunktusa és Kuczy Károly nyugdíjas tanár vettek részt.

A Kalocsai Érseki Tartomány területén jelenleg négy levéltár működik: a Kalocsai Érseki, Főkáptalani, Gazdasági Levéltár, valamint a Szeged-Csanádi Püspökség

Levéltára. A négy gyűjteményhez összesen 895 térkép tartozik, melyek részletes leírását a kötetekben olvashatjuk.

Az egyes katalógusok — követve az országos normákat — összesen öt pontból állnak. Az első pontban a szerző, másoló, hitelesítő neve, hivatali beosztása és a készítés éve szerepel. A második pont a térkép címét, a harmadik annak értelemszerű fordítását és a térkép típusát tartalmazza. A címben a helységnevek eredeti formájukban, a fordításban magyar nyelven, a korabeli közigazgatási hovatartozás megjelölésével szerepelnek. A negyedik pontban jelölik a szerzők a térkép kartográfiai jellemzőit ((anyag, állapot, nagyság, méretarány, tájolás, színezettség), az ötödik pontban pedig a tartalmi leírás szerepel: vízrajz, hegyrajz, topográfia, infrastruktúra, mezőgazdasági jellemzők sorrendben. A katalógus szerint tematikai szempontból megkülönböztetjük a birtok- és határmegosztási, az úrbéri, tagosítási, kataszteri, mezőgazdasági, felmérési, vízrajzi stb. térképeket.

Az idézett kötetekben szereplő térképek zöme a Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltárhoz tartozik (826 tétel). E levéltár az ország egyik jelentős egyházi gyűjteménye, mely a 18. század közepétől 1948-ig folyamatosan őriz iratokat és hozzájuk kapcsolódó térképeket az érseki birtok területéről. E birtokok az egykori Pest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun) megye déli részén és Bács-Bodrog megyében voltak. A kalocsai uradalomhoz tartozott Kalocsa, Géderlak, Szentbenedek, Uszod, Foktó, Bogyiszló, Dusnok, Sükösd, Csanád, Szentistván, Szeremle, Nádudvar, Hajós, Császártöltés, Kecel, Miske, Csávolly, a hácsi részhez pedig Bács, Bácsújfalú, Dérony.

A birtok igazgatását igyekeztek racionálisan megszervezni, és már a 18. század második felétől egyes feladatokat szakképzett alkalmazottak végeztek. Közéjük tartoztak az uradalmi mérnökök is, akik közül elsőként Kronovetter Antalt, a 19. század közepétől Kober Józsefet, a századfordulóról Kikindai Aladárt, a 20 századból Bozsó Ferencet érdemes megemlíteni. Rajtuk kívül műszaki személyzetet alkalmaztak az erdőigazgatásban, igénybe vették a vármegyei mérnökök segítségét, és széküresedés alkalmával dolgoztak a birtokon a magyar királyi kamara mérnökei is.

A térképtár három nagy egységből épül fel, melyet több korszakot átfogó tárgyi állag követ. Az első részhez a feudáliskori térképek tartoznak, a második és harmadik között 1918 jelenti a határt. A tárgyi állagban zömmel erdőtérképek fordulnak elő az 1850–1947 közti időszakból.

Az első, feudáliskori egység 205 tételt tartalmaz. Legkorábbiak a határ-, birtok-, birtokmegosztási térképek, melyek első, Fajsz község határát ábrázoló darabját 1749-ben Ruttkay Mihály készítette. A Mária Terézia-kori úrbérrendezési térképek zömét Balla Antal, Pest megye mérnöke rajzolta. A szép kiállítású lapok Sükösd, Nádudvar, Hajós, Kecel stb. határát ábrázolják. Ezt követik a mezőgazdasági térképek, melyek készítői nem a birtokviszonyokra, ahnem a művelési ágakra, nyomásbeosztásokra, termények fajtáira helyezték a hangsúlyt.

1787-ben került sor az uradalom területén az első kataszteri felmérésre, melynek eredményeiből 19 térkép található a levéltárban. Teljesen fennmaradtak viszont az uradalom helységeiről a Kollonits László érsek halála után, 1818–1822 között készült felmérési térképek. A szép kiállítású, színes rajzok — Karl Steiner, Franz Tippely, Franz Ullmann kamarai mérnökök munkái — parcelláig részletezve, művelési ágankénti területkimutatással az egész uradalom gazdálkodásáról adnak áttekintést.

A második állag jelentős részét az 1850-es, 1860-as években készült, jobbhagyfelszabadítással kapcsolatos térképek teszik ki. Az úrbéri per az uradalmi községek nagyobb részében már az 1850-es évek közepén lezárult (Hajós 1856, Miske, Foktó 1857), míg Kalocsán 1864-ben, Szeremlén 1869-ben, Sükösdön 1864-ben került sor a birtokok elkülönítésére. Az úrbérrendezéssel kapcsolatos

térképek nemcsak az új birtokviszonyokat határozták meg, hanem a megváltozott helyzetnek megfelelő művelési ágakról, nyomásbeosztásról, a földhasznosítás újabb módszereiről is áttekintést adnak.

Az uradalom területén 1852-ben és 1856-ban volt az újabb kataszteri felmérés, majd az 1870-es évek végén kezdődtek meg az Állandó Kataszter munkálatai. A nagy pontosságú, részletes rajzok, melyek a gyűjteményben több példányban is fennmaradtak, alapul szolgáltak a különféle területrendezési, tagosítási térképekhez.

A kataszteri térképek az 1920 utáni állagban folytatódnak. E csoportban ki kell emelni a két világháború között rajzolt mezőgazdasági térképeket, melyek rendkívül érdekes, ma is hasznosítható adalékul szolgálnak a mind intenzívebbé váló mezőgazdasági termelésről. A tárgyi állagban — mint említettük — zömmel erdőterképek vannak. Az 1879. évi erdőtörvény nyomán keletkezett, szép kivitelű térképek az illetékes minisztériumban jóváhagyott üzemtervek tartozékai. Sok az azonos területre vonatkozó ábrázolás, melyeken az erdőgazdaság kezelői pontosan vezették a változásokat.

Az érdekes és gazdag gyűjteményt a Szeged–Csanádi Püspöki Levéltár térképei egészítik ki. Mint a leírásokból kiderül, az egyes darabok meglehetősen szétszóródtak; egy részüket a Makói Múzeumban, más részüket a Püspöki Könyvtárban őrzik, sőt jónéhány van még magántulajdonban is, az elmúlt évtizedek viszontagságai következtében.

A bemutatott két kötet — úgy érezzük — elérte célját és az egész sorozat megjelenése gazdagítani fogja ismereteinket. Az anyagot áttekintve csupán két hiányérzetünk van. Mivel a levéltárak és a könyvtárak között nincs pontos gyűjtőköri elhatárolás, nyomtatott térképeket a levéltárak és könyvtárak egyaránt őriznek, az anyag teljessége érdekében érdemes lett volna az egyházi könyvtárakat is (pl. a Kalocsai Érsekség Könyvtárát) bevonni a kutatásba. A másik probléma a mutatókkal adódik. A leírásokat személynév, helynév, tárgy és vízrajzi mutatók egészítik ki, az országos normáknak megfelelően. A tárgymutató utal a térképtípusra, kiemeli a bányákat, faiskolákat, gyárat, iskolákat, téglavetőket, romokat, várakat, vasutakat, az országosan elfogadott gyakorlat szerint. Tekintettel arra, hogy speciális egyházi gyűjteményről van szó, érdemes lett volna a tárgymutatóban a templomokat, kolostorokat, temetőket külön jelölni, az általános rovatok megtartása mellett.

A felvetett kérdések azonban nem vonnak le a megkezdett, hatalmas munka értékéből, melyek sikeres befejezéséhez további kitartást kívánunk az összes közreműködőnek.

Kovács János

AZ AETAS EGYHÁZTÖRTÉNETI SZÁMÁRÓL (1991/2)

Az Aetas című, történelmi témájú, s rendkívül színvonalas folyóiratot egyetemi hallgatók egy lelkes csoportja hozta létre 1985-ben Szegeden, akik azóta már mind végeztek, s az Egyetem oktatóiként szerkesztik továbbra a lapot. Megjelenését alapításától kezdve a Soros Alapítvány anyagi támogatása tette lehetővé, ám az utóbbi időben szponzorainak tábora is kibővült — amint ezt a folyóiratról megtudhatjuk —, ami minden bizonnyal összefüggésben van a benne megjelenő tanulmányok és cikkek értékével, színvonalával. Történeti tárgyú tanulmányokon kívül közöl forrásokat, kritikákat, interjúkat s könyvismertetések is.

1991. évi 2. száma egyháztörténeti témájú, szerkesztője dr. Koszta László, aki a JATE Középkori Történeti Tanszékén tanársegéd, s a folyóirat indulásától aktív munkatársa, s írója is az Aetasnak.

Az egyháztörténeti szám négy kiváló tanulmányt közöl. Ezek közül az első Paolo Galloni: *A bűnök hierarchiája és társadalmi ellenőrzésük* címet viseli. Az olasz egyháztörténész cikke témaválasztását tekintve is kuriózum nálunk. E témával ugyanis Prohászka óta behatóbban nem igen foglalkoztak. Ezért is érdekes, hogy épp az első ezredforduló után keletkezett *Corrector sive medicus* című bűnbánati könyv — melye egyesek Burchard wormszi püspöknek tulajdonítanak — a kor penitenciái gyakorlatával foglalkozik. Különös figyelmet érdemel az V. fejezet, mely a „megváltoztatni kívánt népi szokásoknak és hiedelmeknek van szentelve”, mert az egyház penitenciái gyakorlata épp ebben az időben, amikor a mű keletkezett, átalakulóban volt. Az egyház ősi szigorú bűnbánati fegyelme mellett kezd kialakulni a penitencia megváltása, majd elengedése, mely a búcsú kialakulásához vezetett a 12–13. századra. A *Corrector* — legfontosabb — V. fejezetében különféle bűnökre kirótt penitenciák olvashatók. Ezekből állított össze a szerző egy táblázatot, mely csökkenő súlyossági sorrendben csoportosítja a bűnökre kirótt penitenciát, és a bűnöket négy csoportba sorolja: 1/ szexualitás és házassági vétségek köre; 2/ vallásosság és „babonás” hiedelmek; 3/ gyilkosságok; 4/ helytelen társadalmi kapcsolatok és viselkedési módok.

Megismerkedhetünk a cikken keresztül egy olyan társadalommal, ahol az egyház bűnbánati gyakorlatán keresztül igyekezett befolyásolni s megváltoztatni a kor emberét „a testföllötti kontrollal”, valamint olyan szankciókkal, amelyek közvetlenül a lelkiismeretet érintették. A cikket Hajnóczy Gábor, a JATE adjunktusa fordította.

Szovák Kornél — az MTA Ókortudományi Kutatócsoport munkatársa — tanulmánya Bertalan jegyző fiai címmel ugyancsak hiánypótló tanulmány, hisz abban a sorban foglal helyet, mely a magyar világi papság — elsősorban az alsópapság s a káptalanok tagjainak — történetét dolgozza fel. Az itt bemutatott két, „nem szokványos kanonoki pályát a vasvári káptalan 14. századi történetéből” meríti. Megfigyelhetjük, hogy a két polgárivadék sorsa hogyan emelkedett a kanonoki stallumig.

Kubinyi András egyetemi tanár *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon* című tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szabad plébánosválasztási jog hogyan érvényesült Magyarországon, s voltak-e a középkori egyházközségi autonómiának egyéb jelei is? A cikkből megismerhetjük a plébánosválasztás különböző típusait, valamint a kegyurasággal összefüggő kérdéseit.

A 4. tanulmány Valerij Lepahin, a JATE munkatársa tollából származik. *A hészükhazmus és az „élő ikon” fogalma* című munka a hészükhazmus fogalmi rétegeivel s ezek fejlődésével, változásával foglalkozik.

Az Aetas *Határainkon túl* című rovatában Adriányi Gábor professzort mutatja be. Egy beszélgetést közöl vele, Adriányi professzor bibliográfiáját, valamint egy cikkét

közli. A beszélgetésből megismerhetjük a Bonnban élő, s a Hittudományi Kar Közép- és Újkori Egyháztörténelem Tanszékét irányító professzor pályafutását, kutatómunkáját, s véleményét a magyar egyháztörténeti kutatás helyéről, szerepéről. Munkásságát az a több, mint 100 bibliográfiai tétel bizonyítja, melyet Giczi Zsolt állított össze. A professzortól közölt cikk pedig a Lefebvre-féle egyházszakadás — korunk egyik érdekes jelenségével foglalkozik.

Az *Aetas Kitekintés* rovatában egy beszélgetés anyagát olvashatjuk Balázs Mihály irodalomtörténésszel, valamint Molnár Antal beszámolóját az Olaszországban 1990. szeptember 10–14. között rendezett gazzadai egyháztörténeti konferencia eseményeiről.

Az *Adattár* rovat ugyancsak két rövid bevezető tanulmánnyal ellátott forrásközlő cikket tartalmaz. Az egyik Veszprémy László tollából származik. Címe: *Magyarországi minoriták Észak-Itáliában 1526-ig*. A másik tanulmány és forrásközlés Ujfalusi Németh Jenő munkája, ki *Étienne de La Boétie: Javaslat a viszályok megbékítésére* című munkáját teszi közzé.

Végezetül a *Figyelő* rovat az egyháztörténelem néhány külföldön és nálunk megjelent könyvérdességét ajánlja olvasói figyelmébe.

Azt hiszem, bátran ajánlhatom az *Aetas* e számát minden, egyháztörténet iránt érdeklődő kutató és olvasó figyelmébe.

Sümegei József

Magyar Egyháztörténeti
Vázlatok — 1. kötet

TARTALOM

HORVÁTH Tibor	Lectori salutem	6
---------------	-----------------	---

TANULMÁNYOK

DANKÓ László	Szarvasi róm. kat. plébánia története	9
KOVÁCS Imre	A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története	47
BAJÁK László	Szerémi György vilásképe	123
PUSZTASZERI László	Scitovszky János hercegprímás politikai portréja	137
SZÉKELY András Bertalan	Egy humanista a nyugati végeken Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében	171
BÁNK József	Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karokon a professzorok?	177
BERTÉNYI Iván	Heraldika és középkori egyháztörténet	195
CSORDÁS Eörs	Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patrónánk	195
MÉSZÁROS István	A magyarországi római katolikus tanügy igazgatás történeti áttekintése	221
RÁSZLAY Tibor	Az irgalmasság erénye az Árpád-korban	257

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám— UZSOKI András	A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben	279
ADRIÁNYI Gábor	Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana	
VARGA Imre	A plébániatörténetírás követelményei	325
UZSOKI András	A Canonica Visitatio	337
	A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra	357

FORRÁSOK

MAGYAR István Lénárd	Az alvinci ferences krónika	373
TÜSKÉS Gábor— KNAPP Éva	A barokk búcsújárás forrásai	409
VÁTH János	A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története	425

Magyar Egyháztörténeti
Vázlatok — 2. kötet

TARTALOM — CONTENTS

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád	Bogyai Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése)	7
TÓTH Endre	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről	17
UZSOKI András	A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása	35
AZZOLA, K. Fr.	Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran)	43
UDVARDY József	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban	51
KOVÁCS Imre	Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban	67
ADRIÁNYI Gábor	A magyar királyok apostoli címe	77
BERTÉNYI Iván	Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe)	89
JÓZSA László	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada	93
HEREIN Gyula	Budakeszi Makkos Mária története	105
BÁN László	Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében	113

FORRÁSOK

VARGA Imre — REICHARDT Gyula	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összeírása 1748-ban. (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása)	117
MÉSZÁROS István	Katolikus oktatási–nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból)	201
DÓKA Klára	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig)	217
GERGELY Jenő	A „Paritásos Bizottság” jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november)	223

Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM) kiadványai:

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432. old. ára: 398 Ft
(kifogyóban)
- 2. sz. Budapest, 1991. 232. old. megjelent: 1991 novemberben ára: 250 Ft
- 4. sz. előkészületben, megjelenik: 1992. novemberben

METEM Könyvek:

1. Szabó Ferenc S.J., A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356 old. ára: 398 Ft
2. Sólymos László Szilveszter—Várszegi Imre Asztrik, Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskápolna története a középkorban, Budapest, 1992. 152 old. ára: 180 Ft
4. Boba Imre, Nagymorávia története új megvilágításban, (Előkészületben) Megjelenik: 1992-ben

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

1. sz.: Farkas Gábor, A római katolikus egyház története Sümegcsehin Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: Sümegcsehi plébánián

Egyéb METEM kiadványok

- Uzsoki András (szerk.), Klempa Károly és a keszthelyi premontrei gimnázium, Budapest 1991. 165 old. ára: 120 Ft

A METEM kiadványok megrendelhetők (Plébániatörténeti Kiskönyvtár kivételével) a Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára címén

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára kínálatából

- Útban Európa felé. Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2. szám. A húsvét hetében Győr–Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában.
Fűzve 220 old. ára: 185 Ft
- Tomka Miklós, Magyar katolicizmus 1991. Gyorsmérleg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról.
Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old. ára: 170 Ft

- Korzenszky Richárd—Somorjai Ádám, Magyar sorskérdések. A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhithető erővel. Fűzve 150 old. ára: 135 Ft
- Somorjai Ádám, Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns. Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old. ára: 260 Ft

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON Ecclesia Sancta 1.

A kötet szerkesztői: Somorjai Ádám és Zombori István
160 oldal, ára fűzve: 175.-Ft (14.5x21 cm)

A kötet egyháztörténeti áttekintést nyújt az érdeklődő kutatóknak és a nagyközönségnek egyaránt, gyorsjelentés az egyház rég- és közelmúltjáról. Kada Lajos érsek (Vatikán) beköszöntője és Dankó László érsek (Kalocsa) tanulmánya keretezik az egyes korszakok neves szakértőinek előadásait, amelyek 1990 szeptemberében hangzottak el az észak-itáliai Gazzadában.

Egy készülő sorozat első kötete, a tervezett második kötet: Az egyház története Lengyelországban. Tervezett megjelenés: 1992. második felében.

Kiadó: a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.

Sorozatszerkesztők:

- Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát, a Bizottság elnöke,
- Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, Budapest
- Somorjai Ádám, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma,
- Zombori István, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László, Holl Béla, Szabó Ferenc, Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczy Gábor.

Megrendelhető:

Pannonhalmi Főapátság, Könyvszolgálat, 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011.

